ПЕДАГОГІКА

з основами педагогічної майстерності

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

ПЕДАГОГІКА З ОСНОВАМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Навчальний посібник

2-ге видання, перероблене, доповнене

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2026

УДК 37(075.8)
П-240

Рекомендовано Вченою радою
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 5 від 27.04.2026 р.)

Рецензент и:
Роксоляна ЗОЗУЛЯК-СЛУЧИК –
докторка педагогічних наук, професорка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Світлана РОМАНЮК –
докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Олена ДУТКО –
Кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри педагогіки та менеджменту освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Укладачка Інна КОВАЛЬЧУК

П-240 Педагогіка з основами педагогічної майстерності : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2026. 372 с. [Електронний ресурс].

ISBN 978-617-8703-90-5

У навчальному посібнику розглядаються програмні питання з педагогіки з основами педагогічної майстерності. Вміщений матеріал охоплює навчальний матеріал з чотирьох розділів: загальні засади педагогіки, теорія навчання (дидактика), теорія виховання, теорія управління загальноосвітнім закладом (школознавство). Визначені завдання для самоконтролю студентів.

Підручник розрахований на студентів спеціальності «Середня освіта. Географія». Він буде корисний також всім, кого цікавить педагогіка.

УДК 37(075.8)

ISBN 978-617-8703-90-5

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2026

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ 4
Тема: Педагогіка як наука і навчальний предмет..... 4
Тема: Особливості педагогічної професії вчителя..... 13
Тема: Порівняльна педагогіка..... 42
Тема: Методичні основи наукових досліджень 48
Тема: Актуальні питання спеціальної педагогіки..... 73
РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ. ДИДАКТИКА..... 90
Тема: Дидактика як галузь наукових знань..... 90
Тема: Суть процесу навчання..... 101
Тема: Закономірності навчання. 110
Визначення та класифікація принципів навчання 110
Тема: Методи навчання..... 119
Тема: Педагогічна оцінка окремих методів навчання 127
Тема: Інтерактивні методи навчання: сутність, ... 141
види та використання у сучасній школі..... 141
Тема: Засоби навчання 150
Тема: Форми навчання 161
Тема: Урок як основна форма організації освітнього процесу..... 172
Тема: Контроль у навчальному процесі 190
РОЗДІЛ 3. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ..... 205
Тема: Виховання як процес формування особистості..... 205
Тема: Зміст процесу виховання..... 217
Тема: Моральне виховання..... 223
Тема: Трудове виховання і профорієнтаційна робота 232
Тема: Розумове виховання..... 269
Тема: Громадянське виховання 277
Тема: Статеве виховання 287
Тема: Правове виховання..... 299
Тема: Організаційні форми виховного процесу..... 314
Тема: Взаємодія школи, сім'ї та громади у вихованні дітей
в умовах Нової української школи 320
РОЗДІЛ 4. ШКОЛОЗНАВСТВО 347
Тема: Організація та керівництво освітою в Україні..... 347
Тема: Методична робота в школі 358

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ

Тема: Педагогіка як наука і навчальний предмет

План

1. Теоретико-методологічні засади педагогіки як соціогуманітарної науки
2. Об’єктно-предметна сфера національної освіти та її фундаментальний понятійний апарат
3. Система педагогічних наук: внутрішня диференціація та міждисциплі-нарна взаємодія (зокрема з географічним знанням)
4. Генезис та формування інформаційної бази педагогічної науки
5. Педагогічна майстерність як вищий прояв майстерності педагога

1. Теоретико-методологічні засади педагогіки як соціогуманітарної науки. Виховання виникло разом із людством як життєва необхідність. Це такий же природний суспільний процес, як добування їжі чи виготовлення знарядь праці. Через виховання старші покоління передавали досвід молодим, забезпечуючи прогрес суспільства. Педагогічна думка на початкових етапах свого розвитку існувала у формі окремих суджень і висловів, які виконували роль своєрідних педагогічних настанов. Вони були спрямовані на утвердження таких моральних цінностей, як чесність, милосердя, любов і шана до старших, турбота про молодших, а також опіка над сиротами й безпритульними. До виникнення писемності ці настанови передавалися переважно в усній формі через народну творчість. До нашого часу збереглися відомі вислови на кшталт: «Кривдити беззахисного – накликати на себе кару», «Повага до батьків є запорукою довгого й гідного життя», «Як гукнеш так і відгукнеться». З появою писемності ці неписані правила набули вигляду письмових порад, норм і рекомендацій. Яскравим прикладом цього є відомий твір «Повчання Володимира Мономаха дітям». Згодом накопичений досвід навчання й виховання молодого покоління почали систематично передавати в спеціально створених освітніх закладах, а традиційні настанови поступово оформилися в наукову систему знань. Так сформувалася педагогіка як окрема наука.

Дослідження історії виховання засвідчує, що в період Давньої Русі грецькі поняття «педагог» і «педагогіка» за своїм змістом відповідали словам «вихователь» і «виховання». Процес становлення української народності

сприяв виокремленню накопиченого виховного досвіду в самостійну сферу – народну педагогіку. Яка, на думку М. Фіцули, є першою стадією розвитку педагогіки. Випробувані століттями виховні засади, зокрема шанобливе ставлення до батьків, турбота про ближніх, дбайливе ставлення до природи, повага до історичної спадщини та збереження родинних і національних традицій, діти засвоювали в казках, легендах, піснях, колискових та інших жанрах усної народної творчості. З часом цей досвід було систематизовано й узагальнено у вигляді правил і настанов, що згодом набули статусу науково обґрунтованих положень.

Важливим чинником розвитку педагогічної науки стало хрещення Київської Русі. Вітчизняні та зарубіжні дослідники наголошують, що прийняття візантійського християнства мало значний позитивний вплив насамперед на формування української культури й освіти як її складової. Поширення християнської віри потребувало підготовлених і грамотних людей, здатних читати та переписувати церковні книги, що, своєю чергою, сприяло відкриттю нових церков і монастирів та утвердженню освітньої справи.

У процесі релігійного навчання й виховання сформувався самобутній досвід, який згодом оформився в окремий напрям – духовну педагогіку. М. Фіцула пов’язує становлення цього етапу в Україні з XVI століттям, коли церква посіла провідне місце в системі державного управління та шкільної освіти. Виховання особистості ґрунтувалося на положеннях Десяти Божих заповідей, основним моральним регулятором поведінки вважалося поняття «гріх», а показником вихованості – совість.

Основними навчальними книгами в тогочасних школах були «Остромирове Євангеліє» та «Апостол». Згодом морально-духовні цінності та виховні ідеї знайшли своє відображення в таких навчальних виданнях, як «Граматика» Мелетія Смотрицького, «Буквар» Івана Федорова, «Читанка» Бориса Грінченка та інших освітніх посібниках.

Ідею нерозривного зв’язку духовної та світської педагогіки послідовно пізніше відстоював К. Ушинський. Учений наголошував, що існує єдиний ідеал досконалості, спільний для всіх народів, – християнський ідеал. Саме християнство, на його переконання, надає сенс життю та визначає найвищу мету виховання, виступаючи джерелом істини й духовного світла для кожного християнського народу. Воно є незгасним орієнтиром розвитку особистості та народу, а справжнє виховання має відбуватися в єдності з національними традиціями. Духовна криза, спричинена впливом радянської ідеології, актуалізувала необхідність нового осмислення проблем духовного виховання, свободи та унікальності особистості, а також ролі християнських цінностей у педагогічному процесі.

Широта й багатогранність змісту християнського виховання спонукали нашого сучасника, О. Вишневського, висунути пропозицію об’єднати

навчальні дисципліни християнського спрямування під узагальнювальним поняттям «українська християнська культура», що є доцільним і науково обґрунтованим підходом.

Засновник світського етапу розвитку педагогіки, чеський мислитель Ян Амос Коменський, у своїх ранніх творах, визначав головні завдання людини у світі як здатність мислити розумно, панувати над іншими живими істотами та бути носієм Божого образу. Відповідно до цього особистість має сформувати в собі три провідні якості: освіченість, моральну досконалість і релігійність.

Третій етап розвитку педагогіки офіційно пов'язують із появою фундаментальної праці Я. А. Коменського «Велика дидактика», у якій було представлено ідею загального мистецтва навчати всіх усьому ефективно, доступно та ґрунтовно. Учений наголошував на необхідності пошуку й упровадження таких способів навчання, за яких роль учителя полягала б не в надмірному нав'язуванні знань, а в створенні умов для активного й самостійного навчання учнів. За такого підходу освітній процес мав би позбутися надмірної суворості, марної праці й формалізму, натомість наповнитися радістю пізнання, результативністю та гармонією. Праця Я. Коменського, що здобула світове визнання, стала теоретичним підґрунтям формування основних дидактичних принципів навчання. У ній було обґрунтовано класно-урочну систему, яка й донині залишається провідною формою організації навчального процесу в середній освіті.

Розвиток шкільної освіти та зростання потреби в професійно підготовлених учителях зумовили створення спеціалізованих закладів для підготовки освітян. У зв'язку з цим педагогіка утвердилася як самостійна навчальна дисципліна. За дослідженнями українських учених Н. Волкової, В. Ягупова та М. Фіцули, перші заклади професійної підготовки вчителів виникли в Німеччині, а початковими галузями педагогічної науки стали дошкільна та шкільна педагогіка.

2. Об'єктно-предметна сфера національної освіти та її фундаментальний понятійний апарат. У загальному розумінні педагогіка розглядається як наука про виховання людини. Її предметом є цілісний процес виховання особистості. Поняття «виховання» має багатозначний характер. У широкому сенсі виховання трактується як цілеспрямований вплив суспільства на становлення особистості, що здійснюється через діяльність педагогів і соціальних інститутів та спрямований на створення оптимальних умов для всебічного розвитку вихованців.

Суспільство прагне мінімізувати негативний вплив несприятливих чинників на процес виховання дитини шляхом організації педагогічних всеобучів, проведення лекцій з питань навчання й виховання на батьківських зборах, а також через використання можливостей масмедіа.

У вузькому розумінні під вихованням розуміють систематичну і цілеспрямовану взаємодію вихователя та вихованця з метою формування в останнього рис і якостей особистості соціально значимої для суспільства. Тобто, у цьому випадку, педагогіка займається вивченням виховних можливостей, виховних засобів, визначенням шляхів створення раціональних взаємовідносин між учасниками виховного процесу, розробкою методів ефективної діяльності вихователів в різних умовах. Оскільки організаторами та головними учасниками цього процесу виступають найчастіше професійні педагоги (вчителі, вихователі), то можна вважати, що педагогіка – це наука значною мірою про вчительську діяльність, про цілі, принципи, форми і методи роботи вчителів, вихователів, інших професійних педагогів.

Виховання у вузькому педагогічному значенні – цілеспрямована виховна діяльність педагога для досягнення конкретної мети в колективі учнів.

Виховання у гранично вузькому педагогічному значенні – спеціально організований процес, що передбачає формування певних якостей особистості, процес управління її розвитком, який відбувається через взаємодію вихователя і вихованця.

Освіта – процес засвоєння систематизованих знань і формування на їх основі світогляду, розвитку пізнавальних можливостей, а також набуття умінь і навичок для практичного застосування загальноосвітніх і професійних знань. Її також розглядають як процес інтелектуальної підготовки підростаючої особистості до життя і праці або як процес удосконалення здібностей і поведінки особистості, за якого вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання.

Термін «освіта» вживається для означення не тільки процесу навчання, виховання та підготовки школяра до виконання певних суспільних функцій, а й результату цього процесу: певного рівня освіченості, ступеня сформованості компетентностей, а також характеру освіченості. Здобуття певної освіти відповідає статусу людини у суспільстві, її вченому ступеню. Відповідно розрізняють: загальну, політехнічну, професійну освіту, самоосвіту.

Освіта покликана формувати громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачувати творчий інтелектуальний і культурний потенціал народу. Закон України «Про освіту» гарантує громадянам України право на рівні умови доступу до освіти. Право на освіту гарантується незалежно від раси, віку, статі, стану здоров’я, громадянства, переконань, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

Освіта» – це не лише навчання та світогляд, але й система різних шкіл та інших освітніх закладів, їхня організація та функціонування. Існує кілька моделей освіти:

1. Державна модель, за якої освіта розглядається як окрема галузь, якою керує держава, поряд з іншими сферами економіки.

2. Модель розвиваючого навчання, яка передбачає співпрацю різних освітніх закладів для задоволення потреб всіх верств населення та розширення освітніх можливостей.

3. Традиційна модель фокусується на передачі молодому поколінню культурної спадщини та знань минулого.

4. Раціоналістична модель, за якої навчання спрямоване на практичне засвоєння знань і навичок, потрібних для життя у сучасному суспільстві.

5.Феноменологічна модель, орієнтована на індивідуальні потреби учнів, повагу до їхніх інтересів та особливостей, гуманістичний підхід.

6. Неінституційна модель, за якої освіта організовується поза традиційними школами та університетами у більш вільній формі.

Категорія «навчання» тісно пов'язана з освітою. Навчання – це процес взаємодії учителя та учня, у якому учні набувають знання, розвивають уміння та навички, вдосконалюють свої інтелектуальні здібності та опановують методи самостійного пізнання.

Сучасний процес навчання розвивається у багатьох напрямках і має такі ключові властивості: стандартизація, гуманізація, індивідуалізація, гуманітаризація, диверсифікація, неперервність, диференціація, фундаментальність, багатоваріантність, комп'ютеризація, інформатизація.

3. Система педагогічних наук: внутрішня диференціація та міждисциплінарна взаємодія (зокрема з географічним знанням). Педагогіка показує зв'язки між різними галузями знань і визначає роль кожної науки для практики. Сьогодні педагогіка включає більше двадцяти галузей, кількість яких зростає з розвитком суспільства. Вони базуються на принципах загальної педагогіки, як її частина, але водночас є самостійними.

1. Загальна педагогіка вивчає принципи, форми та методи навчання й виховання для всіх вікових груп і закладів освіти. Вона складається з таких розділів: основи педагогіки, теорія навчання, теорія виховання, теорія управління освітнім процесом (школознавство).

2. Вікова педагогіка досліджує закономірності навчання та виховання для різних вікових груп.

3. Педагогіка загальноосвітньої школи вивчає навчання та виховання учнів у освітніх закладах I-III ступенів.

4. Професійна педагогіка досліджує освітні проблеми фахівців для різних галузей:

- Педагогіка ПТУ – підготовка кваліфікованих робітників та спеціалістів.
- Педагогіка вищої професійної школи – організація навчання у закладах вищої освіти.

5. Спеціальна педагогіка (дефектологія) – вивичає методи навчання та виховання дітей з фізичними та психічними вадами. Вона поділяється на сурдопедагогіку – педагогіка, що вивчає освітні питання глухих і туговухих учнів. Логопедія – розглядає роботу з дітьми, що мають порушення мовлення. Тифлопедагогіка – досліджує освітні проблеми сліпих та слабозорих. Олігофренопедагогіка – розглядає освітні питання школярів з розумовою відсталістю.

Відомі також інші галузі педагогіки:

- Історія педагогіки вивчає – розвиток освіти та виховання в різні епохи.
- Методики викладання предметів розглядають закономірності навчання конкретних дисциплін.
- Шкільна гігієна досліджує умови навчання та організацію процесу залежно від віку та здоров'я.
- Порівняльна педагогіка аналізує системи освіти різних країн, визначає позитивні моменти, які можна запровадити у вітчизняну практику.
- Галузеві педагогіки – спортивна, авіаційна, культурно-освітня тощо.
- Соціальна педагогіка досліджує розвиток особистості в соціальних інститутах, соціально орієнтовану діяльність. Науково-теоретичними напрямами соціальної педагогіки є: агогіка – наука, що займається проблемами профілактики відхилень у поведінці дітей; герогіка – наука, яка аналізує та узагальнює шляхи вирішення проблем людей похилого віку; андрагогіка – наука, яка розглядає питання освіти протягом життя; віктимологія – наука, яка досліджує проблеми людей, які постраждали від несприятливих умов соціалізації.

Педагогіка тісно пов'язана з іншими науками, вони допомагають глибше зрозуміти процес навчання та виховання. Так, філософія визначає мету виховання, навчання та формує концептуальні основи освіти. Психологія вивчає закономірності розвитку психіки, а також ефективність виховних впливів, що використовуються у віковій педагогіці. Анатомія та фізіологія пояснюють розвиток нервової системи, органів чуття та опорно-рухового апарату, що забезпечує фізіологічну основу навчання. Економіка досліджує вплив виробничих і економічних процесів на освітню діяльність та формування навичок учнів. Етнологія допомагає враховувати національні особливості учнів і культурний контекст навчання та виховання. Соціологія аналізує соціальні групи, колективи та взаємодію в них, що дозволяє організовувати навчальний процес більш ефективно. Завдяки кібернетиці можна створювати навчальні та контрольні системи, які полегшують процес учіння і оцінювання знань. Нарешті, географія вказує на вплив розміщення країни, її економічного розвитку на рівень освіти й організацію освітнього процесу. Тобто зв'язок педагогіки з географією полягає у врахуванні впливу географічних умов на організацію навчання та виховання. Географія

допомагає зрозуміти, як клімат, природні ресурси, територіальне розміщення населення та економічний розвиток країни впливають на доступність освіти, рівень підготовки педагогічних кадрів та зміст навчальних програм.

Наприклад:

- у віддалених або сільських районах може виникати потреба у спеціальних формах навчання, таких як дистанційні або мобільні класи.
- У промислово розвинених регіонах шкільні програми можуть бути орієнтовані на практичні навички та профорієнтацію учнів.
- Географія впливає на підготовку матеріалів для навчання, планування шкільних маршрутів, екскурсій та позакласної діяльності, що збагачує практичну складову освіти.

Таким чином, педагогіка використовує дані географії для оптимізації організації навчального процесу, адаптації змісту освіти до конкретних умов і потреб учнів та забезпечення ефективного розвитку особистості в різних регіонах.

4. Генезис та формування інформаційної бази педагогічної науки.

Інформаційна база педагогіки формується протягом багатьох століть і складається з різноманітних джерел, які відображають теорію та практику навчання і виховання. Ця база є основою для розвитку педагогічної науки та практичної роботи в навчальних закладах.

Наукові дослідження є основним джерелом для розвитку педагогічної науки. Вони дозволяють аналізувати ефективність різних методів навчання та виховання, вивчати закономірності розвитку особистості, оцінювати педагогічні експерименти. Наприклад, сучасні дослідження з дидактики показують, що інтерактивні методи навчання (групова робота, дискусії, проєктні завдання) підвищують рівень засвоєння знань учнями порівняно з традиційною лекційною системою.

Педагогічна наука опирається на досвід і концепції видатних педагогів минулого. Їхні праці допомагають зрозуміти фундаментальні принципи навчання і виховання. Серед таких робіт доцільно назвати праці Я. А. Коменського «Велика дидактика» та К. Д. Ушинського «Людина як предмет виховання». Вони стали ґрунтом для формування шкільної системи освіти та педагогічної методики.

Література також є джерелом педагогічних знань, адже через художні твори можна вивчати моральні цінності, розвиток особистості та соціальні взаємини. Наприклад, твори О. Довженка та І. Франка демонструють важливість національної культури у вихованні молоді.

Журнали, газети та інші періодичні видання дозволяють педагогам обмінюватися досвідом, знайомитися з новими методами і практиками, а також дізнаватися про новітні наукові відкриття в галузі освіти. Серед преси

можна назвати журнал «Педагогічна думка», який висвітлює сучасні підходи до навчання, інноваційні методики та досвід шкіл різних регіонів.

Енциклопедії та спеціальні педагогічні довідники надають систематизовану інформацію про педагогічні терміни, методи навчання, історію освіти, видатних педагогів та основні наукові напрямки. Наприклад, «Енциклопедія освіти України» містить статті про всі галузі педагогіки, сучасні освітні технології та профільну інформацію про навчальні заклади.

Підручники і методичні посібники є практичними джерелами, які допомагають педагогам планувати навчальний процес і формувати зміст уроків. Географія, як окрема наука, також впливає на педагогіку: вона дозволяє враховувати географічні, економічні та культурні особливості регіону при організації навчання. Наприклад, посібники з географії допомагають шкільним учителям організовувати краєзнавчі проєкти та навчальні екскурсії, що підвищує інтерес учнів до навчання та розвиває практичні навички.

Таким чином, педагогічна наука формує свою інформаційну базу на різноманітних джерелах: від класичних праць і наукових досліджень до художніх творів та сучасних методичних матеріалів. Це дозволяє поєднувати теорію з практикою, забезпечувати розвиток освіти відповідно до потреб суспільства та адаптувати навчальний процес до конкретних умов. Завдяки такій багатоплановій базі педагоги можуть ефективно планувати навчання, виховання та соціальний розвиток учнів.

5.Педагогічна майстерність як вищий прояв майстерності педагога.

Інформаційна база педагогічної науки забезпечує педагогів знаннями і прикладами ефективної практики, а педагогічна майстерність дозволяє ці знання використовувати у реальному навчальному процесі. Разом вони створюють основу для розвитку освіти, формування компетентної, творчої та соціально активної особистості учня.

Педагогічна майстерність – це вміння педагога ефективно організовувати освітній процес, впливати на розвиток особистості учнів та створювати сприятливі умови для їхнього навчання і виховання. Вона поєднує компетентності та особистісні якості вчителя, які дозволяють досягати високих результатів у роботі з дітьми та молоддю.

Основними складовими педагогічної майстерності є:

- Професійні знання – глибоке розуміння предмета, педагогічних теорій, методів навчання і виховання. *Наприклад:* учитель географії, окрім знання карти та кліматичних зон, знає сучасні методики інтерактивного навчання.
- Методична майстерність – здатність правильно планувати уроки, виховні заходи, управлінську діяльність обирати ефективні форми роботи та оцінювати досягнення учнів. *Наприклад:* використання проєктного навчання,

інтерактивних вправ або групових дискусій для розвитку критичного мислення учнів під час уроків географії.

- **Психолого-педагогічні вміння** – розуміння психологічних особливостей учнів, уміння мотивувати, підтримувати та коригувати навчальну діяльність. Наприклад, вчитель помічає, що учень соромиться виступати, і підбирає індивідуальні завдання для розвитку його впевненості.
- **Комунікативні та організаційні навички** – вміння будувати ефективний контакт із учнями, батьками та колегами. Наприклад, організація спільного проєкту з батьками та класом для розвитку командної роботи та соціальних навичок.
- **Особистісні якості** – відповідальність, терпіння, творчість, педагогічна етика та здатність до самовдосконалення. Наприклад, учитель постійно відвідує курси підвищення кваліфікації та впроваджує нові методики в навчальний процес.

Педагогічна майстерність формується протягом усього професійного життя, вона залежить від знань, практичного досвіду та особистісних якостей педагога. Високий рівень майстерності дозволяє створювати умови для ефективного навчання, розвитку мислення та всебічного розвитку учнів.

Завдання для самоперевірки:

Тести

1. Як називається наука про виховання, навчання та розвиток особистості в процесі здобування нею освіти?

А) Педагогіка

Б) Навчання

В) Виховання

2. Назва «педагогіка» походить від грецьких слів «paidos» та «ago». Що вони означають?

А) Вести дитину

Б) Педагог

В) Організатор життя

3. Що є предметом педагогіки?

А) Особлива сфера суспільної діяльності з виховання людини, яка включає освіту та навчання

Б) Виховання

В) Освіта

4. Що таке виховання?

А) Цілеспрямований та організований процес формування особистості

Б) Цілеспрямований процес формування особистості

В) Цілеспрямований вплив вихователя на вихованця

5. Що таке освіта?

А) Процес здобування знань

Б) Процес засвоєння систематизованих знань, формування світогляду та розвиток пізнавальних здібностей

В) Результат навчання

6. Що таке навчання?

А) Цілеспрямована взаємодія вчителя та учнів, під час якої формуються знання, уміння та навички

Б) Взаємодія вчителя та учнів

В) Викладання учням інформації

7. Які науки входять до системи педагогічних наук?

А) Загальна педагогіка, соціальна педагогіка, спеціальна педагогіка

Б) Загальна педагогіка, вікова педагогіка, професійна педагогіка, соціальна педагогіка, спеціальна педагогіка, історія педагогіки, методики викладання окремих предметів, шкільна гігієна, порівняльна педагогіка, галузеві педагогіки

В) Методики викладання окремих предметів

8. Дайте відповдь чому навчання називають двостороннім процесом?

ІНДЗ.

Схематично проілюструвати і захистити макет історії становлення української системи освіти Київської Русі.

Реферати.

Розвиток педагогіки в Україні.

Василь Олександрович Сухомлинський педагог-гуманіст.

Тема: Особливості педагогічної професії вчителя

План

1. Характеристика та зміст педагогічної діяльності вчителя
2. Загальноосвітній заклад освіти як середовище професійної діяльності педагога
3. Основні права та професійні обов’язки вчителя

1. Характеристика та зміст педагогічної діяльності вчителя. Педагогічна діяльність учителя – це професійна діяльність, спрямована на

соціальне становлення через навчання, виховання й розвиток учнів. Її сутність полягає не лише в передачі знань, але й у формуванні особистості дитини, її світогляду, моральних цінностей, умінь мислити критично та взаємодіяти з іншими.

Система педагогічної діяльності вчителя охоплює різні види роботи, які взаємопов'язані та доповнюють один одного. До них належать:

Викладання – безпосереднє навчання учнів, організація уроків та забезпечення компетентностей учнів;

Виховання – формування моральних цінностей, світогляду, соціальних навичок та відповідальності учнів;

Класне керівництво – організація навчання та виховання учнівського колективу, підтримка його розвитку;

Діяльність із професійного самовдосконалення – постійне підвищення кваліфікації та опанування новими педагогічними підходами;

Управлінська та організаторська діяльність – координація роботи учнів і колег, організація освітніх і позакласних заходів;

Методична діяльність – вивчення психолого-педагогічних наук, впровадження передового досвіду та інноваційних методик;

Позашкільна діяльність – робота в гуртках, секціях, освітніх проєктах поза класом;

Науково-дослідна діяльність – проведення педагогічних експериментів та наукових досліджень для удосконалення освітнього процесу.

Кожен вид діяльності має власні цілі, зміст і методику виконання, однак усі вони спрямовані на всебічний розвиток учнів і підвищення ефективності освітнього процесу.

Одним із ключових професійних обов'язків вчителя є підвищення кваліфікації, як умова творчої педагогічної діяльності та зростання рівня педагогчної майстерності. У процесі методичної роботи педагог: підвищує науковий рівень і поглиблює знання предмета; покращує підготовку до засвоєння нових програм і технологій; ознайомлюється з досягненнями психолого-педагогічних наук і передовим педагогічним досвідом; впроваджує у практику перевірені методики та вдосконалює їх; розвиває навички самоосвітньої роботи; отримує професійну підтримку з теорії та практики педагогічної діяльності.

Таким чином, системна педагогічна діяльність і постійне самовдосконалення вчителя забезпечують ефективність освітнього процесу та формування висококваліфікованого фахівця. Отже, педагог – це не лише фахівець, який передає знання, а особистість високої культури, відповідальності та професіоналізму, здатна сприяти розвитку, вихованню й соціалізації молодого покоління.

Основними характеристиками педагогічної діяльності є:

- Цілеспрямованість і гуманістична спрямованість педагогічної діяльності. Педагогічна діяльність учителя має чітко визначений характер і ґрунтується на усвідомленні її мети та цінностей. Однією з провідних ознак професійної діяльності педагога є її цілеспрямованість, яка тісно поєднується з гуманістичною спрямованістю. Саме ці характеристики визначають зміст, методи й результати освітнього процесу.

Цілеспрямованість педагогічної діяльності полягає в чіткому розумінні вчителем завдань навчання, виховання та розвитку учнів. Учитель не діє спонтанно, а систематично планує свою роботу, орієнтуючись на державні освітні стандарти, навчальні програми, а також вікові, психологічні та індивідуальні особливості дітей. Кожен урок, виховний захід або інша позакласна діяльність мають конкретну мету, яка визначає зміст навчального матеріалу, методи й форми роботи.

Важливою складовою цілеспрямованості є вміння педагога поєднувати навчальні, виховні та розвивальні завдання. Під час навчального процесу учні не лише засвоюють знання з окремих предметів, а й формують компетентності, розвивають мислення, мовлення, пам’ять, увагу. Учитель спрямовує свою діяльність на формування ключових і життєвих компетентностей, необхідних для успішної соціалізації та подальшого саморозвитку особистості.

Цілеспрямованість педагогічної діяльності також виявляється у постійному аналізі та корекції результатів навчання. Учитель оцінює досягнення учнів, визначає труднощі в засвоєнні матеріалу, добирає ефективні методи навчання, щоб забезпечити позитивну динаміку розвитку кожної дитини. Таким чином, педагогічна діяльність набуває системного, послідовного та результативного характеру.

Невід’ємною складовою педагогічної діяльності є її гуманістична спрямованість. Вона передбачає орієнтацію на особистість учня як найвищу соціальну цінність. Гуманістичний підхід ґрунтується на визнанні унікальності кожної дитини, повазі до її гідності, прав, інтересів і потреб. Учитель сприймає учня не лише як об’єкт навчання, але як активного учасника освітнього процесу, здатного до самостійного мислення та прийняття рішень.

- Гуманістична спрямованість педагогічної діяльності виявляється у створенні сприятливого психологічного клімату в класі. Учитель будує взаємини з учнями на засадах довіри, співпраці, взаємоповаги та підтримки. Він заохочує ініціативу учнів, враховує їхні індивідуальні можливості, сприяє розвитку здібностей і талантів кожної дитини. Такий підхід допомагає формувати позитивну мотивацію до навчання та впевненість у власних силах.

Особливу роль у гуманістичній педагогіці відіграє педагогічна етика. Учитель дотримується принципів справедливості, толерантності, тактовності,

уникає приниження й авторитарного тиску. Він підтримує учнів у складних ситуаціях, допомагає долати труднощі, сприяє формуванню моральних цінностей, відповідальності та самоповаги.

Гуманістичний підхід також передбачає виховання особистості, здатної до саморозвитку й самореалізації. Учитель створює умови для саморозвитку, критичного мислення, творчих здібностей учнів. Навчальний процес стає не лише джерелом знань, а й засобом формування активної життєвої позиції та готовності до свідомого вибору в майбутньому.

Отже, цілеспрямованість і гуманістична спрямованість педагогічної діяльності є взаємопов'язаними складовими професійної роботи вчителя. Цілеспрямованість забезпечує системність і результативність навчального процесу, а гуманістична спрямованість – орієнтацію на особистісний розвиток учня. Поєднання цих принципів сприяє підвищенню якості освіти та формуванню гармонійно розвиненої особистості.

- Постійна взаємодія з учнями, батьками, колегами передбачає систематичну та цілеспрямовану взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу. Особливе значення має співпраця з учнями, їхніми батьками та педагогічним колективом. Саме ця взаємодія забезпечує ефективність освітнього процесу, сприяє гармонійному розвитку особистості дитини та створенню сприятливого освітнього середовища.

Взаємодія вчителя з учнями є основою педагогічної діяльності. У процесі навчання педагог не лише передає знання, а й організовує спільну діяльність, спрямовану на розвиток пізнавальних інтересів, формування умінь і навичок, виховання моральних якостей. Постійний контакт із учнями дозволяє вчителеві краще розуміти їхні потреби, індивідуальні особливості, рівень підготовки та емоційний стан. Це дає змогу добирати оптимальні методи навчання, створювати ситуації успіху та підтримувати мотивацію до навчання.

Важливим аспектом співпраці педагога з учнями є встановлення довірливих стосунків. Учитель виступає не лише як наставник, але й як порадник і партнер у навчанні. Він заохочує учнів до активної участі в освітньому процесі, підтримує ініціативу, формує відповідальне ставлення власного розвитку та до навчання. Такий підхід сприяє формуванню позитивного психологічного клімату в класному колективі та розвитку комунікативних навичок учнів.

Не менш важливою є партнерство вчителя з батьками учнів. Родина є першим і найважливішим соціальним середовищем дитини, тому ефективна співпраця між школою та сім'єю є необхідною умовою формування особистості. Учитель інформує батьків про навчальні досягнення та труднощі учнів, залучає їх до обговорення питань виховання, організації дозвілля та розвитку здібностей дитини. Спільні зусилля школи й родини сприяють

створенню єдиних вимог до дитини та забезпечують послідовність виховного впливу.

Взаємодія з батьками також передбачає надання педагогічних консультацій, участь педагогів у батьківських зборах, індивідуальних бесідах і спільних заходах. Учитель допомагає батькам краще зрозуміти особливості розвитку дитини, надає рекомендації щодо підтримки навчання вдома, формування відповідального ставлення до навчання та поведінки. Партнерські відносини між педагогом і батьками ґрунтуються на взаємній повазі, довірі та співпраці.

Взаємодія з колегами є важливою складовою професійної діяльності вчителя. Педагогічний колектив школи – це спільнота фахівців, об'єднаних спільною метою навчання й виховання учнів. Співпраця між вчителями сприяє обміну досвідом, упровадженню інноваційних методів навчання, підвищенню професійної майстерності. Спільне планування навчальної та виховної роботи, участь у методичних об'єднаннях, педагогічних радах і тренінгах допомагають удосконалювати освітній процес.

Постійна взаємодія з колегами також забезпечує узгодженість педагогічних дій, єдність вимог до учнів і створення цілісного освітнього середовища. Учитель отримує можливість професійної підтримки, конструктивної критики та спільного розв'язання педагогічних проблем. Така співпраця сприяє формуванню сприятливого морально-психологічного клімату в педагогічному колективі.

Отже, постійна взаємодія вчителя з учнями, батьками та колегами є необхідною умовою успішної педагогічної діяльності. Вона забезпечує ефективність освітнього процесу, сприяє розвитку особистості учня та професійному зростанню педагога. Злагоджена співпраця всіх учасників освітнього процесу є запорукою якісної освіти та позитивних результатів навчання й виховання.

Учитель виступає не тільки як носій знань, а як наставник, організатор освітнього процесу та приклад для наслідування. Для діяльності педагога характерними є такі ознаки:

- Творчий характер діяльності педагога. Педагогічна діяльність за своєю природою є творчою, оскільки вона пов'язана з постійним пошуком нових підходів до навчання й виховання учнів. Учитель працює з особистостями, кожна з яких має індивідуальні особливості, здібності, інтереси та потреби. Саме тому педагог не може обмежуватися шаблонними методами роботи, а змушений постійно вдосконалювати свою професійну майстерність і проявляти креативність у освітньому процесі.

Творчий характер діяльності педагога виявляється насамперед у плануванні та проведенні уроків. Учитель самостійно добирає методи, прийоми й засоби навчання, адаптує навчальний матеріал до рівня

підготовки класу, поєднує традиційні та інноваційні форми роботи. Використання інтерактивних методів, проблемного навчання, проєктної діяльності, ігрових технологій сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів і підвищує їхній інтерес до навчання.

Важливим аспектом творчості вчителя є вміння створювати нестандартні педагогічні ситуації, які стимулюють мислення, самостійність і ініціативу учнів. Учитель заохочує дітей до пошуку власних рішень, розвитку критичного мислення та творчого самовираження. Такий підхід допомагає формувати в учнів уміння аналізувати, робити висновки, аргументувати свою позицію та використовувати знання в практичних ситуаціях.

Творчий характер педагогічної діяльності проявляється також у виховній роботі. Учитель організовує позакласні заходи, виховні години, конкурси, екскурсії, які сприяють розвитку моральних якостей, естетичних смаків і соціальних навичок учнів. Під час такої діяльності педагог проявляє ініціативу, фантазію та здатність залучати дітей до спільної творчої діяльності, формуючи згуртований учнівський колектив.

Необхідною умовою творчої діяльності педагога є його постійне професійне самовдосконалення. Учитель вивчає сучасні педагогічні технології, аналізує власний досвід, бере участь у методичних об’єднаннях, семінарах, тренінгах. Самоосвіта й рефлексія допомагають педагогу знаходити нові ідеї, удосконалювати методику викладання та підвищувати якість освітнього процесу.

Особливу роль у творчій діяльності педагога відіграє педагогічна інтуїція та гнучкість мислення. Учитель часто стикається з нестандартними ситуаціями, які потребують швидкого прийняття рішень і творчого підходу. Здатність адаптуватися до змін, враховувати емоційний стан учнів і змінювати хід уроку відповідно до ситуації є важливою складовою професійної майстерності.

Отже, творчий характер діяльності педагога є однією з ключових умов ефективного навчання й виховання. Творчість дозволяє вчителю зробити освітній процес цікавим, змістовним і результативним, сприяє розвитку особистості учнів і професійному зростанню самого педагога. Саме завдяки творчому підходу педагогічна діяльність набуває живого, динамічного характеру та відповідає сучасним вимогам освіти.

- Відповідальність за фізичний, психічний і соціальний розвиток учнів.

Педагогічна діяльність учителя передбачає високу міру відповідальності за всебічний розвиток учнів, зокрема за їхній фізичний, психічний і соціальний стан. Школа є важливим соціальним інститутом, у межах якого дитина проводить значну частину свого життя, тому саме на

вчителя покладається обов’язок створення безпечних, сприятливих і комфортних умов для навчання та виховання.

Відповідальність учителя за фізичний розвиток учнів полягає передусім у підтримці безпечного освітнього середовища. Педагог зобов’язаний дотримуватися правил охорони праці та техніки безпеки під час проведення уроків, практичних занять, екскурсій і позакласних заходів. Важливим аспектом цієї характеристики діяльності педагога є формування в учнів навичок здорового способу життя, культури рухової активності, правильного режиму праці та відпочинку. Учитель сприяє збереженню здоров’я дітей, враховує їхні фізичні можливості та стан здоров’я під час організації навчального процесу.

Не менш важливою є відповідальність педагога за психічний розвиток і психологічне благополуччя учнів. Учитель має створювати атмосферу емоційної безпеки, уникати приниження, психологічного тиску та несправедливого ставлення. Підтримка, доброзичливість і педагогічний такт допомагають формувати в учнів позитивну самооцінку, впевненість у власних силах і мотивацію до навчання. Вчитель уважно ставиться до емоційного стану дітей, вчасно помічає ознаки перевтоми, тривожності або труднощів у навчанні та співпрацює зі шкільним психологом і батьками.

Відповідальність за соціальний розвиток учнів полягає у формуванні в них навичок спілкування, співпраці та відповідальної поведінки в суспільстві. Учитель сприяє соціалізації дітей, допомагає їм засвоювати норми моралі, правила поведінки та цінності громадянського суспільства. У процесі спільної діяльності учні навчаються працювати в колективі, поважати думку інших, розв’язувати конфлікти мирним шляхом і брати відповідальність за власні вчинки.

Особливе значення має роль учителя як прикладу для наслідування. Його поведінка, мовлення, ставлення до людей і професійних обов’язків безпосередньо впливають на формування особистості учнів. Педагог демонструє зразки культурної, етичної та соціально відповідальної поведінки, формуючи в дітей уявлення про норми взаємин у суспільстві.

Відповідальність педагога за розвиток учнів реалізується також через тісну співпрацю з батьками та іншими фахівцями закладу освіти. Спільні зусилля сприяють своєчасному виявленню проблем і створенню умов для гармонійного розвитку кожної дитини. Учитель координує виховні впливи школи й сім’ї, забезпечуючи єдність вимог і підтримку учня на всіх етапах його розвитку.

Отже, відповідальність учителя за фізичний, психічний і соціальний розвиток учнів є однією з ключових складових педагогічної діяльності. Вона вимагає високого рівня професіоналізму, педагогічної культури та моральної зрілості. Саме відповідальне ставлення педагога до своєї місії забезпечує

успішний розвиток особистості учня та формування здорового, соціально активного покоління.

На думку Яна Амоса Коменського, вчитель має бути «найкращим серед людей». Він повинен любити свою справу й учнів, бути працелюбним, терплячим, тактовним, постійно збагачувати свої знання та життєвий досвід. Я.А. Коменський порівнював роботу педагога з налаштуванням музичного інструмента, підкреслюючи важливість терпіння, індивідуального підходу та гармонійного впливу на особистість учня.

Діяльність педагога є багатогранною і реалізується в різних видах: викладанні, виховній роботі, класному керівництві, самоосвіті, організаторській, управлінській, методичній, позашкільній та науково-дослідницькій діяльності. Усі ці напрями спрямовані на гармонійний розвиток особистості дитини.

Відповідно до завдань навчання і виховання вчитель виконує низку функцій: інформативну, розвивальну, виховну, орієнтувальну, культурологічну, стимулювальну, конструктивну, комунікативну, організаційну, соціалізуючу, управлінську, діагностичну, прогностичну, психотерапевтичну, рекреаційну, здоров'язберігальну, коригувальну та методичну. Ці функції забезпечують цілісність і результативність педагогічного процесу.

За В. Семиченко, функції вчителя можна розглядати на різних рівнях: термінальні (навчальна, виховна, розвивальна, соціалізуюча); інструментальні (інформативна, стимулювальна, діагностична, прогностична); операційні (управлінська, коригувальна, методична).

Компонентами педагогічної діяльності, за І. Зязуном, є мета діяльності, суб'єкт і об'єкт, сукупність педагогічних дій та результати, що виявляються у рівні сформованості особистості учня.

Головне призначення вчителя, полягає у формуванні здатності учня до самостійного керування власною діяльністю. Тому педагог має організовувати навчання як активну, творчу взаємодію, розвивати в учнів саморегуляцію, самоконтроль і самореалізацію.

Залежно від індивідуально-психологічних особливостей педагога виокремлюють демократичний, авторитарний і ліберальний стилі педагогічної діяльності. Найбільш продуктивним вважається демократичний стиль, за якого учень виступає активним і рівноправним учасником освітнього процесу.

Професійна культура вчителя формується під впливом індивідуальних, соціальних і творчих чинників та включає аксіологічний, технологічний і особистісно-творчий компоненти. В її основі лежать світогляд, моральні переконання, педагогічне покликання й любов до дітей. Саме любов до дитини, за В. Сухомлинським, є основою педагогічної майстерності та умовою ефективного впливу на духовний світ учня.

2. Загальноосвітній навчальний заклад як місце професійної діяльності вчителя.

Загальноосвітній навчальний заклад (школа, ліцей, гімназія) є основним середовищем професійної діяльності вчителя. Саме тут реалізуються навчальні програми, здійснюється виховна робота та створюються умови для всебічного розвитку учнів.

У закладі освіти вчитель:

- проводить уроки та позакласні заходи. Під час уроків педагог організовує навчальний процес, забезпечує засвоєння учнями знань, формування умінь і навичок, розвиток пізнавальних здібностей та інтересу до навчання. Учитель добирає зміст навчального матеріалу, методи й форми роботи відповідно до освітніх програм, вікових та індивідуальних особливостей учнів, створює умови для активної навчальної діяльності й самостійної роботи школярів. Позакласні заходи є важливою складовою виховної роботи вчителя. Вони сприяють всебічному розвитку особистості учнів, формуванню моральних цінностей, творчих здібностей, соціальної активності та навичок колективної взаємодії. Учитель організовує виховні години, гуртки, конкурси, екскурсії, свята та інші форми роботи, які доповнюють навчальний процес і допомагають розкрити інтереси й таланти дітей. Проведення уроків і позакласних заходів у комплексі забезпечує цілісний розвиток учнів і підвищує ефективність освітнього процесу.
- Організовує навчальну діяльність учнів. Він планує та структурує освітній процес, визначає мету й завдання навчання, добирає ефективні методи, форми та засоби роботи відповідно до навчальних програм і можливостей школярів. Організація навчальної діяльності передбачає чітке керування роботою учнів на уроці, раціональний розподіл часу, створення умов для активної пізнавальної діяльності та самостійної роботи.

Учитель стимулює інтерес до навчання, формує навчальну мотивацію, залучає учнів до різних видів діяльності – індивідуальної, групової та колективної. Він навчає школярів планувати власну роботу, контролювати та оцінювати результати навчання, розвиває навички самоорганізації й відповідальності. Таким чином, ефективна організація навчальної діяльності сприяє підвищенню якості знань, розвитку пізнавальних здібностей і формуванню активної, самостійної особистості учня.

- Співпрацює з педагогічним колективом. Співпраця з педагогічним колективом передбачає обмін досвідом, узгодження навчально-виховних заходів, спільне планування уроків та позакласної роботи, а також взаємну підтримку у вирішенні педагогічних завдань. У рамках такої взаємодії вчителі обговорюють методики навчання, підбирають ефективні форми роботи з учнями, аналізують успішність та складнощі освітнього процесу, проводять спільні наради, семінари, тренінги й педагогічні ради. Співпраця сприяє

підвищенню професійної майстерності педагогів, узгодженості підходів до навчання та виховання, створенню єдиного освітнього простору для учнів.

Завдяки колективній роботі педагогів формується підтримуюче середовище, у якому вчителі мотивують одне одного до професійного розвитку, обмінюються ідеями та впроваджують інноваційні підходи в навчання. Така взаємодія не лише підвищує ефективність педагогічного процесу, а й створює дружню, конструктивну атмосферу в школі.

➢ Взаємодіє з батьками та адміністрацією. Вчитель у закладі освіти активно співпрацює з батьками та адміністрацією школи, адже ефективне навчання і виховання учнів можливе лише за умови єдності зусиль усіх учасників освітнього процесу. Взаємодія з батьками передбачає інформування про успішність, поведінку та особливості розвитку дитини, обговорення її потреб і проблем, надання порад щодо підтримки навчальної та виховної діяльності вдома. Учитель залучає батьків до участі в позакласних заходах, виховних проєктах та спільних акціях, формує партнерські стосунки, засновані на довірі та взаємоповазі.

Співпраця з адміністрацією школи включає координацію роботи в класі, планування навчального процесу, обговорення організаційних та методичних питань, участь у педагогічних нарадах та семінарах. Адміністрація забезпечує вчителя ресурсами, методичною підтримкою та контролем за дотриманням стандартів освіти.

Таким чином, взаємодія з батьками та адміністрацією сприяє створенню цілісного, узгодженого освітнього середовища, у якому забезпечується всебічний розвиток учня та ефективне виконання завдань навчання і виховання.

➢ Забезпечує безпечне та сприятливе освітнє середовище. Вчитель у закладі освіти відповідає за створення умов, які гарантують фізичну, психологічну та соціальну безпеку учнів під час навчання та позакласної діяльності. Це передбачає організацію простору, де учні почувають себе захищеними, комфортними та мотивованими до навчання. Фізична безпека включає контроль за дотриманням правил поведінки в класі, під час уроків, на перервах і під час позакласних заходів. Психологічне безпечне середовище формується через доброзичливе ставлення до учнів, підтримку їхньої самостійності, розвиток співпраці та взаємоповаги. Вчитель запобігає конфліктам, контролює прояви насильства чи булінгу, сприяє розвитку емпатії та толерантності.

Сприятливе освітнє середовище також передбачає індивідуальний підхід до учнів, врахування їхніх потреб, інтересів і особливостей розвитку. Педагог стимулює активну участь учнів у навчальному процесі, забезпечує доступ до ресурсів та підтримує позитивний психологічний клімат у класі.

Таким чином, безпечне та сприятливе освітнє середовище сприяє не лише засвоєнню знань, а й всебічному розвитку учнів, формуванню в них відповідальності, самостійності та впевненості у власних силах.

Школа виступає не лише місцем роботи вчителя, а й соціально-культурним простором, де формується майбутнє суспільства.

3. Основні права та професійні обов'язки вчителя. Педагог закладу загальної середньої освіти має певні права та обов'язки. Розглянемо їх детально. Педагог має права:

- на академічну свободу та педагогічну творчість. Академічна свобода є однією з ключових умов ефективної педагогічної діяльності. Вона передбачає право вчителя самостійно обирати методи, форми і засоби навчання, визначати стратегії організації уроку та позакласної роботи, обирати теми для досліджень і проєктів, а також реалізовувати власні педагогічні ідеї в межах навчальної програми. Академічна свобода дозволяє педагогу відповідально підходити до навчального процесу, враховуючи інтереси, здібності та потреби учнів, а також власні професійні переконання і досвід.

Педагогічна творчість тісно пов'язана з академічною свободою і проявляється у здатності вчителя створювати нові форми навчальної діяльності, адаптувати методики до конкретного класу або окремого учня, вигадувати нестандартні вправи, завдання та проєкти, що сприяють глибшому засвоєнню знань. Творчий підхід дозволяє педагогові не лише транслювати інформацію, але й формувати в учнів самостійність, критичне мислення, дослідницькі навички та інтерес до навчання.

Обидві ці категорії – академічна свобода та педагогічна творчість – забезпечують індивідуалізацію навчання, розвиток професійної компетентності вчителя та створюють умови для ефективного, цікавого та змістовного освітнього процесу. Завдяки їм педагог може максимально реалізувати свій потенціал, а учні – розвивати власні здібності і творчі навички.

- На повагу до честі й гідності. Повага до честі й гідності учнів, колег і всіх учасників освітнього процесу є фундаментальним принципом педагогічної діяльності. Вона проявляється у ставленні вчителя до особистості кожного учня як до цінної та унікальної людини, незалежно від рівня знань, поведінки чи соціального походження.

Вчитель, який дотримується цього принципу, уникає принижень, образ і дискримінації, підтримує учнів у процесі навчання та виховання, заохочує самостійність і відповідальність, враховує їхні інтереси та потреби. Така позиція формує у школярів відчуття власної цінності, впевненість у собі та повагу до інших. Повага до честі й гідності також стосується взаємодії з колегами та батьками: педагог коректно висловлює свої думки,

прислухається до чужої точки зору, конструктивно вирішує конфлікти і підтримує атмосферу взаємоповаги у колективі. Таким чином, дотримання цього принципу не лише створює сприятливе психологічне середовище, а й виховує у дітей моральну культуру, відповідальність та здатність до співпраці.

➢ На безпечні умови праці. Право на безпечні умови праці є важливою складовою професійної діяльності вчителя. Це передбачає створення таких умов, за яких педагог може ефективно виконувати свої обов'язки без ризику для здоров'я та безпеки. Безпечні умови праці включають: фізичну безпеку – належне облаштування класних кімнат, наявність необхідного обладнання та матеріалів, дотримання санітарно-гігієнічних норм. Психологічну безпеку – підтримку дружньої, толерантної атмосфери у колективі, захист від булінгу, дискримінації або неповаги. Соціальну безпеку – дотримання прав педагога, стабільність трудових умов, забезпечення законних гарантій та пільг. Наявність безпечних умов праці дає змогу вчителю зосередитися на навчанні та вихованні учнів, сприяє професійному розвитку, підвищує ефективність освітнього процесу та зменшує ризики виникнення стресу, перевтоми та професійного вигорання.

➢ На підвищення кваліфікації. Вчитель має право на постійне підвищення своєї професійної кваліфікації, що є невід'ємною умовою професійного зростання та забезпечення високої якості освітнього процесу. Це право передбачає доступ до різноманітних форм навчання та професійного розвитку, таких як курси підвищення кваліфікації, тренінги, семінари, вебінари, участь у конференціях, науково-методичних заходах та педагогічних проєктах.

Підвищення кваліфікації дозволяє вчителю:

✓ оновлювати знання та навички відповідно до сучасних освітніх стандартів і технологій;

✓ впроваджувати нові методики та інноваційні підходи у навчальний процес;

✓ удосконалювати власну методичну та педагогічну майстерність;

✓ адаптуватися до змін у навчальних програмах та освітньому середовищі;

✓ підвищувати ефективність роботи з учнями, колегами та батьками.

Таким чином, право на підвищення кваліфікації є ключовим механізмом підтримки професійного розвитку вчителя та забезпечення його компетентності у сучасній школі.

➢ На соціальний захист та справедливу оплату праці.

Вчитель має право на соціальний захист та справедливу оплату праці, що є невід'ємною частиною його професійних прав і гарантією гідних умов праці.

Соціальний захист включає:

- ✓забезпечення законних трудових і соціальних гарантій, таких як відпустки, лікарняні, пенсійне забезпечення;
- ✓медичне страхування та безпечні умови праці;
- ✓захист від незаконного звільнення, дискримінації та надмірного навантаження;
- ✓підтримку у випадку професійних чи особистих труднощів, що впливають на роботу.

Справедлива оплата праці передбачає:

- ✓відповідність зарплати рівню кваліфікації, педагогічної майстерності та обсягу виконуваної роботи;
- ✓нарахування доплат за додаткові обов'язки, класне керівництво, позакласну роботу та підвищення кваліфікації;
- ✓прозорість і своєчасність виплати заробітної плати відповідно до законодавства.

Наявність соціального захисту та справедливої оплати праці мотивує вчителя до ефективної роботи, сприяє професійному розвитку, забезпечує гідний рівень життя, позитивно впливає на якість освітнього процесу.

Педагог як провдна фігура освітнього процесу має певні обов'язки. Серед них важливими є:

- ✓якісно виконувати професійні функції;
- ✓дотримуватися педагогічної етики;
- ✓поважати права та гідність учнів;
- ✓сприяти розвитку здібностей кожної дитини;
- ✓постійно підвищувати свій професійний рівень;
- ✓дотримуватися законодавства у сфері освіти.

Учитель географії в освітньому процесі виконує різноманітні функції та види діяльності, кожен із яких потребує певного поєднання мотивів, знань, умінь і особистісних якостей.

Мотиви – це прагнення педагога ефективно виконувати освітню діяльність, розглядати її як професійну цінність і бажання постійно вдосконалюватися у своїй роботі.

Знання – включають інформацію про специфіку діяльності, глибоке розуміння предмета географії та методики його викладання.

Уміння – здатність використовувати знання на практиці, організовувати навчальний процес, проводити уроки й позакласні заходи, працювати з групами та окремими учнями.

3. Особистісні якості – включають розвиток пізнавальних процесів, що відповідають предмету географії, комунікативні навички, здатність до аналітичного мислення, творчість, відповідальність та емоційну стійкість.

Таким чином, професійна компетентність вчителя географії не є однорідним поняттям, а складається з окремих видів компетентностей, що відповідають функціональному складу його діяльності:

- Психологічна компетентність – вміння враховувати психологічні особливості учнів, мотивувати їх і підтримувати позитивний емоційний клімат у класі.
- Предметна (географічна) компетентність – глибокі знання географії та сучасних підходів до її викладання.
- Дидактична компетентність – здатність планувати та реалізовувати навчальний процес, розробляти уроки та навчальні завдання.
- Методична компетентність – уміння використовувати різноманітні методи навчання та технології, адаптувати їх до потреб учнів.
- Комунікативна компетентність – навички ефективної комунікативної взаємодії з учнями, батьками, колегами та адміністрацією.
- Управлінська компетентність – здатність організовувати колективну діяльність учнів та брати участь у шкільному управлінні.
- Проєктивна компетентність – уміння планувати власний професійний розвиток, впроваджувати інновації та педагогічні проєкти.

Кожна компетентність складається зі системи компонентів. Наприклад, мотиваційний компонент включає мотиви та ціннісні орієнтації щодо конкретного виду діяльності; когнітивний компонент це знання, що забезпечують виконання діяльності; операційний компонент включає практичні уміння та навички; особистісний компонент передбачає риси характеру та психологічні якості, що забезпечують ефективне виконання професійних завдань.

Таким чином, комплексна система компетентностей дозволяє вчителю географії ефективно виконувати свої професійні функції та забезпечує високий рівень педагогічної майстерності.

Професія вчителя в умовах Нової української школи (НУШ) зазнала докорінних змін. Це вже не просто джерело інформації, а людина, яка допомагає учневі розкрити свій потенціал.

Осьоловні ролі та характеристики сучасного педагога:

- Зміна ролі: від «лектора» до «фасилітатора». В НУШ вчитель перестає бути єдиним носієм знань. Він стає фасилітатором, тобто, допомагає учням самостійно знаходити відповіді та організовувати процес навчання. Також він як ментор супроводжує індивідуальну освітню траєкторію дитини. Вчитель географії є дизайнером освітнього середовища, тобто він створює простір, де дітям цікаво і безпечно вчитися. Вчитель НУШ майстерно володіє методами змінного середовища. Наприклад, поділ класу на зони: зона відкриттів (для дослідів). Зона новин (класний календар, плани). Зона відпочинку (місце для емоційного розвантаження). Тематична зона.

➢ Педагогіка партнерства –один із фундаментів НУШ. Взаємодія будується на схемі «учень – вчитель – батьки». Довіра та повага у взаємодії передбачає виключення авторитарного тиску. Партнерство грунтується на діалозі в якому думка дитини є важливою, помилки сприймаються як досвід, а не як привід для покарання. У партнерській взаємодії ключовими є спільні цілі її учасників. При цьому батьки залучені до процесу, а не просто отримують звіти про оцінки.

➢ Педагог майбутнього – це фахівець, який поєднує глибокі предметні знання з потужними комунікативними здібностями. Успішність у професії базується на балансі між твердими (hard skills), що відповідають за те, *що* викладають, та м'якими (soft skills) – як саме це передають.

Тверді навички (Hard Skills) –це технічні знання та вміння, які можна виміряти, підтвердити сертифікатом та які є безпосереднім інструментом викладання. Серед твердих навичок вчителя географії доцільно виділити наступні:

✓ Експертність у предметі, що передбачає глибоке знання фахової дисципліни.

✓ Цифрова грамотність, яка орієнтована на впевнене використання освітніх онлайн-платформ, інтерактивних дошок, систем управління навчанням (LMS) та інструментів штучного інтелекту.

✓ Володіння сучасними освітніми методиками (наприклад, змішане навчання, перевернутий клас, гейміфікація).

✓ Розуміння критеріального, формувального та діагностичного оцінювання учнів.

✓ Вміння створювати власні навчальні матеріали, презентації, відео та аудіоподкасти.

М'які навички (Soft Skills) – це особисті якості та гнучкі навички, які дозволяють вчителю географії ефективно взаємодіяти з учнями, батьками та колегами. До них відносять:

✓ Здатність вчителя розпізнавати емоції дітей, керувати своїми реакціями та створювати довірливу атмосферу.

✓ Вміння педагога швидко реагувати на форс-мажори, змінювати план уроку «на ходу» та навчатися впродовж усього життя.

✓ Здатність пояснювати складні речі просто та надихаюче, а також екологічно спілкуватися з батьками.

✓ Вміння аналізувати інформацію, розпізнавати фейки та навчати цього дітей.

Потрібно звернути увагу, що для вчителя географії керівництвом до діяльності є також компетентності визначені оновленим Професійним стандартом «Вчитель закладу загальної середньої освіти». У документі ключові та загальні компетентності педагога згруповані у дванадцять

основних компетентностей, які дають змогу ефективно реалізовувати Державний стандарт базової середньої освіти.

Серед ключових компетентностей виділяють:

- ✓ Мовно-комунікативну компетентнсть, яка передбачає вільне володіння державною мовою, грамотність, здатність ефективно взаємодіяти та пояснювати матеріал.
- ✓ Предметно-методичну компетентність, що має в основі глибокі знання вчителем фахового предмета, вміння моделювати навчальний зміст відповідно до стандартів освіти та адаптувати його під потреби учнів.
- ✓ Інформаційно-цифрову компетентність, яка орієтує на впевнене використання цифрових технологій, здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, створення та використання електронних освітніх ресурсів.
- ✓ Оцінювально-аналітичну компетентність, що розглядається як здатність об'єктивно оцінювати результати навчання, аналізувати успішність та коригувати навчальний процес.

Важливими у переліку компетентностей вчителя є психолого-педагогічні компетентності. До них відносять:

- ✓ Психологічну компетентність, що визначає необхідність врахування вікових, фізіологічних та індивідуальних особливостей дітей, розуміння дитячої психології та мотивації.
- ✓ Інклюзивну компетентність, яка планує створення безпечного освітнього середовища, розуміння та застосування принципів інклюзивного навчання.
- ✓ Здоров'язбережувальну компетентність – це здатність педагога створювати умови для збереження фізичного та психічного здоров'я учнів під час занять, формування в них навичок безпечної поведінки.
- ✓ Педагогічне партнерство як здатність фахівця будувати довірливі стосунки, співпрацювати з батьками та іншими учасниками освітнього процесу (фасилітація).

Також серед компетентностей мають місце загальні та особистісні компетентності:

- ✓ Громадянська та соціальна як здатність педагога виховувати в учнях активну громадянську позицію, патріотизм, повагу до прав людини та демократичних цінностей.
- ✓ Культурна як розуміння педагогом культурного розмаїття, його здатність розвивати естетичні смаки.
- ✓ Емоційно-етична – це здатність вчителя керувати власними емоціями, дотримання педагогічної етики та толерантності.
- ✓ Лідерська та підприємницька як здатність надихати учнів, брати на себе відповідальність, генерувати ідеї та впроваджувати інновації.

Цей перелік є комплексним орієнтиром, спираючись на який педагоги будують власну траєкторію професійного розвитку та атестації.

Академічна свобода дає вчителю право: обирати навчальні програми та підручники. Розробляти власні авторські курси. Самостійно визначати форми навчання (уроки-екскурсії, проєктна діяльність, квести тощо).

Вчитель НУШ – це людина, яка навчається впродовж усього життя. Це агент змін, який готує дитину не до іспитів, а до успішного життя в сучасному світі. Більш детально про педагогічну майстерність сучасного вчителя дивіться у посібнику Основи педагогічної майстерності та творчості вчителя: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс] / [автори-укладачі: О. М. Дутко, О. В. Горбатюк, І. Ю. Лебідь, С. В. Поліщук, В. В. Федорчук; за заг. ред. В. В. Федорчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 275 с. URL: http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7287.

Завдання для самоконтролю:

Тести

1. Які функції виконує вчитель у процесі професійної діяльності (за В. Семиченко)?

А) Освітню, виховну, розвивальну

Б) Діагностичну, прогнозувальну, конструктивну

В) Термінальні (цільові), інструментальні (засобові) та операційні

2. Яка особистісна якість є провідною для педагога?

А) Рівень розвитку

Б) Світогляд і спрямованість особистості

В) Обсяг професійних знань

3. Що найточніше характеризує класне керівництво?

А) Поглиблення знань учнів з окремого навчального предмета

Б) Забезпечення фізичного розвитку вихованців педагогічним колективом

В) Координацію виховної та навчальної роботи вчителів, які працюють у класі

4. Які професійні компетентності притаманні вчителю географії?

А) Психологічна, предметна, дидактична, методична, комунікативна, управлінська, проективна

Б) Педагогічна, розважальна, творча, когнітивна

В) Інформативна, маніпулятивна, конструкторська

5. Що входить до системи педагогічної діяльності?

А) Навчання і виховання

Б) Наукова діяльність і розвиток учня

В) Викладання, виховання, класне керівництво, самовдосконалення та інші види педагогічної роботи

6. Які компоненти утворюють професійно-педагогічну культуру вчителя?

А) Аксіологічний, теоретичний, особистісно-творчий

Б) Навчальний, виховний, дослідний

В) Когнітивний, діагностичний, навчальний

7. Що, за висловом В. Сухомлинського, є найважливішим у педагогічній діяльності?

А) Творчість

Б) Виховання

В) Любов до дітей

Реферати

«Історичний розвиток педагогічної професії в Україні»

«Система професійної підготовки майбутнього вчителя географії у закладах вищої освіти України»

«Образ і професійна роль учителя географії в умовах сучасної освіти»

Заповніть таблицю

Вимога до педагога	Шляхи забезпечення виконання вимоги

Тема: Освітня система України

План:

1. Загальне уявлення про систему освіти
2. Чинники, що впливають на становлення та розвиток системи освіти
3. Нормативно-правова база освіти в Україні
4. Будова освітньої системи України. Основні типи закладів освіти та їх характеристика
5. Система наукових ступенів в Україні

1. Загальне уявлення про систему освіти. Система освіти – це сукупність навчальних, виховних і культурно-освітніх установ, які на підставі

Конституції України та інших нормативно-правових актів забезпечують навчання й виховання громадян. Побудова та доцільність функціонування освітньої системи в державі є показниками її стійкості та потенціалу подальшого розвитку.

До системи освіти входять заклади освіти, наукові та науково-виробничі установи, органи державного управління у сфері освіти, відповідні структурні підрозділи, а також місцеві органи влади й самоврядування, що здійснюють управління освітньою галуззю.

Метою освіти є гармонійний і всебічний розвиток людини як особистості та найвищої соціальної цінності, розкриття її здібностей і талантів, формування інтелектуального потенціалу та моральних якостей. Право на освіту реалізується шляхом здобуття освіти на різних рівнях, у різноманітних формах і видах, зокрема через дошкільну, повну загальну середню, позашкільну, професійну (професійно-технічну), фахову передвищу, вищу освіту та освіту дорослих.

Кожна людина має право на вільний доступ до публічних освітніх, наукових і інформаційних ресурсів, у тому числі до ресурсів мережі Інтернет, електронних підручників та інших мультимедійних навчальних матеріалів у порядку, визначеному законодавством. Держава забезпечує соціальний захист здобувачів освіти у випадках, передбачених законом, а також гарантує рівні можливості для здобуття освіти представникам соціально вразливих груп населення. Окрема увага приділяється створенню умов для навчання осіб з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів, а також усуненню перешкод у реалізації їхніх освітніх прав.

Іноземні громадяни та особи без громадянства мають право на здобуття освіти в Україні відповідно до чинного законодавства та міжнародних договорів. Особи, які отримали статус біженця або потребують додаткового чи тимчасового захисту, користуються рівними з громадянами України правами на освіту. Право на освіту є невід’ємним і не може бути обмежене, за винятком випадків, коли законодавством визначено особливі умови доступу до певних рівнів освіти або спеціальностей.

Згідно з чинним законодавством, освіта в Україні ґрунтується на низці базових принципів. Насамперед це принцип доступності, який гарантує кожному громадянинові право на отримання освітніх послуг незалежно від статі, соціального статусу чи інших ознак, а також свободу вибору типу закладу освіти на рівних умовах. Він реалізується через можливість безоплатного навчання в державних закладах освіти та систему стипендіального забезпечення.

Важливим є принцип рівності умов для всебічного розвитку особистості, який забезпечується змістом освітніх програм і навчальних

планів, спрямованих на розвиток здібностей, талантів та інтересів здобувачів освіти. Цьому сприяє наявність вибіркових навчальних дисциплін і різноманітних форм позанавчальної діяльності. Освіта базується на засадах гуманізму, демократизму та пріоритету загальнолюдських духовних цінностей, а також тісного зв'язку з національною історією, культурою і традиціями.

Принцип світськості освіти передбачає її незалежність від політичних партій, громадських і релігійних організацій, що гарантується Конституцією України. Навчальний процес має науковий характер і спрямований на формування цілісного світогляду, моральних, правових, естетичних та інших цінностей. Релігійні дисципліни не входять до обов'язкової освітньої програми, проте можуть вивчатися факультативно за бажанням учнів і батьків.

Освіта в Україні інтегрується з наукою та виробництвом, що передбачає використання сучасних наукових досягнень, упровадження новітніх технологій навчання та підготовку висококваліфікованих фахівців. Важливими завданнями є розвиток міжнародної наукової співпраці та підвищення авторитету української науки на світовому рівні.

Принципи гнучкості та прогностичності забезпечують постійне оновлення системи освіти, її адаптацію до потреб суспільства й сучасних викликів. Єдність і безперервність освіти досягаються завдяки узгодженості між різними рівнями освітньої підготовки та формуванню в особистості потреби в самоосвіті протягом усього життя. Поєднання державного управління з громадським самоврядуванням сприяє ефективному функціонуванню освітньої системи. Усі ці принципи базуються на загальнолюдських цінностях, національних традиціях та актуальних завданнях розвитку освіти в Україні.

Сучасна система управління освітою в Україні характеризується процесом децентралізації, що полягає у передачі частини управлінських функцій і повноважень від центральних органів влади до регіональних і місцевих. Центральні державні структури визначають загальні стратегічні напрями розвитку освіти, тоді як обласні, районні та міські органи зосереджуються на розв'язанні конкретних фінансових, кадрових, матеріально-технічних та організаційних питань.

Ще однією важливою рисою є перехід від суто державного до державно-громадського управління освітою, метою якого є об'єднання зусиль державних інституцій і громадськості у формуванні освітньої політики, а також у вирішенні освітніх, методичних, економічних і фінансово-господарських питань. Показником посилення ролі суспільства в управлінні освітою є процес роздержавлення освітньої системи. Поряд із державними закладами освіти в Україні функціонують недержавні загальноосвітні

навчально-виховні установи, створені з урахуванням інтересів учнів, батьків, педагогів, а також потреб регіональних, національних, професійних і конфесійних спільнот. Управління такими закладами здійснюється їх засновниками або, за їх дорученням, опікунськими радами.

Вагоме місце в освітній системі посідають державні освітні стандарти, які визначають зміст і структуру освітніх програм, регламентують діяльність закладів освіти та встановлюють загальні параметри функціонування всієї системи освіти.

Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Держава гарантує громадянам України право на здобуття формальної освіти всіх рівнів –дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої, а також позашкільної і післядипломної освіти – державною мовою в державних і комунальних закладах освіти.

Водночас особам, які належать до національних меншин України, забезпечується право на здобуття дошкільної та початкової освіти в комунальних закладах із використанням, поряд із державною, мови відповідної національної меншини. Реалізація цього права здійснюється шляхом створення окремих класів або груп із навчанням мовою національної меншини відповідно до законодавства та не поширюється на класи й групи з навчанням українською мовою.

Відповідно до Закону України «Про освіту», система освіти України охоплює такі складники та рівні: дошкільну освіту; повну загальну середню освіту; позашкільну освіту; спеціалізовану освіту; професійну (професійно-технічну) освіту; фахову передвищу освіту; вищу освіту; освіту дорослих, післядипломну освіту.

Таким чином, рівнями освіти є: дошкільна освіта, яка відповідає нульовому рівню Національної рамки кваліфікацій; початкова освіта, яка відповідає першому рівню Національної рамки кваліфікацій; базова середня освіта, яка відповідає другому рівню Національної рамки кваліфікацій; профільна середня освіта, яка відповідає третьому рівню Національної рамки кваліфікацій; перший (початковий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає другому рівню Національної рамки кваліфікацій; другий (базовий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає третьому рівню Національної рамки кваліфікацій; третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає четвертому рівню Національної рамки кваліфікацій; фахова передвища освіта, яка відповідає п’ятому рівню Національної рамки кваліфікацій; початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти, який відповідає шостому рівню Національної рамки кваліфікацій; перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, який відповідає сьомому рівню Національної рамки кваліфікацій; другий

(магістерський) рівень вищої освіти, який відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій; третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти, який відповідає дев'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій; науковий рівень вищої освіти, який відповідає десятому рівню Національної рамки кваліфікацій.

Під поняттям «національна рамка кваліфікацій» розуміємо системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів.

Національна рамка кваліфікацій впроваджується з метою: введення європейських стандартів та принципів забезпечення якості освіти з урахуванням вимог ринку праці до компетентностей фахівців; забезпечення гармонізації норм законодавства у сфері освіти та соціально-трудових відносин; сприяння Національному і міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні; налагодження ефективної взаємодії сфери освітніх послуг та ринку праці. Ось перефразований та впорядкований варіант тексту відповідно до чинного законодавства:

Особливої уваги в сучасній системі освіти потребує навчання й виховання осіб з особливими освітніми потребами. Держава гарантує підготовку фахівців для роботи з такими особами на всіх рівнях освіти та забезпечує надання освітніх послуг на рівних засадах з іншими здобувачами освіти. Для цього створюються належні фінансові, кадрові та матеріально-технічні умови, а також застосовується розумне пристосування з урахуванням індивідуальних потреб, визначених в індивідуальній програмі розвитку.

Заклади освіти за необхідності організовують інклюзивні та/або спеціальні групи й класи для осіб з особливими освітніми потребами. У разі звернення таких осіб або їхніх батьків створення відповідної групи чи класу є обов'язковим.

Спеціалізована освіта – це освіта мистецького, спортивного, військового або наукового спрямування, яка може здобуватися в межах формальної, неформальної чи інформальної освіти. Вона орієнтована на формування професійних компетентностей у відповідній сфері діяльності, реалізується в межах безперервного інтегрованого освітнього процесу на кількох або всіх рівнях освіти та передбачає раннє виявлення й розвиток індивідуальних здібностей особи.

2.Чинники, що впливають на становлення та розвиток системи освіти. Розвиток сучасної освіти на межі XX–XXI ст. обумовлений комплексом зовнішніх факторів. Згідно з концепцією А. Сбруєвої, виділяють такі детермінанти:

Економічний блок: глобалізація світового ринку праці; конкурентоспроможність національної економіки стає головним рушієм освітніх реформ. Перехід до «економіки знань», де освіта створює людський

капітал. Впроваджуються нові вимоги до кваліфікації та жорсткий контроль результатів.

Політико-правовий блок: вплив глобальних ідеологій (напр., Вашингтонський консенсус), що стимулюють ринкові стратегії в освіті.

Соціально-політ ичний блок: панування неоліберального курсу, що змінює підходи до управління освітніми системами.

Соціально-демографічний блок: подовження терміну обов'язкового навчання, зростання запиту на якісні послуги при одночасному зниженні соціальної активності молоді.

Демографічний блок: старіння нації, зниження народжуваності та активна міграція, що вимагають адаптації освітньої мережі.

Технологічний та професійний блок: цифровізація робить знання загальнодоступними.

Макроосвіт ній: впровадження міжнародних стандартів та систем оцінювання якості знань (PISA тощо).

Соціально-освіт ній: посилення впливу громадськості на життя школи.

Професійно-освіт ній: трансформація ролі вчителя та зміна умов його праці.

3. Нормативно-правова база освіти в Україні. Структура вітчизняної освіти регулюється фундаментальними законодавчими актами:

- Закони України: «Про освіту» та «Про загальну середню освіту».
- Національна доктрина розвитку освіти.
- Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття).
- Концепція 12-річної школи та Закон «Про вищу освіту».

4. Будова освітньої системи України. Основні типи закладів освіти та їх характеристика. Сучасна система освіти передбачає наступну структуру:

Дошкільна освіта – має на меті фізичне та психічне здоров'я, духовний розвиток школяра, підготовку до школи.

Дошкільна освіта забезпечується такими типами закладів:

- Дитячі ясла та садки (зокрема сімейні, прогулянкові).
- Заклади компенсуючого типу (для корекції розвитку).
- Дитячі будинки та інтернатні заклади.

Загальна середня освіта спрямована на всебічний розвиток особистості, формування моралі, екологічне виховання та професійне самовизначення.

Типи навчальних закладів:

- ✓ Середня загальноосвітня школа: *I ступінь* – початкова школа. *II ступінь – о*сновна школа. *III ступінь – с*тарша школа (профільне навчання).
- ✓ Спеціалізована школа (інтернат) передбачає поглиблене вивчення окремих дисциплін.

- ✓ Гімназія – заклад з поглибленою підготовкою в гуманітарних, природничих чи інших напрямках (за сучасною реформою – середня ланка освіти).
- ✓ Ліцей – освітній заклад орієнтований на профільну підготовку старшокласників до вступу у заклад вищої освіти (ЗВО).

Згідно із законодавством та поетапним переходом до нової структури навчання, загальний термін здобуття повної середньої освіти розподіляється наступним чином:

I ступінь (початкова освіта) – 4 роки: забезпечує початкове становлення особистості дитини, її інтелектуальний та фізичний розвиток, формування навичок читання, письма, лічби та основ саморегуляції.

II ступінь (основна середня освіта) – 5 років: фундаментальна ланка, де учні здобувають базові знання з різних галузей наук, формують світогляд та готуються до вибору подальшої освітньої траєкторії.

III ступінь (старша школа / Профільна освіта) – 3 роки: передбачає поглиблене вивчення предметів відповідно до обраного профілю (гуманітарний, математичний, природничий тощо), що дозволяє учню підготуватися до вступу у вищі навчальні заклади або до майбутньої професійної діяльності.

Окрім класичних шкіл, до системи загальної середньої освіти та суміжних структур належать:

позашкільні освітні заклади, які орієнтовані на всебічний розвиток особистості поза межами шкільної програми. Вони задовольняють інтереси дітей у науковій, технічній, художньо-естетичній та спортивній сферах (центри творчості, музичні школи, спортивні секції тощо). До позашкільних закладів освіти належать палаци, будинки, станції дитячої і юнацької творчості, учнівські і студентські клуби, дитячо-юнацькі клуби, бібліотеки, оздоровчі і інші заклади.

Міжшкільні навчально-виробничі комбінати (МНВК). Спеціалізовані центри, що допомагають учням визначитися з майбутньою професією. Вони забезпечують профорієнтацію, допрофесійну підготовку та навчання базовим професійним навичкам.

Заклади професійно-технічної освіти (ПТО) надають можливість громадянам одночасно опанувати конкретну професію та здобути повну загальну середню освіту.

Вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації (коледжі, технікуми). У межах ступеневої освіти дозволяють отримати освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста (або фахового молодшого бакалавра) чи бакалавра, паралельно завершуючи програму повної середньої школи.

Вища освіта є частиною системи освіти. Вона є цілісною системою, що забезпечує глибоку теоретичну (фундаментальну), наукову та практичну підготовку фахівців. Вона спрямована на здобуття громадянами

кваліфікаційних рівнів, наукових ступенів та вчених звань відповідно до їхніх здібностей та професійних інтересів. Основними функціями вищої школи є не лише первинна підготовка кадрів, а й післядипломна освіта, перепідготовка та безперервне підвищення кваліфікації.

Залежно від профілю, рівня наукової бази та автономії, виділяють такі типи закладів:

- Технікум проводить освітню діяльність за спорідненими спеціальностями. Може функціонувати як самостійний заклад або як структурний підрозділ потужнішого ЗВО. Орієнтований на підготовку фахівців практичної ланки.
- Коледж має ширший спектр напрямів підготовки порівняно з технікумом. Забезпечує підготовку молодших спеціалістів та бакалаврів, має відповідне кадрове забезпечення для реалізації поглиблених програм.
- Інститут – це заклад, що спеціалізується на конкретній галузі професійної діяльності. Не менше 50% викладацького складу повинні мати вчені ступені та наукові звання. Підготовка в інститутах має вузькопрофесійну спрямованість. Диплом інституту зазвичай орієнтує на практичну роботу; для права на науково-педагогічну діяльність випускнику необхідно продовжити навчання в магістратурі чи аспірантурі.
- Академія виступає не лише як освітній, а й як провідний науково-методичний центр у певній сфері (наприклад, мистецтв, права чи медицини). Мінімум 60% викладачів повинні мати ступені доктора філософії та доктора наук. Академія готує фахівців широкого профілю та кадри вищої кваліфікації (науковців, викладачів). Академії розробляють методики, якими користуються інші профільні заклади.
- Університет – класичний тип автономного закладу, що походить від середньовічної традиції об’єднання викладачів та студентів. Об’єднує численні факультети, що охоплюють точні, природничі та гуманітарні науки. Університет поєднує глибоку освітню програму з масштабною науково-дослідною роботою. Провідні університети мають право самостійно присуджувати наукові ступені та зазвичай володіють власною видавничою базою для друку наукової літератури. Для кращого розуміння наведемо інформацію у вигляді порівняльної таблиці 1.

У сучасних умовах формами здобуття освіти є: *денна* (очна), вечірня (змінна), екстернат (самостійне засвоєння програми з подальшою атестацією), дистанційна (з використанням телекомунікаційних технологій), індивідуальна (зокрема педагогічний патронаж), мережева (передбачає поєднання навчання в закладі освіти з дистанційними технологіями), дуальна (орієнтована на поєднання навчання в закладі освіти з практикою безпосередньо на робочому місці).

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика закладів вищої освіти (ЗВО)

Тип закладу	Рівень спеціалізації	Науковий ценз викладачів	Основний фокус
Інститут	Вузькопрофільний	50% зі науковими ступенями	Практична професійна сфера
Академія	Галузевий (широкий)	60% зі науковими ступенями	Фундаментальна наука та методики
Університет	Мультипрофільний	Високий рівень науковості	Поєднання освіти, науки та видавництва

5. Система наукових ступенів в Україні. Сучасна система вищої освіти побудована на принципі успішного виконання освітніх або наукових програм. Кожен рівень завершується присудженням відповідного ступеня, що вимірюється в кредитах ЄКТС (Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система). Відомості про наукові ступені подамо у вигляді порявняльної таблиці 2.

Таблиця 2.

Класифікація освітніх та наукових ступенів

Ступінь	Рівень освіти	Умова вступу
Молодший бакалавр	Початковий (короткий цикл)	Повна загальна середня освіта
Бакалавр	Перший (базовий)	Повна загальна середня освіта
Магістр	Другий (профільний)	Ступінь бакалавра
Доктор філософії	Третій (освітньо-науковий)	Ступінь магістра
Доктор наук	Науковий	Ступінь доктора

Ступінь	Рівень освіти	Умова вступу
	(вищий)	філософії

- Молодший бакалавр – освітньо-професійний ступінь. Передбачає здобуття практичних навичок та базових теоретичних знань для швидкого виходу на ринок праці.
- Бакалавр – базовий рівень вищої освіти. Формує фундаментальні знання за спеціальністю. Обсяг навчання для осіб, що вже мають ступінь молодшого бакалавра, може бути скорочений за рішенням ЗВО.
- Магістр – спеціалізований рівень. Може бути освітньо-професійним (підготовка практиків) або освітньо-науковим (підготовка майбутніх дослідників). В останньому випадку науковий компонент має складати не менше 30%.
- Доктор філософії (PhD) – перший науковий ступінь. Здобувається в аспірантурі (ад'юнктурі) протягом 4 років. Завершується публічним захистом дисертації у спеціалізованій вченій раді.
- Доктор наук – найвищий науковий рівень. Передбачає розв'язання масштабної наукової проблеми загальнонаціонального або світового значення. Результати мають бути оприлюднені у вигляді монографії або серії статей у провідних фахових виданнях.

Післядипломна освіта – це спеціалізоване вдосконалення професійної підготовки та перепідготовка фахівців.

Основною метою післядипломної освіти є отримання нової кваліфікації або спеціальності на базі вже наявної освіти та актуалізація знань згідно з вимогами ринку праці.

Післядипломну освіту здійснюють такі заклади:

- Академії та інститути післядипломної освіти.
- Центри підвищення кваліфікації.
- Профільні підрозділи при університетах та інститутах.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Який науковець виділяє макроекономічний, соціальний та демографічний чинники розвитку освіти в кінці XX – на початку XXI ст.?

А) К. Ушинський

Б) А. Сбруєва

В) О. Антонов

Г) В. Сухомлинський

2. Термін навчання для здобуття базової середньої освіти (II ступінь) становить:

А) 4 роки

Б) 3 роки

В) 5 років

Г) 2 роки

3. Відповідно до чинної структури, початкова школа – це загальноосвітній заклад:

А) I ступеня

Б) II ступеня

В) III ступеня

Г) Спеціалізованого типу

4. Який освітній ступінь здобувається на другому рівні вищої освіти?

А) Бакалавр

Б) Магістр

В) Молодший бакалавр

Г) Доктор філософії

5. Мінімальний відсоток викладачів зі вченими ступенями (кандидатів та докторів наук) для отримання статусу академії становить:

А) 50%

Б) 60%

В) 75%

Г) 100%

6. Заклад, що забезпечує потреби учнів у профорієнтації та допрофесійній підготовці, – це:

А) Гімназія

Б) Колегіум

В) Міжшкільний навчально-виробничий комбінат

Г) Професійно-технічне училище

7. Першим науковим ступенем, що здобувається на основі магістра в аспірантурі, є:

А) Бакалавр

Б) Доктор наук

В) Доктор філософії (PhD)

Г) Доцент

8. Пріоритетом у роботі якого вищого навчального закладу є фундаментальні наукові дослідження та створення методичних рекомендацій для інших вузів?

А) Інститут

Б) Коледж

В) Академія

Г) Технікум

9. Що з переліченого належить до системи післядипломної освіти?

А) Загальноосвітня школа

Б) Центри підвищення кваліфікації

В) Дитячий садок

Г) Ліцей

Есе на тему: «Візія школи майбутнього: ключові пріоритети та вектори трансформації»

Завдання: Розкрийте зміст даного твердження. Обґрунтуйте, чому в сучасну епоху інформаційного перенасичення акцент зміщується з накопичення фактів на формування функціональної грамотності та практичних компетентностей. *«Не в кількості знань полягає освіта, а в повному розумінні й майстерному застосуванні всього того, що знаєш» А. Дістервег.*

Завдання: Здійсніть порівняльну характеристику освітніх моделей. Заповніть таблицю, визначивши диференційні ознаки між класичною (традиційною) системою навчання та інноваційною моделлю школи майбутнього за визначеними критеріями (роль педагога, засоби навчання, методи оцінювання тощо).

Заповніть таблицю:

Рівень освіти	Навчальні заклади, певного рівня освіти	Терміни навчання

Тема: Порівняльна педагогіка

План

1.Порівняльна педагогіка як наука

2.Становлення порівняльної педагогіки

3.Сучасний стан розвитку порівняльної педагогіки

1.Порівняльна педагогіка як наука. Порівняльна педагогіка є самостійною галуззю педагогічної науки, що вивчає закономірності розвитку освіти, навчання й виховання в різних країнах світу шляхом зіставлення педагогічних систем, концепцій, ідей, освітніх моделей і практик. Її основною метою є не просте запозичення зарубіжного досвіду, а глибокий аналіз умов його виникнення, функціонування та результативності з урахуванням історичних, соціально-економічних, культурних і національних особливостей кожної країни.

Порівняльна педагогіка покликана дати науково обґрунтовані відповіді на низку фундаментальних питань сучасної освіти. Серед них – визначення такого законодавчого забезпечення, яке стимулювало б розвиток освітньої системи; забезпечення випереджувальної ролі освіти щодо потреб суспільства; підвищення ефективності навчально-виховних засобів; пошук адекватних методів оцінювання ефективності інвестицій в освіту; формування змісту освіти, здатного забезпечити майбутній розвиток, не втрачаючи вже досягнутого.

Важливе місце в дослідженнях порівняльної педагогіки займають проблеми гуманізації освіти, поєднання високого рівня наукової й математичної підготовки з розвитком особистості, формування системи моральних цінностей молодої людини. Особлива увага приділяється вихованню гармонійної особистості, яка поєднує прагнення до самореалізації з відповідальністю перед суспільством, служінням Батьківщині, толерантністю до різних поглядів і повагою до культурного різноманіття світу.

2. Становлення порівняльної педагогіки. Звернення до порівняльного аналізу освітніх практик має глибоке історичне коріння. Уже в античний період мислителі прагнули зрозуміти особливості виховання різних народів. Давньогрецький етап розвитку порівняльної педагогіки представлений працями Геродота, Тацита та Платона. Геродот здійснював порівняння систем освіти Вавилону та Єгипту, Тацит аналізував виховання давніх германців, а Платон зіставляв спартанську та афінську моделі

виховання, акцентуючи увагу на їх впливі на державний устрій і характер громадян.

У середньовіччі значний внесок у розвиток порівняльного підходу зробив Абд-аль-Рахман Ібн Халдун (Ібн Кадун) з Тунісу. У своїх працях він розглядав роль релігії в освіті та вихованні різних народів, аналізуючи її вплив на формування особистості та суспільства. Подальший розвиток порівняльних досліджень був пов'язаний з епохою Великих географічних відкриттів, коли опис освітніх систем інших народів поєднувався як з науковим інтересом, так і з колоніальними прагненнями європейських держав.

В епоху Відродження та Реформації значну роль у розвитку порівняльної педагогіки відіграв Ян Амос Коменський. Подорожуючи країнами Європи (Англією, Швецією, Литвою, Угорщиною), він узагальнював педагогічний досвід різних народів. У праці «Загальна порада щодо виправлення людських справ» Коменський обґрунтував ідею міжнародного співробітництва в освіті, наголошуючи на необхідності взаємодопомоги між народами у справі виховання молодого покоління.

Українська освітня традиція формувалася під впливом як східнослов'янських, так і західноєвропейських педагогічних ідей. Це знайшло відображення в діяльності слов'яно-греко-латинських шкіл, де поєднувалося вивчення грецької мови та православної традиції з латинською мовою й «сімома вільними мистецтвами», характерними для середньовічної Європи. Українські педагоги активно зверталися до ідей Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, проте, відсутність чітких рекомендацій щодо впровадження зарубіжного досвіду зумовила потребу в розвитку спеціальної галузі – порівняльної педагогіки.

Початок XIX століття вважається періодом становлення порівняльної педагогіки як науки. Саме тоді Марк Антуан Жюльєн Паризький увів у науковий обіг термін «порівняльна педагогіка», визначив її цілі, завдання та методи. Метою цієї науки він вважав зіставне вивчення освітнього досвіду різних країн для створення найбільш раціональної системи освіти спочатку в Європі, а згодом і в усьому світі.

У своїй праці «Нариси та попередні нотатки до дослідження з порівняльної педагогіки» Жюльєн розробив близько 250 запитань, спрямованих на комплексне вивчення освітніх систем. Вони стосувалися тривалості навчального року, організації навчальних занять, порядку проведення іспитів та інших складників навчально-виховного процесу. Узагальнення цих даних мало слугувати основою для допомоги країнам, що відставали в розвитку освіти.

На початку XX століття значний внесок у розвиток порівняльної педагогіки зробили В. Кузен, Ж. М. Бодуен, В. Фрідель, Ф. Тірш та інші дослідники, які аналізували системи освіти європейських країн. У США

порівняльні дослідження здійснювали Г. Манн, Г. Барнард, Дж. Рассел, які вивчали проблеми обов'язкової освіти, шкільної політики та управління освітніми системами.

В Україні важливу роль у становленні порівняльної педагогіки відіграв К. Ушинський, який, вивчивши європейський досвід, дійшов висновку про неможливість існування універсальної моделі освіти. Кожен народ, на його думку, має будувати власну освітню систему з урахуванням національних особливостей.

У XX столітті порівняльна педагогіка активно інституалізується: створюються міжнародні організації, зокрема Міжнародне бюро освіти, яке згодом увійшло до складу ЮНЕСКО. Це сприяло інтернаціоналізації освіти, активному обміну досвідом і розвитку глобальних педагогічних досліджень.

3. Сучасний стан розвитку порівняльної педагогіки. Сьогодні порівняльна педагогіка є не лише сферою наукових досліджень, а й навчальною дисципліною, що викладається в університетах усього світу. Вона відіграє важливу роль у реформуванні національних освітніх систем, прогнозуванні їх розвитку та формуванні освітньої політики в умовах глобалізації.

В Україні систематичне вивчення основних тенденцій і закономірностей розвитку народної освіти та педагогічної науки зарубіжних країн розпочалося на інституційному рівні у 1971 році. Саме тоді в Українському науково-дослідному інституті педагогіки було створено групу педагогічної інформації. Вже з 1972 року вона функціонувала як окремий сектор, а згодом була реорганізована в лабораторію науково-педагогічної інформації, діяльність якої очолив Б. Мельниченко. Із 1992 року, під керівництвом І. Тараненко, ця наукова установа отримала назву лабораторії порівняльної педагогіки, що ознаменувало новий етап у розвитку вітчизняних компаративно-педагогічних досліджень.

Основними напрямами діяльності лабораторії стали розроблення методологічних засад порівняльно-педагогічних досліджень, виявлення провідних тенденцій і закономірностей розвитку систем народної освіти та педагогічної думки в зарубіжних країнах, а також осмислення можливостей використання цього досвіду в українських умовах.

Важливою подією у діяльності лабораторії стала підготовка у 1995 році «Короткого енциклопедичного словника зарубіжних педагогічних термінів» та типової навчальної програми з курсу «Порівняльна педагогіка». Ці видання сприяли унормуванню понятійного апарату дисципліни й її впровадженню в систему педагогічної освіти України. Того ж року, з ініціативи академіка АПН України О. Сухомлинської, було відновлено науково-методичний журнал «Шлях освіти», який продовжив традиції однойменного видання 1920-х років. Журнал відіграє важливу роль у процесі інтеграції

української освітньої системи та педагогічної науки у світовий освітній простір. Порівняльно-педагогічні дослідження також систематично публікуються в журналах «Педагогіка і психологія», «Рідна школа» та інших фахових виданнях.

Академік О. Сухомлинська окреслює сучасне розуміння поняття «порівняльна педагогіка» через кілька ключових складових. По-перше, це глибоке знання педагогічних процесів, які аналізуються крізь призму актуальних проблем української педагогічної теорії та освітньої практики. По-друге, це відхід від суто географічного або країнознавчого підходу на користь концептуального аналізу. Такий підхід передбачає порівняння не просто освітніх систем різних країн, а педагогічних ідей, напрямів і наукових шкіл.

Показовим у цьому плані є дослідження Б. Манжоса, у якому здійснюється порівняльний аналіз гештальтпсихології, представленої працями німецьких учених В. Келера та К. Кофки, з біхевіоризмом, розробленим американськими психологами Е. Торндайком і Дж. Уотсоном. Такий аналіз дозволяє виявити не лише відмінності між теоретичними підходами, а й їхній вплив на педагогічну практику.

Третьою складовою порівняльної педагогіки, за О. Сухомлинською, є поєднання якісного та інтерпретативного підходів. Класичним прикладом такого підходу вважається робота І. Бровера, у якій педагогічна технологія Дж. Дьюї не лише ґрунтовно аналізується, а й порівнюється з авторськими системами Е. Кей, П. Наторпа та Г. Кершенштейнера. При цьому ідеї західних педагогів розглядаються в контексті досягнень тогочасної радянської школи, з опорою на праці П. Блонського, С. Моложавого та Є. Шимкевича, що дозволяє виокремити спільні й відмінні риси педагогічних концепцій.

Дослідження Б. Вульфсона та З. Малькової засвідчують, що до 1980-х років XX століття увага компаративістів була зосереджена переважно на проблемах загальноосвітньої школи. Це пояснюється тим, що педагогіка в цілому тривалий час залишалася переважно «шкільною» наукою. Вступ України до Болонського процесу актуалізував необхідність порівняльного аналізу педагогіки вищої школи, що значно розширило проблемне поле порівняльної педагогіки.

Водночас, попри розвиток як самостійної галузі наукового знання, порівняльна педагогіка все ще недостатньо пов’язана з безпосереднім удосконаленням педагогічної практики. Проте її значення полягає у формуванні концептуальних підходів до трансформації освітньої дійсності та у збагаченні професійного мислення сучасного вчителя. Важливу роль у розвитку світогляду майбутніх педагогів відіграє звернення до генезису провідних ідей західної педагогіки XX століття.

Таким чином, порівняльна педагогіка постає як галузь, у межах якої можливе отримання інтегрованих знань з різних проблем навчання й

виховання на основі міжнародного досвіду. Водночас актуальною залишається проблема «перекладу» результатів порівняльно-педагогічних досліджень мовою практики, адже глибока й системна інформація про різні підходи до організації та управління педагогічними процесами насамперед необхідна вчителеві-практику. На думку дослідників, зокрема В. Кравця, саме такий зв'язок науки з практикою є перспективним напрямом подальшого розвитку порівняльної педагогіки.

Для прикладу розглянемо розвиток системи освіти у різних країнах, що наведений у таблиці 3.

Таблиця 3.

Порівняльна таблиця розвитку освіти за кордоном

Країна	Тип серед-ньої освіти	Спеціалізація (коли обирають шлях)	Головний випускний іспит	Вища освіта (трива-лість та вартість)	Особливість системи
США	Універ-сальна (High School)	Пізно (в університеті, на 2-3 курсі)	SAT / ACT (тести на логіку та знання)	4 роки; дуже дорого (приватні та державні фонди)	Гнучкість розкладу, велика роль спорту та волонтерства
Німеч-чина	Розді-лена (Gymna-sium, Real-schule, Haupt-schule)	Дуже рано (після 4 класу)	Abitur (дає право на вступ до ВНЗ)	3 роки; переважн о безкош-товно	Дуальна система: поєднання теорії в коледжі з практикою на заводі/фірмі
Велика Британія	Акаде-мічна	Рано (в 16 років обирають 3-4 предмети)	A-Levels (профільні іспити)	3 роки; платно (державні кредити для громадян)	Високий рівень елітарності та акцент на самостійних дослідженнях

Ключові відмінності європейської та американрнської системи освіти, які варто знати:

- **Спеціалізація:**

В Америці вас вчать бути «універсальним солдатом» аж до середини університету. В Європі (особливо в Британії та Німеччині) від вас чекають вибору професії або напряму (технічний, гуманітарний) вже у 14–16 років.

- **Фінансування**:

США – це інвестиція. Сім'ї збирають гроші на коледж з народження дитини. ЄС – це соціальна послуга. Освіта розглядається як право, тому в більшості країн вона фінансується з податків.

- **Оцінювання**:

В США оцінка – це «накопичувальний капітал» (бали за домашку, тести, активність). В Європі (Франція, Британія) один фінальний іспит може вирішити всю твою долю, незалежно від того, як ти вчився протягом року.

Завдання для самоконтролю:

Тести

1. Порівняльна педагогіка як наукова галузь вивчає:

А) особливості та закономірності розвитку освітніх систем, педагогічних ідей і теорій різних країн у зіставленні з національною педагогікою

Б) етапи розвитку освіти в Україні

В) історію становлення шкільництва в країнах Європи

2. Хто є автором введення терміна «порівняльна педагогіка» в науковий обіг?

А) Антон Макаренко

Б) Костянтин Ушинський

В) Марк Антуан Жюльєн-Паризький

3. У який історичний період поняття «порівняльна педагогіка» було вперше науково обґрунтоване?

А) у XIX столітті

Б) у XX столітті

В) у XVII столітті

4. Подорожі К. Ушинського до європейських країн стали підґрунтям для висновку про відсутність універсальної системи виховання. Які країни він відвідав?

А) Швецію та Німеччину

Б) Португалію та Італію

В) Фінляндію

5. У якому закладі вищої освіти було вперше прочитано курс з порівняльної педагогіки?

А) Чернівецькому національному університеті.

Б) Львівському національному університеті

В) Колумбійському університеті

6. У якому році була заснована Міжнародна асоціація освіти в Нью-Йорку?

А) 1919 році

Б) 2000 році

В) 2017 році

7. Коли була створена Всесвітня рада товариств порівняльної педагогіки?

А) у 1970 році

Б) у 2000 році

В) у 1919 році

Реферати

«Становлення освіти у Європі»

«Розвиток освіти в Америці»

«Провідні університети світу»

Есе

«Вплив європейського досвіду організації шкільництва на вітчизняну систему освіти»

Тема: Методичні основи наукових досліджень

План

1. Наука як форма та напрям людської пізнавальної діяльності

2. Методологічні та методичні засади здійснення наукових досліджень

3. Педагогічний експеримент і наукова гіпотеза: їх значення та функції в педагогічному дослідженні

4. Процеси та методи вимірювання в педагогічних дослідженнях

1. Наука як форма та напрям людської пізнавальної діяльності. Наука є особливою формою діяльності людини, спрямованою на здобуття нових, об'єктивних знань про природу, суспільство та мислення. Вона виступає

важливим чинником розвитку цивілізації, оскільки забезпечує наукове обґрунтування практичної діяльності та прогнозування суспільного поступу.

До основних ознак науки належать:

- наявність системи впорядкованих знань (ідей, теорій, законів, принципів, гіпотез, понять, фактів);
- чітко визначені наукова проблема, об'єкт і предмет дослідження;
- практична значущість як самого досліджуваного явища, так і отриманих результатів.

У науковому пізнанні використовуються такі ключові поняття, як наукова ідея, гіпотеза, закон, судження, теорія, наукова концепція, поняття, науковий факт, дослідник, учений, науковий працівник, наукове дослідження.

Основними науковими поняттями є:

- Наукова ідея – це інтуїтивне пояснення явища або процесу без детального обґрунтування та повного усвідомлення всіх зв'язків. Вона може бути як конструктивною, так і деструктивною.
- Закон – це внутрішній, суттєвий і стійкий зв'язок між явищами, який зумовлює їх закономірний розвиток.
- Судження – форма мислення, у якій щось стверджується або заперечується.
- Умовивід – логічна операція, за допомогою якої з кількох суджень виводиться нове.
- Теорія – цілісна система наукових ідей і положень, що пояснює певне явище або процес.
- Наукова концепція – сукупність теоретичних поглядів і положень щодо об'єкта дослідження, об'єднаних провідною ідеєю.
- Концептуальність означає розкриття сутності та смислу досліджуваного явища.
- Поняття – узагальнена форма мислення, яка відображає істотні ознаки та зв'язки предметів і явищ.
- Науковий факт – реальна подія або явище, що слугує основою для наукових висновків і узагальнень.
- Дослідник – особа, яка здійснює наукові пошуки.
- Учений – фахівець, що займається фундаментальними та прикладними дослідженнями.
- Науковий працівник – учений, для якого наукова діяльність є основним місцем роботи та підтверджена відповідною кваліфікацією.
- Наукова школа – творчий колектив учених різних поколінь, об'єднаних спільною програмою досліджень і науковим стилем під керівництвом авторитетного лідера.

2. Методологічні та методичні засади здійснення наукових досліджень. Наукове дослідження – це цілеспрямований процес вивчення

об’єкта або явища із застосуванням наукових методів, спрямований на відкриття закономірностей, пояснення механізмів функціонування та визначення шляхів практичного використання отриманих знань.

Науково-педагогічне дослідження – різновид пізнавальної діяльності, спрямований на формування нових знань про закономірності навчання, виховання та розвитку особистості.

Педагогічні дослідження мають низку особливостей:

- багатофакторність і неоднозначність педагогічних процесів;
- неповторність умов і результатів виховання та навчання;
- обов’язкове дотримання морально-етичних норм;
- необхідність багаторазових спостережень і узагальнення результатів.

Ефективність науково-педагогічного дослідження визначається отриманням нових наукових результатів, їх теоретичною та практичною значущістю, актуальністю, достовірністю й можливістю впровадження в освітню практику.

Отримання наукових знань ґрунтується на використанні спеціальних методів дослідження.

Метод науково-педагогічного дослідження – це спосіб вивчення психолого-педагогічних процесів, спрямований на виявлення закономірностей формування особистості, навчання й виховання.

Методика дослідження – це сукупність методів, прийомів і процедур, а також послідовність дій, спрямованих на розв’язання дослідницьких завдань.

Під час добору методики важливо:

- поєднувати різні методи для комплексного вивчення об’єкта;
- забезпечувати аналіз діяльності, спілкування та інформованості особистості;
- враховувати динаміку розвитку якостей у часі;
- отримувати інформацію з різних надійних джерел.

Розрізняють:

- емпіричні дослідження, що ґрунтуються на спостереженні та експерименті;
- теоретичні дослідження, спрямовані на розвиток понятійного апарату науки й узагальнення закономірностей.

Основними принципами науково-педагогічного дослідження є:

- об’єктивність;
- урахування розвитку та змін педагогічних явищ;
- системність.

Науково-дослідну діяльність, спрямовану на розв’язання певної проблеми, умовно поділяють на три узагальнені етапи.

Перший етап передбачає вибір і ґрунтовний аналіз наукової проблеми, формулювання теми дослідження, визначення його об’єкта й предмета, опрацювання наукових фактів, виокремлення провідної ідеї, формулювання гіпотези та постановку основних завдань.

Другий етап охоплює добір адекватних методів дослідної роботи, організацію дослідження та формування попередніх висновків на основі опрацьованого матеріалу.

Третій етап полягає у літературному оформленні результатів дослідження та впровадженні отриманих висновків у практичну діяльність. За більш детального підходу процес педагогічного дослідження розглядають як послідовність конкретних кроків.

Першим кроком наукової роботи є вибір проблеми дослідження, що передбачає ознайомлення з науковою літературою, нормативно-правовими документами, педагогічною документацією та аналізом практичного досвіду.

Другий крок полягає у поглибленому вивченні проблеми за літературними джерелами, що включає складання бібліографії, ведення картотеки, виписки з джерел та їх конспектування.

Третій крок – уточнення теми та розроблення попереднього плану роботи. На цьому етапі обґрунтовуються актуальність і наукова новизна дослідження, визначаються методи обробки результатів, складається перелік дослідницьких питань, календарний план та формулюється гіпотеза.

Четвертий крок передбачає збір емпіричного матеріалу, який здійснюється шляхом спостережень, аналізу педагогічного досвіду та проведення експерименту.

П’ятий крок полягає у систематизації отриманих результатів: групуванні даних, їх обробці, оформленні у вигляді таблиць, схем, діаграм, а за потреби – у додатковому зборі інформації.

Шостий крок – аналіз і теоретичне осмислення результатів, їх інтерпретація та співвіднесення з висунутою гіпотезою.

Сьомий крок передбачає складання розширеного плану наукової роботи: визначення основних тез, структурування матеріалу на розділи й підрозділи, формування попереднього списку використаних джерел.

Восьмий крок полягає у літературному оформленні тексту дослідження: написанні розділів, редагуванні стилю та мови, остаточному формулюванні назв структурних частин.

Дев’ятий крок – оформлення списку використаних літературних джерел відповідно до встановлених вимог.

Десятий крок спрямований на впровадження результатів дослідження у практику, що здійснюється через підготовку методичних рекомендацій, інструкцій, статей, лекцій або доповідей.

Одинадцятий крок полягає в оцінюванні ефективності проведеного дослідження, визначенні його актуальності, наукової новизни, рівня доказовості та можливостей практичного використання результатів.

Обрана для дослідження проблема має бути чітко відображена у темі наукової роботи. Тема передає основний зміст дослідження та орієнтує на кінцевий результат. Під час її формулювання необхідно узгодити об'єкт, предмет і мету дослідження. Назва теми повинна бути конкретною, відображати спрямованість на вивчення певного аспекту педагогічної теорії або практики, а також чітко окреслювати, діяльність якої категорії осіб (учнів певного віку чи педагогів) досліджується. Доцільно зосереджуватися на одному предметі дослідження, що забезпечує цілісність, логічну завершеність і внутрішню узгодженість усіх методологічних компонентів наукової роботи.

Об'єктом педагогічного дослідження виступає те, що досліджується. Основними об'єктами можуть бути: діяльність вчителів і учнів. Діяльність дітей і учнів. Педагогічні стосунки між об'єктами і суб'єктами навчання та виховання. Організація та управління навчально-виховним процесом; управління навчально-виховними закладами.

Предметом дослідження – є те, що у об'єкті набуває наукового пояснення. В одному об'єкті можна виділити декілька предметів дослідження. Предметом можуть бути: мета освіти чи виховання; прогнозування результатів педагогічного процесу; зміст, форми і методи організації навчання і виховання; характеристики діяльності вчителя і учнів; суперечності навчально-виховного процесу; шляхи вдосконалення навчально-виховного процесу; характер педагогічних вимог до організації навчання і виховання; педагогічні умови, особливості, тенденції розвитку освітніх процесів; педагогічні відносини між учасниками навчально-виховного процесу; діяльність і навчання школяра та основні характеристики цього процесу.

Мета дослідження – це те, що в найбільш загальному вигляді повинно бути досягнуте в процесі роботи. Отже, мета передбачає відповідь на запитання: що бажає одержати дослідник і яким повинен бути цей результат?

Із формулювання мети повинно бути зрозуміло: що досліджується, для чого досліджується, яким шляхом досягається результат.

Метою науково-дослідної роботи з педагогіки може бути*:* розробка педагогічних чи науково-методичних основ формування в учнів, виявлення, обґрунтування й експериментальна перевірка педагогічних умов формування, педагогічне обґрунтування змісту, форм, методів і засобів, розробка методики, визначення та розробка педагогічних засобів, розробка теоретичної моделі, розробка вимог, критеріїв, виявлення характеристик та

оцінка педагогічних процесів та явищ, виявлення залежностей, які існують між факторами, розкриття зв'язків між педагогічними процесами і явищами; розробка умов для усунення недоліків освітнього процесу.

Завдання дослідження випливають з аналізу рівня розробленості об'єкта під кутом зору поставленої мети і є тим мінімумом запитань, відповіді на які необхідні для досягнення мети. Вимоги до завдань: мають точне визначення. Мають категорію міри. Результати вимірювання співвідносяться з певною шкалою, тобто відповідно оцінюються.

У експериментальних роботах формулюється гіпотеза. Гіпотеза – це наукове припущення, яке висувається для пояснення певних фактів, явищ чи процесів, які необхідно заперечити чи підтвердити.

Розрізняють гіпотезу описову і пояснюючу, робочу і наукову, лінійну і розгалужену.

Основним змістом другого етапу дослідження є розвиток та експериментальна перевірка висунутої гіпотези, формулювання висновків.

Розпочинаючи другий етап, необхідно насамперед визначити логічну послідовність дій, тобто розробити програму та робочий календарний план дослідження.

Програма дослідження – висвітлення його мети, вихідних гіпотез разом з логічною послідовністю операцій для їх перевірки.

Робочий план дослідження – документально зафіксована послідовність та об'єм усіх ресурсних витрат, необхідних для виконання програми дослідження.

Сутнісний зміст третього етапу полягає у розробці методичних рекомендацій, посібників.

Одержані у процесі дослідження висновки та рекомендації можуть бути доведені до громадськості у таких формах: доповідь, стаття, монографія, навчальний посібник.

- Доповідь – наукове повідомлення за результатами дослідження. Увага приділяється насамперед опису експерименту, умовам його проведення та одержаним результатам.
- Стаття – завершений виклад обмеженого кола питань чи загальних результатів дослідження. Короткі дані про методику роботи, аналіз і узагальнення результатів, висновки та пропозиції. Результати наукової роботи подаються у звіті. Там зазначається: назва (коротка, конкретна і відповідає змісту роботи). Зміст (визначає основні розділи, частини і підрозділи роботи в короткій формі розкриває зміст науково-дослідної роботи. Передмова – вказує на зовнішні передумови, чинники, які привели до наукової праці. Вступ – описує коло проблем, що вивчаються. Їх значення та актуальність, розкриває мету та завдання дослідження, дає загальну характеристику етапів.
- Монографія – книга, присвячена одній проблемі.

➢ Навчальний посібник – книга у якій коротко розкриваються основні теми курсу. Посібник містить інформацію детальнішу ніж навчальний підручник. Рекомендований для учителів та учнів, студентів, які можуть працювати понад мінімум.

➢ Огляд літератури у науковому дослідженні містить детальний аналіз стану вивчення проблеми. Основна частина – опис методики дослідження, мети, завдань, об'єкта, предмета та гіпотези, концептуальну схему дослідження, процедуру експерименту, результати роботи.

➢ Висновки – тези, як відтворюють часткові і загальні та важливі положення проведеного дослідження.

Список літератури чи джерел, які використані у дослідженні складається у алфавітному порядку або у порядку посилань у тексті.

Бібліографічний опис складається згідно стандарту на мові тексту видання. Перше слово кожного елемента опису починається з великої літери. Рік або дата, номери томів записуються арабськими цифрами. Допускається скорочення слів і словосполучень. Частину довгого заголовка можна опустити, замінивши трикрапкою.

Іноді пропонують варіант оформлення літературних джерел за принципом: урядові документи, праці монографічні, збірники наукових праць, статті.

Для проведення дослідження використовують методи педагогічного дослідження.

Метод – певний систематизований комплекс прийомів, процедур, які застосовуються дослідником для досягнення поставленої мети. Найбільш загальною є класифікація методів навчання на дві групи: емпіричні і теоретичні методи.

Емпіричні методи, ті які використовуються для нагромадження фактичного матеріалу за досліджуваною проблемою; вони служать для фіксації явищ, їх опису, виявлення помітних зв'язків між досліджуваними явищами та процесами. В.Загвязінський поділяє ці методи на дві підгрупи:

Робочі, часткові методи, до яких відносить: вивчення літератури, документів і результатів діяльності; спостереження; опитування (усне і письмове); метод експертних оцінок; тестування.

Комплексні загальні методи, які будуються на основі використання одного чи кількох часткових методів: обстеження, моніторинг, вивчення результатів і продуктів діяльності школяра, вивчення і узагальнення педагогічного досвіду, дослідна педагогічна робота, педагогічний експеримент.

Теоретичні методи, спрямовані на формування теоретичних уявлень та формулювань закономірностей досліджуваних явищ. Це аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, узагальнення, формалізація, абстрагування.

У педагогічних дослідженнях застосовується, як правило, не один окремий метод, а їх система. Сукупність методів дослідження повинна забезпечувати: репрезентативність і валідність масиву первинної інформації; формулювання наукових висновків як доповнення до вже відомих наукових теорій або системи наукового знання.

Кожен метод у науково-педагогічному дослідженні виконує певні функції.

- Метод вивчення літературних джерел і документів використовують для: ознайомлення з фактами, що характеризують історію і сучасний стан досліджуваної проблеми; створення попереднього уявлення, вихідної концепції про об'єкт та предмет дослідження; відокремлення відомого від невідомого; виявлення та конкретизації питань, які ще не вивчені.

Послідовність пошуку наукової інформації за проблемою дослідження передбачає: збір загальної інформації за проблемою дослідження за допомогою енциклопедій, словників, довідників, підручників. Систематизація та використання знайдених першоджерел для подальшого ознайомлення з проблемою. Пошук наукових оглядів та монографій, ознайомлення з ними і виявлення посилань на оригінальну літературу. Систематичний пошук і ознайомлення з публікаціями за проблемою дослідження. Вивчення оригіналів наукових робіт та їх конспектування.

- Систематизація наукової інформації здійснюється шляхом формування власної бібліографічної картотеки, яка складається дослідником на основі бібліотечних каталогів, а також списків літератури в кінці книг, статей чи посилань авторів на відповідну літературу, що містяться у наукових текстах.

Пошук літературних джерел вимагає дотримання таких вимог: постійна систематизація нагромадженого матеріалу; впорядкування літературних джерел на бібліографічних картках у відповідності з поставленою метою; визначення необхідного та відкидання зайвого.

Робота з літературним джерелом розпочинається з вибіркового читання, яке передбачає перегляд джерела, ознайомлення із назвами розділів, ілюстраціями, таблицями, читання окремих абзаців чи сторінок. Вибіркове читання дозволяє сформулювати попередні висновки про подальшу роботу над джерелом: детальне вивчення з конспектуванням; вибіркове вивчення з виписками; загальне ознайомлення.

Результати вивчення літературних джерел оформляють у вигляді тез, анотацій, конспектів, структурних (логічних) схем, тематичних оглядів, рецензій, рефератів, в яких дослідник: викладає сутність основних положень авторів; виявляє існуючі точки зору на проблему, що вивчається; розкриває спільні і відмінні погляди чи позиції різних авторів; визначає малорозроблені,

незрозумілі чи дискусійні положення; виявляє нові положення та підходи; висловлює власне ставлення до авторської позиції.

- Метод аналізу документів – це збір даних шляхом аналізу матеріальних носіїв інформації, спеціально створених з метою її передачі та зберігання. Як правило, об'єктом дослідження виступає деякий масив документів (письмових, статистичних даних, іконографічних та фонетичних, технічних продуктів тощо).

Форма документів визначає спосіб їх аналізу. Приступаючи до процедури аналізу документів, дослідник зобов'язаний перевірити їх надійність, визначити достовірність зафіксованої в документах інформації.

Предметом вивчення результатів діяльності учнів виступають матеріалізовані результати діяльності школярів: твори, контрольні та самостійні роботи, малюнки, вироби, моделі тощо. Вивчення результатів діяльності дозволяє опосередковано формулювати висновки про розвиток окремих якостей особистості школяра та процес виконання поставлених перед ним завдань.

- Спостереження – це спеціально організований і цілеспрямований процес сприйняття навчальних явищ, об'єктів і процесів. Його основне призначення полягає у вибірковому збиранні інформації про перебіг досліджуваного процесу в умовах безпосередньої взаємодії дослідника з об'єктом спостереження, а також із використанням зворотного зв'язку.

Особливість спостереження полягає в тому, що воно може використовуватися як самостійний метод розв'язання наукових завдань або бути складовою частиною інших методів, зокрема педагогічного експерименту. До характерних ознак наукового спостереження належать його цілеспрямованість, наявність попередніх знань про об'єкт, аналітичність, комплексність та систематичність.

Процес підготовки й проведення спостереження доцільно здійснювати поетапно: визначити об'єкт, мету та завдання; розробити програму спостереження; підготувати засоби фіксації результатів; зібрати емпіричні дані у вигляді записів, протоколів чи таблиць; здійснити обробку та аналіз матеріалів; сформулювати теоретичні й практичні висновки.

- Опитування – це група методів отримання інформації про досліджуваний об'єкт шляхом безпосередньої або опосередкованої взаємодії дослідника з респондентом. Воно реалізується у формі діалогу, побудованого на системі запитань і відповідей, що дозволяє отримувати зіставні та порівнювані емпіричні дані незалежно від предметної галузі.

Залежно від форми взаємодії та рівня стандартизації опитування поділяють на усні (бесіда, інтерв'ю) та письмові (анкетування, тестування). Їхня специфіка полягає в тому, що джерелом інформації виступають

безпосередні учасники педагогічного процесу – учні та вчителі. Опитування дає змогу за відносно короткий час охопити значну кількість респондентів і отримати різнопланову інформацію про освітній процес.

Підготовка та проведення усного опитування потребують чіткого визначення мети, розроблення гнучкої програми та системи основних і допоміжних запитань. Запитання мають бути лаконічними, зрозумілими, етичними та нейтральними за змістом. Важливо дотримуватися встановленої послідовності, уникати підказок, враховувати психоемоційний стан респондента та обмежувати тривалість опитування. Отримані відповіді необхідно фіксувати безпосередньо під час бесіди.

➢ Огляд літератури у науковому дослідженні містить детальний аналіз стану вивчення проблеми. Основна частина – опис методики дослідження, мети, завдань, об'єкта, предмета та гіпотези, концептуальну схему дослідження, процедуру експерименту, результати роботи. Висновки – тези, як відтворюють часткові і загальні та важливі положення проведеного дослідження.

Список літератури чи джерел, які використані у дослідженні складається у алфавітному порядку або у порядку посилань у тексті.

➢ Бібліографічний опис складається згідно стандарту на мові тексту видання. Перше слово кожного елемента опису починається з великої літери. Рік або дата, номери томів записуються арабськими цифрами. Допускається скорочення слів і словосполучень. Частину довгого заголовка можна опустити, замінивши трикрапкою.

Іноді пропонують варіант оформлення літературних джерел за принципом: урядові документи, праці монографічні, збірники наукових праць, статті.

Огляд літератури у науковому дослідженні містить детальний аналіз стану вивчення проблеми. Основна частина – опис методики дослідження, мети, завдань, об'єкта, предмета та гіпотези, концептуальну схему дослідження, процедуру експерименту, результати роботи. Висновки – тези, як відтворюють часткові і загальні та важливі положення проведеного дослідження.

Список літератури чи джерел, які використані у дослідженні складається у алфавітному порядку або у порядку посилань у тексті. Бібліографічний опис складається згідно стандарту на мові тексту видання. Перше слово кожного елемента опису починається з великої літери. Рік або дата, номери томів записуються арабськими цифрами. Допускається скорочення слів і словосполучень. Частину довгого заголовка можна опустити, замінивши трикрапкою.

Іноді пропонують варіант оформлення літературних джерел за принципом: урядові документи, праці монографічні, збірники наукових праць, статті.

- Анкетування передбачає письмову форму опитування і вимагає ретельного добору запитань, що найбільш повно відображають досліджувану проблему. Питання доцільно розміщувати від простих до складніших і знову до простих. Мова анкети має бути доступною для респондентів, допускається використання як відкритих, так і закритих запитань. Важливо уникати психологічного тиску, забезпечити чіткі інструкції щодо заповнення анкети та передбачити можливість математичної обробки результатів. Доцільним є попереднє апробування анкети на обмеженій вибірці.
- Метод експертної оцінки ґрунтується на залученні до аналізу досліджуваних явищ фахівців з високим рівнем компетентності. Цей метод дозволяє отримати узагальнену групову думку, а також виявити нову, приховану інформацію, що міститься в індивідуальних оцінках експертів.

У педагогічних дослідженнях використовують також експериментальні методи дослідження.

3.Педагогічний експеримент і наукова гіпотеза: їх значення та функції в педагогічному дослідженні. На відміну від простого спостереження, експеримент – це активне керування процесом. Його головна мета – перевірити, як певні зміни впливають на результат навчання чи виховання.

Експеримент дозволяє:

- Порівняти вплив різних факторів на учнів.
- Обрати найкращі умови для розв'язання педагогічних задач.
- Виявити закономірності, які раніше були приховані.
- Обґрунтувати нові наукові гіпотези та теорії.

Педагогічні експерименти клдасифікують:

За метою (етапи):

- констатуючий: фіксує стан справ «як є» на початку дослідження, виявляє зв'язки та проблеми.
- Формуючий: дослідник впроваджує нову методику, щоб змінити рівень знань чи якостей учнів.
- Контрольний: вимірює результат після впровадження змін та порівнює його з початковим.

За умовами проведення:

- природний: проходить у звичайному шкільному житті (учні можуть навіть не знати про нього).
- Лабораторний: створюються штучні умови, щоб ізолювати досліджуване явище від сторонніх впливів

Щоб результати були правдивими, потрібно правильно обрати об'єкти дослідження.

➢ Генеральна сукупність в експерименті – це всі учні або класи, на яких теоретично поширюються висновки (наприклад, усі п'ятикласники країни).

➢ Вибіркова сукупність (вибірка) в експерименті – це конкретна група, з якою безпосередньо працює дослідник. Вона має бути репрезентативною (відображати риси всієї групи).

Для високої достовірності (0,95) у масштабних дослідженнях бажано залучати не менше 300 осіб. Проте для специфічних педагогічних задач достатньо і кількох десятків.

Для об'єктивності зазвичай порівнюють два класи: експериментальний (де вводять зміни) та контрольний (де вчать по-старому).

Тестування – основний метод перевірки знань в експерименті. Щоб тест був науковим, він має відповідати таким критеріям: об'єктивність – оцінка не повинна залежати від настрою чи симпатій вчителя. Валідність– тест має вимірювати саме те, що ми хочемо (якщо перевіряємо математику, тест не повинен перетворюватися на перевірку швидкості читання). Надійність – при повторному проведенні (через короткий час) результати мають бути приблизно однаковими. Діагностична цінність – завдання мають бути побудовані так, щоб сильніші учні справлялися краще, ніж слабші.

Рекомендації для точності експерименту:

Один вчитель (щоб особистість педагога не викривляла результат, він має викладати в обох групах).

Слабша група – експериментальна. У разі якщо нова методика допоможе слабшим учням наздогнати сильніших, її ефективність буде очевидною.

Ротація: у наступній серії дослідів групи можна поміняти місцями.

Будь-яка інновація в школі має бути затверджена науково-методичною радою. Експерти оцінюють програму за такими параметрами:

Актуальність та науковість: чи має ідея сенс і чи не суперечить вона цінностям школи.

Гіпотеза: вона не повинна бути очевидною (аксіомою); її потрібно доводити.

Ресурси: чи вистачить фінансів, часу та кадрів?

Прогноз ризиків: оцінка можливих негативних наслідків та шляхів їх подолання.

4.Процеси та методи вимірювання в педагогічних дослідженнях. Вимірювання – це процес порівняння досліджуваної величини (рівня знань, вихованості тощо) з певним еталоном.

Критерій – це мірило, за яким ми оцінюємо явище (наприклад, «якість знань»).

Показник – це конкретна характеристика критерію, яку можна побачити або порахувати (наприклад, «кількість помилок у тесті» або «відсоток успішності»).

Приклад оцінювання готовності: 80–100% – стійка; 60–79% – висока; 40–59% – середня; менше 40% – низька/слабка.

Головні труднощі вимірювання: складність оцінки якісних змін в особистості учня та відсутність єдиних стандартів для суб'єктивних показників.

Результати досліджень часто фіксуються за допомогою шкал – упорядкованих наборів значень.

- Номінальна (шкала найменувань) – використовується для класифікації (стать, професія). Тут числа – це просто «мітки»: вони не означають, що хтось кращий чи гірший.
- Порядкова (ординальна) – дозволяє вибудувати об'єкти в ряд (від слабшого до сильнішого), але ми не можемо точно сказати, наскільки саме один учень кращий за іншого.
- Інтервальна (кількісна) – найточніша. Тут відома точна відстань між значеннями, що дозволяє використовувати математичні операції (додавання, середнє арифметичне).

Після збору даних їх необхідно перетворити на зрозумілу інформацію за допомогою статистичних методів: розрахунок середніх величин. Кореляційний аналіз (виявлення зв'язків між явищами). Факторний та дисперсійний аналіз. Для наочності результати презентують графічно: у вигляді стовпчикових діаграм – для порівняння успішності між групами. У вигляді колових діаграм – для показу структури (наприклад, відсотковий розподіл учнів за рівнями знань), графіків, таблиць.

Завдання для самоконтролю:

1. Назвіть відомі Вам наукові педагогічні дослідження.
2. Оберіть тему наукового дослідження, напишіть схему його виконання.
3. Оберіть проблему, яку Ви хотіли б дослідити.

4. Доберіть методи наукового дослідження для вивчення особистості учня та досвіду роботи вчителя.

5. Поясніть вислів: «Розвиток і освіта жодній людині не можуть бути дані чи повідомлені. Кожен, хто бажає до них приєднатися, повинен досягти цього власною діяльністю, власними силами, власним напруженням». А.Дістервег

Тема: Динаміка вікового розвитку школяра в процесі навчання і виховання

План

1. Концепції та теорії становлення особистості
2. Вікова анатомія та фізіологія школяра
3. Психогенез та соціалізація дитини
4. Валеологічний аспект: здоров'я школяра

1. Концепції та теорії становлення особистості. Розвиток особистості – це процес безперервних, послідовних і, головне, прогресивних трансформацій. Він відображає перехід від елементарних рівнів життєдіяльності до складних форм соціального буття. Ключові аспекти термінології.Зазначимо, що не будь-яка трансформація в організмі є розвитком. Будь-які кількісні чи якісні зрушення є лише «змінами», проте розвитком вважаються лише ті, що мають висхідний вектор. Процеси деградації чи регресу є змінами, але не є розвитком.Формування особистості: За визначенням І. Богданової, це підсумковий етап або результат розвитку. Це процес набуття людиною стійких індивідуальних властивостей, ціннісних орієнтацій та якостей, що визначають її зрілість. Фундаментальними характеристиками процесу розвитку є векторність за якої рух здійснюється за траєкторією «від простого до складного». Наступність та накопичення, що має на увазі поступове збільшення кількісних ознак (знань, навичок) з часом призводить до якісного стрибка (нового рівня свідомості чи здібностей). Діалектичність, яка передбачає розвиток особистості як подолання внутрішніх та зовнішніх суперечностей, які виступають рушійною силою прогресу. Індивідуалізація, попри спільні закономірності, темп та характер змін у кожної людини є унікальними. Системність за якою всі зміни в організмі та психіці взаємопов'язані та обумовлюють одна одну.

Процеси людського становлення не є хаотичними; вони мають детермінований (обумовлений) характер. Це означає, що на розвиток впливають конкретні причини, розуміння яких дає змогу педагогам і психологам коригувати цей процес та керувати ним.

Сукупність факторів, що стимулюють зміни в особистості, прийнято називати рушійними силами розвитку.

Наукова та філософська думка виділяє кілька ключових концепцій, що по-різному визначають пріоритетність тих чи інших факторів розвитку особистості. Серед них

- біологізаторський напрям, який стверджує, про те, що розвиток особистості визначений генетикою та вродженими задатками. Виховання в цій системі лише допомагає розкритися генам та задаткам. Представники біологізаторської (відомі ще її назви «біогенетична», «біологічна» та інші різновиди) концепції Е. Геккель, Ф. Мюллер, В. Штерн, Дж. Дьюі, Е.Торндайк, З. Фрейд, А. Фрейд.
- Соціологізаторський напрям наголошує на вирішальній ролі соціального середовища та виховання. Людина розглядається прихильниками цього напряму як «чистий аркуш» (tabula rasa), на якому суспільство пише свою історію. Представники цієї теорії К. Гельвецій, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро), (Дж. Докк, Л. Термен, Дж. Мід, С. Холл, Ж. Піаже, Л. Колберг, К. Ушинський, Т. Шевченко. До основних соціальних інститутів, які впливають на розвиток і формування особистості, відносять сім'ю, освітні заклади, позашкільні заклади, масмедіа.
- Біолого-соціологізаторський (конвергентний) напрям пропонує синтез двох попередніх ідей, вважаючи, що розвиток – це результат взаємодії спадковості та оточення.

Виділяють також альтернативні та світоглядні підходи:

- теологічний напрям розглядає становлення людини через призму Божої волі та духовності. Розвиток, здоров'я та життєвий шлях людини пов'язуються з моральними вчинками, «гріховністю» або «благодаттю» роду.
- Космічний (астрологічний) напрям базується на вірі в детермінованість людської долі станом небесних світил. Передбачає, що момент народження та планетарні цикли програмують певні риси характеру та життєві події.

Узагальнено це можна представити у вигляді таблиці 4.

Таблиця 4. Теорії розвитку особистості

Напрям	Головне джерело розвитку	Можливість впливу вчителя
Біологічний	Гени, інстинкти	Обмежена (адаптація до задатків)
Соціальний	Суспільство, школа	Висока (формування через оточення)
Біосоціальний	Взаємодія генів та	Оптимальна (корекція

Напрям	Головне джерело розвитку	Можливість впливу вчителя
	соціуму	середовища під задатки)
Теологічний	Вища духовна воля	Виховна (через мораль та віру)
Космічний	Енергія Всесвіту, зірки	Відсутня (тільки врахування циклів)

Хоча спадковість і середовище закладають фундамент особистості, саме виховання виступає інструментом, здатним коригувати їхній вплив. Його унікальність полягає у здатності спрямовувати розвиток дитини у конструктивне русло.

Ключовими перевагами виховання є:

✓ цілеспрямованість, адже на відміну від стихійного впливу вулиці, виховання має чітку мету та очікуваний результат.

✓ Системність це не епізодичні дії, а впорядкований процес, що супроводжує людину роками.

✓ Професійне управління, тому, що процес базується на наукових знаннях (педагогіці, психології), що дозволяє кваліфіковано підбирати методи впливу.

Головною особливістю (і водночас складністю) виховання є його свідомий характер. Виховання ефективне лише тоді, коли воно звертається до свідомості людини й спонукає її до активної співпраці. Без внутрішньої згоди вихованця зовнішній педагогічний вплив значно слабшає.

Виховання виконує роль «фільтра» та «компенсатора». За допомогою спеціальних методик можна нівелювати або згладити певні несприятливі спадкові задатки (наприклад, схильність до агресії або слабку концентрацію). Виховання допомагає дитині виробити «імунітет» до негативних соціальних явищ, критичне ставлення до поганих прикладів та стійку систему моральних цінностей. Виховання може забезпечити розвиток людських рис і якостей, лише спираючись на ті задатки і нахили, які притаманні людині. Не з кожної людини можна виховати генія. Досліди Н. Ладигіної-Котс показали, що маля мавпи, виховуючись у тих же умовах, що й дитина, не набуло жодної з психічних якостей, що притаманні людині.

Людина не є лише об’єктом, на який діють зовнішні чинники (гени, оточення чи вчителі). Тому розвиток особистості – це насамперед результат її власної активності та творчо-перетворювальної діяльності. Саме внутрішня позиція людини визначає, як вона використає зовнішні впливи та в якому напрямі сформується, якою діяльністю буде займатися. Види діяльності класифікують на базисні види такі як гра, навчання та праця. За

спрямованістю людську діяльність розглядають як пізнавальну, художню, спортивну, технічну, громадську, ремісничу та гедонічну (мета якої – отримання задоволення). Специфічним видом людської діяльності є спілкування, що пронизує всі інші форми діяльності. Також звернемо увагу, що за своїм характером діяльність може бути активною (ініціативною) або пасивною (виконавчою).

Згідно з культурно-історичною теорією, на кожному віковому етапі розвитку людини виділяється її провідна діяльність – це та, у межах якої виникають ключові психічні новоутворення. Графічно провідні види діяльності дошкільника та школяра можна представити у таблиці 5.

Таблиця 5.

Особливості вікового розвитку

Віковий період	Провідна діяльність	Психологічні здобутки (новоутворення)
0 – 1 рік	Емоційне спілкування	Формування базової довіри до світу, розвиток сенсорики.
1 – 3 роки	Предметно-маніпулятивна	Оволодіння мовою, становлення наочно-дійового мислення.
3 – 7 років	Сюжетно-рольова гра	Розвиток уяви, засвоєння соціальних норм та стосунків.
7 – 11 років	Навчальна діяльність	Довільна увага, логічне мислення, навички самоконтролю.
11 – 15 років	Інтимно-особистісне спілкування	Самосвідомість, розуміння індивідуальності, рефлексія.
15 – 17 років	Навчально-професійна	Життєве самовизначення, професійні інтереси, планування майбутнього.

Важливо розуміти, що успішний розвиток дитини залежить від того, чи відповідає її активність поточному віковому етапу. Наприклад, якщо у віці 7–11 років ігнорувати навчальну діяльність на користь лише гри, це може загальмувати формування понятійного мислення. І навпаки, надмірне навчання в підлітковому віці (11–15 років) за відсутності повноцінного спілкування з однолітками може призвести до соціальної дезадаптації.

2. Вікова анатомія та фізіологія школяра. Для педагогічної практики важливо розрізняти два ключові етапи розвитку, з якими працює вчитель-предметник, в тому числі вчитель географії у середній та старшій ланці:

- Середній шкільний вік (11–15 років) – підлітковий період: Це «перехідний етап», що характеризується радикальними змінами у фізичному, психічному та соціальному статусі. Дитина поступово втрачає риси дитинства, готуючись до юності. Учні середнього шкільного віку (приблизно 10–14 років) перебувають на етапі інтенсивного фізичного, психічного та соціального розвитку. Цей період характеризується формуванням самосвідомості, активним розвитком мислення, мовленнєвої діяльності та емоційно-вольової сфери.

Учні здатні до абстрактного та логічного мислення, аналізу, узагальнення та систематизації знань. Вони активно використовують пам'ять, увагу та мисленнєві операції для опанування навчального матеріалу. Виявляються індивідуальні особливості пізнавальної активності, схильність до різних типів навчальної діяльності (точні або гуманітарні науки).

У цьому віці спостерігається розвиток самоконтролю, вміння регулювати емоційні стани та адаптуватися до соціальних вимог. Підлітки схильні до емоційних коливань, проявів упертості та бажання мати власну позицію, що є нормальним етапом психологічного розвитку.

Учні середнього шкільного віку активно взаємодіють з однолітками, формують дружні кола, засвоюють норми колективної поведінки та розвивають комунікативні навички. Поступово зростає потреба у самостійності та визначенні власного соціального статусу.

У підлітковому віці формуються усвідомлена мотивація до навчання, прагнення до досягнення успіху, проявляється допитливість та активна пізнавальна діяльність. Учні здатні планувати власну роботу, однак потребують педагогічного супроводу для розвитку самостійності та ефективного управління часом.

Фізичний розвиток учнів середнього шкільного віку відповідає віковим нормам, проте важливе систематичне зміцнення здоров'я та формування культури рухової активності.

Отже, середній шкільний вік є ключовим етапом розвитку пізнавальних, емоційних та соціальних компетентностей. У цей період формуються основи самостійності, відповідальності, здатності до навчання та соціальної взаємодії, що визначають готовність до наступних етапів освіти.

- Старший шкільний вік (15–18 років) – рання юність: Період інтенсивної соціалізації, професійного самовизначення та підготовки до повноцінного дорослого життя.

Учні старшого шкільного віку перебувають у періоді ранньої юності, який характеризується завершенням фізичного розвитку та активним

формуванням особистості. Це час становлення ціннісних орієнтацій, самостійності, усвідомлення власних життєвих цілей і соціальних ролей.

Учні цього віку здатні до системного, критичного та абстрактного мислення. Формується здатність до комплексного аналізу інформації, оцінки різних точок зору та прийняття обґрунтованих рішень. Розвиваються навички самостійного навчання, планування та організації діяльності.

Рання юність характеризується високим рівнем самосвідомості, формуванням внутрішніх мотивів поведінки та моральних цінностей. Учні стають більш відповідальними за власні дії, проте емоційна нестійкість може зберігатися у стресових або конфліктних ситуаціях.

Соціальні зв'язки стають важливою складовою розвитку. Учні активно взаємодіють з однолітками та дорослими, формують власну позицію у колективі, розвивають лідерські якості та вміння працювати у команді. Поступово зростає усвідомлення соціальної ролі та майбутньої професійної діяльності.

Учні старшого шкільного віку прагнуть до самореалізації, проявляють активність у виборі предметів та напрямів навчання. Мотиви навчання стають більш усвідомленими, орієнтованими на досягнення конкретних цілей, розвиток компетентностей та підготовку до дорослого життя.

Фізичний розвиток практично завершується, проте важливо підтримувати здоровий спосіб життя, формувати навички самоконтролю та відповідальності за стан свого організму.

Старший шкільний вік є критично важливим для формування самостійної, соціально зрілої та ціннісно орієнтованої особистості. У цей час відбувається розвиток когнітивних, емоційних і соціальних компетентностей, що визначають готовність до подальшого професійного та особистісного самовизначення.

Сучасна педагогіка враховує значні коливання в темпах дозрівання організму.

- Акселерація – прискорення темпів анатомо-фізіологічного та психічного розвитку.

Гіпотези походження акселерації:

- ✓ Геліогенна: стимуляція сонячним випромінюванням.
- ✓ Гетерозія: наслідок міжнаціональних шлюбів (змішування генів).
- ✓ Урбанізація: вплив міського ритму життя та інтелектуального перенавантаження.
- ✓ Нутрітивна: покращення якості харчування та вітамінізація.
- ✓ Радіаційна: стимулювальний вплив низьких доз фонового випромінювання на поділ клітин.

- Ретардація – затримка розвитку, відставання від середніх вікових норм.

Причинами часто стають шкідливі звички батьків, генетичні вади або пізнє дітонародження. Ретардація проявляється не лише у фізичній слабкості, а й у сповільненні інтелектуальних процесів. Розвиток організму безпосередньо впливає на працездатність учня на уроці.

3. Психогенез та соціалізація дитини. Розвиваючись за загальними особливостями кожна дитина має свої, характерні лише для неї особливості: індивідуальні властивості нервової системи, темперамент, інтереси, здібності, особливості мислення, уяви, пам'яті, емоцій, вольових дій, життєвий досвід, активність, темп роботи, швидкість засвоєння навичок тощо. Тому всередині кожної вікової групи існують індивідуальні відмінності, що залежать від природних задатків, умов життя і виховання дитини.

Хоча діти розвиваються за загальними віковими особливостями, кожна дитина має свої унікальні риси: індивідуальні властивості нервової системи, темперамент, інтереси, здібності, особливості мислення, уяви, пам'яті, емоцій і вольових дій, життєвий досвід, активність, темп роботи та швидкість засвоєння навичок. Тому навіть серед дітей однієї вікової групи спостерігаються індивідуальні відмінності, що залежать як від природних задатків, так і від умов життя та виховання.

- Індивідуальні відмінності – це психологічні риси, які роблять кожну людину унікальною. Вони формуються протягом життя під впливом діяльності та виховання, але водночас існують і вроджені особливості. До них належать типові риси вищої нервової діяльності, які є фізіологічною основою темпераменту.
- Темперамент – це індивідуально-типологічна характеристика особистості, що проявляється в силі, швидкості, напруженості та врівноваженості психічних процесів.

Виділяють чотири основні типи темпераменту:

- ✓ Сангвінік – сильний, врівноважений, рухливий. Діти-сангвініки характеризуються легкою збудливістю почуттів, які хоч і не дуже міцні, але стійкі. Вони енергійні, активні, легко спілкуються, не люблять одноманітності, беруть участь у громадських справах. За сприятливих умов виховання вони ростуть врівноваженими, рухливими та адекватно реагують на зміни. Негативні умови можуть призводити до байдужості, безвідповідальності й несамокритичності.
- ✓ Холерик – сильний, неврівноважений. Холерики мають сильні й стійкі почуття, енергійну і різку поведінку, швидко реагують на подразники, важко переключаються на спокійні справи. Вони прагнуть самоствердитися у колективі, люблять організовувати діяльність. За сприятливого виховання проявляють активність і наполегливість; за несприятливого – запальність, неслухняність, образливість. Педагогам рекомендується спокійне, доброзичливе, але вимогливе ставлення.

✓ Флегматик – сильний, врівноважений, інертний. Флегматики повільні, малоактивні, неохоче беруться за справи, але виконують їх ретельно та організовано. Вони уникливі до конфліктів, стійкі до негативних емоцій, проте потребують стимулювання для підвищення активності (ігри, спорт). За сприятливих умов виховання флегматики ростуть вдумливими, слухняними та організованими; за несприятливих – пасивними, лінивими, апатичними.

✓ Меланхолік – слабкий, гальмівний. Меланхоліки надзвичайно чутливі, їхні почуття міцні й стійкі. Вони сором'язливі, малоактивні, вразливі, швидко втомлюються, часто невпевнені в собі. Вони уникають труднощів, але потребують чуйного ставлення, підбадьорення та підтримки, щоб розвивати волю, впевненість і прагнення до успіху.

Властивості нервової системи, що відображаються в темпераменті, впливають на динаміку розвитку здібностей. Здібності – це психічні властивості, що забезпечують успішне виконання певних видів діяльності. Вони поділяються на:

- ✓ загальні – властиві всім видам діяльності (пам'ять, увага, мислення);
- ✓ спеціальні – характерні для конкретних видів діяльності (музичний слух, творча уява тощо).

Розвиток здібностей залежить від природних задатків та умов життя, виховання й взаємодії з оточенням. Внутрішні фактори включають співвідношення двох сигнальних систем:

- ✓Мислительний тип – переважає друга сигнальна система;
- ✓Художній тип – переважає перша сигнальна система;
- ✓Середній тип – обидві системи приблизно рівноважні.

Ці типи визначають спрямованість розумової активності та особливості саморегуляції.

Характер – це сукупність стійких психічних властивостей, що проявляються у поведінці та діяльності людини. Він є основою особистості та показником її індивідуальності. Властивості характеру можуть виявлятися по-різному залежно від обставин. Зміна характеру потребує тривалого часу, систематичного виховного впливу та створення умов, які сприяють формуванню позитивних рис. Важливу роль у цьому відіграє сама особистість: через активне самовиховання формуються нові звички та моральні якості.

Індивідуальний підхід у навчанні та вихованні означає не зміну мети чи змісту навчання під конкретного учня, а адаптацію методів, прийомів і форм педагогічного впливу до його особливостей. Такий підхід забезпечує розвиток пізнавальної активності, здібностей, схильностей і обдарувань кожного учня. Він особливо важливий для дітей з обмеженими можливостями, відхиленнями у розвитку або неадекватною поведінкою.

4. Валеологічний аспект здоров'я школяра. Здоров'я учня – одна з головних умов повноцінного розвитку. Оттавська хартія зміцнення здоров'я (1986 р.) підкреслює, що охорона здоров'я – це турбота про себе і про оточуючих. Ідеї гуманізму завжди наголошували на взаємозв'язку фізичного та психічного здоров'я. Ще римський сатирик Ювенал радив: «У здоровому тілі – здорова душа». Жан-Жак Руссо відзначав: чим сильніше тіло, тим слухняніший дух. Німецький філософ Артур Шопенгауер писав, що здоров'я переважає всі інші блага: «Здоровий жебрак щасливіший за хворого короля».

На жаль, сучасна статистика свідчить про низький рівень фізичного здоров'я дітей в Україні: лише 27% дошкільнят, 65% школярів та 60% підлітків фізично гармонійно розвинені. Причинами цього є не лише економічні та методичні фактори, а й недостатня увага до розвитку здоров'я.

Фізичне здоров'я є лише одним із коренів «могутнього дерева життя» людини.

Можна говорити про різні види здоров'я:

- фізичне, що визначає повноцінне і правильне функціонування організму;
- психічне – що зумовлює рівновагу і нормальне протікання психічних процесів;
- духовне – як прагнення до ідеалу, що є джерелом сили і енергії людини;
- правове здоров'я, що засвідчує ставлення людини до правових норм суспільства, та соціальне, від чого залежить безконфліктна взаємодія з довкіллям.

Тобто здоров'я потрібно розглядати як – системне утворення, яке має низку аспектів: фізичний, соматичний, психічний, духовний, соціальний. Недосконаліть, хоч би одного з них, негативно впливає на всю систему.

За твердженням О. Вишневського, фізичне здоров'я школярів значною мірою підточується так званим «тихосидінням» – тривалим перебуванням у статичному положенні під час навчання. Ще в античні часи потреба в русі визнавалася надзвичайно важливою й навіть регулювалася державними законами. Сучасні статистичні дані свідчать про тривожний стан здоров'я учнів: у значної частини дітей спостерігаються порушення постави, зору, надмірна маса тіла та підвищений артеріальний тиск.

У сучасних умовах турбота про здоров'я перестає бути виключно функцією держави – дедалі більшої ваги набуває особиста відповідальність людини. Здоровий спосіб життя розглядається як комплексне соціальне, моральне та педагогічне явище.

Дитячий організм є цілісною системою, що включає духовно-ментальний, психічний та фізичний рівні, які перебувають у тісній взаємодії й прагнуть до гармонії та рівноваги. Порушення цієї рівноваги призводить до

хвороби, яка може виникати на будь-якому рівні й поширюватися на інші. Тому ефективне збереження здоров'я школярв можливе лише за умови цілісного підходу, що враховує фізичний, емоційний і духовний стани особистості.

- Здоровим можна назвати школяра, стан якого характеризується:
  - ✓ фізичним благополуччям та відсутністю болю;
  - ✓ емоційно врівноваженого і вільного від негативних переживань;
  - ✓ духовно зрілого, що проявляється у подоланні егоїзму та прагненні до істини.

Між різними аспектами здоров'я існує прямий взаємозв'язок: фізичні порушення нерідко супроводжуються психічними, емоційними та соціальними труднощами. У значної частини дітей із проблемами здоров'я виникають труднощі у вихованні та поведінці. Негативними наслідками порушення здоров'я можуть бути схильність до шкідливих звичок, девіантна поведінка, зниження навчальної мотивації.

Водночас соціальний розвиток сучасних школярів часто ускладнюється зростанням агресивності, відчуженістю, зниженням культури спілкування. Особливо помітними є проблеми у психічній і духовній сферах, де спостерігається знецінення понять честі, сумління, доброти, терплячості.

Формування здорового способу життя потребує розвитку в учнів життєвих навичок: уміння приймати відповідальні рішення, критично мислити, будувати доброзичливі стосунки, долати труднощі. Отже, здоров'я є складником цілісного, гармонійного й стійкого характеру особистості.

Провідну роль у збереженні здоров'я відіграє воля самого школяра, його здатність керувати власною поведінкою та способом життя. Серед зовнішніх чинників найважливішими у формуванні здоров'я учня є сім'я, школа та соціальне оточення.

Регулярні заняття фізичною культурою позитивно впливають на роботу серцево-судинної, дихальної та нервової систем, активізують обмінні процеси, підвищують працездатність і стійкість до захворювань, сприяють гарному самопочуттю та настрою.

- Сучасна школа має:
  - ✓ змінювати організацію освітнього процесу, зменшуючи статичні навантаження;
  - ✓ оптимізувати навчальні програми шляхом інтеграції предметів;
  - ✓ приділяти належну увагу фізичній культурі, гігієні та здоровому харчуванню.

Валеологічне виховання повинно бути системним і здійснюватися всіма навчальними предметами, формуючи відповідальне ставлення до власного здоров'я та навколишнього середовища.

Медик М. Амосов підкреслював, що здоров'я значною мірою залежить від особистих зусиль людини: регулярної фізичної активності, поміркованості в харчуванні, загартування, повноцінного відпочинку та здатності радіти життю. Саме ці чинники є основою збереження й відновлення здоров'я протягом усього життя.

У концепції Нової української школи (НУШ) здоров'я дитини розглядається як одна з ключових цінностей освіти та необхідна умова успішного навчання й гармонійного розвитку особистості. НУШ орієнтується на дитиноцентризм, гуманізм і компетентнісний підхід, у межах яких збереження фізичного, психічного та соціального здоров'я учнів є пріоритетом.

➢ НУШ трактує здоров'я не лише як відсутність хвороб, а й як стан фізичного, психічного, соціального й емоційного благополуччя.

Відповідно, школа має створювати безпечне, підтримувальне й розвивальне освітнє середовище, яке не шкодить здоров'ю дитини, а сприяє його зміцненню.

Завданнями педагога, що працює в умовах НУШ мають стати:

здоров'язбережувальне освітнє середовище, яке передбачає ергономічну організацію простору, рухову активність під час навчання, чергування видів діяльності, зменшення перевантаження, дотримання санітарно-гігієнічних норм.

- ✓ У НУШ відмовляються від тривалого «тихосидіння». Використовуються руханки, фізкультхвилинки, навчання через гру, активні методи роботи, що відповідають віковим особливостям дітей.
- ✓ Значна увага приділяється доброзичливій атмосфері, партнерству між учителем і учнем, відсутності страху перед помилками, розвитку емоційного інтелекту та формуванню позитивної самооцінки.
- ✓ Учнів навчають відповідального ставлення до власного здоров'я, гігієни, харчування, рухової активності, безпечної поведінки та профілактики шкідливих звичок.
- ✓ Турбота про здоров'я не обмежується окремим предметом, а пронизує весь освітній процес, формуючи відповідні цінності, установки й життєві навички.

У НУШ здоров'я розглядається як умова, результат і мета освіти. А тому формування здорової, активної, відповідальної особистості можливе лише за умови поєднання фізичного розвитку, психологічного благополуччя та соціальної підтримки. За таких умов здоров'язбереження є невід'ємною складовою сучасної української школи.

Завдання для самоконтолю:

Тести:

1. Акселерація в розвитку дітей виявляється:

А) у збільшенні обсягу споживаної їжі та темпів росту

Б) у випереджальному фізичному розвитку: зростанні тіла, маси та об'єму грудної клітки

В) у підвищеній руховій активності, бігу та ігровій діяльності

2. Які теорії розвитку особистості виділяють у педагогічній науці?

А) біологізаторську, соціологізаторську, біолого-соціологізаторську, теологічну, космічну

Б) творчу та нетворчу

В) просту й складну

3. Під здібностями розуміють:

А) особливості темпераменту людини

Б) індивідуальні риси характеру

В) психічні властивості особистості, що забезпечують успішне виконання певної діяльності

4. Характер людини – це:

А) сукупність стійких психічних рис, які проявляються у поведінці та діяльності

Б) зовнішня поведінка особистості

В) діяльність людини як така

5. Індивідуальні відмінності означають:

А) види діяльності, якими займається людина

Б) особливості поведінки людини

В) психологічні риси, що відрізняють одну особистість від іншої

6. Який процес є протилежним акселерації?

А) ретардація

Б) гуманізація

В) демократизація

Творчі завдання

Складіть текст виховної бесіди про здоровий спосіб життя для учнів школи.

Визначте конкретну вікову групу школярів і обґрунтуйте доцільність обраних вами методів, форм і підходів до формування здорового способу життя саме для цього віку.

Підготуйте 2–3 фізкультхвилинки для учнів початкової школи.

Запишіть текст вправ і будьте готові продемонструвати їх під час заняття в аудиторії.

Прокоментуйте вислів П. К. Іванова: «Я прошу і закликаю всіх людей: знайдіть і займіть своє місце в Природі. Воно не купується за гроші й не може бути зайняте кимось іншим – його здобувають власними справами та працею на благо собі, щоб жити легко і гармонійно».

Тема: Актуальні питання спеціальної педагогіки

План

1. Спеціальна педагогіка (дефектологія) як напрям педагогічної науки: предмет, мета та завдання
2. Особливості та структура порушеного (аномального) розвитку дитини
3. Чинники та причини виникнення відхилень у психофізичному розвитку дітей
4. Характеристика основних типів порушень розвитку в дитячому віці
5. Правова база інклюзивного навчання в Україні

1. Спеціальна педагогіка (дефектологія) як напрям педагогічної науки: предмет, мета та завдання.

Сучасна демографічна ситуація в Україні характеризується зростанням кількості дітей з порушеннями розвитку. За статистичними даними, близько 70 % новонароджених мають неврологічні патології різного походження, що згодом можуть спричинити відхилення у психофізичному розвитку. Такі діти потребують особливого підходу до вивчення, виховання та навчання. Реалізацію цих завдань забезпечує спеціальна галузь педагогічної науки – дефектологія, яку також називають спеціальною педагогікою.

Спеціальна педагогіка (від лат. defectus – недолік, logos – учення) – це галузь педагогічної науки, що досліджує закономірності та специфіку розвитку, виховання й навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

У зарубіжній науковій практиці термін «дефектологія» практично не використовується. Натомість поширеним є поняття «спеціальна освіта» (special education). У таких країнах, як Федеративна Республіка Німеччина, Австрія та Швейцарія, вживається також термін «лікувальна педагогіка» (Heilpädagogik).

До аномальних належать діти, у яких унаслідок фізичних або психічних порушень спостерігається відхилення від нормального перебігу загального розвитку. У вітчизняній дефектології тривалий час використовувався термін «аномалії розвитку», однак у сучасній корекційній педагогіці та спеціальній психології ведеться активний пошук більш коректної та гуманістичної термінології.

Нині широко застосовуються, хоча й не завжди чітко окреслені, поняття: «діти групи ризику», «діти з особливими потребами», «діти зі спеціальними освітніми потребами». В офіційних документах також використовують терміни «діти з обмеженими можливостями здоров'я», «діти з порушеннями психофізичного та/або інтелектуального розвитку». У міжнародних і національних нормативних актах, спрямованих на забезпечення рівних прав і можливостей у сфері освіти, вживається й термін «діти з інвалідністю» (disabled children).

Спеціальна педагогіка охоплює низку взаємопов'язаних галузей, кожна з яких спрямована на вивчення й розв'язання специфічних проблем розвитку дітей з порушеннями:

- сурдопедагогіка – досліджує особливості навчання та виховання дітей із порушеннями слуху;
- тифлопедагогіка – вивчає процеси навчання й виховання дітей із вадами зору;
- олігофренопедагогіка – зосереджується на навчанні та вихованні дітей з інтелектуальними порушеннями;
- логопедія – досліджує проблеми навчання та виховання дітей із мовленнєвими порушеннями.

У межах спеціальної педагогіки активно формуються й розвиваються нові напрями. Зокрема, спеціальна психологія вивчає особливості психічного розвитку дітей з відхиленнями від норми, а сурдотехніка та тифлотехніка займаються розробленням і впровадженням технічних засобів навчання, корекції та компенсації порушень слуху й зору.

Спеціальна педагогіка виконує низку важливих завдань, зокрема:

- ✓ здійснює всебічне та глибоке дослідження закономірностей фізичних і психічних порушень у дітей;
- ✓ аналізує структуру дефекту та розробляє корекційні й компенсаторні механізми впливу на дітей з особливими освітніми потребами;
- ✓ визначає ефективні шляхи та засоби профілактики аномалій розвитку і запобігання дитячій інвалідності;
- ✓ вивчає особливості діяльності дітей і підлітків у соціальному середовищі (сім'ї, навчальних і трудових колективах) та розробляє шляхи їх соціальної інтеграції й професійного становлення.

На сучасному етапі проблематика навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами є одним із пріоритетних напрямів досліджень Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, а також профільних факультетів і наукових підрозділів у галузі корекційної педагогіки та психології.

2. Особливості та структура порушеного (аномального) розвитку дитини. Ще на початку 1930-х років XX століття вчені запропонували розмежовувати у структурі будь-якого порушення розвитку дві групи симптомів первинні та вторинні.

До первинних порушень належать ті, що виникають безпосередньо внаслідок біологічної природи захворювання. З анатомо-фізіологічного погляду це можуть бути органічні ураження головного мозку, аналізаторних систем або їх недорозвинення. У ряді випадків можливе поєднання цих факторів: наприклад, ушкодження підкоркових структур призводить до вторинного недорозвинення кори головного мозку.

Первинний дефект проявляється у зниженні розумової працездатності, мозкових дисфункціях, порушеннях слуху, зору, опорно-рухового апарату та інших функцій. Виявлення первинного порушення й організація медичних і психолого-педагогічних заходів, спрямованих на зменшення його негативного впливу, належать до компетенції патопсихологів, психіатрів і невропатологів.

Вторинний дефект формується у процесі розвитку дитини з психофізичними порушеннями за умови відсутності або недостатності компенсації первинного порушення. Вітчизняні психологи розглядають виникнення вторинних відхилень як загальну закономірність аномального розвитку. Механізми їх формування є різноманітними.

По-перше, вторинного недорозвинення зазнають функції, тісно пов’язані з ушкодженими структурами мозку (наприклад, мовлення у дітей з порушеннями слуху або конструктивний праксис у дітей з дитячим церебральним паралічем).

По-друге, вторинні порушення можуть виникати у функціях, які на момент ушкодження перебували у сензитивному періоді розвитку.

По-третє, важливим чинником формування вторинних відхилень є соціальна депривація, тобто обмеження повноцінного спілкування та взаємодії з соціальним середовищем.

Саме вторинний дефект є основним об’єктом психологічного аналізу та корекційної роботи в системі спеціальної освіти. Профілактику вторинних порушень і корекцію вже наявних відхилень здійснюють психологи, дефектологи, корекційні та соціальні педагоги.

Характер взаємозв’язку первинних та вторинних симптомів надзвичайно складний. Психодіагностична практика підтверджує, що

первинні порушення часто важко відокремити від вторинних, оскільки останні можуть проявлятися більш виразно та маскувати основний дефект. Це створює ризик діагностичних помилок, коли вторинні відхилення сприймаються як первинні, що може призвести до неправильних рекомендацій щодо корекційної роботи та зниження її ефективності.

3.Чинники та причини виникнення відхилень у психофізичному розвитку дітей. Оскільки розвиток дитини відбувається відповідно до певних закономірностей, логічно припустити, що й відхилення від нього мають не випадковий характер, а підпорядковуються чітко визначеним закономірностям.

Причини виникнення аномалій розвитку можуть бути такі:

✓ Вроджені аномалії виникають під дією різноманітних факторів ще під час внутрішньоутробного розвитку:

✓ Патогенні чинники, що впливають на організм матері: токсикози, інтоксикації, порушення обміну речовин, гормональні збої, інфекції, травми, переохолодження.

✓ Внутрішньоутробні інфекції, наприклад, токсоплазмоз, що може уражувати нервову систему плоду через плаценту.

✓ Негативний вплив способу життя вагітної: недоїдання, стреси, куріння, алкоголь, наркотики.

✓ Вживання певних медикаментів, захворювання нирок чи серцево-судинної системи.

✓ Генетичні фактори: спадкові порушення слуху, зору, розумового розвитку; хромосомні аномалії (наприклад, синдром Дауна).

✓ Вплив зовнішніх факторів: ядерне опромінення, токсичні речовини, захворювання батьків, погані екологічні умови.

Набуті аномалії розвитку формуються під впливом негативних чинників після народження та у ранньому дитинстві:

✓ Природжені або післяродові ушкодження, такі як асфіксія (кисневе голодування мозку) чи внутрішньочерепна травма, що призводять до грубих порушень нервової системи.

✓ Дитячий церебральний параліч, викликаний ураженням центральної або периферійної нервової системи у пренатальний або постнатальний період.

✓ Інфекційні захворювання нервової системи у ранньому віці, зокрема менінгіти та енцефаліти, які можуть спричинити стійкі порушення розвитку.

Взаємозв’язок первинних і вторинних симптомів у дітей з аномаліями розвитку є надзвичайно складним. Психодіагностична практика підтверджує, що первинне порушення часто важко відокремити від вторинних, оскільки вторинні симптоми можуть проявлятися більш виразно та приховувати

основні дефекти. Через це можливі діагностичні помилки, коли вторинні відхилення сприймають як первинні. Наслідком таких помилок можуть стати неправильні рекомендації для корекційної роботи, що зменшують її ефективність.

Оскільки розвиток дитини відбувається за певними закономірностями, логічно припустити, що і відхилення від нормального розвитку не є випадковими, а мають чітко визначені закономірності.

Вроджені аномалії розвитку пов'язані з дією різноманітних чинників під час внутрішньоутробного розвитку:

- ✓ Патогенні фактори, що впливають на здоров'я матері: токсикози, інтоксикації, порушення обміну речовин, гормональні розлади, інфекції, травми, переохолодження.
- ✓ Внутрішньоутробні інфекції, наприклад, токсоплазмоз, який може уражувати нервову систему плоду через плаценту.
- ✓ Спосіб життя матері: недоїдання, стреси, куріння, алкоголь, наркотики.
- ✓ Вживання медикаментів (зокрема антибіотиків), хронічні захворювання нирок або серцево-судинної системи.
- ✓ Несумісність крові матері та плоду (резус-фактор).
- ✓ Генетичні фактори: спадкові порушення слуху, зору, розумового розвитку; аномалії хромосом (наприклад, синдром Дауна).
- ✓ Зовнішні впливи: ядерне опромінення, хімічні речовини, погані умови праці та екологія, захворювання батьків (наприклад, СНІД).

Набуті аномалії виникають під впливом негативних чинників після народження та в ранньому дитинстві. До них належать:

- ✓ Природові або післяродові ушкодження: асфіксія (кисневе голодування мозку), внутрішньочерепна травма, що призводять до серйозних порушень нервової системи.
- ✓ Церебральний параліч виникає через ураження центральної або периферійної нервової системи у пренатальний або постнатальний період.
- ✓ Інфекційні захворювання нервової системи у перші роки життя, такі як менінгіти та енцефаліти.

Основними порушеннями розвитку у дітей сьогодні є порушення інтелекту. Інтелектуальні порушення відомі як олігофренія (від грец. olygos – малий, phren – розум) або розумова відсталість. Розумова відсталість поділяється на: дебільність – легка, неглибока розумова відсталість; імбіцильність – глибока розумова відсталість; ідіотія – найглибша форма розумової відсталості.

За сучасною міжнародною класифікацією хвороб (МКХ-10) розумова відсталість оцінюється за показниками IQ: легка: 40–69; помірна: 35–39; важка: 25–34; глибока: менше 20.

Порушення психічного розвитку у школярів може виявлятися як: затримка психічного розвитку; порушення емоційно-вольової сфери (наприклад, ранній дитячий аутизм); порушення поведінки.

Також чимала частка дітей шкільного віку мають порушення зору: сліпота – гострота зору 0,01–0,04 на кращому оці; слабозорість – гострота зору 0,05–0,2; косоокість та амбліопія – гострота зору понад 0,4.

Спостергіаються у школярів також порушення слуху. Глухота – втрата слуху понад 85 дБ; туговухість – середня втрата слуху менше 85%; пізня втрата слуху – виникає після 3–4 років, мовлення збережене.

Порушення мовлення: мають різноманітну етимологію. Зустрічаються порушення будови і функцій мовного апарату – дислалія, ринолалія, дизартрія; системні порушення мовлення – алалія, афазія; порушення читання та письма – дислексія, дисграфія; порушення темпо-ритмічної сторони мовлення – заїкання; порушення мотивотвірної сторони мовлення – мутизм.

Мають місце також порушення опорно-рухового апарату як наслідки захворювань нервової системи – ДЦП (дитячий церебральний параліч), поліомієліт; вроджені патології опорно-рухового апарату; набуті захворювання та травми опорно-рухової системи.

Бувають учні з комплексними порушеннями розвитку такими як поєднання порушень сенсорних функцій та інтелекту; поєднання порушень мовлення та інтелекту; сліпоглухонімі діти.

Педагог має створювати умови для розвитку кожної дитини з урахуванням її можливостей. Дітям з вродженими або набутими вадами розвитку потрібні спеціальні умови виховання і навчання, спрямовані на: корекцію недоліків, розвиток загальних здібностей, соціалізацію.

У цьому працюють фахівці корекційної педагогіки (раніше – дефектології). Система спеціального навчання застосовується для дітей, які відстають у психофізичному розвитку через порушення роботи одного або кількох аналізаторів: зорового, слухового, рухового, мовного.

4. Характеристика основних типів порушень розвитку в дитячому віці.

Згідно з даними Українського державного НДІ медико-соціальних проблем інвалідності, порушення зору є одними з найбільш поширених захворювань серед дітей. Патології зору виявляються у 50,8 дітей на 1000, що проживають в Україні. Найбільш поширеними очними захворюваннями в дитячому віці є аномалії рефракції (зокрема міопія), катаракта (афакія), природжені вади розвитку органів зору, хоріоретинальні дистрофії, атрофія зорового нерву та глаукома. Важка патологія зору у дітей у 85-95% випадків має вроджений характер.

Гострота зору (або Visus) – це здатність ока розрізняти дві точки як окремі на мінімальній відстані між ними. У дітей гостроту зору перевіряють за

таблицями, де зображені різні предмети. Співвідношення знаків в рядках таблиці відповідає змінам гостроти зору на 0,1. Нормальна гострота зору дорівнює 1,0, що означає здатність бачити знаки десятого рядка таблиці на відстані 5 м. Для перевірки зору з показником менше 0,1 використовуються інші методи, зокрема рахунок пальців.

Діти з гостротою зору від 0 до 0,04 відносяться до категорії сліпих, коли втрачається здатність сприймати світло або зберігається лише світловідчуття. Розрізняють абсолютну сліпоту (повна відсутність зору або лише світловідчуття) та часткову (парціальну) сліпоту, коли гострота зору варіює від 0,01 до 0,04 і може бути коригована оптично. Залишковий зір дозволяє розрізняти форми, але не деталізувати предмети.

До категорії слабозорих відносяться діти з гостротою зору від 0,05 до 0,4 (при корекції). Це порушення значно ускладнює навчання та сприйняття навколишнього світу. Міжнародна класифікація розрізняє також рівні зору від 0 до 0,02 як сліпоту, 0,05 до 0,3 – слабозорість, і 1,0 і більше – нормальний зір.

Причини порушень зору у дітей можуть бути як вродженими, так і набутими. До вроджених належать генетичні фактори та негативні впливи на організм під час ембріонального розвитку, зокрема інфекційні захворювання (токсоплазмоз, краснуха) або травми, що виникають при пологах.

Значний вплив на психічний розвиток дітей має час виникнення порушення зору. Якщо дитина втратила зір до трьох років, це призводить до серйозних труднощів у розвитку пізнавальної діяльності, формуванні уявлень про навколишній світ та моторно-рухової активності. Діти з такими порушеннями зору можуть страждати від відставання в когнітивному розвитку та відсутності звичних сенсорних орієнтирів.

Однак, незважаючи на серйозні обмеження, компенсаторні механізми можуть значно покращити якість життя сліпих і слабозорих дітей. Вони активно використовують інші сенсорні канали (слух, дотик) для орієнтування в просторі та сприйняття навколишнього світу. Важливу роль у їхньому розвитку відіграє спеціально організоване навчання та виховання, що допомагає формувати компенсаторні здібності, стимулює соціальну активність і розвиток самостійності.

Предметом сурдопедагогіки є процеси розвитку, виховання та навчання осіб з вадами слуху. Завдання цієї галузі визначаються суспільними поглядами на можливості розвитку глухих і слабочуючих дітей, необхідністю педагогічної допомоги таким дітям та перспективами їх соціальної адаптації. Основними завданнями сурдопедагогіки є:

- ✓ Розробка методів діагностики порушень слуху, зокрема – раннє виявлення проблем.
- ✓ Дослідження особливостей психічного розвитку дітей, які зазнають слухової депривації.

- ✓ Вивчення механізмів компенсації порушень слуху.
- ✓ Розробка теоретичних основ для корекційної роботи з дітьми з вадами слуху.
- ✓ Удосконалення методик для корекційно-розвивальної роботи, зокрема формування мовлення, розвитку слухового сприйняття, навчання правильній вимові.
- ✓ Визначення принципів, змісту і методів навчання та виховання дітей із вадами слуху на різних етапах освіти.
- ✓ Організація допомоги батькам у вихованні дітей з вадами слуху.
- ✓ Сприяння інтеграції осіб з вадами слуху в суспільство.

Визначення ступеня порушення слуху в дітей є основою для оптимального вибору методів лікування, реабілітації та організації корекційно-педагогічного впливу. Класифікація туговухості базується на таких чинниках: ступінь зниження слуху, характер і локалізація ураження, причини порушення слуху та стан розвитку мовлення. Оцінка цих аспектів дозволяє здійснити правильне лікування та виховання дитини з вадами слуху.

У вітчизняній сурдологічній практиці широко застосовується класифікація порушень слуху у дітей, розроблена Л. Нейманом, яка враховує ступінь ушкодження слухової функції та можливості формування мовлення в умовах такої патології. Для діагностики стану слуху використовуються методи тональної аудіометрії та дослідження слуху мовленням.

Туговухість (приглухуватість) – це таке зниження слуху, при якому спостерігаються труднощі в сприйнятті та оволодінні мовленням, але дитина може сприймати мовлення на обмеженій відстані або із спотворенням звуків.

За класифікацією Л. Неймана, розрізняють три ступені туговухості:

I ступінь – втрата слуху не перевищує 50 дБ. Дитина може сприймати розмовне мовлення на відстані більше 1-2 метрів.

II ступінь – середній рівень втрати слуху (50-70 дБ). Мовленнєве спілкування утруднене, але можливе на відстані до 1 метра.

III ступінь – втрата слуху понад 70 дБ. Розмовне мовлення не чітке навіть на відстані біля самого вуха.

Якщо поріг чутності знижується до 15-20 дБ, це межа між нормальним слухом і туговухістю, а межа між туговухістю та глухотою визначається на рівні 85 дБ.

Глухота – це таке зниження слуху, при якому самостійне оволодіння мовленням стає неможливим. Вона визначається, як втрата слуху, що не дозволяє дитині розрізняти звуки навколишнього світу або сприймати їх на достатньому рівні для формування мовлення. Л. Нейман виділяє чотири групи глухих дітей: перша група – діти, які сприймають лише звуки найнижчої частоти (125-250 Гц). Друга група – діти, які сприймають звуки до 500 Гц.

Третя група – діти, які сприймають звуки до 1000 Гц. Четверта група – діти, які сприймають звуки до 2000 Гц і вище.

Діти першої та другої груп сприймають лише дуже гучні звуки (крик, удари в барабан, звуки потужного транспорту) на невеликій відстані. Діти третьої та четвертої груп можуть сприймати звуки різної природи, наприклад, музичні інструменти, дзвінок телефону або добре знайомі слова.

Для оцінки стану слуху в медичних закладах також використовується Міжнародна класифікація порушень слуху, яка визначає ступінь втрати слуху за показниками на частотах 500, 1000 і 2000 Гц: перший ступінь – втрати слуху не більше 40 дБ. Другий ступінь – 40-55 дБ. Третій ступінь – 55-70 дБ. Четвертий ступінь – 70-90 дБ. Втрата слуху понад 90 дБ – глухота.

Класифікація Р. Боскіс також є важливою, оскільки вона поєднує стан слухової функції та мовлення для визначення напрямів корекційної роботи. За цією класифікацією виділяються такі групи дітей з вадами слуху: діти з природженою або ранньою набутою глухотою (до оволодіння мовленням). Діти з пізньою глухотою (стан мовлення залежить від віку настання глухоти та наявності корекційного впливу). Слабочуючі діти – діти, які за допомогою залишкового слуху можуть самостійно розширювати свій лексичний запас. Врахування особливостей порушень слухової функції є важливим для розуміння індивідуальних потреб дітей з природженими чи ранніми порушеннями слуху.

Предметом логопедії є вивчення закономірностей навчання та виховання осіб з порушеннями мовлення та відхиленнями в психічному розвитку, пов’язаними з цими порушеннями. Логопедія поділяється на три основні підрозділи: дошкільна логопедія; шкільна логопедія; логопедія для дорослих.

Завдання логопедії включають: вивчення закономірностей спеціального навчання та виховання дітей із порушеннями мовного розвитку. Визначення поширеності та симптоматики порушень мовлення у дітей дошкільного та шкільного віку. Дослідження структури мовних порушень і їхнього впливу на психічний розвиток дитини. Розробка методів педагогічної діагностики та типології мовних розладів. Розробка науково обґрунтованих методів усунення та попередження різних форм мовної недостатності. Організація логопедичної допомоги дітям та дорослим.

Дефекти мовлення поділяються на кілька основних груп: фонетичне недорозвинення; фонетико-фонематичне недорозвинення; загальне недорозвинення мовлення.

Заїкуватість – це порушення темпоритмічної сторони мови, при якому зберігаються мовні засоби спілкування, але порушується їх ритмічність. Заїкання найчастіше пов’язане з емоційними переживаннями та стресом. Воно може мати три форми: клонічна – повторення звуків або складів.

Тонічна – тривалі зупинки на початку чи в середині слова. Змішана – поєднання обох форм.

Дисфонія – це розлад фонації, коли порушується сила, висота або тембр голосу. Якщо фонація відсутня зовсім, це називається афонією.

Брадилалія – патологічно повільний темп мовлення, що характеризується затягнутими голосними і нечіткою артикуляцією, часто з порушеннями мовних центрів головного мозку. Вона може бути наслідком неправильного виховання або спадкових факторів.

Тахилалія – це патологічно прискорений темп мовлення, що призводить до невиразності і пропусків звуків та слів. Така патологія часто виникає в дитячому віці і може зберігатися на все життя без спеціальної корекції.

Дислалія – це порушення звуковимовлення, що виникає при збереженому слуху та нормальній іннервації мовного апарату. Вона проявляється в неправильному вимовленні звуків (заміни, спотворення).

Ринолалія – порушення тембру голосу через анатомо-фізіологічні дефекти, що впливають на носовий резонатор.

Дизартрія – порушення артикуляції, викликані ураженнями різних відділів мозку. Види дизартрії включають: підкіркова дизартрія; мозочкова дизартрія; кіркова дизартрія; псевдобульбарна дизартрія.

Афазія – втрата мови, що може бути частковою або повною, виникає через органічні ушкодження мовних центрів головного мозку. Вона буває: моторна афазія (втрата здатності відтворювати мову). Сенсорна афазія (втрата здатності розуміти мову). Алалія – відсутність або недорозвиненість мовлення внаслідок порушень у формуванні мовних функцій через органічні ураження ЦНС.

Порушення письма та читання є тісно пов’язаними між собою. Порушення письма можуть супроводжуватися порушеннями читання і навпаки. Основні порушення письмового мовлення включають: дислексія – розлад читання, що призводить до утруднень у розпізнаванні букв, складів і слів.

Дисграфія – порушення письма, яке проявляється в спотворенні літер, слів або структури речень.

Алексія – повна нездатність до читання.

Аграфія – повна нездатність до письма.

Логопедія є важливим інструментом для корекції мовних порушень, що можуть виникати як у дітей, так і у дорослих. Своєчасне виявлення порушень мовлення та ефективна корекція допомагають дітям успішно адаптуватися в суспільстві та знижують рівень стресу та психологічних труднощів, спричинених мовними дефектами.

5.Правова база інклюзивного навчання в Україні. На початку XXI століття в закладах загальної середньої освіти було впроваджено ідею

інклюзивної освіти. Правову основу інклюзивної освіти склали: Міжнародні документи (Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю – зобов'язує державу створювати рівні можливості для навчання осіб з інвалідністю без дискримінації, включно через інклюзивну освіту); Конституція України (закріплює право кожного громадянина на освіту та рівний доступ до неї незалежно від фізичних чи інших особливостей). Закон України «Про освіту» (2017) (визначає основи інклюзивного навчання, включно поняття: «інклюзивне освітнє середовище», «індивідуальна освітня траєкторія», «особа з особливими освітніми потребами» та особливості психолого-педагогічного супроводу). Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020) (регламентує організацію інклюзивного навчання у школах як рівноправну форму здобуття освіти).

У роботі з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП) мають місце твакож спеціальні нормативні акти з організації інклюзії: постанови Кабінету Міністрів (Постанова КМУ № 957 (15.09.2021) – Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти (визначає механізм створення інклюзивних класів і команди психолого-педагогічного супроводу). Постанова КМУ № 530 (10.04.2019) (обґрунтовує порядок організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти). Постанова КМУ № 636 (10.07.2019) (визначає порядок організації інклюзивного навчання у закладах професійно-технічної освіти).Постанова КМУ № 635 (10.07.2019) (регулює порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти). Постанова КМУ № 779 (21.08.2019) (забезпечує інклюзивний доступ до позашкільної освіти).

Документальна база та практика роботи з дітьми з особливоими освітніми потребами визначають такі основні особливості інклюзивного навчання:

✓ акцент на рівність та доступність. Інклюзивне навчання має на меті усунути бар'єри в освіті та підтримці дітей з особливими освітніми потребами (ООП), створюючи умови, за яких всі учні можуть навчатися разом і отримувати підтримку відповідно до своїх потреб.

✓ Право на навчання за місцем проживання. Діти з ООП мають право здобувати освіту у звичайних загальноосвітніх закладах, а не лише у спеціальних, з відповідним забезпеченням підтримки.

✓ Психолого-педагогічний супровід. Законодавство передбачає створення команд супроводу (з педагогів, психологів, асистентів вчителя тощо), які забезпечують підтримку учням під час навчання у інклюзивному середовищі.

✓ Індивідуальні освітні траєкторії. Учні з ООП можуть навчатися за індивідуальними навчальними планами, що враховують особливості розвитку, потреби та темпи засвоєння матеріалу.

✓ Універсальний дизайн середовища. Вимоги до будівель і приміщень освітніх закладів включають універсальний дизайн – щоб фізичне середовище було зручним і доступним для всіх, включно з людьми з інвалідністю.

✓ Взаємодія з інклюзивно-ресурсними центрами (ІРЦ). Інклюзивно-ресурсні центри забезпечують діагностику, методичну підтримку та координацію допомоги учням і педагогам.

У закладах освіти для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами запроваджено посаду асистента вчителя. Положення щодо асистента вчителя визначено в окремих листах МОН (наприклад, лист № 1/9-675), що регламентують його ролі й обов'язки у підтримці учнів з ООП під час уроків. Міністерство освіти і науки України регулярно видає листування з рекомендаціями щодо організації освітнього процесу для учнів з особливими освітніми потребами у певному навчальному році, що включає адаптацію форм і змісту навчання.

Український уряд схвалив Національну стратегію розвитку інклюзивної освіти до 2029 року, яка спрямована на формування єдиної системи підтримки, ресурсів для педагогів та доступу до якісної освіти для всіх учнів.

Інклюзивне навчання в Україні ґрунтується на міжнародних і національних правових актах, що гарантують доступ до освіти без дискримінації. Воно передбачає створення адаптованого середовища, індивідуалізованих освітніх траєкторій, психолого-педагогічного супроводу та комплексної підтримки кожного учня відповідно до його потреб.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Що розуміють під поняттям «дефектологія»?

А) напрям педагогічної науки, який вивчає особливості розвитку, виховання та навчання дітей з порушеннями розвитку

Б) наука, що досліджує фізичний стан здоров'я людини

В) етап становлення педагогіки як науки

2. Від яких слів походить термін «дефектологія» і яке їх значення?

А) слів, що означають навчання і виховання

Б) слів, пов'язаних із розвитком особистості

В) слів, що означають «відхилення» та «слово»

3. Який термін використовується у міжнародній практиці замість поняття «дефектологія»?

А) спеціальна освіта (*special education*)

Б) порушення розвитку

В) обдарована дитина

4. Яких дітей в педагогіці відносять до категорії аномальних дітей?

А) дітей, у яких порушений нормальний розвиток унаслідок фізичних або психічних відхилень

Б) дітей з музичними здібностями

В) дітей із художніми нахилами

5. Що означає термін «дисграфія»?

А) специфічні часткові порушення письма

Б) загальні порушення усного мовлення

В) відхилення інтелектуального розвитку

6. Сурдопедагогіка – це:

А) галузь спеціальної педагогіки, що вивчає навчання і виховання осіб з порушеннями слуху

Б) напрям педагогіки, спрямований на роботу з дітьми з порушеннями зору

В) галузь педагогіки, що займається дітьми з інтелектуальними порушеннями

7. Тифлопедагогіка – це:

А) педагогічний напрям, що працює з дітьми з порушеннями слуху

Б) галузь педагогіки, яка займається розвитком, навчанням і вихованням осіб з порушеннями зору

В) педагогічна робота з дітьми з розумовими порушеннями

Творчі завдання

Доберіть та запишіть десять скоромовок географічного змісту, які можна використовувати в роботі з учнями загальноосвітньої школи.

Напишіть есе на тему: «Урахування індивідуальних особливостей учнів під час вивчення географії».

Реферати

Особливості діяльності та роль закладів інтернатного типу для дітей з порушеннями розвитку в Україні.

Становлення та сучасний стан інклюзивної освіти в Україні.

Європейський досвід упровадження інклюзивного навчання на уроках географії.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ:

1. Алєксєєнко Т.А., Сушанко В.В. Основи педагогічного експерименту і кваліметрії. Чернівці, 2003.
2. Білоус О. І., Кузьмін М. В. Порівняльно-історична педагогіка. Львів : Видавництво ЛНУ імені І. Франка, 2021.
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Київ : Знання, 2008.
4. Волкова Н. Педагогіка : Навч. посіб. К., 2002.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ, 1997.
6. Гончарук І. В. Міжнародна та порівняльна педагогіка: Підруч. К. : Центр учбової літератури, 2022.
7. Грищенко С. В., Бешлей В. М. Здоров'я школяра: теорія і практика. К. : Логос, 2020.
8. Дьяків О. В., Дьякова Л. М. Формування здорового способу життя школярів : Навч. метод. посіб. Львів : Світ, 2019.
9. Зайченко І. Педагогіка: Навч. посіб.. К. : Освіта України, 2009.
10. Інновації змісту і технологій здорового способу життя / Упор. О.Тимчишин, М.Коростіль. Тернопіль : Астон, 2002.
11. Кириленко Л. О., Бойко А. І. Основи валеології для школярів : Підруч. К. : Генеза, 2022.
12. Коваленко В. П. Порівняльна педагогіка: теорія і методологія. К. : Академвидав, 2020.
13. Коменський Я.А. Вибрані педагогічні твори у трьох томах; під ред. з бібліограф. нарисом і примітками Красновського А. А. К. : Радянська школа, 1940.
14. Коломієць А. М., Громов Є. В. Методологія і принципи наукового дослідження : Навч.-метод. пос.. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2020.
15. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка XX століття. Тернопіль, 1996.
16. Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки. Тернопіль, 1994.
17. Кравець В. П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. Тернопіль, 1996 .
18. Кузьминський А.І., Омельяненко В. Педагогіка: Підруч. К. : Знання Прес. 2003.
19. Матвійчук Ю. І., Лукашевич Г. П., Яценко О. В. Педагогіка здоров'я. Вінниця : Нова Книга, 2019.
20. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : Навч. посіб.. 2-е вид. 1999.
21. Науково-дослідна робота у закладах освіти: Метод. посіб. / Укл. Ю.О. Туранов, В.І. Уруський. Тернопіль, 2001.
22. Пальчевський С. С. Педагогіка : загальні засади педагогіки, історія педагогіки, теорія освіти і навчання (дидактика), теорія виховання : Навч. посібник. Київ : Каравела, 2019.
23. Пащенко М. І., Красноштан І. В. Педагогіка : Навч.-метод. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2019.

24. Петриченко Л. І., Якубович Т. О. Освітні системи світу: порівняльний аналіз. Вінниця : Нова Книга, 2023.

25. Педагогічна майстерність / За ред. І. А.Зязюна. К., 1997.

26. Порфирій Іванов. Історія і метод мого загартування. Дніпропетровськ: Пороги, 1993.

27. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І. Педагогіка : Навч. посіб. Кременчук : НОВАБУК, 2024.

28. Поліхун Н. І., Постова К. Г., Сліпухіна І. А., Горбань Л. В. Manual on Research Strategies : посібник. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021.

29. Сергієнко Н. М. Порівняльна педагогіка у сучасній освіті: Навч.-посіб. Харків : Основа, 2019. 288 с.

30. Сікорський П. І. Нова педагогіка : Підруч.. Львів : Вид-во Львівської Політехніки, 2021. С. 100-118.

31. Сидоренко В. В. Методологія і методи наукових досліджень : Навч.-метод. посіб. Біла Церква : БІНПО, 2024.

32. Синьов В.М., Коберник Г.М. Основи дефектології. К., 1994.

33. Сисоєва С.О., Соколова І. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2003

34. Соловей М., Спіцин Є., Кудіна В. Професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя в кредитно-модульній системі організації навчання: Навч. посіб. К., 2008.

35. Сухорський С. Освіта закордоння. Львів : Основа, 1995.

36. Тимчук Л. Основи андрагогіки: Навч. посіб. Чернівці, 2014. 276 с.

37. Титаренко О. Основи наукових досліджень : Монографія. Полтава : Видавництво ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2025.

38. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. Київ : Радянська школа, 1983. Т. 2.

39. Фіцула М. Педагогіка : Навч. посіб.. К. : Академія, 2002.

40. Фомічова Л.І. Сурдопедагогіка: Хрестоматія. К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003.

41. Холковська І. Л., Волошина О. В., Губіна С. І. Основи педагогічної майстерності : практикум. Вінниця : Твори, 2019.

42. Шаповалова Н. І. Педагогіка здоров’я школяра : Навч. посіб. Харків : Ранок, 2021. 256 с

43. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. К., 1964.

44. Шейко В.М., Кушнаренко Н. Організація та методика науково-дослідної діяльності. К., 2003.

45. Щербань П. М. Прикладна педагогіка: Навч.-метод, посіб. К.:Вища школа, 2002.

46. Ягупов В.В.Педагогіка: Навч. посіб.. К : Либідь, 2002.

Електронні ресурси:

1. Вступ до педагогічної професії URL: http://stud.com.ua/.
2. Закон України «Про дошкільну освіту». – права дітей з ООП на дошкільну освіту та інклюзивні умови. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14.
3. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII (2017).URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2145-19.
4. Закон України «Про освіту» URL: «osvita.ua›.
5. Закон України «Про повну загальну середню освіту» № 463-IX (2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20.
6. Концепція національного виховання URL: http://stud.com.ua/.
7. Логіка і методика педагогічних досліджень URL: http://pidruchniki.com/.
8. Наказ МОН № 609 (2018) – положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП. URL: https://mon.gov.ua/ua/nakaz-609-2018.
9. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті URL: westudents.com.ua.
10. Порівняльна педагогіка. URL: http://www.pu.if.ua/depart.
11. Постанова КМУ № 1289 (2020) – забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з ООП. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1289-2020-%D0%BF.
12. Постанова КМУ № 530 (2019) – організація інклюзивних груп у дошкільних закладах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF.
13. Постанова КМУ № 545 (2017) – положення про інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF.
14. Постанова КМУ № 635 (2019) – порядок інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF.
15. Постанова КМУ № 636 (2019) – порядок інклюзивного навчання у професійно-технічних закладах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-%D0%BF.
16. Постанова КМУ № 957 (2021) – порядок організації інклюзивного навчання у школах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF
17. Bloom B.S., (Ed.). 1956. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, cognitive domain. New York : Longman URL: http://ansya.ru/health/.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ. ДИДАКТИКА

Тема: Дидактика як галузь наукових знань

План

1.Поняття про дидактику

2.Історія становлення дидактики

3.Основні категорії дидактики

1.Поняття про дидактику. Дидактика – це галузь педагогіки, яка розробляє теорію навчання, освіти та виховання у процесі навчальної діяльності. На кожному етапі розвитку дидактика спрямована на вдосконалення освітнього процесу відповідно до потреб суспільства та його соціально-економічних умов.

Предмет дидактики охоплює:

✓ визначення цілей і завдань навчання, без яких неможливе ефективне засвоєння знань;

✓ формування змісту освіти відповідно до суспільних вимог, що дозволяє підібрати навчальний матеріал, а також практичні навички та вміння, які учні повинні опанувати;

✓ виявлення закономірностей процесу навчання через його аналіз та проведення спеціальних пошуково-експериментальних досліджень;

✓ обґрунтування принципів і правил навчання на основі виявлених закономірностей;

✓ розробку організаційних форм, методів та прийомів навчання, які допомагають досягати цілей освітнього процесу;

✓ забезпечення навчально-матеріальної бази та засобів навчання, необхідних для реалізації завдань навчання.

✓ обгрунтування ключових компетентностей учняві як результату навчання.

Характерною особливістю дидактики є те, що вона вивчає проблеми навчання в цілому, незалежно від специфіки окремих навчальних предметів.

Сучасні завдання дидактики включають:

✓ розробку змісту загальної та професійної освіти з урахуванням соціально-економічного розвитку України;

✓ створення наукових передумов для організації навчального процесу в різних типах закладів (школи навчально-виробничі комплекси, гімназії, ліцеї, колегіуми);

✓ дослідження особливостей обдарованих дітей;

✓ поглиблення вивчення способів інтенсифікації навчального процесу;

✓ оптимізацію навчання з використанням комп'ютерних технологій та технічних засобів навчання;

✓ гуманізацію навчального процесу;

✓ пошук ефективних форм організації навчання на засадах демократії та гуманізму.

✓ розробку критеріїв оцінювання.

3. Історія становлення дидактики. Слово «дидактика» вперше використали німецькі педагоги К. Хельвінг та Й. Юнг, дослідивши досвід свого співвітчизника, учителя словесності Ратке, у творі «Короткий звіт з дидактики або мистецтво навчати» (Ratichio). У цій праці навчання розглядалося як мистецтво конкретного педагога у вихованні учнів.

Проте в педагогіці появу терміну дидактика зазвичай пов'язують із Яном Амосом Коменським, який жив на початку XVII століття. Значну частину життя він провів у Польщі, у місті Лешно, де створив свої найважливіші наукові твори. Ці праці були перекладені латинською мовою і розійшлися по всій Європі.

Педагог Ян Амос Коменський народився в місті Нідніце у родині, що належала до релігійного руху «чеських братів», який походить ще від гуситів.

Після розгрому «чеських братів» його родина втекла до Польщі, країни з високим рівнем політичного, економічного, культурного та освітнього розвитку.

Зірка педагогічної теорії Я.А. Коменський вважав, що успіх Польського королівства був тісно пов'язаний із його цивілізаційним та культурним розвитком.

У «Великій дидактиці» Я.А.Коменський обґрунтував класно-урочну форму навчання.

У творі «Материнська школа» він визначив правила догляду матері за дитиною до шести років. А першою філософською працею, яка виділила освітні, навчальні та виховні проблеми в окрему наукову галузь, став твір Яна Амоса Коменського «Пансофія».

Основними принципами педагогіки Я.А. Коменського стали: принцип природовідповідності за яким життя людини поділяється на чотири періоди: дитинство – весна, юність – літо, змужніння – осінь, старість – зима.

З цього Я. Коменський визначав дитинство як оптимальний період для початку навчання, а ранок – як найкращий час для занять.

Виховання та навчання повинно враховувати природу дитини: «Природа закладає коріння глибоко; розпочавши, доводить до кінця; уникає всього зайвого та шкідливого».

Основи легкості навчання, на думку педагога грунтуються на таких

засадах: починати навчання вчасно; готувати розум дитини; рухатися від загального до конкретного, від легкого до складного; уникати перевантаження матеріалом; домагатися засвоєння та усвідомлення знань; враховувати вікові особливості учнів; навчати практичним, зрозумілим методам.

У XVIII столітті видатні французькі просвітителі-педагоги, зокрема Ж.-Ж. Руссо, К. Гельвецій, Д. Дідро, А. Гольбах та інші, наголошували на поєднанні навчання з ремісничою працею, активізації навчального процесу, спиранні на досвід і спостереження учнів. Вони критикували традиційну «зубряжку» та орієнтацію на суто книжні знання.

Прогресивні ідеї того часу розвинув швейцарський педагог Йоганн Песталоцці. Він прагнув поєднати дитячу працю на фабриці з навчанням, наголошував на чуттєвому сприйманні як основі розвитку психічних здібностей учнів. Песталоцці вважав, що знання мають супроводжуватися вміннями та навичками, а глибокі знання можливі лише при систематичному та послідовному їх набутті.

Важливі дослідження зробив німецький педагог Йоганн Гербарт, який розробив концепцію виховуючого навчання. За його підходом, у процесі навчання виникають різні інтереси учнів: емпіричний – до навколишнього світу; абстрактний – до причин явищ; естетичний – до прекрасного; симпатичний – до близьких; соціальний – до людей; релігійний – до духовних проблем.

У середині XIX століття значний внесок у дидактику зробив А. Дістервег. Він розглядав навчальний процес як засіб розвитку пізнавальних здібностей, формування самостійності та ініціативи учнів. На думку педагога, глибокі знання можливі лише через активну участь учнів, а завдання вчителя полягає у вмінні спонукати їх до пізнання, озброюючи методами дослідження явищ, процесів і фактів.

Велике значення для розвитку дидактики XIX століття мав К.Д. Ушинський. Він поділяв процес навчання на три етапи: перший – чуттєве сприймання – вплив предметів зовнішнього світу; другий – розумове пізнання – перетворення сприйманого через свідомість на уявлення, узагальнення, абстрагування на поняття; третій – ідейне пізнання – формування переконань і світогляду, що впливає на творчість учня.

Костянтин Ушинський висловив низку прогресивних ідей щодо змісту освіти: важливість вивчення рідної мови та літератури, особливо в початковій школі; принципи дидактики: усвідомленість, систематичність, послідовність, наочність, міцність засвоєння знань.

Дидактична система К.Д. Ушинського залишається актуальною і в сучасній освіті.

Сьогодні в Україні відома концепція розвиваючого навчання В.О.

Сухомлинського. Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970) – видатний український педагог-гуманіст, теоретик і практик освіти, який розробив власну концепцію гуманістичної педагогіки та розвиваючого навчання. Його ідеї базуються на принципах поваги до особистості дитини, розвитку моральних якостей і творчого мислення. Основу системи склали: навчання на високому рівні складності; швидкий темп у вивченні програмованого матеріалу; ведуча роль теоретичних знань; усвідомлення школярами процесу навчання; цілеспрямована і систематична робота з розвитку усіх учнів, включаючи найбільш слабких.

Основними положеннями його концепції стали гуманізація навчання, за якою дитина – центр освітнього процесу. Педагог культивував ідею про те, що виховання має будуватися на любові та повазі до особистості учня. Головне завдання школи, на думку В. Сухомлинського – не просто навчити знанням, а виховати людину з високими моральними цінностями.

Розвиток індивідуальності, на думку науковця, розкривається в тому, що кожна дитина унікальна: її здібності, інтереси, темп розвитку треба враховувати при організації навчання. За такого підходу учитель постає як помічник та наставник, який спрямовує розвиток здібностей, а не диктує знання.

Принцип діяльнісного навчання, на думку В.Сухомлинського, полягає в тому, що навчання повинно бути активним і практичним, базуватися на досвіді учнів. Теоретичні знання зв’язуються з реальними життєвими ситуаціями. Створюються умови для самостійної творчої діяльності, експериментів, досліджень. Звідси велика увага педагогом приділяється взаєминам у колективі та соціальній адаптації.

Реалізація на практиці принципу зв’язку навчання з життям, за концепцією В. Сухомлинського полягає у тому, що уроки і виховні заходи повинні відображати реальні життєві ситуації. Праця, досліди, спостереження стають основою формування компетентностей. Дитина вчиться через практику і досвід, а не через зубріння.

Принцип наступності у теоріях В. Сухомлинського пов’язаний з принципом доступності і полягає у тому, що матеріал має вивчатися учнями відповідно до вікових і психічних можливостей учнів. Саме це сприяє розвитку здібностей учня від простого до складного, від наочності до абстракції.

Педагогом пропагувався принцип виховання творчої особистості через зміст освітнього процесу. За реалізації цього принципу мета навчання полягає у тому, щоб розвивати мислення, фантазію, ініціативу та самостійність. Учитель формує умови для прояву творчої активності кожної дитини.

У навчанні географії використовуються технології інтерактивного

навчання. О. Пометун, Л. Пироженко виділяють такі групи цих технологій: інтерактивні технології кооперативного навчання; інтерактивні технології колективно-групового навчання; технології ситуативного моделювання; технології опрацювання дискусійних питань.

Є різноманітні підходи щодо класифікації технологій інтерактивного навчання. Нові можливості проведення ігор відкривають і комп'ютери, які подають різноманітну інформацію, наочність тощо. Технологія проєктної діяльності учнів на уроках географії створює широкі можливості для розвитку особистості. Зміст шкільної географії має багаті можливості в плані використання проєктної технології. Технології проєктної діяльності вимагають від учителя особливої підготовки учнів, пояснення завдань, способів їх виконання, вимог до оформлення результатів. Використовувати проектну технологію бажано вже при вивченні початкового курсу географії – пропонувати учням завдання зі складання найпростіших прогнозів, проектів (наприклад, за синоптичною картою тощо) або виконати проектні завдання в контурних картах, наприклад, запропонувати свій варіант освоєння території (6 клас).

Під час вивчення курсу «Географія материків» вчителі здобувають досвід організації проєктної діяльності учнів. Наприклад, учні можуть створювати проєкти на основі карт майбутніх змін літосферних плит суходолу, використовуючи знання про рух плит. Працюючи з фрагментами розрізаної контурної карти, учні моделюють можливий вигляд Землі в майбутньому та розробляють індивідуальні проєкти її змін.

При вивченні природних зон та материків цікавим завданням може бути проєктування озеленення кабінету географії. При цьому проєкти мають враховувати: походження рослин, кліматичні умови, необхідні для їх росту, науково обґрунтований вибір видів для конкретного простору.

Результати проєктної роботи обговорюються на уроках узагальнення, які можуть проходити у форматі диспутів, конференцій або презентацій звітів. Такий підхід дозволяє розвивати критичне мислення, творчі здібності та практичні навички учнів.

На сучасному етапі розвитку освіти, у зв'язку з впровадженням програмованого навчання, виникла необхідність застосування інформаційних технологій (ІТ) у навчальному процесі. Спочатку ІТ розглядалися як вдосконалений засіб програмованого навчання порівняно з іншими навчальними машинами. Згодом стало очевидним, що його використання змінює зміст, методи та форми навчання, створюючи нове навчальне середовище.

Особливо перспективними для навчання географії є мультимедійні технології, які дозволяють створювати електронні книги, енциклопедії, фільми, бази даних та інше. Вони об'єднують текстову, графічну, аудіо- та відеоінформацію, анімацію, що робить абстрактні географічні поняття більш

наочними. Програмне забезпечення мультимедійних комп'ютерів дозволяє учням одночасно бачити текст, чути звук і переглядати зображення чи відеосюжети, наприклад, у формі географічної енциклопедії на одному компакт-диску.

Комп'ютерні навчальні програми значно підвищують ефективність навчання завдяки: підвищенню мотивації учнів через новизну роботи з комп'ютером; використанню кольору, графіки, музики, відео та анімації для кращого засвоєння матеріалу; стимулюванню рефлексії та аналізу учнями власної діяльності; можливості залучення до дослідницької роботи; індивідуалізації навчання, адже комп'ютер може виступати як особистий репетитор; забезпеченню програмованого навчання з регулюванням обсягу та складності матеріалу і наданням миттєвого зворотного зв'язку.

Сучасна індустрія пропонує різні види комп'ютерних навчальних програм з географії:

- ✓ комп'ютерні підручники – комплексні програмно-методичні засоби для самостійного засвоєння матеріалу.
- ✓ Контролюючі програми – для перевірки знань та навичок.
- ✓ Ігрові програми – стимулюють пізнавальну активність і розвивають увагу, пам'ять, кмітливість.
- ✓ Предметно-орієнтовані середовища – моделюють об'єкти та процеси певного середовища для практичної взаємодії.

У комп'ютеризованому навчанні роль учителя змінюється: він керує індивідуальною діяльністю учнів, оцінює труднощі при розв'язанні завдань, допомагає долати помилки та впроваджує педагогічні технології. Дослідження Є. Бондаревської, Т. Поніманської показують, що готовність педагога до інновацій включає:

- ✓ усвідомлену потребу впровадження інновацій у практиці.
- ✓ Знання новітніх педагогічних технологій.
- ✓ Бажання створювати власні методики та проводити експерименти.
- ✓ Здатність долати труднощі.
- ✓ Практичні уміння у застосуванні інновацій.

Педагогічна творчість вчителя географії проявляється на етапах конструювання навчальних дій і корекції процесу учня та вчителя. Важливо використовувати технологію комплексно, адже виділення окремих елементів не гарантує високого результату, а ефективність навчання залежить не лише від результату, а й від способу його досягнення.

Ключовою проблемою дидактики є процес навчання, який складається з двох взаємопов'язаних процесів:

- ➢ Викладання – діяльність учителя, що включає постановку пізнавальних завдань, повідомлення нових знань, організацію практичних занять та контроль засвоєння матеріалу, формування в учнів компетентностей, твердих

і м’яких навичок.

➢ Учіння – процес засвоєння унчями знань і оволодіння вміннями та навичками, який включає розуміння ними причинно-наслідкових зв’язків і застосування знань на практиці, тобто формування в них компетентностей.

У процесі навчання відбувається взаємодія вчителя й учня, а не просто вплив педагога на учня. Учитель може навчати безпосередньо або через систему завдань. Від результативності процесу залежать стиль спілкування та вплив середовища. Таким чином, діяльність учителя полягає у:

- ✓ роз’ясненні мети та завдань.
- ✓ Повідомленні нових знань.
- ✓ Управлінні процесом пізнання та переходом від теорії до практики.
- ✓ Організації дослідницької та евристичної діяльності учнів.
- ✓ Перевірці та оцінці їхніх досягнень.

Діяльність учнів включає:

- ✓ створення мотивації для навчання.
- ✓ Сприйняття та аналіз нових знань.
- ✓ Систематизацію умінь і навичок.
- ✓ Самостійне розв’язання навчальних проблем.
- ✓ Самоконтроль та самооцінку.

Навчальний процес включає всі компоненти: учителя, учнів, засоби та методи навчання, наочність, технічні засоби, тоді як процес навчання – це безпосередня взаємодія учителя і учня.

Основними факторами інтенсифікації навчання є:

- ➢ підвищення цілеспрямованості та мотивації.
- ➢ Розширення інформаційного змісту уроків.
- ➢ Активізація процесу навчання.
- ➢ Використання наочності, аудіо- та відеозасобів, комп’ютерів.
- ➢ Створення проблемних ситуацій.
- ➢ Застосування логіко-пізнавальних прийомів (аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, порівняння).
- ➢ Розвиток навичок навчальної праці та творчого підходу вчителя.

Завдання вчителя – полягає у тому, щоб формувати пізнавальний інтерес учнів до географії через:

- ➢ актуальність і новизну змісту.
- ➢ Порівняння і аналогії.
- ➢ Використання мистецтва та літератури.
- ➢ Ефект парадоксальності та здивування.
- ➢ Проблемне навчання, дискусії та ігри.
- ➢ Використання комп’ютерів.

3.Основні категорії дидактики. Важливими категоріями дидактики є:

освіта, зміст освіти, метод навчання, форма навчання, засіб навчання, технологія навчання, контроль навчальних досягнень учнів. Наведемо їхнє визначення у формі таблиці 6.

Таблиця 6. Основні дидактичні категорії

Категорія	Визначення	Основні питання
Навчання	Двосторонній процес взаємодії вчителя (викладання) та учня (учіння), спрямований на засвоєння знань та розвиток особистості.	Як організувати процес?
Викладання	Діяльність учителя: постановка цілей, передача інформації, організація роботи учнів та контроль результатів.	Як навчати?
Учіння	Свідома діяльність учня, спрямована на оволодіння знаннями, вміннями, навичками та способами мислення.	Як вчитися?
Освіта	Результат навчання: система здобутих знань, умінь і навичок, а також рівень розвиненості особистості.	Що отримано в результаті?
Зміст освіти	Система наукових знань, практичних умінь та навичок, а також світоглядних ідей, якими мають оволодіти учні.	Чому навчати?

Категорія	Визначення	Основні питання
Знання	Перевірений практикою результат пізнання дійсності, її правильне відображення в мисленні людини.	Що потрібно знати?
Вміння	Здатність людини свідомо виконувати певну дію на основі набутих знань.	Що треба вміти робити?
Навички	Дії, доведені до автоматизму в результаті багаторазового повторення.	Що виконується автоматично?
Методи навчання	Способи взаємодії вчителя та учнів, за допомогою яких досягаються цілі навчання.	Яким способом навчати?
Форми навчання	Зовнішній бік організації навчального процесу (урок, лекція, семінар, екскурсія).	Де і в яких умовах?
Засіб навчання	Матеріальний або ідеальний об'єкт, який вчитель і учні використовують для засвоєння знань (підручники, інтерактивні дошки, онлайн-платформи, лабораторне	За допомогою чого навчати? Які інструменти допоможуть краще зрозуміти матеріал?

Категорія	Визначення	Основні питання
	обладнання).	
Технологія навчання	Системний метод проектування, реалізації та оцінювання всього процесу навчання за допомогою людських і технічних ресурсів для досягнення конкретних результатів.	Як саме ефективно навчати? Який алгоритм дій, методів та кроків гарантовано приведе до мети?
Контроль навчальних досягнень	Процес перевірки, оцінювання та аналізу результатів навчання учнів для визначення рівня їхніх знань, умінь та прогресу.	Яким є результат навчання? Чи досягли ми поставленої мети і як скоригувати подальший шлях?
Компетентності	Динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення та цінностей, яка визначає здатність особистості успішно діяти у практичному житті.	Для чого ми навчаємо? Де і як учень зможе застосувати отримані знання в реальних життєвих ситуаціях?

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Галузь педагогіки, яка розробляє теоретичні основи навчання, освіти та виховання у процесі навчання, називається:

А) виховання

Б) школознавство

В) дидактика

2. Хто вперше використав термін «дидактика»?

А) Я.А. Коменський

Б) Вольфганг Ратке

В) Дені Дідро

3. Хто у XIX столітті розробив теорію рівнів освіти?

А) Й. Гербарт

Б) Й. Песталоцці

В) К.-А. Гельвецій

4. К. Ушинський у своїй педагогічній концепції спирався на принципи:

А) природоцільності та народності

Б) культуровідповідності

В) демократичності

5. Хто розвинув ідею розумового виховання дитини під час навчання та практичної діяльності?

А) В. Сухомлинський

Б) А. Макаренко

В) В. Лисенкова

6. Процес засвоєння систематизованих знань і формування на їх основі світогляду, розвитку мислення, уяви та пам’яті називається:

А) освіта

Б) навчання

В) освіченість

7. У яких працях було теоретично обґрунтовано основи сучасної класно-урочної системи навчання?

А) Я.А. Коменський «Велика дидактика»

Б) Ф. Ніцше «Так казав Заратустра»

В) Й. Песталоцці «Лебедина пісня»

Запитання для роздумів

«Учень – це не порожня посудина, яку треба наповнити, а факел, який потрібно запалити». Л. Паскаль.

«Людині, якщо вона хоче стати людиною, необхідно отримати освіту». Я.А. Коменський

«Якщо вчитель не зумів дати дитині радощів успіху, навчання перетворюється для неготової особистості на тяжкий тягар». В. Сухомлинський

«Навчати – означає подвійно вчитися». Ж. Жубер

«На одного, хто прагне навчити, припадає близько тридцяти тих, хто не хоче вчитися». У. Селлар.

Реферати

Використання методу проєктів на уроках географії.

Розвиваюче навчання на уроках географії.

Есе

Шляхи реформування сучасного процесу навчання.

Тема: Суть процесу навчання

План

1. Значення процесу навчання та його складові
2. Роль учителя і активність учнів у навчальному процесі
3. Форми та типи навчання
4. Зміст освіти

1. Значення процесу навчання та його складові. Навчання – це цілеспрямований процес передавання та засвоєння знань, формування умінь, навичок та способів пізнавальної діяльності. Воно є двостороннім процесом: з одного боку – діяльність учителя, що полягає у викладанні матеріалу, з іншого – діяльність учня, спрямована на сприйняття та освоєння знань, тобто учіння. Структура процесу навчання включає наступні компоненти:

- **Цільовий компонент** передбачає усвідомлення вчителем мети навчання та її донесення до учнів, включно з цілями окремих предметів, розділів і тем.
- **Стимулюючо-мотиваційний компонент** спрямований на формування в учнів внутрішніх стимулів і мотивів до навчання.

Основні функції процесу навчання.
Освітня функція забезпечує оволодіння учнями знаннями, уміннями, навичками.
Розвиваюча – навчання сприяє розвитку психічних процесів у особистості.
Виховна – зміст освіти забезпечує формування морально і фізично зрілої особистості.

НАВЧАННЯ →

Структура процесу навчання
Етапи засвоєння знань:
висунення навчальних завдань;сприймання; усвідомлення навчальної інформації; розуміння сприйнятої інформації; закріплення вивченого; застосування вивченого на практиці.

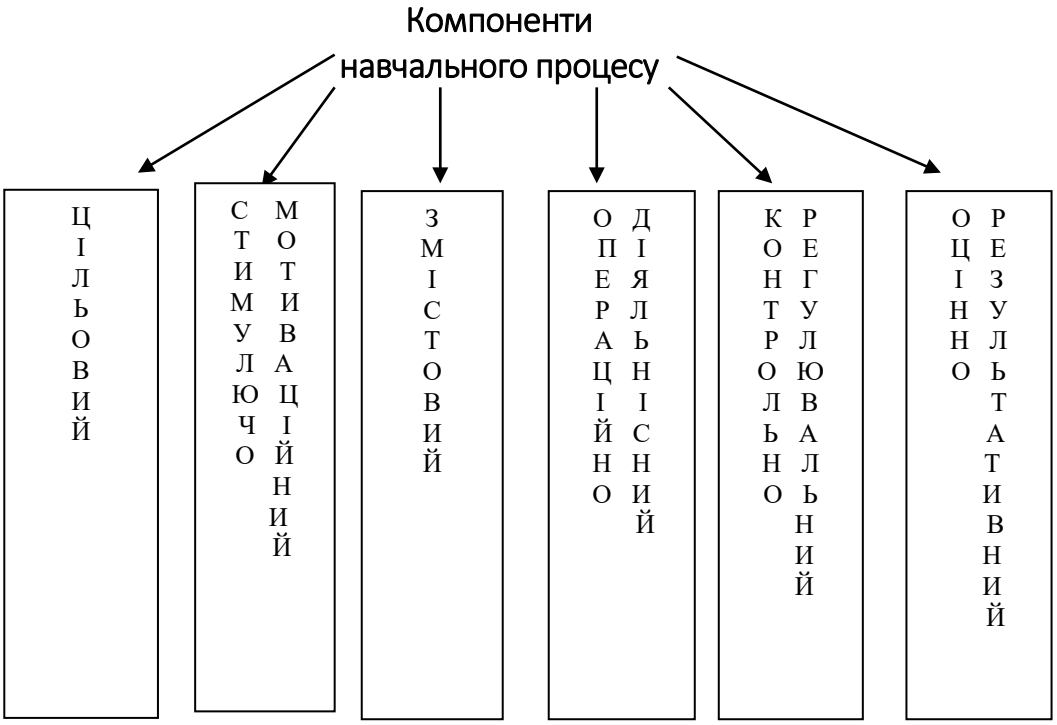

✓ Змістовий компонент передбачає ретельне планування навчального матеріалу: визначення обсягу теоретичних знань, умінь і навичок, які повинні бути сформовані в учнів. Навчальний матеріал може бути різного типу:

✓ Інформаційний.
✓ Операційний.
✓ Актуалізуючий.
✓ Контролюючий.
✓ Стимулюючий.
✓ Діагностуючий.

✓ Операційно-дійовий компонент охоплює методи, прийоми та форми навчання, які використовує вчитель під час освітнього процесу.

✓ Контрольно-регулюючий компонент включає методи контролю за навчальною діяльністю учнів та формування у них навичок самоконтролю і взаємоконтролю.

✓ Оцінно-результативний компонент передбачає оцінювання якості компетентностей учнів як з боку вчителя, так і через самостійну оцінку учнів.

2. Роль учителя і активність учнів у навчальному процесі. Процес навчання є тісним поєднанням викладання та учіння, тобто діяльності вчителя й учнів. Роль учителя полягає в організації та управлінні активною та свідомою діяльністю учнів для засвоєння навчального матеріалу, водночас сам процес неможливий без активної участі учнів як суб'єктів навчання. Навчальний процес включає цільовий, стимулююче-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольно-регулювальний та оцінно-результативний компоненти, які реалізуються через діяльність учителя.

Планування роботи вчителя здійснюється через календарно-тематичні та поурочні плани, використання методичних журналів і спеціальних посібників з методики викладання. Це допомагає оптимізувати організацію навчального процесу, заощаджує час та підвищує педагогічну майстерність. Новачки зазвичай планують детальніше, ніж досвідчені педагоги. Під час вивчення складних тем учитель детальніше пояснює матеріал і застосовує міжпредметні зв'язки, тоді як прості теми можна опрацьовувати самостійно або на інтегрованих уроках. Такий підхід стимулює пізнавальну активність та інтерес учнів.

Організація навчальної роботи поділяється на підготовчий і виконавчий етапи.

✓ На підготовчому етапі вчитель готує технічні засоби, наочні матеріали, дидактичні роздатки, переглядає відео та діафільми, продумує способи викладу та вносить корективи у план уроку. На виконавчому етапі організовується діяльність учнів: постановка завдань, створення сприятливих умов, розподіл функцій, інструктування, надання допомоги під час роботи.

Стимулювання активності учнів є невід'ємною частиною навчання. Воно може передувати, супроводжувати або завершувати організацію уроку та проявлятися у зацікавленні темою, пробудженні допитливості, розвитку пізнавального інтересу й відповідальності. Прийоми стимулювання важливо використовувати в обох частинах уроку, особливо коли учні втомлюються.

Викладання включає поточний контроль, що здійснюється через спостереження, контрольні запитання, індивідуальні бесіди, самостійну роботу та перевірку письмових завдань. Поточний контроль, як правило, не оцінюється, що дозволяє виявити типові труднощі, оперативно вносити зміни в організацію навчальної діяльності, регулювати темп і складність завдань. Завершується урок аналізом досягнутих результатів, визначенням рівня усвідомлення знань та умінь, причин можливих прогалин і шляхів їх усунення.

✓ Структура навчальної діяльності учнів співпадає зі структурою дій учителя: вчитель планує завдання, стимулює діяльність учнів, а учні виконують ці завдання та аналізують результати, демонструючи єдність викладання та учіння. Як зазначає М. Фіцула, паралельно відбувається внутрішнє засвоєння знань і вмінь, яке включає сприйняття, розуміння, осмислення, узагальнення, закріплення та застосування.

Сприйняття охоплює відображення властивостей предметів і явищ у свідомості, включає дані попереднього досвіду та знань. Завдання вчителя географії – залучати різні органи чуття, поєднувати наочність і словесну інформацію, навчати виділяти головне. Сприйняття залежить від рівня сформованості навчальних мотивів учня. Мотив – це внутрішня сила, що спонукає до пізнання. Мотиви на думку А. Кузьмінського, В. Омеляненка, можна згрупувати на: соціальні, спонукальні, пізнавальні, професійно-ціннісні та меркантильні. Вчителю доцільно формувати соціально-позитивні мотиви та зменшувати вплив меркантильних.

Розуміння полягає у встановленні зв'язків між явищами, з'ясуванні причинно-наслідкових залежностей та формуванні власних висновків. Осмислення передбачає глибше порівняння, аналіз, формування переконань і вмінь доводити висновки. Узагальнення виділяє суттєві риси предметів і явищ, організовуючи знання у схеми, плани, таблиці. Закріплення забезпечує міцне запам'ятовування та поглиблення знань через застосування власних прикладів. Застосування знань здійснюється в лабораторних, практичних роботах та письмових вправах.

3. Форми та типи навчання. Першим видом систематичного навчання вважають метод постановки навідних запитань, який використовується для пошуку істини. Приналежність цього підходу пов'язують із давньогрецьким філософом Сократом, тому його називають сократівським методом.

Поступово на заміну методу постановки навідних запитань прийшло догматичне навчання, що сформувалося у середньовіччі в межах церковно-

релігійної освіти. Його основними методами були слухання, читання, запам’ятовування та дослівне відтворення тексту.

На противагу догматичному виникло розвиваюче навчання, основою якого є продуктивна діяльність учнів, орієнтована на так звану «зону найближчого розвитку». Ця зона стимулює появу нових особистісних рис, змін у психіці, методах діяльності та поведінці. Учитель у цьому підході виступає не лише як передавач знань, а й як організатор пошукового процесу: він активізує пам’ять, сприйняття, уяву та різні форми мислення учнів. Розвиваюче навчання також передбачає відкритість вчителя до різних точок зору, які учні можуть висловлювати під час доповідей, коментарів, дискусій і діалогів.

Більш простим для застосування є пояснювально-ілюстративне навчання, яке орієнтоване на передачу знань і їх практичне застосування. Його іноді називають пасивно-споглядальним, оскільки учні здебільшого сприймають матеріал, а головна роль вчителя полягає у наочній демонстрації та поясненні навчального матеріалу. Завдання цього методу – забезпечити засвоєння знань на рівні відтворення і застосування для вирішення практичних завдань.

Проблемне навчання базується на ідеях Дж. Дьюї**,** який пропонував розвивати свідомість людини через вирішення пізнавальних проблем та протиріч. Вчитель у цьому підході формулює проблемні питання, а учні самостійно їх розв’язують. Такий метод сприяє розвитку активності, ініціативності, самостійності та творчості, а також мислення, інтуїції та навичок обговорення наукових проблем.

Програмоване навчання ґрунтується на кібернетичному підході, який розглядає навчальний процес як складну динамічну систему. Управління здійснюється через команди вчителя та отримання зворотного зв’язку. Б. Скінер визначив основні принципи програмованого навчання: подачу інформації невеликими блоками, постановку завдань для контролю засвоєння матеріалу, надання учням можливості самоконтролю та корекцію дій залежно від правильності відповідей.

Модульне навчання (П. Юцявічєнє) передбачає роботу з навчальною інформацією у вигляді окремих модулів, кожен з яких є завершеним і відносно самостійним. Сукупність модулів формує цілісне розкриття теми або предмета. Такий підхід орієнтований на самостійну роботу учнів і може називатися блочно-модульним. Кожен модуль включає цільову програму, методичні вказівки, засоби контролю та корекції. Модуль містить чітко сформульовані цілі, перелік необхідних матеріалів та обладнання, взаємозв’язки з іншими дисциплінами, навчальний матеріал (тексти лекцій), методичні поради для практичних і лабораторних робіт, підручник та завдання для контролю знань.

Дистанційне навчання забезпечує отримання освітніх послуг без фізичної присутності у закладах вищої освіти за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій: електронної пошти, телебачення, інтернету тощо.

Отже, у сучасній педагогіці виділяють такі види навчання: метод постановки навідних запитань, догматичне, пояснювально-ілюстративне, проблемне, розвиваюче, програмоване, модульне та дистанційне. Відомі також інші види навчання.

Стилі навчання визначаються домінуванням певної групи методів у системі методів і прийомів навчання та відображають підхід педагога до педагогічної діяльності та спілкування. Розрізняють такі стилі діяльності: репродуктивний стиль передбачає, що вчитель викладає матеріал, а учні відтворюють його. Головна діяльність учителя – репродукція без альтернативних підходів. Його тактика включає: уникання дискусій при обмеженому часі, доступне пояснення складного матеріалу та спирається на факти, а не на узагальнення.

Творчий стиль орієнтований на стимулювання учнів до творчої пізнавальної діяльності, підтримку їхніх ініціатив та вибір проблемного матеріалу.

Емоційно-ціннісний стиль забезпечує особистісне включення учнів у освітній процес через емпатійне розуміння і ціннісне сприйняття матеріалу та образу вчителя. Його результативність залежить від емоційно-довірливого спілкування, співпраці і поваги до учнів, стимулювання формування власного ставлення до знань, наукових досягнень, мистецтва та діяльності людей.

Емоційно-методичний стиль орієнтований на процес і результати навчання, планування, контроль знань і умінь усіх учнів. Вчитель швидко реагує, застосовує різноманітні методичні прийоми, спрямовані на суть предмета.

Міркувально-імпровізаційний стиль поєднує інтуїтивність та рефлексивність, орієнтований на процес і результати; вчитель менш винахідливий, але забезпечує високий темп уроку.

Міркувально-методичний стиль зосереджений на результатах навчання, консервативний у виборі методів та взаємодії з учнями, приділяє увагу слабким учням, характеризується обережністю та рефлексивністю.

4. Зміст освіти. На питання про те, чого навчати учнів, відповідає зміст освіти.

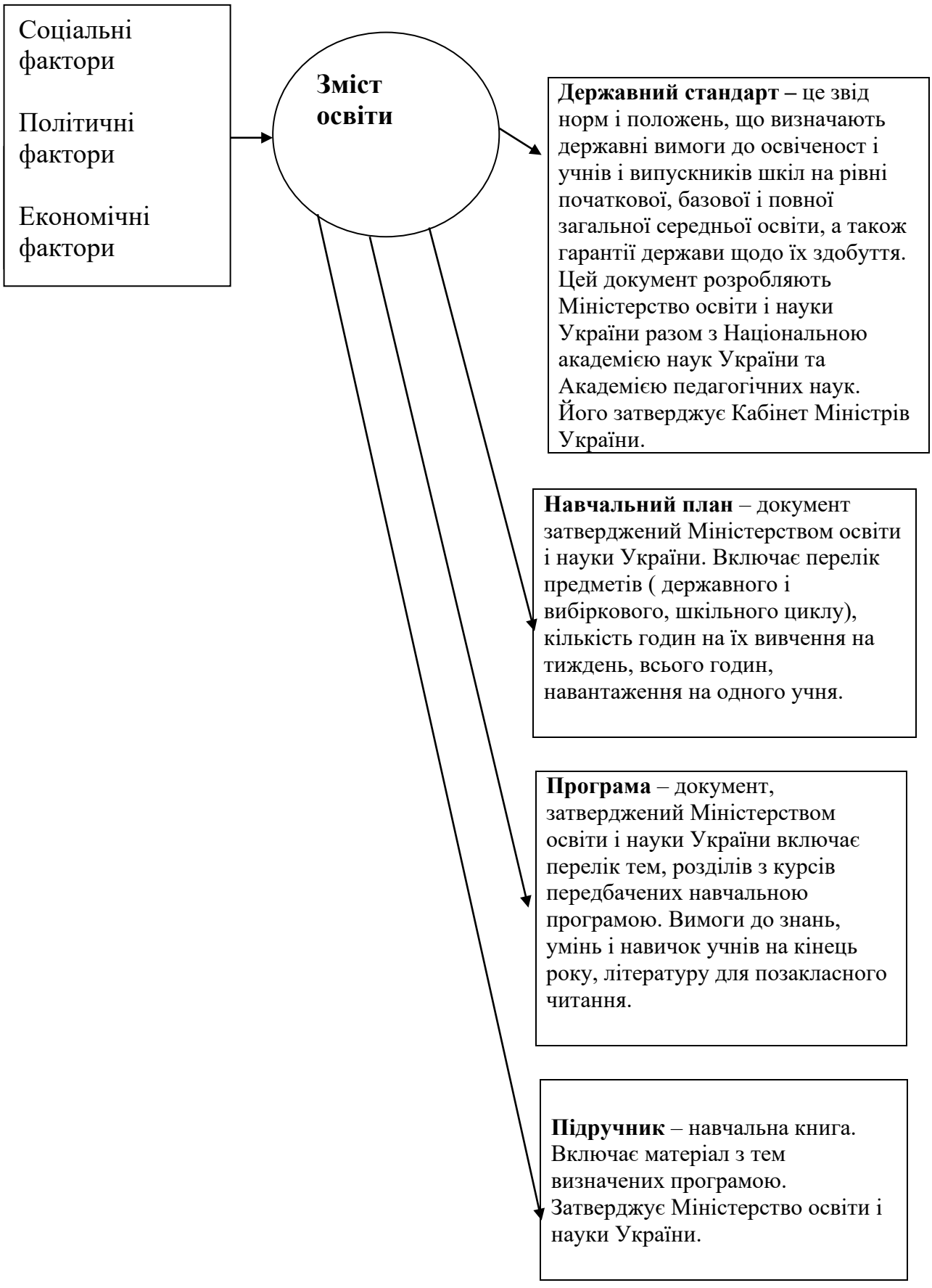
Соціальні фактори
Політичні фактори
Економічні фактори
Зміст освіти
Державний стандарт – це звід норм і положень, що визначають державні вимоги до освіченост і учнів і випускників шкіл на рівні початкової, базової і повної загальної середньої освіти, а також гарантії держави щодо їх здобуття. Цей документ розробляють Міністерство освіти і науки України разом з Національною академією наук України та Академією педагогічних наук. Його затверджує Кабінет Міністрів України.
Навчальний план – документ затверджений Міністерством освіти і науки України. Включає перелік предметів (державного і вибіркового, шкільного циклу), кількість годин на їх вивчення на тиждень, всього годин, навантаження на одного учня.
Програма – документ, затверджений Міністерством освіти і науки України включає перелік тем, розділів з курсів передбачених навчальною програмою. Вимоги до знань, умінь і навичок учнів на кінець року, літературу для позакласного читання.
Підручник – навчальна книга. Включає матеріал з тем визначених програмою. Затверджує Міністерство освіти і науки України.

Історія дидактики демонструє різні підходи до визначення змісту освіти, які впливали на функціонування різних типів навчальних закладів.

Зокрема, теорія формальної освіти (Дж. Локк, Й. Песталоцці, І. Кант) орієнтувалася на розвиток розумових здібностей учнів, логічного мислення та інтелекту. У такій концепції зміст освіти базується насамперед на гуманітарних предметах, математиці та логіці.

На противагу їй теорія матеріальної освіти (Г. Спенсер) наголошувала на здобутті практичних знань. Вона концентрувалася на предметах природничо-математичного циклу та прикладних аспектах навчання.

Педоцентрична теорія (Дж. Дьюї) визначала зміст освіти з огляду на інтереси дитини, а не соціально-економічні потреби суспільства, підкреслюючи активну участь учня у власному навчанні.

У сучасній концепції загальної освіти виділяють чотири ключові елементи:

1. Систему знань про природу, суспільство, мислення, техніку та способи діяльності;
2. Систему загальних інтелектуальних та практичних навичок і вмінь;
3. Досвід творчої діяльності, що дозволяє використовувати знання та вміння в нових ситуаціях;
4. Досвід емоційно-вольового ставлення до світу і до інших людей.

У 1970-х роках XX століття В. Сухомлинський підкреслив особливу важливість розвитку творчих здібностей школярів, зазначаючи, що загальна освіта повинна забезпечувати не лише репродуктивну діяльність, а й формування навичок творчої активності. Це положення логічно випливало з ідей К. Ушинського та інших вчених, які вважали творчість об’єктивною характеристикою людської особистості. Практичні успіхи педагогів-новаторів, таких як І. Волков, Т. Гончарова та інших, засвідчили реальну можливість залучення кожного учня до активної творчої діяльності, де він стає не просто пасивним сприймачем знань, а їх активним творцем і переосмислювачем.

Завдання для самостійної роботи:

Тести:

1. Книга, яка містить базові наукові знання з певної навчальної дисципліни, узгоджені з метою навчання, передбаченою програмою та вимогами дидактики:

А) Навчальний план

Б) Навчальна програма

В) Підручник

2. Освітня, виховна та розвиваюча функція належить до:

А) Основних функцій навчання

Б) Основних функцій виховання

В) Основних функцій розвитку

3. Документ, що регламентує зміст і обсяг знань, умінь і навичок з кожного предмета, структуру розділів і тем із розподілом на навчальні роки:

А) Навчальний план

Б) Навчальна програма

В) Підручник

4. Книга, яка розширює зміст підручника, містить додаткову, новітню та довідкову інформацію:

А) Навчальний посібник

Б) Навчальна програма

В) Підручник

5. Документ, що визначає перелік навчальних предметів у закладі освіти, їхній розподіл, тижневу та річну кількість годин, а також структуру навчального року:

А) Навчальний план

Б) Навчальна програма

В) Підручник

6. Цільовий, стимулююче-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий, контрольно-регулювальний та оцінно-результативний – це:

А) Компоненти навчання

Б) Компоненти виховання

В) Компоненти розвитку

7. Система наукових знань, практичних умінь і навичок, освоєння яких закладає підвалини розвитку і формування особистості:

А) Зміст освіти

Б) Навчання

В) Урок

Творчі завдання

Поясніть думку Сократа: «Так, я мудріший..., тому що знаю, що нічого не знаю, а вони, нічого не знаючи, думають, що все знають».

Проаналізуйте вислів Френсіса Бекона: «Знання і могутність – це те саме».

Розкрийте сенс поради П. Сингаївського: «Учитися важко, а навчати ще важче, але не можна зупинятися. Віддаючи дітям усе найкраще, ти сам досягаєш нових висот».

Поясніть думку Л. Вовенарга: «Плани потрібно будувати з умінням, що полягає у здатності передбачати труднощі на шляху їх реалізації».

Реферати

Врахування мотивів навчання учнів на уроках географії.

Державний і варіативний компонент шкільного курсу географії.

Тема: Закономірності навчання. Визначення та класифікація принципів навчання

План

1.Пояснення основних закономірностей навчання

2. Принципи навчання: роль і значення

3. Використання принципів навчання на практиці

1.Пояснення основних закономірностей навчання. Дидактика, як наука, має свої внутрішні закономірності, які визначають основні елементи та результати навчального процесу.

За визначенням сучасних дослідників, закономірності навчання – це об’єктивні, стійкі та значущі зв’язки, що існують у процесі навчання і визначають його ефективність.

Ці закономірності відображають сталі взаємозалежності між ключовими елементами навчального процесу: діяльністю вчителя, діяльністю учня і змістом навчання. Вони поділяються на об’єктивні (які не залежать від особистості вчителя) та суб’єктивні (які залежать від діяльності конкретного педагога).

Розглянемо об’єктивні закономірності навчання:

- Ефективність навчання залежить від виховного та розвиваючого характеру навчання. У процесі навчання учні не лише здобувають знання, але й розвивають свій світогляд, моральні принципи, естетичні й фізичні якості, формують ставлення до навчання. Одночасно відбувається розвиток

когнітивних здібностей учнів – мислення, пам’яті, уваги, уяви та мовлення. М. Фіцула зазначає, що ефективність цього процесу зростає, коли вчитель враховує переконання учнів, їхні уявлення про знання та особистісні риси. Важливим є те, щоб учні мали можливість проявляти активність і самостійність у навчанні. Це також підкреслює В. Сухомлинський, вважаючи необхідною умовою для розвитку пізнавальних здібностей учнів.

- Ефективність навчання залежить від врахування у його змісті суспільних потреб. Професор П. Щербань зазначає, що з кожним етапом розвитку суспільства зростають вимоги до освіченості та вихованості його членів. Національна свідомість та висока освіта є необхідними для успішного розвитку держави. Навчання має відповідати вимогам часу, що зумовлює високий рівень знань і розвиток громадян, здатних брати участь у процесі державотворення.
- Ефективність навчання залежить від умов, у яких відбувається навчальний процес. Важливими є умови, за яких відбувається навчання: навчальні кабінети, оснащення технічними засобами, комп’ютерною технікою та дидактичними матеріалами. В. Сухомлинський наголошував на значущості не лише змісту уроку, але й того, де він проходить. Наприклад, він створював тематичні кімнати («Печера казки»), що сприяли розвитку творчих здібностей учнів, а також використовував уроки на природі для активізації пізнавальної діяльності.
- Ефективність навчання залежить від врахування вікових можливостей учнів. Вчитель має враховувати вікові особливості учнів, оскільки їхні інтелектуальні, емоційні, вольові та фізичні можливості безпосередньо впливають на навчальний процес. Для цього важливо розуміти психологію розвитку дітей, що передбачає знання праць таких авторів, як О.Кононко, Г. Костюк, С. Максименко . Це дозволяє адаптувати методи навчання до конкретних потреб кожного учня.
- Ефективність навчання залежить від врахування мотиваційних факторів у навчанні. Рівень мотивації учня безпосередньо впливає на його успішність у навчанні. М. Фіцула, Н. Волкова та інші педагоги підкреслюють, що активність учнів в навчальному процесі залежить від їх мотиваційних факторів, які часто формуються під впливом методик викладання.
- Ефективність навчання залежить від взаємодії між вчителем, учнем і навчальним матеріалом. Закономірність полягає в тому, що навіть коли учень самостійно засвоює матеріал, вчитель відіграє важливу роль у спрямуванні та контролюванні цього процесу. Це було основою педагогічних досліджень К. Ушинського, а його ідеї були розвинуті в подальшому, зокрема, Г. Сковородою та іншими педагогами.

Друга група закономірностей – суб’єктивні закономірності навчання. Серед них виділяють наступні:

➢ Ефективність навчання залежить від підготовленості педагога. Однією з важливих суб'єктивних закономірностей є рівень підготовки вчителя, його любов до професії, відданість роботі, а також здатність встановлювати контакт з учнями. Саме педагогічний ентузіазм і бажання вчити сприяють ефективному навчанню учнів.

➢ Ефективність навчання залежить від організації пізнавальної діяльності учнів. Для ефективного засвоєння учнями знань важливо, щоб навчальний процес був добре організований. Це передбачає правильну організацію уроків, дотримання гігієнічних норм, організацію часу на уроці, а також залучення батьків до навчально-виховного процесу. Врахування цих аспектів дозволяє створити умови для продуктивного навчання.

➢ Ефективність навчання залежить від алгоритму формування навичок. Психологи описали алгоритм формування навичок, що полягає в послідовному проходженні етапів: отримання теоретичних знань, виконання вправ та багаторазове повторення цих вправ до автоматизації дій. Це забезпечує формування стійких навичок у учнів.

➢ Ефективність навчання залежить від повторення і систематизації навчального матеріалу. Для глибокого засвоєння матеріалу важливо регулярно повторювати його та інтегрувати нові знання з уже вивченим. Це дозволяє учням краще розуміти і запам'ятовувати матеріал, що є основою для подальшого навчання.

➢ Ефективність навчання залежить від створення педагогом умов для застосування знань у нових ситуаціях. Знання повинні бути гнучкими, здатними до переносу в нові ситуації. Учні повинні вчитися використовувати теоретичні знання на практиці, зокрема, при вирішенні проблемних завдань або в реальних життєвих ситуаціях.

➢ Ефективність навчання залежить від значущості знань для учня. Учні краще засвоюють ті знання, які мають для них практичну цінність або викликають інтерес. Тому важливо, щоб учитель робив акцент на практичну користь знань і заохочував учнів до самореалізації та самовираження.

➢ Ефективність навчання залежить від використання варіативних завдань. Для збереження пізнавального інтересу учнів та розвитку їхніх навичок важливо використовувати різноманітні завдання, що вимагають застосування знань у нових ситуаціях. Це допомагає уникнути нудьги та застою в навчальному процесі.

2. Принципи навчання: роль і значення. Принципи навчання (так звані дидактичні принципи) – це основні настанови, які визначають зміст, методи та організаційні форми навчальної роботи в школі. Вони є фундаментом для створення конкретних правил навчання, які допомагають ефективно організувати освітній процес. Кожен принцип має свою реалізацію

через певні практичні рекомендації, які вчителі застосовують під час навчання.

З історії педагогіки відомо багато різних систем дидактичних принципів. Однією з перших спроб систематизувати принципи навчання зробив Ян Амос Коменський. Його система базувалася на принципі природовідповідності, який передбачає, що в навчанні треба враховувати природні, вікові та психологічні особливості дітей. Я.А.Коменський також наголошував на важливості послідовності і систематичності в навчанні, оскільки природа розвивається поступово. Ще одним з основних принципів він вважав наочність («золоте правило дидактики»), що означає необхідність залучення органів чуття учнів для кращого засвоєння матеріалу.

Німецький педагог А. Дістервег конкретизував принципи, розглядаючи їх як вимоги до змісту навчання, а також до роботи вчителя й учнів. Досвід роботи з дітьми Дж. Локка, Й. Песталоцці, Г. Сковороди, Г. Ващенка і В. Сухомлинського допоміг розширити і збагатити зміст дидактичних принципів.

Цінні теоретичні надбання в галузі дидактики надав К. Ушинський. Він розробив цілу систему принципів, в основі яких лежить ідея врахування змісту і міри навчального матеріалу, доступності для учнів, послідовності вивчення, розвитку свідомості та активності учнів, а також принцип виховного характеру навчання.

Всі ці класичні принципи, що стосуються систематичності, доступності, наочності, активності учнів і провідної ролі вчителя, були винайдені як класиками педагогіки, так і сформувалися завдяки педагогічному досвіду і систематизовані та розповсюджені через теоретичне обґрунтування.

На сучасному етапі дидактика вважає основними принципами навчання такі:

- Принцип науковості. Цей принцип вимагає, щоб учні вивчали тільки науково обґрунтовані факти, положення і закони. Методика навчання повинна відповідати методам, якими користуються самі науки. Реалізація цього принципу передбачає: розкриття причинно-наслідкових зв'язків між явищами та подіями. Проникнення в сутність явищ. Ознайомлення з історією розвитку наукових ідей. Показ досягнень науки та знайомство з методами пізнання.
- Принцип систематичності й послідовності. Український професор М. Фіцуля вважав, що цей принцип слід розглядати з двох точок зору: з позиції вчителя та учня. Він вимагає, щоби вчитель систематично готувався до уроків, використовував новітні досягнення науки і техніки, формував внутрішньопредметні та міжпредметні зв’язки. Учні мають регулярно відвідувати уроки, прагнути до нових знань і виконувати домашні завдання.

Реалізація цього принципу залежить від логіки науки та вікових особливостей розвитку дітей.

- Принцип доступності навчання. Цей принцип передбачає адаптацію складних наукових фактів і термінів до рівня розуміння учнів. Він вимагає: вибору таких наукових даних, які є основою для розуміння світу і свого місця в ньому. Врахування вікових і індивідуальних особливостей учнів. Організація навчання повинна йти від простого до складного, від відомого до невідомого, від близького до далекого. Як зазначав К. Ушинський, «тільки система дає цілковиту владу над знаннями». Якщо знання безсистемні, це немов комора, в якій немає порядку і важко знайти потрібну річ.
- Принцип наочності. Цей принцип вимагає, щоб навчання ґрунтувалося на використанні конкретних образів, ілюстрацій та демонстрацій, що допомагають учням краще сприймати і засвоювати матеріал. Він дозволяє створити яскраві уявлення про навчальні явища через залучення органів чуття.
- Принцип активності та самостійності учнів. Учні повинні бути не лише пасивними слухачами, а й активними учасниками процесу навчання. Це включає в себе пошук, вирішення проблем, творчі завдання та самостійну роботу. Такий підхід розвиває ініціативність і сприяє глибшому засвоєнню матеріалу.
- Принцип зв’язку навчання з життям передбачає, що учні мають здобувати знання, які базуються на об'єктивних зв'язках між наукою і виробництвом, теорією і практикою. Реалізація цього принципу забезпечується через використання життєвого досвіду учнів, їхніх знань, здобутих у практичній діяльності, а також через демонстрацію практичної значущості знань і активну участь школярів у громадському житті. Це сприяє тому, щоб учень розумів, як знання, які він здобуває, застосовуються в реальному житті.

Основоположник світської педагогіки Ян Амос Коменський, підкреслюючи важливість зв’язку навчання з життям, вважав, що учень легше засвоюватиме матеріал, якщо він буде бачити, яку користь цей матеріал має для його повсякденного життя. За його словами, навчання повинно бути пов'язане з реальними життєвими ситуаціями, і він рекомендував використовувати цей підхід не лише в граматиці, а й у таких предметах, як математика, фізика тощо.

- Принцип свідомості та активності учнів є одним з найважливіших в процесі навчання. Він вказує на необхідність свідомого, активного залучення учнів до навчання та визначає напрямок їх пізнавальної діяльності. Для досягнення свідомого засвоєння знань важливо: чітко роз’яснити мету та завдання навчального предмета; показати значення знань для розв’язання життєвих проблем, використовувати різноманітні мислительні операції

(аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція); створювати позитивні емоції, заохочувати критичний підхід до матеріалу.

Активність учнів, у свою чергу, сприяє підвищенню їхнього інтересу до навчання і стимулює пізнавальну діяльність. Це забезпечується через позитивне ставлення до навчання, використання цікавих методик, а також через постійну взаємодію між учителем і учнями. Важливим елементом є також використання навчального матеріалу на практиці та регулярне повторення знань.

- Принцип наочності є ще одним ключовим елементом у навчальному процесі, який був науково обґрунтований Я. Коменським у XVII столітті. Він визначав цей принцип як «золоте правило» дидактики, зазначаючи, що все, що можна передати через органи чуття, повинно бути представлене у навчанні таким чином. Це може включати зображення, моделі, малюнки, схеми, карти тощо. Наочність сприяє кращому засвоєнню матеріалу, допомагає встановити зв'язок між теорією та практикою та полегшує процес навчання.

Важливою є також диференціація наочних матеріалів: залежно від типу навчального предмета використовуються різні форми наочності, такі як натуральні об'єкти (рослини, тварини), зображувальні матеріали (картинки, репродукції) та схематичні матеріали (карти, діаграми). Це дозволяє вчителю максимально адаптувати подання матеріалу до рівня сприйняття учнів.

- Принцип міцності засвоєння знань акцентує на необхідності не лише засвоєння нової інформації, а й її глибокого розуміння та збереження в пам'яті учнів. Він передбачає регулярне повторення матеріалу, використання різноманітних методик для активізації пізнавальної діяльності, включаючи порівняння, класифікацію, узагальнення та самостійну роботу учнів. Психологічною основою цього принципу є пам'ять, яка забезпечує збереження знань і можливість їх відтворення у майбутньому. Важливими є також емоційні та вольові аспекти пізнавальної діяльності учнів, адже знання, які викликають емоційний відгук, запам’ятовуються набагато краще.

- Принцип індивідуального підходу до учнів підкреслює важливість врахування індивідуальних особливостей кожного учня в процесі навчання. Це включає знання про рівень розвитку учня, його інтереси, здібності та психологічні особливості. Вчитель має адаптувати методи та форми навчання таким чином, щоб вони відповідали індивідуальним потребам учнів, що сприяє більш ефективному засвоєнню матеріалу та розвитку особистості учня.

- Принцип емоційного фону навчання наголошує на важливості емоцій для пізнавальної діяльності. Процес сприймання і осмислення навчального матеріалу має супроводжуватися позитивними емоціями, що активізують пізнавальну діяльність учнів. Для цього важливо, щоб викладання

було жвавим, логічним, образним і супроводжувалося цікавими прикладами, наочністю та технічними засобами навчання. Вчитель також має вміти формувати емоції учнів, сприяючи їх мотивації до навчання і запобігаючи появі негативних емоцій, що можуть заважати засвоєнню знань.

Методика викладання географії, зокрема, широко реалізує ці принципи. Вона включає використання наочності, активну участь учнів у навчальному процесі, диференціацію підходів до навчання, а також емоційно забарвлені методи викладу матеріалу.

3. Використання принципів навчання на практиці. Принципи навчання перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодоповнюють один одного. Жоден із них не може бути повноцінно реалізований ізольовано, без урахування інших. Ефективний навчальний процес має поєднувати науковість, доступність, систематичність, емоційність і наочність. Учитель, керуючись цими принципами, організовує навчання так, щоб розвивати творчі здібності учнів, враховувати їх індивідуальні особливості та забезпечувати високі результати навчальної діяльності. Реалізації принципів сприяють правила навчання, які конкретизують дії педагога й учнів у практичній діяльності. Розглянемо лише деякі з них:

Правила реалізації принципу науковості:

1. Подавати учням лише науково обґрунтовані та достовірні знання.
2. Ознайомлювати з методами й шляхами наукового пізнання.
3. Регулярно інформувати про сучасні досягнення науки в різних галузях.
4. Розкривати особливості технології та методики наукових досліджень.
5. Вводити наукову термінологію, пояснюючи походження й зміст нових понять.
6. Залучати школярів до доступних форм дослідницької діяльності.
7. Запобігати абсолютизації окремих наукових положень.
8. Показувати процес виникнення й розвитку наукових понять.
9. Акцентувати увагу на перспективах розвитку науки.
10. Формувати в учнів науковий світогляд на основі системи знань.

Правила реалізації принципу систематичності й послідовності:

1. Вивчати матеріал поступово: від простого до складного, від відомого до нового.
2. Пам'ятати, що логічна система знань потребує відповідної організації навчання.
3. Перед подачею нового матеріалу актуалізувати попередні знання.
4. Використовувати схеми, алгоритми, опорні сигнали, цифрові засоби.
5. Поділяти навчальний матеріал на логічно завершені частини.
6. Регулярно повторювати вивчене, встановлюючи нові зв'язки.
7. Зосереджувати увагу на ключових ідеях, уникаючи пере-вантаження.
8. Формувати в учнів уміння системно працювати самостійно.

9. Забезпечувати відтворення знань у певній логічній системі.
10. Навчати школярів систематизувати матеріал у власних записах.

Правила реалізації принципу свідомості й активності учнів:

1. Пояснювати значення знань і перспективи їх практичного застосування.
2. Розвивати пізнавальну мотивацію учнів.
3. Домагатися глибокого розуміння сутності явищ і понять.
4. Залучати кожного учня до активної навчальної діяльності.
5. Формувати вміння виокремлювати головне.
6. Створювати умови для практичного використання знань.
7. Систематично створювати проблемні ситуації.
8. Навчати аргументовано висловлювати власну думку.
9. Ураховувати індивідуальні можливості та інтереси учнів.
10. Використовувати сучасні освітні технології та активні методи навчання.

Правила реалізації принципу наочності:

1. Використовувати наочність як засіб досягнення дидактичної мети.
2. Пам’ятати, що зорове сприйняття підсилює розуміння.
3. Створювати за допомогою наочності проблемні ситуації.
4. Формувати вміння спостерігати й встановлювати зв’язки.
5. Демонструвати наочні матеріали поступово й логічно.
6. Організовувати сприймання від цілого до деталей і знову до цілого.
7. Уникати перенасичення уроку наочними засобами.
8. Активізувати попередній чуттєвий досвід учнів.
9. Ураховувати вікові особливості сприймання.
10. Завчасно готувати й перевіряти наочні матеріали.

Правила реалізації принципу зв’язку навчання з практикою:

1. Пояснювати значення знань для успішної життєдіяльності.
2. Доводити практичну цінність навчального матеріалу.
3. Спиратися на життєвий досвід учнів.
4. Показувати зв’язок науки з реальними потребами життя.
5. Ознайомлювати з сучасними технологіями праці.
6. Використовувати приклади з навколишнього середовища.
7. Залучати до розв’язання практико-орієнтованих завдань.
8. Поєднувати розумову та практичну діяльність.
9. Організовувати екскурсії в природу й на виробництво.
10. Заохочувати вміння пояснювати дію законів у житті.

Правила реалізації принципу доступності та індивідуального підходу:

1. Вивчати вікові та психофізіологічні особливості дітей.
2. Ураховувати індивідуальні можливості кожного учня.
3. Добирати матеріал відповідно до віку й рівня розвитку.
4. Орієнтувати навчання на зону найближчого розвитку.
5. Ураховувати рівень навченості та навчальних умінь.

6. Створювати оптимальну інтелектуальну напругу.
7. Дотримуватися поступовості у засвоєнні знань.
8. Не переходити до нового, не переконавшись у засвоєнні попереднього.
9. Дбати про культуру педагогічного мовлення.
10. Організовувати навчання як процес самостійного відкриття знань.
11. Використовувати диференційовані та індивідуальні завдання.
12. Постійно підтримувати й заохочувати учнів, особливо тих, хто має труднощі.

Правила реалізації принципу емоційності:

1. Продумувати допоміжні засоби для створення позитивних емоцій.
2. Розпочинати урок із доброзичливого налаштування.
3. Виявляти повагу й щирий інтерес до учнів.
4. Уникати крику та грубості.
5. Розв'язувати конфлікти за допомогою гумору й переключення уваги.
6. Підтримувати здорову атмосферу спілкування.
7. Частіше схвалювати й підтримувати успіхи учнів.
8. Критично оцінювати дії, а не особистість дитини.

Завдання для самоперевірки:

Тести:

1. Як називають стійкі педагогічні явища, що ґрунтуються на багаторазовому повторенні фактів і навчальних дій та становлять теоретичну основу принципів навчання?

А) закономірності
Б) принципи
В) засоби

2. На які групи поділяють закономірності навчального процесу?

А) об'єктивні та суб'єктивні
Б) зовнішні й внутрішні
В) традиційні та інноваційні

3. У чому полягає основний зміст принципу доступності навчання?

А) у забезпеченні чуттєвого сприймання навчального матеріалу різними органами відчуттів;
Б) у заохоченні пізнавальної активності учнів під час засвоєння знань;

В) у пристосуванні наукових фактів, положень і висновків до вікових та інтелектуальних можливостей учнів, доборі таких знань, які допомагають дитині усвідомити світ і своє місце в ньому.

4. Як Я. Коменський означив принцип наочності в навчанні?

А) «золоте правило дидактики»

Б) «золоте правило життя»

В) «альфа і омега педагогіки»

5. Яка характеристика є визначальною для реалізації принципу міцності знань, умінь і навичок?

А) глибоке, свідоме засвоєння ключових фактів, понять, ідей і законів, розуміння суттєвих ознак явищ та взаємозв'язків між ними

Б) формування навичок читання й письма

В) уміння працювати з контурними картами

6. Принципи навчання (дидактичні принципи) – це:

А) поради щодо організації навчально-виховної діяльності

Б) фундаментальні положення, які визначають зміст, методи та форми навчання в школі

В) окремі способи організації навчального процесу

7. Правила реалізації принципів навчання – це:

А) нормативні положення, що визначають конкретні дії вчителя й учнів для втілення вимог певного принципу

Б) навчальні засоби

В) загальна організація навчально-виховного процесу

Творчі завдання

Поясніть зміст народних прислів'їв та їх педагогічний сенс:

«Вчи тоді, коли дитина впоперек лавки лежить, а як уздовж – уже важко навчити».

«Чого Івась не навчився, того Іван не знатиме».

«Кожен розумний по-своєму: один раніше, інший пізніше».

«Скільки голів – стільки й розумів».

Висловіть власну думку щодо правил реалізації принципів навчання, правила використання яких не були розглянуті в лекційному матеріалі.

Обґрунтуйте вислів Я. А. Коменського: «Усіма можливими засобами слід пробуджувати в дітей щире прагнення до знань і навчання,пояснивши його значення для сучасного навчального процесу».

Тема: Методи навчання

План

1. Сутність методів навчання. Прийом як структурний елемент методу
2. Наукові підходи до класифікації методів навчання
3. Бінарні методи навчання та їх особливості

4. Ситуаційний метод
5. Умови використання зазначених методів навчання

1. Сутність методів навчання. Прийом як структурний елемент методу. Навчання – це цілеспрямований процес передачі та засвоєння знань, умінь і навичок. Для його реалізації використовуються різні прийоми та способи роботи, які в сукупності формують метод навчання.

Метод навчання можна визначити як певний упорядкований спосіб взаємодії вчителя та учнів, який спрямований на досягнення освітніх, виховних та розвивальних цілей. Він охоплює організацію навчального процесу, послідовність подання матеріалу, а також активність учнів під час засвоєння знань.

Прийом навчання – це складова методу, окремий елемент, який конкретизує спосіб роботи та допомагає краще засвоїти матеріал. Прийом може включати певні операції або дії вчителя, як-от пояснення, демонстрація, приклад або вправа. Наприклад, метод розповіді може виконувати роль прийому для активізації уваги учнів під час лекції. Тому педагогічна майстерність передбачає не лише глибокі знання предмета, а й вміння володіти різними методами і прийомами навчання.

Методи навчання змінюються залежно від рівня розвитку суспільства, науки, техніки та культури. У давні часи та на початку середніх віків, коли освіта готувала насамперед до світського життя, а не до праці, переважали догматичні методи, які базувалися на заучуванні матеріалу. З появою епохи великих відкриттів зросла потреба в знаннях, необхідних для реального життя, що призвело до розвитку методів навчання, які спираються на наочність, свідомість і активність учнів, а також на практичну діяльність.

Метод навчання має дві основні складові:

- Об’єктивна частина – це ті елементи методу, які визначаються закономірностями і принципами навчання, правилами, завданнями та змістом навчання, а також організаційними формами роботи.
- Суб’єктивна частина – це вплив особистості вчителя: його творчість, педагогічна майстерність, а також індивідуальні особливості учнів і конкретні умови проведення уроку.

Проблема вдосконалення методів навчання завжди була актуальною для педагогіки. Я.-А. Коменський у «Великій дидактиці» розробив методи ефективного навчання та класно-урочну систему; А. Дістервег заклав теоретичні основи розвивального навчання; К. Ушинський продовжив розвиток теорії методів і принципів навчання.

2.Наукові підходи до класифікації методів навчання. Вибір методу та прийому навчання є ключовим для ефективності сучасного уроку. Для цього важлива правильна класифікація методів, яка дозволяє обрати оптимальний

метод для вирішення конкретного навчально-виховного завдання. Методи класифікують залежно від дидактичної мети, яку вони допомагають досягти, а також від форми взаємодії вчителя й учнів, що забезпечує керування пізнавальною діяльністю учнів.

Класифікують методи навчання з урахуванням дидактичного завдання, яке вони мають вирішувати. У класифікації виявляється внутрішня сутність методу, форма взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів як засіб управління їх пізнавальною діяльністю.

Методи навчання класифікують залежно від дидактичної мети, яку вони допомагають досягти. Класифікація дозволяє розкрити внутрішню суть методу, його структуру та організацію взаємодії вчителя і учнів, що є важливим інструментом управління пізнавальною діяльністю учнів.

У педагогічній науці відомі різні підходи до класифікації методів навчання. Так, німецький педагог А. Дістервег виділяв два основні методи: повідомляючий і розвиваючий. Я.-А. Коменський підкреслював, що метод повинен мати чітку основу, навчання має проходити в дружній атмосфері, часто у формі гри, і сприяти розвитку учнів. Й. Песталоцці стверджував, що найбільш ефективним є метод, який враховує природні особливості дитини.

Сучасні класифікації методів навчання поділяються за різними ознаками:

- За джерелом передачі та характером сприйняття інформації: словесні, наочні та практичні методи.
- За призначенням: методи набуття знань, формування умінь і навичок, застосування знань, творча діяльність, закріплення і перевірка знань та навичок.
- За характером пізнавальної діяльності: пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, методи проблемного викладу, частково-пошукові та дослідницькі.
- За логікою внутрішнього шляху засвоєння знань: індуктивні, дедуктивні, традуктивні, аналітичні, синтетичні, порівняння, узагальнення, конкретизації та виділення головного.

Український дослідник М. Фіцула запропонував класифікацію методів на три великі групи (кожна містить декілька підгруп):

1.Методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності:

- За джерелом передачі інформації: словесні (розповідь, бесіда, лекція), наочні (ілюстрації, демонстрації), практичні (експерименти, вправи, навчально-продуктивна праця).
- За логікою передачі знань: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні, аналітико-синтетичні.
- За ступенем самостійності учнів: репродуктивні, проблемно-пошукові.

- За рівнем управління діяльністю: самостійна робота (з підручником, письмові завдання, лабораторні роботи) та робота під керівництвом учителя.

2. Методи стимулювання та мотивації навчання:

- Стимулювання інтересу: пізнавальні ігри, навчальні дискусії, створення емоційно-моральних ситуацій, ситуацій пізнавальної новизни.
- Стимулювання почуття обов'язку: переконання у важливості навчання, встановлення вимог, заохочення успіхів, критика недоліків.

3. Методи контролю та самоконтролю:

- Усний контроль: індивідуальне або фронтальне опитування, усні екзамени, програмоване опитування.
- Письмовий контроль: контрольні роботи, письмові заліки, екзамени, програмовані письмові завдання.
- Лабораторно-практичний контроль: лабораторні роботи.
- Машинний контроль: контроль з використанням ІТ.

3. Бінарні методи навчання та їх особливості. Навчальний процес розглядають як єдине ціле, що потребує виділення бінарних методів навчання. Назва походить від латинського слова «binaries», що означає «подвійний» або «складений з двох частин».

Бінарні методи навчання класифікують залежно від різних способів оволодіння навчальним матеріалом (догматичний, ілюстративний, евристичний, дослідницький) та від форм організації навчального процесу (клас, лабораторія, виробництво, екскурсія). На цій основі у 20-х роках XX століття запропоновано 12 методів навчання або форм опрацювання матеріалу: класно-догматичний, класно-ілюстративний, класно-евристичний, лабораторно-дослідницький, екскурсійно-ілюстративний, екскурсійно-евристичний, екскурсійно-дослідницький, виробничо-ілюстративний, виробничо-евристичний, виробничо-дослідницький.

У 1940-х роках розробили два ряди методів навчання природознавству: перший ряд: словесний (книжний), наочний (предметний), моторний (активно-руховий). Другий ряд: ілюстративний та дослідницький.

Поєднання цих методів дозволило виділити комбінації: моторно-дослідний, моторно-ілюстративний, наочно-дослідницький, наочно-ілюстративний, словесно-дослідницький та словесно-ілюстративний.

У 1950-х роках була запроваджена бінарна система методів, яка базується на поєднанні трьох методів навчання – словесного, наочного та практичного – та двох логічних шляхів пізнання: індуктивного й дедуктивного. За Верзіліним, це дає шість методів: словесно-дедуктивний, словесно-індуктивний, наочно-індуктивний, наочно-дедуктивний, практично-індуктивний та практично-дедуктивний.

Вітчизняний дидакт А. Алексюк детально обґрунтував бінарну класифікацію методів, спираючись на дві основні ознаки:

- Характер і рівень пізнавальної самостійності та активності учнів;
- Джерела, з яких учні здобувають знання.

Згідно з цією класифікацією, виділяють чотири рівні застосування методів:

- інформаційний (догматичний) рівень: словесна форма перетворюється на словесно-інформаційний метод.
- Проблемний (аналітичний) рівень: словесна форма набуває бінарного характеру – словесно-проблемний метод.
- Евристичний (пошуковий) рівень: словесна форма стає словесно-дослідницьким методом.

Схожа логіка застосовується до наочної форми: наочно-інформаційний, наочно-проблемний, наочно-практичний, наочно-евристичний, наочно-дослідницький методи; і до практичної форми: практично-проблемний та практично-евристичний методи.

4. Ситуаційний метод. Окремо виділяють ситуаційний метод, який формується під впливом конкретної навчальної ситуації. Він комбінує різні шляхи й засоби навчання, дозволяючи обирати нестандартні рішення, тому його часто називають нестандартним або творчим методом.

Для прикладу розглянемо використання ситуаційного методу на уроках географії.

- Моделювання реальних географічних подій: Учні отримують інформацію про стихійне лихо (повінь, землетрус, ураган) у конкретному регіоні. Завдання: розробити план дій місцевої влади для мінімізації шкоди та збереження населення. Учні застосовують знання про клімат, рельєф, населення та економіку на практиці, вирішуючи нестандартну задачу.
- Ситуаційні дискусії. Клас ділиться на групи, кожна з яких представляє країну з різним рівнем природних ресурсів. Завдання: обговорити, як країна може забезпечити економічний розвиток, враховуючи географічні умови.
- Навчальні ігри з рольовими ситуаціями.Учні отримують ролі екологів, урядовців та підприємців у ситуації будівництва гідроелектростанції. Завдання: прийняти рішення, яке збалансує економічні вигоди та екологічну безпеку. Використання знань про річки, енергію, клімат та екологію у творчому пошуку рішень.
- Аналіз карт та навігаційних ситуацій. Учням дають топографічну карту регіону та завдання побудувати оптимальний туристичний маршрут. Врахувати рельєф, кліматичні умови, водні ресурси та доступність доріг.
- Вирішення екологічних проблем регіону. Клас отримує дані про забруднення річки або знищення лісів. Запропонувати конкретні заходи

щодо охорони природи. Учні застосовують знання про географічне середовище та екологічні процеси для реальних ситуацій.

5. Умови використання методів навчання. Розглянемо умови використання методів навчання за різними показниками:

- умови використання методів навчання за змістом і метою уроку. Метод навчання слід обирати відповідно до:дидактичної мети (засвоєння знань, формування умінь, розвиток мислення, закріплення матеріалу); характеру навчального матеріалу (теоретичний, практичний, фактологічний, концептуальний); ступеня складності (прості поняття – пояснювально-ілюстративний метод, складні – проблемний або дослідницький метод), наприклад, для пояснення нового поняття «кліматичні пояси» доцільно використати наочні методи (карти, глобуси), а для аналізу причин змін клімату – проблемно-дослідницькі методи.
- Умови використання методів за віком та рівнем підготовки учнів. Методи мають відповідати психофізіологічним особливостям учнів. Для молодших класів ефективні наочні та практичні методи, інтегровані з іграми та демонстраціями. Для старших класів – проблемні, евристичні, дослідницькі методи, що стимулюють самостійне мислення. Методи повинні враховувати рівень підготовки і попередні знання (не давати матеріал занадто складний або надто простий). Наприклад, для вивчення річкової системи молодші школярі можуть складати макети річок (практичний метод), а старші – проводити аналіз карти та робити висновки про роль річок у житті регіону (дослідницький метод).
- Умови використання методів за організаційною формою. Методи навчання пов’язані з формою проведення уроку: фронтальна форма (урок, лекція, бесіда) – словесні та наочні методи; групова чи парна робота – дискусії, проектні методи, евристичні методи; індивідуальна робота – репродуктивні методи, самостійні дослідження, практичні вправи; практична діяльність – лабораторні роботи, експерименти, виробничо-практичні методи; екскурсії та польові дослідження– наочно-дослідницькі та ситуаційні методи. Наприклад, на уроці географії можна комбінувати фронтальну бесіду (для пояснення) та групові дослідження річкових басейнів (для практичної роботи).
- Умови використання методів за рівнем пізнавальної самостійності. Методи поділяються за тим, наскільки вони стимулюють самостійну діяльність учнів: репродуктивні методи – відтворення знань; потрібні при формуванні базових умінь; проблемно-пошукові, евристичні методи – стимулюють мислення та самостійне відкриття знань; дослідницькі методи – повна самостійність учнів у плануванні та виконанні завдань. Наприклад: пояснювально-ілюстративний метод застосовується для

засвоєння теоретичного матеріалу, а проблемно-пошуковий метод – для аналізу причин природних катастроф.

- Умови використання методів за технічними та наочними засобами. Методи потребують відповідних засобів навчання: наочних, технічних, інформаційних. Словесні методи – підручники, лекції, презентації; наочні методи – карти, схеми, ілюстрації, макети; практичні методи – лабораторне обладнання, експерименти, польові матеріали; ситуаційні методи – реальні або змодельовані життєві ситуації, кейси. Наприклад: для вивчення вулканізму використовують макети вулканів (наочний метод), демонстрацію вулканічної активності в лабораторії (практичний метод) та аналіз наслідків виверження на прикладі конкретного регіону (ситуаційний метод).
- Умови використання методів за мотивацією і емоційним станом учнів. Методи навчання повинні враховувати мотиваційний фактор: залучати учнів до діяльності, стимулювати інтерес, емоційно підкріплювати навчання. Інтерактивні методи, ситуаційні та ігрові методи ефективні для підтримки активності та уваги. Наприклад, під час уроку про екологічні проблеми можна застосувати ситуаційний метод: імітувати ситуацію забруднення річки, щоб учні емоційно включилися у пошук рішень.

Таким чином, умовами ефективного використання методів навчання є:

- Відповідність використання методу меті та змісту уроку.
- Врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів при використанні методу.
- Підбір методів до організаційної форми уроку.
- Стимулювання пізнавальної самостійності.
- Використання відповідних до методу засобів навчання.
- Забезпечення мотивації та емоційного залучення учнів.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Які з наведених методів належать до наочних методів навчання?

А) Ілюстрації, демонстрації, самостійні спостереження учнів

Б) Графічні роботи, демонстрації, самостійні спостереження

В) Демонстрації, ілюстрації, практичні вправи

2. Що є складовою частиною методу навчання?

А) Правило навчання

Б) Прийом навчання

В) Закономірність навчання

3. Який із наведених методів можна віднести до дослідницької самостійної роботи учнів?

А) Написання реферату

Б) Виконання вправ

В) Робота з підручником

4. Твердження: «Вчитель може обирати методи навчання, керуючись власними бажаннями та навичками» – це:

А) Суперечливе твердження

Б) Хибне твердження

В) Істинне твердження

5. За яких умов методи навчання активізують пізнавальну діяльність учнів?

А) Коли спрямовані на ґрунтовне пояснення матеріалу

Б) Коли стимулюють самостійне мислення учнів

В) Коли використовується велика кількість наочних посібників

6. Які методи відносяться до групи методів за джерелом знань?

А) Пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький

Б) Словесні, наочні, практичні

В) Методи набуття знань, формування умінь і навичок, застосування знань, творча діяльність, закріплення та перевірка знань

7. Які методи навчання класифікують за ступенем пізнавальної активності учнів?

А) Пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький

Б) Словесні, наочні, практичні

В) Методи набуття знань, формування умінь і навичок, застосування знань, творча діяльність, закріплення та перевірка знань

Творчі завдання

Відвідавши урок, спробуйте визначити, які методи навчання застосовував учитель.

Обґрунтуйте вислів Я.А. Коменського: «Усіма можливими засобами потрібно пробуджувати у дітей палке прагнення до знань і до навчання».

Наведіть приклади застосування вчителем методів і прийомів на уроці географії з будь-якої теми.

Із праці Я.А. Коменського «Велика дидактика» випишіть характеристику наочного методу навчання («золоте правило дидактики»).

На основі аналізу К.Д. Ушинського «Родное слово» сформулюйте основні вимоги до навчальної книги.

Тема: Педагогічна оцінка окремих методів навчання

План:

1. Методи організації та реалізації навчально-пізнавальної діяльності
2. Методи за логікою передавання та сприймання навчального матеріалу
3. Методи за ступенем самостійності мислення учнів у процесі засвоєння знань
4. Методи за ступенем управління навчальною діяльністю учнів.
5. Методи стимулювання навчальної діяльності
6. Методи контролю та самоконтролю навчальних досягнень
7. Рекомендації щодо використання методів

1. Методи організації та реалізації навчально-пізнавальної діяльності. Як ми зазначали раніше, найефективнішою на сьогодні є класифікація методів навчання, яку запропонував М. Фіцула. Тому зупинимося на характеристиці методів з цієї класифікації. Перша група методів – це методи організації навчально-пізнавальної діяльності, спрямовані на передачу та засвоєння учнями знань, а також на формування в них умінь і навичок. Розглянемо першу підгрупу цих методів – методи, які залежать від джерела передачі та сприймання інформації: словесні, наочні та практичні методи.

- Словесні методи навчання базуються на використанні слова та усного викладу матеріалу вчителем. До них належать пояснення, інструктаж, розповідь, бесіда та самостійна робота з підручником.
- Пояснення – це словесне тлумачення понять, явищ, принципів роботи приладів, наочних посібників, термінів тощо. Наприклад, під час вивчення теми «Річки нашої місцевості» в предметі «Географія рідного краю» учитель пояснює терміни та поняття, які учням незнайомі та з якими вони стикаються вперше. Пояснення також може бути використане для обґрунтування принципу дії приладу для визначення течії річки. Цей метод зазвичай застосовують при викладі нового матеріалу або закріпленні знань, особливо коли учні не зовсім зрозуміли попередню інформацію. Успішність пояснення залежить від логіки викладу, чіткої аргументації та доказовості. Важливими факторами є також зрозумілість мовлення та темп викладу, а також образність мови.
- Інструктаж – метод, що включає ознайомлення учнів із способами виконання завдань, використанням інструментів, приладів і матеріалів, а

також технікою безпеки і показом трудових операцій. Інструктажі можуть бути вступними, поточними і заключними:

✓ вступний інструктаж проводиться перед початком самостійної роботи та включає пояснення методики виконання завдань.

✓ Поточний інструктаж відбувається під час роботи і спрямований на допомогу учням, які зіштовхуються з труднощами.

✓ Заключний інструктаж дозволяє проаналізувати результати роботи, продемонструвати кращі приклади, оцінити виконання завдань і визначити подальші етапи навчання. Наприклад, на уроках географії інструктаж може бути необхідним перед роботою з контурною картою чи експериментами на географічному майданчику.

➢ Розповідь – це метод навчання, що передбачає послідовне викладення змісту навчального матеріалу. Розповіді поділяються на художні, наукові, науково-популярні та описові:

✓ Художня розповідь – це образне викладення фактів та подій, зокрема про географічні відкриття чи мистецькі досягнення.

✓ Науково-популярна розповідь застосовується для пояснення складних наукових фактів у доступній формі, часто з використанням теоретичних матеріалів або абстрактних понять. Це часто застосовують на уроках географії.

✓ Описова розповідь стосується послідовного викладу ознак і властивостей предметів чи явищ, наприклад, при описі історичних пам'яток або природних об'єктів.

Кожен вид розповіді має свої вимоги: вона повинна бути логічною, структурованою, доступною для сприйняття учнями, мати чітку основну думку, включати повторення ключових моментів і бути емоційно насиченою.

➢ Бесіда – це метод навчання, що ґрунтується на діалозі між учителем і учнями, у процесі якого через систему запитань і відповідей школярі самостійно доходять до розуміння нових фактів, явищ і закономірностей. Залежно від дидактичної мети бесіда може бути вступною, повідомлювальною, повторювальною або контрольною. Важливо, щоб запитання були чітко сформульованими, логічно пов’язаними між собою та спрямованими на розкриття суті навчального матеріалу.

За характером пізнавальної діяльності учнів розрізняють кілька видів бесіди:

✓ репродуктивна бесіда спрямована на відтворення раніше засвоєних знань і використовується переважно для їх закріплення.

✓ Евристична (сократівська) бесіда передбачає активне відкриття нових знань: учитель за допомогою продуманої системи запитань підводить учнів до самостійних висновків.

✓ Катехізисна бесіда орієнтована на відтворення запитань і відповідей, що сприяє розвитку пам’яті та тренуванню мислення.

Підготовка до проведення бесіди потребує від учителя складання чіткого плану, добору продуманих запитань і визначення методичних прийомів ведення діалогу. Це дає змогу залучити до активної роботи весь клас. Метод бесіди є особливо ефективним на уроках географії, де учні мають засвоїти конкретні факти й поняття, зокрема столиці держав, природні особливості материків тощо.

Результативність бесіди значною мірою залежить від педагогічної майстерності вчителя, зокрема від його вміння ставити запитання, що стимулюють учнів до роздумів, аналізу й узагальнення. Такий підхід сприяє не лише кращому засвоєнню навчального матеріалу, а й формуванню критичного мислення.

➢ Наочні методи навчання характеризуються використанням зображень предметів і явищ, конкретних образів, які учні сприймають безпосередньо. До цієї групи належать:

- ✓ Ілюстрування.
- ✓ Демонстрування.
- ✓ Самостійне спостереження.

Ілюстрування полягає у застосуванні різноманітних наочних засобів – плакатів, карт, схем, малюнків, фотографій, моделей – з метою полегшення та поглиблення засвоєння навчального матеріалу. У процесі навчання використовують як натуральні об’єкти (рослини, мінерали, техніку), так і їх зображення чи схематичні подання (карти, діаграми, графіки). Такі засоби сприяють формуванню в учнів чітких уявлень і точних понять.

Демонстрування передбачає показ приладів, дослідів, технічних пристроїв або процесів. Цей метод є ефективним за умови, що всі учні мають можливість добре спостерігати об’єкт, а вчитель спрямовує їхню увагу на найважливіші ознаки та явища, супроводжуючи показ поясненнями. Під час демонстрації складних механізмів їхню роботу доцільно розглядати поетапно. Важливим є дотримання техніки безпеки та забезпечення чіткого огляду об’єкта.

Самостійне спостереження – це безпосереднє сприймання учнями явищ навколишньої дійсності. К. Ушинський наголошував, що здатність бачити предмет у всій повноті його зв’язків є основою розвитку розуму, а навчання має цілеспрямовано розвивати спостережливість дітей.

Школа має широкі можливості для організації спостережень: на уроках, під час практичних і лабораторних робіт, а також на екскурсіях. Так, на уроках географії учні можуть тривалий час спостерігати за змінами русла річки або природними процесами на певній території. Формування складних понять, таких як клімат чи погода, потребує систематичних спостережень

упродовж року. Це розвиває вміння аналізувати, порівнювати та робити висновки, фіксуючи результати у щоденниках спостережень.

Організація самостійного спостереження передбачає кілька послідовних етапів: інструктаж учителя щодо мети й методики роботи; безпосереднє проведення спостережень; фіксацію та аналіз отриманих результатів; узагальнення і формулювання висновків. Учитель аналізує подані матеріали та оцінює виконану роботу.

Яскравий приклад формування спостережливості подає В. Сухомлинський у книзі «Казки школи під блакитним небом», де описує, як систематичні спостереження за природою допомагають дітям бачити дедалі більше змін і закономірностей у навколишньому світі.

Ефективність методу спостереження залежить від того, наскільки зібрані матеріали осмислюються й опрацьовуються під керівництвом учителя та використовуються для формування узагальнень і висновків.

➢ Практичні методи навчання охоплюють різноманітні види діяльності вчителя й учнів і передбачають високий рівень самостійності школярів у процесі навчання. До цієї групи належать:

- ✓ вправи.
- ✓ Графічні роботи
- ✓ Дослідні роботи.
- ✓ Проєкти.

Вправи – це багаторазове виконання певних дій або операцій з метою їх засвоєння. Вони ґрунтуються на свідомому розумінні навчального матеріалу та супроводжуються контролем і коригуванням дій учнів. У навчальному процесі використовують різні види вправ:

підготовчі, які готують учнів до сприйняття нових знань і способів їх практичного застосування;

вступні, що допомагають засвоїти новий матеріал шляхом розрізнення близьких понять і дій;

пробні, спрямовані на перше застосування щойно здобутих знань;

тренувальні, які забезпечують формування навичок у стандартних умовах за зразком або інструкцією; творчі, що за змістом і характером виконання наближені до реальних життєвих ситуацій;

контрольні, які здебільшого мають навчальний характер і виконуються у письмовій, графічній чи практичній формах.

Кількість вправ має відповідати індивідуальним особливостям учнів і бути достатньою для формування стійких умінь і навичок. Вправи не є випадковим набором однотипних дій, а становлять логічно вибудувану систему з поступовим ускладненням завдань. Тривалі перерви між вправляннями знижують їх ефективність. Важливим компонентом є аналіз результатів виконаної роботи.

✓ Графічні роботи поєднують зорове сприймання з руховою діяльністю учнів. До них належать виконання креслень і схем, замальовки з натури, робота з контурними картами, складання таблиць, графіків і діаграм. Навички графічного зображення формуються на уроках багатьох навчальних дисциплін – математики, фізики, хімії, географії, історії, біології, креслення та образотворчого мистецтва.

✓ Дослідницькі роботи передбачають виконання пошукових завдань і проєктів, що сприяють індивідуалізації навчання та розширенню пізнавальних можливостей учнів. Їх застосовують під час вивчення різних предметів, особливо на факультативних і гурткових заняттях. Учні можуть вести спостереження за природними процесами, складати звіти, готувати огляди науково-популярної літератури, створювати схеми роботи механізмів, розробляти пропозиції щодо вдосконалення технологічних процесів. Така діяльність розвиває ініціативність, допитливість, активність і самостійне мислення.

✓ Особливе місце серед практичних методів займає метод проєктів. Він передбачає таку організацію навчального процесу, за якої учні здобувають знання під час планування та виконання практично значущих завдань – проєктів. Цей метод забезпечує тісний зв’язок теорії з практикою та має низку переваг: поєднання індивідуальної й колективної діяльності, можливість самореалізації, розвиток навичок командної роботи, орієнтацію на конкретний результат, використання сучасних інформаційних технологій та мережі Інтернет, реалізацію міжпредметних зв’язків, а також нові форми оцінювання навчальних досягнень.

Проєкти класифікують:

за напрямами діяльності (дослідницькі, інформаційні, прикладні);

кількістю учасників (індивідуальні, парні, групові);

тривалістю (короткострокові, середньострокові, довгострокові);

формами реалізації (екскурсії, експедиції, конференції, семінари, дебати, фестивалі, тренінги, аудіо- та відеопроєкти).

Метод проєктів застосовують як на уроках, так і в позаурочній та позакласній діяльності. Проєктна робота тісно пов’язана з навчальними програмами базових дисциплін, доповнює та розширює їх зміст. Використання телекомунікаційних технологій, поєднання урочної і позаурочної роботи, залучення батьківської громадськості сприяють розвитку творчої особистості та виявленню обдарованих учнів.

Активне впровадження сучасних, зокрема дослідницьких, методів навчання вимагає від учителя високого рівня професіоналізму, творчого підходу до роботи та здатності ефективно діяти в умовах сучасного інформаційного суспільства.

2. Методи за логікою передавання та сприймання навчального матеріалу. Друга підгрупа методів навчання охоплює методи, що ґрунтуються на логіці передавання та сприймання навчального матеріалу.

- Індуктивний метод навчання передбачає рух думки від окремих фактів і прикладів до загальних висновків. Його доцільно використовувати переважно на емпіричному рівні пізнання, коли навчальний матеріал має фактичний характер або пов'язаний із формуванням понять. Цей метод є ефективним під час вивчення будови й принципів роботи технічних механізмів, виконання практичних завдань, а також розв'язування географічних задач.
- Дедуктивний метод навчання ґрунтується на переході від загального до конкретного. Спочатку вчитель подає загальні положення, правила, формули або закони, після чого пропонує учням виконання конкретних завдань чи прикладів. Такий підхід широко використовують під час вивчення географії материків і океанів.
- Традуктивний метод навчання полягає у встановленні зв'язків між окремими об'єктами або явищами шляхом їх порівняння за подібними чи відмінними ознаками, тобто у переході від одиничного до одиничного.

Методи індукції, дедукції та традукції тісно пов'язані з основними логічними операціями мислення – аналізом, синтезом, порівнянням, узагальненням і конкретизацією.

- Метод аналізу в навчанні передбачає розчленування предметів і явищ на окремі складові, виявлення їх ознак, властивостей і взаємозв'язків з метою глибшого розуміння суті досліджуваного об'єкта.
- Метод синтезу полягає в уявному або практичному об'єднанні елементів, виокремлених у процесі аналізу, в єдине ціле, що дає змогу сформувати цілісне уявлення про предмет чи явище.
- Метод порівняння є важливим дидактичним прийомом і мисленнєвою операцією, за допомогою якої визначають спільні та відмінні риси об'єктів і явищ. У навчальному процесі його застосовують для зіставлення фактів, протиставлення явищ, аналізу їх розвитку. На уроках географії цей метод доречний під час порівняння площ країн, відстаней між містами, природних показників тощо.
- Метод узагальнення у навчанні передбачає перехід від окремих фактів до загальних висновків або від менш загальних понять до більш узагальнених. Узагальнення здійснюється шляхом абстрагування від другорядних ознак та виявлення спільних властивостей і відношень, що є характерними для певної групи об'єктів. Цей метод широко використовують під час формування понять, суджень і теорій.

➢ Метод конкретизації полягає у переході від абстрактних знань до їх практичного осмислення через приклади, задачі, схеми, моделі та інші знакові форми, що сприяють глибшому розумінню навчального матеріалу.

➢ Метод виокремлення головного спрямований на систематизацію навчальної інформації, її поділ на логічно завершені частини та визначення ключових, найважливіших положень, які становлять сутність навчального матеріалу.

3. Методи за ступенем самостійності мислення учнів у процесі засвоєння знань. Третя підгрупа методів навчання визначається ступенем самостійності мислення учнів у процесі засвоєння знань.

➢ Пояснювально-ілюстративний метод навчання характеризується репродуктивною пізнавальною діяльністю учнів. За цього підходу вчитель подає школярам уже готову систему знань, використовуючи пояснення, доведення, приклади та різноманітні ілюстрації, що забезпечують наочність сприймання матеріалу. Учні свідомо запам'ятовують інформацію, відтворюють її та застосовують у практичній діяльності за зразком або інструкцією. Реалізація цього методу можлива у формі розповіді, бесіди, виконання вправ.

➢ Репродуктивний метод навчання також спирається на відтворювальний характер мислення і застосовується у випадках, коли навчальний матеріал має інформативний або описовий характер, містить принципово нові чи складні для самостійного опанування знання. Матеріал подається в завершеному вигляді, а його виклад здійснюється за допомогою розповіді, бесіди, лекції, вправ тощо.

➢ Частково-пошуковий метод навчання передбачає поєднання готових знань, які подає педагог, із тими елементами, що учні здобувають самостійно. Це відбувається шляхом відповідей на запитання, виконання проблемних завдань або аналізу запропонованих ситуацій.

➢ Проблемні методи навчання спрямовані на розвиток творчого мислення, активності й ініціативи учнів. Учитель формулює проблему, а школярі спільно з ним або самостійно шукають способи її розв'язання, залучаючись до активної пізнавальної діяльності.

➢ Дослідницький метод навчання полягає в організації самостійної пізнавальної діяльності учнів, заснованої на безпосередніх спостереженнях, експериментах і дослідженнях. У ході такої діяльності учні встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між явищами, формулюють висновки та відкривають закономірності.

4. Методи за ступенем управління навчальною діяльністю учнів. Підгрупа методів за ступенем управління навчальною діяльністю учнів охоплює:

- самостійну роботу учнів (робота з книгою, письмові завдання, лабораторні роботи);
- роботу під керівництвом учителя, у тому числі з використанням навчальних машин і технічних засобів;
- роботу з підручником, яка є важливою формою самостійної діяльності учнів, яка сприяє глибокому осмисленню навчального матеріалу, його закріпленню та розвитку самостійності в навчанні.

Існують різноманітні види самостійної роботи з підручником. Найпоширенішим є читання тексту з метою повторення і закріплення знань, здобутих на уроці. Перед початком роботи учневі доцільно пригадати зміст попереднього пояснення вчителя, що допоможе краще зрозуміти прочитане. Важливо навчити школярів визначати логіку викладу матеріалу та складати у процесі читання план тексту, а після завершення – відтворювати основні положення теми.

Іншим видом роботи є відповіді на запитання після тексту підручника, що формує навички уважного читання, уміння виокремлювати головне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та запам'ятовувати суттєву інформацію.

Учні можуть також самостійно опановувати окремі теми або питання, які не становлять значної складності. Такий вид роботи застосовується вибірково. Ще однією формою є заучування навчальних текстів (правил, законів, віршів тощо), яке передбачає уважне читання, осмислення та відтворення матеріалу. Невеликі тексти доцільно заучувати цілісно, а об'ємні –поділяти на смислові частини, добираючи до кожної з них заголовки.

Окрему групу становить аналіз ілюстративного матеріалу – таблиць, малюнків, схем, карт, які необхідно розглядати у взаємозв'язку з текстом підручника та раніше засвоєними знаннями.

Для ефективної роботи з навчальною книгою учнів навчають різних способів фіксації інформації: складання плану, конспекту, тез, виписування цитат, створення графічних схем, таблиць, діаграм.

Учитель застосовує різноманітні форми роботи з підручником на різних етапах уроку: під час вивчення нового матеріалу, його закріплення та узагальнювального повторення. Це можуть бути самостійне опрацювання окремих питань, складання планів, порівняльних характеристик, підготовка повідомлень, рефератів і доповідей.

У практиці викладання методи навчання тісно взаємопов'язані, тому головним завданням учителя є добір їх оптимального поєднання без необґрунтованого переважання одних і ігнорування інших.

5.Методи стимулювання навчальної діяльності спрямовані на формування позитивної мотивації до навчання, активізацію пізнавальної діяльності та збагачення знань.

До них належать:

- Метод навчальної дискусії ґрунтується на обміні думками між учнями та вчителем. Він розвиває самостійне мислення, уміння аналізувати, аргументувати власну позицію й поважати погляди інших. Дискусія створює емоційно насичене середовище, сприяє глибшому засвоєнню знань і активному взаємному збагаченню інформацією.
- Метод забезпечення успіху в навчанні полягає в наданні адресної допомоги учням, які мають труднощі у навчанні, з метою формування в них віри у власні сили, інтересу до знань і прагнення досягати кращих результатів.
- Метод пізнавальних ігор використовує спеціально організовану ігрову діяльність, яка створює позитивний емоційний фон, знімає напруження, активізує увагу та сприяє міцнішому засвоєнню знань.
- Ігровий метод навчання передбачає моделювання навчальних і життєвих ситуацій, високий рівень активності учнів, взаємодію між ними, самостійність у прийнятті рішень та творчий характер навчальної діяльності.
- Метод створення інтересу реалізується через використання цікавих фактів, життєвих прикладів, гумору, несподіваних ситуацій, що викликають зацікавленість до навчального матеріалу.
- Метод створення ситуації новизни полягає у постійному підкресленні того, що нового учні дізналися на уроці, формуванні відчуття інтелектуального зростання та задоволення від навчальної діяльності.
- Метод опори на життєвий досвід учнів передбачає використання знань і спостережень, отриманих поза школою, як основи для пояснення наукових закономірностей, що підвищує інтерес до теоретичних знань.
- Методи стимулювання обов’язку й відповідальності включають пояснення соціальної та особистої значущості навчання, висування вимог, систематичний контроль їх виконання, заохочення до сумлінної праці та формування відповідального ставлення до навчальної діяльності.

6.Методи контролю та самоконтролю навчальних досягнень спрямовані на перевірку рівня засвоєння учнями знань, сформованості вмінь і навичок. Для цього застосовують усний, письмовий, тестовий, графічний, програмований контроль, практичну перевірку, а також самоконтроль і самооцінювання.

- Усний контроль є одним із найпоширеніших методів у шкільній практиці. Його використання сприяє розвитку логічного мислення, уміння аргументовано й послідовно висловлювати думки, грамотно та емоційно формулювати відповіді, а також захищати власну позицію. Усне опитування здійснюється поетапно: учитель формулює запитання або завдання з

урахуванням специфіки предмета та вимог навчальної програми, після чого учні готуються до відповіді та її викладу. У процесі такого контролю можуть виявлятися недоліки мовлення, інтонації, читання або вимови, що особливо важливо під час вивчення іноземних мов, де учні мають змогу самостійно помічати й виправляти власні помилки. Методи усного контролю можуть бути фронтальні (коли охоплено перевіркою усіх учнів класу) та індивідуальні (коли перевірка стосується лише окремих учнів).

➢ Письмовий контроль – це форма перевірки знань, умінь і навичок учнів або студентів через письмові завдання, тести, контрольні роботи чи есе. Важливою особливістю письмового контролю є те, що він дозволяє не тільки перевірити знання матеріалу, а й оцінити здатність учня систематизувати інформацію, логічно мислити та правильно формулювати думки.

➢ Тестовий контроль – це форма письмового контролю, яка передбачає використання тестових завдань для оцінки знань учнів або студентів. Тести можуть бути різними за форматом: з вибором однієї правильної відповіді, кількох варіантів, завдання на встановлення відповідності, доповнення пропусків, а також завдання відкритого типу, де потрібно сформулювати відповідь.

Переваги тестового контролю:

✓ Об’єктивність – тестові завдання можуть оцінюватися за чіткими критеріями, що знижує ризик суб’єктивної оцінки.

✓ Економія часу – перевірка тестів займає менше часу, аніж перевірка письмових робіт відкритого типу.

✓ Широке охоплення матеріалу – тести дозволяють охопити великий обсяг матеріалу за короткий час.

✓ Можливість автоматизованої перевірки – деякі тести можна перевіряти за допомогою комп’ютерних програм.

Формати тестових завдань: з вибором однієї правильної відповіді: Наприклад, питання і кілька варіантів відповіді, з яких лише один є правильним. Множинний вибір: потрібно вибрати кілька правильних відповідей із наданих варіантів. Тести на відповідність: Задаються два списки, де треба співвіднести елементи з одного списку з елементами іншого. Заповнення пропусків: Наприклад, у тексті пропущені слова, і необхідно вказати правильні варіанти. Відкриті питання: Тестування, де потрібно самостійно написати відповідь, наприклад, пояснення або визначення терміна.

➢ Графічний контроль – це форма оцінювання, в якій учні або студенти повинні продемонструвати свої знання та вміння через створення графічних матеріалів, таких як діаграми, схеми, креслення, графіки тощо. Цей тип контролю часто використовується в таких дисциплінах, як математика, фізика, географія, технології, а також у мистецтві та дизайні.

Переваги графічного контролю: візуалізація знань – дозволяє оцінити, наскільки добре студент або учень може уявити та передати складні концепти через зображення. Розвиток творчих здібностей – особливо в дисциплінах, де важлива креативність (наприклад, у мистецтві чи дизайні). Зрозумілість –деякі концепти легше зрозуміти через графічні зображення, ніж через текст.

Прикладами завдань для графічного контролю можуть бути:схеми та діаграми (побудувати схему, що пояснює певний процес або явище (наприклад, схема роботи електричного кола). Побудувати діаграму, що показує статистичні дані (наприклад, графік залежності температури від часу). Креслення (виконати креслення будівельного об'єкта чи конструкції (для інженерів або архітекторів). Підготовка креслення геометричних фігур за заданими умовами). Графіки та функції (побудувати графік математичної функції (наприклад, лінійної або квадратичної). Проаналізувати графік і вказати важливі моменти (перетини з осями, максимум/мінімум). Картографія (намалювати карту або план місцевості, вказавши важливі об’єкти або орієнтири. Створити карту погоди на основі наданих даних). Моделювання процесів (створити графічну модель будь-якого процесу або явища, наприклад, етапи виробничого процесу). Для вчителів географів це може бути : складання карт, створення картографічних схем.

- Програмований контроль – це форма оцінювання, при якій учні або студенти виконують завдання через спеціалізовані комп’ютерні програми або онлайн-платформи. Вони мають можливість самостійно працювати над тестами або вправами, отримуючи зворотний зв’язок і оцінки автоматично, без участі викладача. Цей тип контролю часто використовується для тестування знань у реальному часі, а також для тренування навичок на різних етапах навчання.

Основні характеристики програмованого контролю (автоматизація перевірки, індивідуалізація навчання, зворотний зв’язок, можливість самоконтролю, гнучкість у використанні)

Типи завдань для програмованого контролю (тести з вибором відповіді, завдання на відповідність, заповнення пропусків, математичні обчислення, практичні вправи, інтерактивні завдання).

Переваги програмованого контролю:

- ✓ Об’єктивність: оскільки оцінка здійснюється програмою, відсутня людська суб’єктивність.
- ✓ Швидкість: після виконання завдання учень одразу отримує зворотний зв’язок і оцінку.
- ✓ Зручність: можливість проходити тести та завдання в будь-який час і з будь-якого місця, якщо є доступ до інтернету.

✓ Можливість повторення: студент може знову проходити тести, щоб покращити свій результат.

✓ Аналіз результатів: програмне забезпечення може детально аналізувати помилки та пропонувати індивідуальні рекомендації щодо покращення знань.

Програмами для програмованого контролю можуть бути: Moodle – популярна платформа для онлайн-навчання, де викладачі можуть створювати тестові завдання та оцінки. Google Classroom – інструмент для управління навчальним процесом, який також дозволяє створювати тестові завдання. Kahoot! – інструмент для створення інтерактивних тестів у форматі вікторин. Quizlet – платформа для створення флеш-карток і тестів, яку можна використовувати для самоперевірки. WileyPlus, Pearson MyLab – платформи для виконання онлайн-завдань та тестів, що часто використовуються в університетах.

Щоб підготуватися до програмованого контролю, треба ознайомитися з платформою. Якщо тест проводиться через певну онлайн-платформу, варто ознайомитись з її інтерфейсом і функціями заздалегідь. Тренування на зразках тестів. Багато платформ пропонують зразкові тести або вправи, які можна пройти до основного контролю. Навчання через повторення. Програмований контроль дозволяє проходити тести кілька разів, тому варто використовувати можливість для повторення та самоконтролю. Фокус на слабких місцях. Якщо є можливість переглянути свої помилки після тесту, це дасть змогу зосередитися на найскладніших темах.

Цей тип контролю є дуже зручним для дистанційного навчання, а також для навчання з використанням комп'ютерних програм або автоматизованих систем тестування.

➢ Метод самооцінки передбачає формування в учнів критичного ставлення до власних можливостей та об'єктивного оцінювання результатів своєї навчальної діяльності. За рівнем самооцінки учнів умовно поділяють на тих, хто схильний переоцінювати себе, недооцінювати або оцінювати свої досягнення адекватно. Для розвитку самоконтролю й самооцінки вчитель повинен аргументувати виставлені оцінки, пропонувати учням самостійно оцінити власну відповідь, організовувати взаємоконтроль і рецензування відповідей однокласників.

Самоконтроль і самооцінювання доцільно використовувати щодо тих знань і вмінь, рівень засвоєння яких учні можуть визначити самостійно, зокрема, правил, формул, географічних назв, історичних фактів, віршів тощо.

З метою ефективної організації самоконтролю учнів знайомлять із критеріями та нормами оцінювання, звертаючи увагу на відмінність між істотними й неістотними помилками. Результати самоконтролю та самооцінки можуть фіксуватися в класному журналі, що підвищує

відповідальність учнів за результати навчання, сприяє вихованню чесності, самоповаги й почуття власної гідності.

7. Рекомендації щодо використання методів. Методи навчання в школі відповідають освітнім і виховним цілям та змісту освіти. Вони спрямовують діяльність учителя на формування всебічно розвиненої особистості, здатної свідомо використовувати знання й уміння на користь суспільства та держави. Особливе значення мають методи, що вимагають від учнів активності, самостійності, відповідального й творчого ставлення до навчально-пізнавальної діяльності. Загалом вибір методів зумовлюється загальною метою освіти й виховання.

Навчальний процес ґрунтується на системі дидактичних принципів, які випливають із закономірностей навчання. Під час добору методів учитель має враховувати необхідність систематичності, доступності, науковості й наочності навчального матеріалу, а також створювати умови для активної й свідомої діяльності учнів.

Вибір методів значною мірою залежить від специфіки навчального предмета. Деякі з них є універсальними й застосовуються майже на всіх уроках (пояснення, бесіда, робота з книгою), інші характерні для окремих дисциплін (лабораторні заняття з фізики, хімії, біології). У кожній ситуації вчитель визначає найбільш ефективний метод, враховуючи тему, мету та завдання уроку. Так, під час вивчення нового матеріалу доцільні словесні й наочні методи, а для закріплення знань – вправи та практична діяльність.

На вибір методів впливають структура уроку та послідовність його етапів. Наприклад, перевірку домашнього завдання можна здійснювати шляхом індивідуального, фронтального або ущільненого опитування, тоді як для опрацювання нового матеріалу потрібні інші підходи.

Важливим чинником є вікові особливості учнів: лекційна форма неефективна в молодших і середніх класах, а самостійну роботу з підручником застосовують лише після сформування відповідних умінь. Значну роль відіграє й матеріально-технічна база школи, адже наявність обладнаних кабінетів і наочних засобів дозволяє поєднувати словесні, наочні та практичні методи.

Вибір методів навчання залежить також від місця розташування школи: у міських школах ширші можливості для використання музеїв, підприємств, культурних установ, тоді як у сільській місцевості легше організувати спостереження за природними й господарськими процесами.

Плануючи урок, учитель повинен забезпечувати зміну видів діяльності, щоб підтримувати увагу та зацікавленість учнів, оскільки одноманітність знижує ефективність навчання. Враховується також час, відведений на урок: методи мають забезпечувати досягнення мети з мінімальними витратами часу.

Важливу роль відіграють особистість педагога, його індивідуальний стиль роботи. Проте справжня педагогічна майстерність полягає у володінні всією системою методів навчання, а не лише тими, які вчителеві найбільш зручні.

Суттєвою умовою ефективності методів навчання є їхній діалогічний характер, що передбачає постійну взаємодію між учителем і учнями. Діалог активізує пізнавальну діяльність, сприяє розвитку особистості та глибшому засвоєнню знань.

Багаторічна педагогічна практика дозволяє вчителеві, спираючись на дидактичну теорію, гнучко добирати й використовувати методи залежно від конкретних умов. Лише виважений вибір і правильне використання методів навчання забезпечують високий рівень знань учнів та формують у них потребу в систематичній, свідомій і творчій навчальній праці.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Метод навчання учнів – це...

А) шлях, спосіб досягнення навчальної мети

Б) спрямованість навчання на пізнання учнів

В) спосіб організації взаємодії вчителя й учнів

2. Вкажіть відповідь, де перераховані головні ознаки розповіді:

А) яскравість зображення фактів, динамічність, емоційність

Б) довготривалість, філософські роздуми

В) пояснення суті явища; конкретність; лаконічність

3. Чи правильно стверджувати, що метод розповіді можна використовувати лише для предметів гуманітарного циклу?

А) ні, таке твердження не вірне

Б) так, звичайно

В) лише у окремих випадках розповідь використовується на інших предметах

4. Визначте варіант відповіді, де вказана ознака, що не характерна для лекції як методу навчання:

А) розвиває лише конкретно-образне мислення

Б) науковий виклад інформації

В) розкриває зовнішні характеристики природних, соціальних явищ

5. Який метод навчання розкриває суть явища, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності його розвитку?

А) пояснення

Б) розповідь

В) інструктаж

6. Метод інструктажу застосовують для…

А) надання учням різноманітних інструкцій

Б) спрямування учнів на виконання навчально-пізнавальних, трудових дій у процесі самостійної роботи

В) роз'яснення наукових понять, теорій

7. Який з поданих методів є одним із видів дослідницької самостійної роботи учнів?

А) вправи

Б) робота з книгою

В) написання реферату

8. Як Ви розумієте вислови: «Усіма можливими засобами треба запалити у дітях гаряче прагнення до знань та учіння» – Я.А. Коменський

«Головне у навчанні не тільки те, що повідомляється. А й як повідомляється… Найзвичайніші щоденні предмети, які майстерно прищеплюються дитині, для неї у сто крат корисніші у майбутньому, ніж високі істини, погано викладені й анітрохи не пристосовані до його понять».

Запропонуйте текст бесіди для учнів 5 класу на тему «Спостереження за погодою» (10 хвилин)

Реферати

Застосування методів контролю у вивченні географії

Я. Коменський про суть методу наочності

Есе

Шляхи удосконалення методів навчання.

Тема: Інтерактивні методи навчання: сутність, види та використання у сучасній школі

План

1. Сутність інтерактивного навчання
2. Види інтерактивних методів
3. Переваги та обмеження інтерактивного навчання

1. Сутність інтерактивного навчання. Сучасна освіта переживає значні трансформації, пов'язані зі зміною ролі учителя та учня у навчальному процесі. Якщо традиційне навчання зосереджувалося на передачі знань від учителя до учня, то інтерактивне навчання ставить у центр процесу активного учня, що не лише отримує інформацію, а й активно взаємодіє з учителем,

однокласниками та навчальним середовищем. Інтерактивне навчання є одним із провідних напрямів сучасної педагогіки, оскільки воно сприяє розвитку критичного мислення, творчих здібностей та комунікативних навичок.

Інтерактивне навчання можна визначити як педагогічну технологію, яка ґрунтується на принципах активного пізнання та взаємодії всіх учасників освітнього процесу. На відміну від пасивного сприйняття інформації, учні у процесі інтерактивного навчання беруть безпосередню участь у формуванні знань. Такий підхід спрямований на те, щоб навчання стало процесом спільного конструювання знань, де кожен учасник не лише засвоює матеріал, а й обмінюється власними ідеями та досвідом.

Однією з ключових рис інтерактивного навчання є активність учня. Учні не обмежуються лише слуханням лекцій або виконанням завдань за інструкцією вчителя. Вони беруть участь у дискусіях, працюють у групах, розв’язують проблемні ситуації та дослідницькі завдання. Активність учнів стимулює їхню зацікавленість, формує вміння самостійно знаходити інформацію та аналізувати її, а також сприяє розвитку когнітивних навичок, необхідних для успішної соціалізації та професійної діяльності.

Другим важливим елементом інтерактивного навчання є взаємодія та комунікація. Учні навчаються через обмін думками, колективне обговорення проблемних ситуацій і взаємну підтримку. Така взаємодія дозволяє формувати навички співпраці та взаєморозуміння, які є критично важливими в сучасному суспільстві. Комунікація у класі стає середовищем, де кожен учень має можливість висловити власну позицію, обґрунтувати свої аргументи та врахувати думки інших.

Інтерактивне навчання також базується на принципі спільного конструювання знань. Це означає, що знання не створюється тільки вчителем і не сприймається пасивно учнями, а формується у процесі активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Такий підхід стимулює аналітичне та критичне мислення, оскільки учні вчаться порівнювати різні точки зору, формулювати власні висновки та аргументовано відстоювати їх. Водночас спільне конструювання знань підвищує рівень мотивації до навчання, адже учні відчувають власну значущість у процесі здобуття знань.

Ще однією характерною рисою інтерактивного навчання є розвиток критичного мислення та творчих здібностей. У сучасній освіті цінність знань визначається не лише обсягом інформації, а й здатністю її аналізувати, ставити запитання, пропонувати альтернативні рішення та генерувати нові ідеї. Інтерактивні методи навчання створюють умови для того, щоб учні могли відпрацьовувати ці навички у практичній діяльності: через дискусії, рольові ігри, моделювання ситуацій або колективне вирішення проблем.

Мотивація до навчання є ще однією важливою складовою інтерактивного процесу. В умовах активного навчання учні отримують можливість вибору завдань, самостійно планують свої дії та приймають відповідальність за результати. Це підвищує внутрішню мотивацію, робить навчання більш цікавим і значущим для учнів. Крім того, інтерактивні методи дозволяють адаптувати навчальний процес під індивідуальні потреби та темп учня, що є важливим фактором у забезпеченні ефективності навчання.

Інтерактивне навчання ґрунтується на певних принципах, які визначають його організацію та методику. Серед них:

- Орієнтація на особистість учня – навчання будується з урахуванням індивідуальних особливостей, потреб і здібностей кожного учня.
- Використання проблемних та дослідницьких ситуацій – навчальні завдання повинні стимулювати учнів до пошуку рішень, формування власних думок і самостійного аналізу.
- Залучення до співпраці всіх учасників навчального процесу – учні працюють у групах, обговорюють ідеї, вирішують спільні завдання.
- Поступове ускладнення завдань і розвиток самостійності учнів – навчальний процес планується так, щоб учні поступово переходили від простих завдань до більш складних і творчих.

Інтерактивне навчання має численні переваги, що роблять його ефективним інструментом сучасної освіти. Воно підвищує якість засвоєння знань, стимулює розвиток критичного мислення, аналітичних та комунікативних навичок, формує здатність працювати в команді, сприяє саморозвитку та самостійності учнів. Крім того, інтерактивні методи створюють позитивний психологічний клімат у класі, зменшують страх помилок і сприяють активній участі кожного учня.

Потрібно зазначити, що інтерактивне навчання не є універсальною панацеєю і його ефективність залежить від правильного планування та використання відповідних методів. Учитель виступає в ролі модератора та організатора процесу, який спрямовує активність учнів, підтримує конструктивну взаємодію та забезпечує досягнення навчальних цілей. При цьому особливо важливо, щоб завдання були реалістичними та зрозумілими, а навчальне середовище – підтримуючим і мотивуючим.

Сучасні дослідження у галузі педагогіки підтверджують, що інтерактивне навчання сприяє формуванню компетентностей, необхідних для життя в сучасному суспільстві: уміння вчитися протягом життя, здатність до самоорганізації, навички командної роботи та здатність приймати рішення в умовах невизначеності. Таким чином, інтерактивне навчання не лише забезпечує засвоєння знань, а й формує в учнів ключові компетентності, необхідні для успішної професійної та соціальної діяльності.

У підсумку, інтерактивне навчання можна розглядати як основу сучасної педагогіки, яка ставить у центр освітнього процесу активного учня, розвиває його мислення, комунікативні та творчі здібності, формує самостійність і мотивацію до навчання. Його застосування у школі дозволяє створити динамічний, ефективний та цікавий навчальний процес, який готує учнів до життя в умовах постійних змін та високих вимог сучасного світу.

2. Види інтерактивних методів. Інтерактивні методи навчання є різноманітними і можуть застосовуватися в школі залежно від мети уроку, теми та віку учнів. Всі вони об'єднує спільний принцип – активна участь учнів у процесі здобуття знань через взаємодію з учителем, однокласниками та навчальним матеріалом. Класифікація інтерактивних методів дозволяє педагогам систематизувати їх та обирати найбільш ефективні інструменти для конкретного навчального завдання.

- Дискусія – це форма навчальної роботи, у якій учні обговорюють певну проблему або питання, намагаючись аргументовано висловити власну позицію та вислухати інших. Метод дискусії розвиває критичне мислення, вміння формулювати власні думки та оцінювати аргументи опонентів.
- Дебати як різновид дискусії мають чітко визначену структуру: учні поділяються на дві або більше команд, які відстоюють протилежні точки зору. Під час дебатів формується навичка логічного мислення, публічного виступу та конструктивного діалогу. Наприклад, на уроці історії учні можуть обговорювати, які фактори були визначальними у розвитку певної епохи, аргументуючи свої відповіді історичними фактами.
- Рольові ігри передбачають моделювання конкретних ситуацій або професійних ролей, у яких учні виконують завдання відповідно до заданого сценарію. Такий метод дозволяє зануритися в практичний контекст, розвивати комунікативні та соціальні навички, а також вчитися приймати рішення у складних умовах.

Наприклад, на уроках правознавства можна моделювати судовий процес, де учні виконують ролі прокурора, захисника та свідків. На уроках біології учні можуть представляти ролі дослідників у лабораторії або екологів, що оцінюють стан природних ресурсів. Рольові ігри стимулюють емоційне включення та активність учнів, що підвищує ефективність засвоєння матеріалу.

- Групова робота передбачає спільне виконання завдань невеликою кількістю учнів, де кожен учасник відповідає за певний аспект завдання. Такий метод формує командні навички, розвиває здатність слухати та враховувати думку інших, а також підвищує рівень самостійності учнів. Рзновидами групової роботи є робота в міні-групах, проєктних та ротаційних групах. Міні –групи – це групи в яких 3–5 учнів виконують конкретне завдання та обговорюють результати. Проєктні групи, як правило, працюють над

довготривалим завданням або дослідженням. Ротаційні групи – це групи, де учні по черзі обмінюються ролями та завданнями, забезпечуючи комплексне опрацювання матеріалу.

- Мозковий штурм – це метод генерування ідей, де всі учасники пропонують свої варіанти без оцінки чи критики на початковому етапі. Такий підхід сприяє креативності, пошуку нових рішень та активній участі всіх учнів.

Наприклад, на уроках літератури учні можуть запропонувати різні альтернативні закінчення твору або ідеї для створення власного сюжету. На уроках географії цей метод дозволяє генерувати припущення щодо розв'язання екологічних проблем. Мозковий штурм стимулює мислення учнів та формує вміння працювати у нестандартних ситуаціях.

- Метод «Навчаючи інших» (Teaching Others) передбачає, що учні після засвоєння матеріалу пояснюють його іншим однокласникам. Такий підхід активізує пам'ять, поглиблює розуміння та формує навички комунікації. Учень, який виконує роль «вчителя», змушений структурувати знання, пояснити їх доступно та відповісти на запитання.

Наприклад, після вивчення певної теми з географії група учнів може підготувати короткий урок для всього класу. Це стимулює самостійне мислення та допомагає закріпити знання через практичне застосування.

Сучасні інтерактивні методи часто поєднуються з цифровими технологіями, такими як онлайн-опитування, інтерактивні тести, хмарні платформи для групової роботи або інтерактивні дошки. Це дозволяє зробити навчальний процес більш динамічним, візуально привабливим та адаптивним.

Наприклад, учні можуть працювати над спільним документом у Google Docs, проходити онлайн-вікторини або брати участь у веб-квестах. Цифрові інтерактивні інструменти підвищують мотивацію учнів, роблять уроки більш захопливими та зручними для оцінювання прогресу.

Інтерактивні методи навчання застосовуються для того, щоб активізувати учнів у процесі навчання, покращити взаємодію між учасниками та сприяти глибшому засвоєнню матеріалу. На уроках географії використання таких методів дає можливість не лише закріпити теоретичні знання, але й розвивати вміння аналізувати, робити висновки та працювати в команді. Розглянемо, як можна застосовувати методи «акваріум», «метод дуель», «метод куб», «метод правильно-неправильно» на уроках географії.

- Метод «Акваріум» є чудовим способом активізувати учнів у груповій роботі, одночасно даючи можливість кожному висловити свою думку та слухати інших. Під час його використання учні діляться на дві групи: одна група (наприклад, п'ять учнів) бере участь у «дискусії» (вони сидять у центрі класу, як у акваріумі), а інша група спостерігає за процесом.

Наприклад, на уроці географії можна організувати обговорення питання «Як зміни клімату впливають на різні регіони світу?» Один «акваріум» представляє погляд тих, хто підтримує думку про позитивний вплив зміни клімату на деякі регіони (наприклад, зростання сільськогосподарського виробництва в холодних зонах), а інший – тих, хто вважає зміни негативними (зростання рівня моря, погіршення екосистем). Спостерігачі в цей час аналізують аргументи і надають свої зауваження після завершення дискусії.

Цей метод дозволяє активізувати учнів, спонукає до глибшого осмислення проблеми, а також дає можливість працювати з різними точками зору.

- Метод «Дуель» – це інтерактивна гра, в якій учні діляться на дві команди і змагаються між собою, відповідаючи на запитання чи вирішуючи проблеми. Це метод, який допомагає не лише підвищити мотивацію учнів, але й формує навички швидкого мислення та уміння працювати в команді.

Під час уроку можна запропонувати учням змагатися у «дуелі» на тему «Найбільші річки світу». Вчитель по черзі задає запитання командам, які повинні швидко дати правильні відповіді. Наприклад, «Яка найбільша річка в Африці?» або «Яка річка є найдовшою у світі?» Кожна команда повинна мати певну кількість секунд для відповіді, і якщо вони дають правильну відповідь – отримують бал. Гра допомагає учням не лише перевірити свої знання, а й навчає швидко приймати рішення і працювати в команді.

- Метод «Куб» є цікавою технікою, яка стимулює учнів до різних типів мислення: логічного, критичного, творчого тощо. Метод базується на використанні кубика, на гранях якого розміщено різні запитання або завдання. Кожен учень кидає кубик і відповідає на питання, яке випало на тій чи іншій грані. Це дозволяє застосувати різні підходи до вивчення матеріалу і стимулює активність учнів.

На уроках географії можна створити кубик, на кожній грані якого буде своє завдання, наприклад:

Грані кубика можуть бути:

1. «Назви найважливіші кліматичні зони світу»,
2. «Опиши особливості клімату на території України»,
3. «Які фактори впливають на зміну клімату?»,
4. «Які річки протікають через Африку?»,
5. «Перелічіть найбільші гірські системи світу»,
6. «Що таке біосфера і які її компоненти?».

Учень, який кидає кубик, відповідає на питання, яке випало. Цей метод дозволяє учням працювати з різними аспектами теми і сприяє розвитку креативного підходу до навчання.

Метод «Правильно-неправильно» допомагає учням швидко перевірити свої знання і зрозуміти, де вони можуть помилятися. Вчитель задає запитання, і учні мають відповісти «правильно» або «неправильно» залежно від того, чи є твердження вірним.

Цей метод можна використовувати для швидкого повторення матеріалу або для тестування знань учнів. Наприклад, на уроці про природні ресурси можна задати такі твердження:

«Бразилія – найбільший виробник нафти в світі» (неправильно),

«Антарктида є континентом з постійним лідовим покриттям» (правильно),

«Гімалаї – найвища гірська система на планеті» (правильно),

«Міру впливу сонячної радіації на клімат регулює вітер» (неправильно).

Учні дають свою відповідь, і вчитель пояснює правильність чи неправильність тверджень. Цей метод не лише дає можливість перевірити знання, а й швидко коригує помилки та забезпечує зворотний зв'язок.

Інтерактивні методи, такі як «акваріум», «метод дуель», «метод куб» і «метод правильно-неправильно», є ефективними інструментами для організації навчального процесу на уроках географії. Вони допомагають учням розвивати не тільки знання з конкретної дисципліни, а й важливі навички, такі як критичне мислення, комунікація, співпраця та здатність швидко приймати рішення. Застосування цих методів робить уроки більш динамічними та інтерактивними, що позитивно впливає на мотивацію та зацікавленість учнів.

3. Переваги та обмеження інтерактивного навчання. Інтерактивне навчання посідає важливе місце в сучасному освітньому процесі, оскільки відповідає потребам суспільства у формуванні активної, мислячої, соціально компетентної особистості. Його впровадження змінює традиційну роль учителя й учня, перетворюючи навчання на спільний процес співпраці, діалогу та взаємного збагачення досвідом. Разом із тим інтерактивне навчання має не лише значні переваги, а й певні обмеження, які необхідно враховувати в педагогічній практиці.

До основних переваг інтерактивного навчання належить:

✓ високий рівень активності учнів. У процесі взаємодії кожен школяр залучений до роботи, має можливість висловити власну думку, поставити запитання, аргументувати свою позицію. Це сприяє глибшому засвоєнню навчального матеріалу, оскільки знання не просто передаються в готовому вигляді, а конструюються самими учнями в процесі обговорення, аналізу та спільного пошуку рішень. Особливо важливим є те, що інтерактивне навчання формує стійку навчальну мотивацію, адже учні відчувають свою значущість, відповідальність за результат спільної діяльності та бачать практичну цінність отриманих знань.

✓ Ще однією суттєвою перевагою інтерактивного навчання є розвиток ключових компетентностей. Під час роботи в парах і групах учні

вчаться співпрацювати, домовлятися, слухати інших, толерантно ставитися до різних точок зору. Вони набувають комунікативних навичок, уміння аргументовано висловлювати думки, критично оцінювати інформацію, приймати рішення в проблемних ситуаціях. Такі вміння є надзвичайно важливими не лише в навчанні, а й у подальшому житті, оскільки сприяють соціальній адаптації та успішній самореалізації особистості.

✓ Інтерактивне навчання також створює сприятливий психологічний клімат у класі. Атмосфера співпраці, взаємоповаги та довіри зменшує страх помилки, підвищує впевненість учнів у власних силах. Учитель у такому навчальному середовищі виступає не як контролер, а як організатор, порадник і партнер, що позитивно впливає на взаємини між усіма учасниками освітнього процесу. Крім того, інтерактивні методи дозволяють враховувати індивідуальні особливості учнів, їхній рівень підготовки, темп роботи та пізнавальні інтереси.

Водночас поряд із перевагами інтерактивне навчання має й певні обмеження.

✓ Насамперед воно потребує значних витрат часу як на підготовку уроку, так і на його проведення. Учителю необхідно ретельно продумати структуру заняття, підібрати доцільні методи, підготувати дидактичні матеріали, передбачити можливі труднощі та шляхи їх подолання. У межах обмеженого навчального часу не завжди вдається поєднати інтерактивні методи з необхідністю опрацювання великого обсягу навчального матеріалу.

✓ Складнощі можуть виникати й через недостатній рівень підготовленості учнів до такої форми роботи. Не всі школярі одразу готові брати активну участь у дискусіях, висловлювати власну думку чи працювати в групі. Частина учнів може залишатися пасивною, перекладаючи відповідальність на більш активних однокласників. У таких випадках учителю необхідно поступово формувати навички співпраці, навчати правилам групової роботи та створювати ситуації успіху для кожного.

✓ Обмеження інтерактивного навчання пов’язані також із професійною готовністю педагога. Ефективне використання інтерактивних методів вимагає високого рівня педагогічної майстерності, гнучкості мислення, уміння швидко реагувати на непередбачувані ситуації, підтримувати дисципліну та водночас зберігати демократичний стиль спілкування. Не всі вчителі психологічно готові відмовитися від традиційної ролі єдиного джерела знань і перейти до партнерських відносин з учнями.

Таким чином, інтерактивне навчання є потужним засобом підвищення якості освіти, розвитку особистості учня та формування життєво важливих компетентностей. Водночас його ефективність залежить від продуманого поєднання з традиційними методами, рівня підготовки учнів і професійної майстерності вчителя. Усвідомлення переваг і обмежень

інтерактивного навчання дає змогу педагогові раціонально використовувати його можливості та досягати оптимальних результатів у навчально-виховному процесі. Переваги і недоліки використання інтерактивних методів наведемо у таблиці 7.

Таблиця 7.

Переваги і недоліки використання інтрактивних методів навчання

Параметр	Переваги (Плюси)	Недоліки та ризики (Мінуси)
Ефективність засвоєння	Учні запам'ятовують до 80-90% матеріалу, оскільки вони самі його опрацьовують і пояснюють іншим.	Вимагає значно більше часу на вивчення однієї теми порівняно з лекційною формою.
Розвиток навичок	Формується критичне мислення, вміння аргументувати думку, працювати в команді та лідерство.	Учням, які звикли до пасивної ролі, спочатку може бути психологічно комфортніше «відсидітися».
Мотивація	Високий інтерес до навчання через ігрові елементи, дискусії та відсутність страху перед помилкою.	Можливий ризик перетворення уроку на розвагу, де зміст навчання відходить на другий план.
Роль учителя	Вчитель звільняється від ролі «транслятора» і стає ментором, що покращує взаємини з класом.	Потребує високої кваліфікації: вчителю важче контролювати хід уроку та вчасно реагувати на деструктивні суперечки.
Дисципліна та атмосфера	Створюється демократичне середовище, де кожен відчуває себе почутим.	Підвищений рівень шуму в класі, що може заважати іншим або сприйматися як безлад.
Оцінювання	Можливість оцінити не лише знання, а й зусилля, логіку та комунікацію.	Складність об'єктивного оцінювання кожного окремого учня під час групової роботи.

Мінімізувати недоліки можна шляхом:

✓ Чіткого регламенту: встановлюйте суворі часові межі для кожного етапу (наприклад, 3 хвилини на обговорення).

✓ Встановлення правил гри: Обов'язково приймайте разом з учнями «Кодекс дискусії» (не перебивати, критикувати ідею, а не людину).

✓ Розподіл ролей: у кожній групі мають бути «тайм-кіпер» (стежить за часом), «секретар» (записує ідеї) та «спікер» (презентує результат). Це навчить відповідальності кожного.

Тема: Засоби навчання

План:

1. Що таке засоби навчання – визначення та основне призначення
2. Типи та особливості засобів навчання – характеристики і класифікація
3. Засоби навчання в умовах НУШ
4. Як ефективно використовувати засоби навчання – основні правила та рекомендації

1. Що таке засоби навчання – визначення та основне призначення. Успішність навчання та ефективність використання методів навчання значною мірою залежать від наявності та правильного використання засобів навчання.

Засоби навчання – це матеріальні або ідеальні об'єкти та ресурси, які допомагають організувати навчальний процес і виконують специфічні дидактичні функції. У сучасній педагогічній практиці існують три основні підходи до створення та використання засобів навчання:

Представниками першого підходу є кагорта старших педагогів. Вони вважають, що розробка засобів навчання не є частиною процесу викладання. Використовують лише ті засоби, що вже наявні в кабінеті. У цьому випадку засоби навчання ототожнюються із традиційними матеріалами наочності та контролю. Прихильники цього підходу вважають, що для викладання достатньо лише крейди та дошки.

Представники другого підходу, вчителі середнього віку, надають засобам навчання надзвичайно важливу роль, вважаючи їх основним чинником досягнення навчальної мети. Інші елементи процесу (методи, організація) підпорядковуються специфіці засобів. Такий підхід є реакцією на перший, але перебільшення ролі засобів може мати негативний ефект.

Представники третього підходу, в основному сучасні молоді вчителі, визначають засоби навчання як складову системи діяльності вчителя та учнів. Вони виконують певні функції та разом із іншими компонентами забезпечують якість засвоєння знань і розвиток розумових здібностей учнів.

2. Типи та особливості засобів навчання – характеристики і класифікація. За складом об'єктів засоби навчання поділяють на:

Матеріальні – підручники, навчальні посібники, таблиці, моделі, макети, навчально-лабораторне обладнання, приміщення, меблі, мікроклімат, розклад занять, режим харчування та інші матеріально-технічні умови.

Ідеальні – знання, уміння та навички, засвоєні раніше учнями та вчителем, які використовуються для засвоєння нової інформації. Ідеальні засоби включають способи міркування, обчислення, докази, що є «арсеналом» для подальшого навчання.

У процесі навчання учні розвивають семіотичну функцію мови – уміння користуватися знаками, символами та будувати значущі форми висловлювання. Ця діяльність називається знаково-символічною.

Матеріальні ідеальні засоби навчання не суперечать один одному, а доповнюють. Матеріальні засоби зазвичай привертають увагу, а ідеальні допомагають глибоко зрозуміти матеріал.

Найважливішим засобом навчання є слово вчителя. За його допомогою педагог організовує засвоєння знань, формує практичні навички та сприяє розвитку мислення учнів.

Мовлення вчителя – це мовлення, пристосоване до розв'язання педагогічних завдань і специфіки взаємодії з учнями. Його професійні особливості: спеціально організується вчителем відповідно до педагогічної ситуації; спрямоване на досягнення гуманістичної мети навчання; добір мовних засобів здійснюється залежно від завдань і потреб учнів; мовлення підпорядковується аналізу реакцій учнів та зворотного зв'язку; є об'єктом педагогічного аналізу і самовдосконалення вчителя.

Мовлення буває монологічним (розповідь, лекція, пояснення, коментар) та діалогічним (бесіда, запитання-відповіді).

На означення організації мовлення вчителя використовують поняття «комунікативна поведінка».

Комунікативна поведінка – це організація мовлення та невербальної поведінки вчителя, яка формує емоційно-психологічну атмосферу уроку та впливає на стиль взаємодії з учнями. Вона оцінюється за тим, що і як говорить вчитель; жестами, рухами, мімікою; змістом і підтекстом слів; реакціями учнів, на які розраховано повідомлення.

У реальному житті школи – на уроках, перервах, позакласних заходах – мовлення вчителя формує складну поліфонію реплік, запитань, оцінок та емоційних реакцій, яка створює неповторну атмосферу спілкування. Учні запам'ятовують не лише знання, а й настрій, враження, інтонацію, тон голосу, стиль реакції педагога.

Тому, плануючи спілкування з учнями, важливо враховувати не тільки зміст повідомлення, а й особливості мовлення та комунікативної поведінки: як говорити, які вербальні та невербальні засоби використовувати, яку атмосферу створити для ефективного навчання.

Педагогічна ефективність мовлення вчителя значною мірою залежить від рівня володіння мовою та вміння правильно обирати мовні засоби. Важливим є також дотримання вимог законодавства щодо мови в освітньому процесі. Згідно із Законом України «Про освіту» (від 05.09.2017, набрав чинності 28.09.2017, ст.7) державною мовою навчання у закладах освіти є українська. Це гарантує кожному громадянинові України право здобувати освіту всіх рівнів (дошкільна, загальна середня, професійно-технічна, фахова

передвища, вища, позашкільна та післядипломна) державною мовою у державних і комунальних закладах освіти. Особи з національних меншин можуть здобувати дошкільну та початкову освіту поряд із державною мовою мовою своєї меншини, шляхом створення окремих класів або груп. Особи з корінних народів України мають право навчатися поряд із державною мовою мовою свого корінного народу. Для всіх осіб із національних меншин і корінних народів гарантоване право на вивчення рідної мови у закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства. Особи з порушенням слуху забезпечуються правом на навчання жестовою мовою та на вивчення української жестової мови. Заклади освіти обов'язково забезпечують вивчення державної мови у повному обсязі, необхідному для професійної діяльності. Для іноземців та осіб без громадянства створюються умови для вивчення державної мови. Держава сприяє вивченню міжнародних мов, перш за все англійської, та можливості викладання окремих дисциплін двома чи більше мовами (українською, англійською або іншими офіційними мовами ЄС). За бажанням здобувачів освіти можливо вивчати мову корінного народу чи національної меншини як окрему дисципліну. Держава підтримує створення закордонних закладів освіти з українською мовою навчання або вивченням української мови.

Педагогічна ефективність комунікативної поведінки залежить від: загального стилю спілкування вчителя з учнями; його установки на взаємодію; розуміння психологічних особливостей мовної ситуації.

Різні стилі спілкування впливають на комунікативну поведінку: гуманістичний стиль – дружнє ставлення до учнів, спрямованість на співпрацю, створення атмосфери «ми» (спільних роздумів та переживань), щире, інтонаційно виразне мовлення. Авторитарний стиль – створює психологічні бар'єри: мовлення зазвичай сухе, невиразне, з інтонаціями байдужості чи залякування.

Мовлення педагога виконує кілька основних функцій: комунікативну – встановлення та регуляція взаємин з учнями, забезпечення гуманістичного розвитку. Психологічну – створення умов для психологічної свободи, прояву індивідуальності учня, зняття соціальних затисків. Пізнавальну – забезпечення повного сприймання навчальної інформації, формування особистісного і емоційного ставлення до знань. Організаційну – раціональна організація навчальної та практичної діяльності учнів.

Продуктивне мовлення педагога передбачає: дотримання культури мови; спрямованість мовлення на інтелектуальний, емоційно-вольовий та моральний вплив на учнів; орієнтацію на учнів і ситуацію спілкування; володіння технікою мови.

За І. Зязуном, основні шляхи формування культури мовлення вчителя: самоконтроль та розвиток мовної культури; установка на оволодіння

літературною мовою у різних ситуаціях; розвиток умінь виразного і професійно-педагогічного мовлення; вдосконалення комунікативних навичок і соціальних умінь; розвиток психофізичних особливостей особистості, необхідних для ефективного педагогічного мовлення.

Підручник є важливим засобом навчання, який допомагає учням відновлювати, повторювати та закріплювати знання, отримані на уроці, виконувати домашні завдання та повторювати пройдений матеріал. Він передає навчальну інформацію не лише через текст, а й за допомогою фотографій, малюнків, схем, графіків та інших візуальних елементів.

Підручники виконують три основні функції: освітня – забезпечує відповідність змісту підручника навчальній програмі та державним стандартам щодо обсягу знань, умінь і навичок. Розвивальна – сприяє загальному розвитку учнів: формує мотиви навчання, пам'ять, мислення, уяву, мовлення, уміння планувати навчальну діяльність та контролювати її. Виховна – впливає на формування світогляду учнів, допомагає їм у майбутньому самовизначенні та розвитку духовної сфери.

Підручники можуть слугувати джерелом інформації протягом кількох років. У більшості з них виділяють: «ядро» – концентрує головні ідеї навчального курсу; «оболонку» – містить тимчасову інформацію, яка змінюється з часом.

Підручники класифікують: за науковою спрямованістю: гуманітарні, фізико-математичні, природознавчі тощо. За характером викладу матеріалу: академічні, прикладні. За методами навчання: інформаційні, проблемні, програмовані, комплексні.

Методологічну основу підручників складає пояснювально-ілюстративний тип навчання. Тобто, учні засвоюють матеріал переважно репродуктивно, намагаючись детально запам'ятати текст; навички формуються на основі правил і зразків; перевага – здатність передавати великі обсяги інформації; недолік – обмежує творчий розвиток учня.

Розвивальний підхід є основою для проблемних підручників; у гуманітарних дисциплінах проблемний матеріал подається через формулювання проблеми на початку, а далі – її суперечливий розвиток; у природничих науках учням пропонуються дослідницькі завдання, які відкривають нові факти; проблемні запитання стимулюють активну роботу над текстом, мислення, узагальнення та формування висновків.

Комплексні або проблемно-програмові підручники побудовані за принципом того, що частина інформації призначена для розуміння проблеми; проблема вирішується через логіку проблемного навчання; засвоєння матеріалу перевіряється програмованими дозами.

Загальнодидактична структура підручника включає: тексти: основний, додатковий, пояснювальний. Позатекстові компоненти: апарат організації

засвоєння (запитання, завдання, пам'ятки, приклади, зразки розв'язання задач); ілюстративні матеріали (фотографії, малюнки, карти, плани, схеми); апарат орієнтування (вступ, зміст, бібліографія).

Структура підручника значною мірою впливає на якість засвоєння навчального матеріалу учнями.

Інші засоби навчання виконують різноманітні функції. Вони можуть частково замінювати вчителя як джерело знань, наприклад: кінофільми, магнітофони, навчальні пристрої та комп'ютери.

Спеціальні технічні засоби навчання або інформаційні технології (ТЗН або ІТ) є необхідним чинником ефективного засвоєння знань учнями. До них належать: дидактична техніка: кіно- та діапроектори, телевізори, відеомагнітофони, електрофони; аудіовізуальні засоби: навчальні фільми, кінофрагменти, слайди, транспаранти, діафільми, диапозитиви; фонопосібники: грамо- та магнітофонні записи, радіопередачі; відеозаписи та телепередачі; комп'ютерна техніка з мультимедійними проекторами, що сьогодні здатна замінити більшість традиційних засобів навчання.

ТЗН (ІТ) дозволяють не лише демонструвати навчальний матеріал, а й створювати його самостійно, сприяючи розвитку творчих і практичних навичок учнів.

Комплексне використання аудіовізуальних засобів потребує врахування наступних чинників: пізнавальні закономірності діяльності учнів: оцінка їх готовності до сприймання та засвоєння навчального матеріалу через ТЗН. Органічне поєднання ТЗН (ІТ) з традиційними методами навчання: розповіддю вчителя, поясненнями, бесідами. Методичні прийоми: установка на сприймання перед демонструванням; пояснення та коментування аудіовізуального матеріалу; чергування демонстрування (прослуховування) та пояснення; синхронне коментування або обговорення окремих фрагментів.

Підготовка до занять з використанням ТЗН (ІТ) включає: аналіз мети та змісту уроку; визначення обсягу знань, які повинні засвоїти учні (факти, поняття, закони, гіпотези); вибір необхідних ТЗН (ІТ) та дидактичних матеріалів, встановлення їх відповідності темі уроку; визначення попереднього досвіду учнів, на якому ґрунтуватиметься вивчення теми; розробка методів та прийомів забезпечення активної пізнавальної діяльності, міцного засвоєння знань і формування навичок.

Розробка комплексу ТЗН (ІТ) зазвичай передбачає: вибір теми заняття; визначення необхідних засобів навчання; створення відсутніх навчальних посібників; визначення дидактичних функцій кожного посібника; з'ясування характеру роботи учнів з кожним посібником; вибір способу подання навчального матеріалу на різних етапах уроку; монтаж засобів навчання з урахуванням їх емоційного впливу на учнів.

Кабінетна система навчання забезпечує комплексне використання ТЗН (ІТ), наочності, навчальної літератури та дидактичних матеріалів, що сприяє: швидкому включенню учнів у навчальний процес; підвищенню наочності та доступності матеріалу; організації самостійної роботи та позакласної діяльності.

Водночас вона створює певні труднощі, зокрема при складанні розкладу, підтриманні санітарного стану та пересуваннях учнів.

- ✓ Академік АН ВШ України М. Фіцула пропонує класифікувати ІТ за: властивостями та впливом на якість знань;
- ✓ суб'єктами діяльності: засоби викладання (для вчителя) та засоби навчання (для учня);
- ✓ ефективністю у навчальному процесі та розвитку здібностей учнів.

Засоби навчання забезпечують пояснення та демонстрацію матеріалу, засоби навчання – активне засвоєння знань. Частина засобів може виконувати обидві функції залежно від етапу уроку.

ІТ виконують інформаційну функцію – передають точну інформацію про об'єкти та явища; керуючу функцію: стимулюють пізнавальні інтереси та активність учнів; підтримку самостійної роботи учнів у індивідуальному темпі.

Використовуються: засоби пояснення нового матеріалу, закріплення та повторення знань, контролю засвоєння.

Додатковими є допоміжні засоби: ручки, олівці, дошка, крейда, папір, пристрої для затемнення класу.

Недостатнє використання ІТ знижує якість знань через втрату наочності та пізнавального інтересу; а надмірна демонстрація спричиняє розважальний настрій учнів; оптимальна кількість демонстрацій на уроці – 4–5, з урахуванням засобів для самостійної роботи та контролю; розмір предметів і зображень повинен відповідати умовам зорового сприймання; при необхідності використовуються тіньова проєкція, оптичне збільшення або роздатковий матеріал.

Дослідження І. Колошиної показали, що ефективність засвоєння матеріалу залежить від того, чи учні працюють із готовими засобами навчання, чи конструюють їх разом із вчителем. Спільне виготовлення ІТ розвиває мислення, підвищує якість знань та розширює світогляд учнів.

Серед сучасних інформаційно-технічних засобів навчання комп'ютер займає особливе місце, адже спектр професій, де потрібні комп'ютерні навички, постійно зростає. Тому вміння користуватися комп'ютером є необхідним для кожного учня, і школа повинна забезпечити це навчання.

В сучасній освіті виділяють чотири основні напрями використання комп'ютерів:

- Комп’ютер як об’єкт вивчення – засвоєння принципів роботи та функцій комп’ютера.
- Комп’ютер як засіб навчання – допомагає пояснювати, демонструвати та закріплювати знання.
- Комп’ютер у системі управління освітою – автоматизація обліку, статистики та адміністративних процесів.
- Комп’ютер як елемент методики наукових досліджень – моделювання, обробка даних, аналітика.

Перевагами комп’ютеризованого навчання є те, що воно більш наочно демонструє географічні процеси, явища та експерименти за допомогою графіки, схем, діаграм. Допомагає виділити головне в матеріалі, виявляти причинно-наслідкові зв’язки та формувати знання про закономірності. Дозволяє створювати електронні бібліотеки, мультимедійні презентації, інтерактивні карти, шкільні краєзнавчі путівники, а також організовувати дистанційне навчання.

Серед обмежень та ризиків роботи з комп’ютером можна назвати наступні: робота з комп’ютером швидко стомлює, може погіршувати зір і впливати на нервову систему. Знижує розвиток усного мовлення та емоційної сфери. Сприяє формуванню індивідуалізму та конкурентності, уповільнює виховання колективізму та взаємодопомоги. Обмежена інформативність програм може швидко призвести до втрати інтересу в учнів. Взаємодія «учень–машина» може формувати негативізм до комп’ютера.

Розрізняють такі типи навчальних комп’ютерних програм:

- навчальні програми – для самостійного засвоєння нового матеріалу, дистанційного навчання або проблемно-тематичні.
- Програми-тренажери – для закріплення знань та умінь. Імітаційно-моделюючі програми – формують навички вирішення реальних проблем, іноді у груповій роботі.
- Програми з дидактичними іграми – підвищують ефективність засвоєння матеріалу та активізують індивідуальну або групову діяльність. Контролюючі програми– для організації поточного та підсумкового контролю.

Освітні програми за функцією класифікують на:

- навчальні – спрямовані на засвоєння нового матеріалу з урахуванням рівня знань та здібностей.
- Діагностичні (тестові) – перевірка знань, умінь та навичок. Тренувальні – для повторення та закріплення матеріалу.
- Імітаційні – відображають аспекти реальності для дослідження. Моделюючі – демонструють структуру та функції певного об’єкта чи процесу. Типу «мікросвіт» – створюють віртуальне навчальне середовище. Бази даних – сховища інформації з можливістю пошуку.

- Інструментальні програми – забезпечують виконання конкретних операцій (обробка тексту, таблиць, графіки).

Розрізняють також інші засоби наочності:

- картини, карти, таблиці – уточнюють і поглиблюють відомості, які подає вчитель.
- Предмети та прилади – прямі об'єкти вивчення (машини, хімічні речовини, живі організми).
- Моделі, гербарії, колекції – опосередковують зв'язок з природою або виробництвом.
- Знакові засоби – карти, графіки, діаграми, які допомагають учням оперувати символами та абстракціями.

Особливо в географії картографічні матеріали мають вирішальне значення для аналізу природних і господарських явищ та оцінки взаємозв'язків виробництва і ресурсів.

Шкільні карти є важливим дидактичним засобом навчання, зміст і оформлення яких відповідають віковим особливостям учнів та рівню їхньої картографічної підготовки. Вони сприяють формуванню уявлень про просторове розташування об'єктів, розвитку логічного мислення, пам'яті, аналітичних навичок, мовлення, самостійності та інтересу до навчальної дисципліни. Карти випускаються для різних класів: для молодших школярів вони більш загальні, прості та схематичні, тоді як для середніх і старших класів –детальніші, насиченіші інформацією, що забезпечує глибший аналіз території.

Ознайомлення учнів з картами та планом місцевості починається в початкових класах і включає орієнтування за компасом, креслення плану простого предмета, роботу з масштабом, умовними знаками, читання топографічного плану та карти України, а також знаходження власного міста або районного центру на карті. Така робота формує у дітей просторові уявлення та навички аналізу географічних об'єктів.

Шкільні карти класифікують за різними ознаками:

- за способом використання: стінні карти використовують на уроках для пояснення нового матеріалу, закріплення знань та контролю результатів навчання. Вони характеризуються великим масштабом, високою генералізацією та чітким шрифтом.
- Настільні карти, до яких належать атласи, карти у підручниках, карти-вкладки та текстові карти, призначені для індивідуальної роботи учнів у класі та вдома. Вони дозволяють систематизувати знання та виконувати практичні завдання, зокрема роботи з контурними картами.
- За змістом та масштабом, це загальногеографічні карти відображають загальний вигляд земної поверхні, включаючи рельєф, водні об'єкти, населені пункти та шляхи сполучення. Дрібномасштабні (оглядові)

карти поділяються на науково-довідкові, довідкові та навчальні. Вони характеризуються генералізацією та обмеженою кількістю населених пунктів. Топографічні карти відрізняються великомасштабністю та високою деталізацією, відображають конкретні території, координати та картографічну сітку.

- Також виділяють тематичні карти, що спеціалізуються на окремих природних або суспільних явищах.
- До карт природних явищ належать карти рельєфу, клімату, ґрунтів, водних ресурсів та рослинності.
- Карти суспільних явищ включають економічні, демографічні, адміністративні та історичні карти.

Робота з картами має певні рівні:

- перший рівень – елементарне читання карти або плану місцевості, спираючись на життєвий досвід учнів (початкова школа).
- Другий рівень – робота з картами з використанням географічних знань, опис об'єктів, просторове відтворення територій (5–7 класи).
- Третій рівень – робота з комплексними тематичними картами та використання допоміжних даних (графіків, діаграм), формування комплексної характеристики території.

Практичними засобами для засвоєння матеріалу є контурні карти, картосхеми та німі або напівнімі карти (за кордоном), що використовуються для перевірки знань та розвитку навичок просторової орієнтації.

Вагомим засобом навчання є глобус. Глобус – це куля з картографічним зображенням, яка наочно відтворює форму об'єктів Землі, співвідношення площ материків і океанів та єдність масштабів. Він дозволяє з мінімальними спотвореннями демонструвати просторові взаємозв'язки та співвідношення між об'єктами. На глобусі застосовується система меридіанів і паралелей, що утворює градусну сітку. Робота з глобусом формує у учнів уявлення про реальні географічні об'єкти, координати та відстані між ними, а також принципи картографічного зображення.

Картографічні матеріали та глобус сприяють розвитку аналітичних і практичних навичок учнів, осмисленню просторових взаємозв'язків, підготовці до польових робіт, екскурсій та дослідницької діяльності. Вони є основним інструментом для активізації навчання, формування самостійності, інтересу до предмета та інтеграції теоретичних знань із практичним досвідом.

3.Засоби навчання в умовах нової української школи. У сучасній новій українській школі засоби навчання поділяють на кілька груп: традиційні друковані посібники: підручники, робочі зошити, атласи, довідники. Вони містять базовий навчальний матеріал і структурують знання учнів. Наочні та натуральні засоби: моделі, макети, плакати, глобуси, контурні карти. Використовуються для формування образного сприйняття, розвитку

просторового та логічного мислення. Технічні та цифрові засоби: комп'ютери, інтерактивні дошки, мультимедійні проектори, планшети. Аудіо- та відеозаписи, навчальні програми, онлайн-платформи. Дозволяють учням активно взаємодіяти з інформацією, створювати власні навчальні продукти, моделювати процеси та явища. Ігрові та дослідницькі засоби: настільні ігри, дидактичні ігри, експериментальні набори – формують в учнів дослідницькі компетентності, уміння робити висновки та перевіряти гіпотези.Соціальні та комунікативні засоби навчання: групові завдання, проектна діяльність, обговорення, рольові ігри. Вони сприяють розвитку комунікативних навичок, співпраці та відповідальності.

4. Як ефективно використовувати засоби навчання – основні правила та рекомендації.

Оптимальний вибір засобів навчання залежить від:

- навчальної дисципліни та теми уроку;
- змісту та структури матеріалу;
- часу, відведеного на засвоєння знань;
- форми організації пізнавальної діяльності;
- вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- місця уроку у розкладі, здібностей учителя та наявної матеріальної бази школи.

Ключовими принципами використання засобів навчання в НУШ є дидактична відповідність – засіб навчання повинен відповідати змісту навчального матеріалу та віковим особливостям учнів. Активізація пізнавальної діяльності – засіб повинен стимулювати спостереження, порівняння, аналіз і висновки. Комбіноване використання – поєднання традиційних і цифрових засобів, натуральних моделей і ігор для досягнення більшого ефекту. Індивідуалізація та диференціація – можливість використання засобів відповідно до рівня підготовки та інтересів учнів. Розвиток творчих здібностей – використання засобів, які дають учням можливість створювати власні навчальні продукти, моделі та презентації.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Що таке засоби навчання?

А) Допоміжні матеріальні засоби школи з їх специфічними дидактичними функціями

Б) Способи взаємодії педагога з учнями

В) Форми організації навчання

2. Який засіб навчання є головним?

А) Книга

Б) Слово вчителя

В) Карта

3. Книга, що містить основи знань з предмета, називається:

А) Підручник

Б) Атлас

В) Довідник

4. Які з перерахованих є допоміжними засобами навчання?

А) Ручки, олівці, дошка, крейда, папір, пристрій для затемнення класу

Б) Книги

В) Слово вчителя

5. Чи може глобус бути засобом навчання?

А) Ні

Б) Так

В) Частково

6. Чи правильне твердження, що наочні засоби, виготовлені власноруч учнями, сприяють кращому засвоєнню знань?

А) Ні

Б) Залежно від ситуації

В) Так

7. У закладах освіти України мовою навчання є:

А) Державна мова

Б) Мова національних меншин

В) Англійська мова

Творче завдання

Складіть перелік засобів навчання, які можна використати під час пояснення теми «Дощ». (Можливі варіанти: малюнки, плакати, моделі хмар і опадів, відео про цикли води, демонстрація наочних експериментів із водою, презентація на комп'ютері, звукові ефекти дощу, контурні карти з кліматичними поясами).

Заповніть таблицю «Засоби навчання»:

Засоби навчання	Переваги	Недоліки
Основні		
Допоміжн		
Візуальні		
Аудіальн		
Практичні/експериментальні		

Дайте відповіді на запитання:

Поясніть, чому робота з картами підвищує ефективність уроків географії.

Наведіть аргументи на користь використання фізичних, політичних, тематичних та контурних карт у навчанні.

Накресліть зразки наочних матеріалів для теми «Євразія».

Опишіть, як ви використовуєте (чи можна використати) натуральні наочні матеріали на уроках для покращення сприйняття і засвоєння знань учнями.

Тема: Форми навчання

План

1. Поняття про організаційні форми. Історичний розвиток організаційних форм

2. Класифікація форм навчання

3. Характеристика форм навчання

1. Поняття про організаційні форми. Історичний розвиток організаційних форм. Організаційна форма навчання – це спосіб організації та виявлення навчального процесу, зовнішнє вираження взаємодії вчителя й учнів, що здійснюється у визначеному порядку та режимі. Іншими словами, це структура навчання, яка забезпечує ефективне освоєння змісту освіти.

Усі організаційні форми навчання виконують такі функції:

- Навчально-освітню: забезпечує передачу знань, умінь і навичок, формує світогляд та практичні компетентності учнів.
- Виховну: через залучення до різних видів діяльності розвиває інтелектуальні, емоційно-вольові та практичні якості дитини.

- Організаційну: забезпечує чіткий порядок подачі матеріалу, використання допоміжних засобів та підготовку учнів до певних видів діяльності.
- Психологічну: формує звичку до регулярної праці, оптимальний робочий біоритм, створює комфортні умови для навчання.
- Розвивальну: активізує розумову, трудову, ігрову діяльність, сприяє розвитку всіх психічних процесів.
- Інтеграційно-диференційовану: поєднує колективну та індивідуальну діяльність, забезпечує розвиток здібностей та задатків кожного учня.
- Систематизуючу і структуруючу: допомагає розділити матеріал на частини, структурувати його та забезпечити логічну послідовність.
- Комплексну та координаційну: дозволяє поєднувати різні форми навчання для більш ефективного засвоєння знань.
- Стимулюючу: враховує вікові особливості та психофізіологічний стан учнів для активізації пізнавальної діяльності.

Організаційні форми помітно впливають на всі боки навчального процесу. Так, під час колективної роботи учні вчаться слухати, осмислювати почуте, а індивідуальна робота сприяє формуванню зосередженості, організованості та самостійності. На семінарських заняттях школярі набувають навичок опрацювання навчальної літератури, привчаються слухати виступи товаришів, критично ставитися до них, аргументувати свої думки, на практикумах – організовувати своє робоче місце, планувати роботу, контролювати її результати.

До сучасної форми навчання людство прийшло не відразу. У школах давнього світу панувала система індивідуального навчання за сімейним планом, у середньовічних школах домінувала індивідуально-групова система навчання: в одній групі збирали учнів з різним рівнем підготовки, заняття проводили без усталеного розкладу, дітей приймали до школи впродовж року. Для дітей феодальної знаті запроваджувалася форма індивідуального домашнього виховання воєводами знатних бояр. У XVI –XVII ст. у братських школах України та Білорусі виникла нова форма організації навчальних занять, яка передбачала певні елементи класно-урочної системи навчання (фронтальна робота вчителя з учнями за певним розкладом, комплектування навчальних груп (класів) дітьми одного віку і з однаковою підготовкою та навчання їх за однією програмою). Тому урок став провідною організаційною формою навчання у школах багатьох країн світу. Така форма навчання використовувалася в Україні до кінця XVII століття.

У XVIII ст. у братських школах поширюється форма масового навчання (Й.Штурма, – організатора першої класичної гімназії в Страсбурзі), яку вперше було використано у братських школах у XVI столітті та описали в свій час Я. Коменський та К. Ушинський.

У Західній Європі, Америці розвивається белл-ланкастерська система навчання, розроблена англійськими педагогами А. Беллом та Дж. Ланкастером. Сутність її полягала у взаємному навчанні, коли старші учні початкової школи й ті, що добре вчилися, були помічниками вчителя і під його керівництвом навчали решту учнів. Це давало змогу одному вчителеві організувати навчання кількох сотень учнів. Однак ця система не забезпечувала належної якості навчання, тому проіснувала недовго.

Наприкінці XIX – на поч. XX століття набуває актуальності проблема індивідуалізації навчання, яка враховує рівень розумового розвитку учня. Це «батівська» система США, «мангеймська» – в Європі.

На початку XX ст. знову були спроби відмовитися від класно-урочної системи навчання. У США, Англії, деяких інших країнах Заходу стали впроваджувати системи індивідуалізованого навчання, покликані готувати активних, ініціативних, енергійних функціонерів держави, найпоширенішою з яких був дальтон-план (від м. Дальтон у США). Згідно з нею скасовувалися уроки; навчальні класи ставали предметними «лабораторіями», кожен учень працював самостійно, виконував тижневі чи місячні завдання («підряди») відповідно до своїх індивідуальних можливостей, а вчителі були консультантами й контролерами.

У другій половині 20-х років основні ідеї дальтон-плану було втілено в лабораторно-бригадній організації навчання, за якої замість класів створювали «лабораторії», учнів поділяли на невеликі групи-бригади (по 5 –7 осіб), вчилися у цих групах за спеціальними підручниками («робочими книгами»), виконували складені вчителем денні, тижневі, місячні «робочі завдання» з кожного навчального предмета. Ця система не виправдала себе та самостійну роботу з підручником, опрацювання довідкової та допоміжної літератури, виконання групових завдань на лабораторних і практичних заняттях тощо.

У сучасній вітчизняній школі використовують класно-урочну систему навчання, сутність якої полягає в тому, що навчальна робота проводиться з групою учнів постійного складу, однакового віку й рівня підготовки у формі уроку.

2. Класифікація організаційних форм навчання. Сучасні дослідники (О. Пометкун, Л. Пироженко) виділяють три рівні організаційних форм: форми організації всієї системи навчання; форми організації освітнього процесу; форми організації навчальної діяльності учнів.

Форми навчання класифікуються за такими ознаками:

- за кількістю учнів: індивідуальні, групові, фронтальні;
- за місцем проведення: шкільні, позашкільні, екстернат;
- за тривалістю: регламентовані педагогом, батьками або учнями.

У шкільному навчанні виділяють урочні та позаурочні форми, у межах яких застосовують фронтальні, групові та індивідуальні форми роботи.

Конкретні організаційні форми включають: урок, практикум, семінар, факультатив, екскурсію, співбесіду, консультації, домашню роботу. Вибір конкретної форми залежить від дидактичної мети, змісту та методів навчальної діяльності.

Загалом, організаційні форми навчання розрізняють за такими характеристиками:

- Зовнішній прояв діяльності: взаємодія вчителя й учнів відбувається у певному порядку (фронтальне слухання, групове або індивідуальне виконання завдань).
- Часові рамки: урок може тривати 30–45 хвилин або бути спареним (для лекції чи екскурсії).
- Склад учнів: постійний (клас) або змінний (групова робота, лабораторні заняття).
- Порядок комунікації: учитель або екскурсовод безпосередньо передає інформацію учням.
- Вплив на навчальний процес: організаційна форма не визначає закономірності навчання, але створює умови для індивідуального темпу, організації діяльності та досягнення результатів.

Взаємозв'язок форм навчання дуже важливий. Одні форми, наприклад, урок або екскурсія, забезпечують успішне засвоєння знань, інші – практичне застосування набутих умінь, як-от практикуми та виробнича практика. Усі форми взаємопов'язані та доповнюють одна одну, створюючи цілісний освітній процес. Водночас вони враховують потреби кожного учня, поєднують колективну та індивідуальну діяльність, стимулюють творчість і формують навички самостійної роботи.

Таким чином, сучасна організація навчального процесу в українській школі поєднує класно-урочну систему з різними додатковими формами навчання, що дозволяє ефективно передавати знання, формувати практичні навички, розвивати інтерес до навчання та забезпечувати індивідуальний підхід до кожного учня.

3. Характеристика організаційних форм навчання. У сучасній українській школі організаційні форми навчання регулюються Законом України «Про загальну середню освіту». Відповідно до цього закону, у класах загальноосвітніх закладів не може навчатися більше ніж 30 учнів. У селищних та сільських школах чисельність учнів визначається демографічною ситуацією, але при цьому вона не повинна бути меншою ніж шість осіб. Якщо учнів менше шести, навчання організовується в індивідуальній формі, що дозволяє приділяти кожному учневі більше уваги та враховувати його індивідуальні потреби.

Класно-урочна форма навчання має низку переваг порівняно з іншими формами, зокрема з індивідуальними. Серед них виділимо такі: керівна роль учителя, чітка організаційна структура, раціональне використання часу, застосування різних методів і прийомів навчання, забезпечення пізнавальної активності учнів, послідовного і систематичного вивчення матеріалу. Водночас ця форма має деякі вади: орієнтація на «середнього» учня, обмежені можливості у здійсненні індивідуальної роботи, наслідувальний характер навчальної діяльності учнів. При складанні розкладу уроків враховують динаміку працездатності учнів протягом дня та тижня, чергування гуманітарних та природничо-математичних предметів, можливості використання кабінетів та рівномірне навантаження протягом тижня. Крім того, враховують інтереси вчителів, щоб навчальний процес був зручним і для педагогів.

- Урок у НУШ розглядається не лише як часово й організаційно визначена форма навчання, а й як освітній простір співпраці, у якому вчитель і учні є партнерами в пізнавальній діяльності.

Урок у НУШ спрямований на досягнення очікуваних результатів навчання, визначених державним стандартом, і передбачає формування ключових та предметних компетентностей, розвиток критичного мислення, творчості, уміння вчитися впродовж життя. Структура уроку є гнучкою, може змінюватися залежно від мети, змісту, вікових та індивідуальних особливостей учнів, а також обраних методів і форм роботи. Важливу роль відіграють активні та інтерактивні методи навчання, рефлексія, формувальне оцінювання.

Разом із тим, урок має й певні обмеження. Він орієнтований на «середнього» учня, що обмежує можливості індивідуального підходу. Крім того, навчальна діяльність часто має наслідувальний характер, коли учні виконують завдання за шаблоном, не розвиваючи самостійності й творчості.
Тому поряд з уроком у НУШ активно використовуються інші форми організації освітньої діяльності, які доповнюють і розширюють навчальні можливості учнів. До них належать семінари, практикуми, факультативи, гуртки, консультації, навчальні екскурсії, проєктна та дослідницька діяльність, а також самостійна й домашня робота. Усі ці форми орієнтовані на розвиток самостійності учнів, урахування їхніх освітніх потреб, інтересів і здібностей.

- Семінарські заняття можуть бути підготовчими, власне семінарськими або міжпредметними, практикум передбачає проведення практичних і лабораторних робіт, а факультативи спрямовані на поглиблене вивчення навчальних предметів, опанування додаткових дисциплін або спеціальностей. Факультативи поділяють на теоретичні, практичні та комбіновані. Навчальні екскурсії бувають програмними та позапрограмними, тематичними або комплексними, вступними, поточними чи підсумковими.

Консультації можуть проводитися як індивідуальні, так і групові, а домашня навчальна робота та форми випереджаючого навчання дають змогу учням самостійно опрацьовувати навчальний матеріал.

Семінар (лат. «seminarium» – розсадник) передбачає обговорення проблем, що стосуються прочитаної лекції чи певного розділу курсу, і базується на самостійному вивченні учнями матеріалу, підготовці рефератів, повідомлень і їх аналізі.

Семінари поділяють на просемінарські (підготовчі), власне семінарські заняття та семінари-конференції. Просемінарське заняття є перехідною формою між уроком і семінаром, що включає окремі компоненти семінарської роботи під час практичних і лабораторних занять. Власне семінарські заняття можуть проводитися у вигляді розгорнутої бесіди, доповіді, коментованого читання, розв'язування задач або диспуту.

Розгорнута бесіда передбачає поділ теми на невеликі, але логічно пов'язані питання, формулювання пізнавальних та проблемних завдань, виконання яких сприяє обговоренню всім класом або групою. Вчитель заохочує учнів до уточнень і доповнень, при цьому письмова підготовка не є обов'язковою. Семінар у формі доповіді вимагає ґрунтовної підготовки та використання кількох джерел, проведення дослідів або обробки матеріалу. Доповідач послідовно викладає свої думки, аргументує їх фактами та прикладами, а інші учні уважно слухають, готуючись до доповнень або заперечень. Педагогічні можливості цього виду семінару реалізуються лише за активної участі всіх учнів.

Семінар-диспут залучає учнів до дискусій, формує логічне мислення, мовленнєві навички та уміння доводити власну точку зору. Для його проведення тему та запитання потрібно чітко сформулювати, забезпечити присутність суперечностей, що спонукають до обговорення, а вчитель координує дискусію, дотримуючись тактовності та уважності.

Найскладнішою формою є семінар-конференція, яку проводять у старших класах під час вивчення різних предметів. Учитель заздалегідь визначає тему, завдання та питання, розподіляє їх між учнями, організовує підготовку, перевіряє конспекти та матеріали, проводить консультації. Під час заняття учні виступають із доповідями та повідомленнями, інші доповнюють їх виступи або ставлять запитання, беруть участь у дискусії. Вчитель спрямовує обговорення, ставить проблемні питання і заохочує учнів до дослідницької роботи та пошуку додаткових джерел. Семінар-конференцію проводять після вивчення певного розділу програми, використовуючи матеріали екскурсій, дослідів та додаткову літературу; іноді запрошують фахівців для участі в обговоренні.

Значення семінару полягає у розвитку самостійності учнів, глибшому оволодінні знаннями, формуванні полемічної культури та розкритті власних можливостей учнів.

- Одним із видів лабораторних робіт у старших класах загальноосвітньої школи є практикум. Його головна мета полягає у тому, щоб учні на практиці застосували сформовані раніше вміння та навички, узагальнили й систематизували теоретичні знання, а також оволоділи елементарними методами дослідницької роботи з таких предметів, як фізика, хімія, біологія та інші.

Практикум передбачає самостійне виконання практичних і лабораторних робіт. На його проведення відводиться 10–15 годин навчального часу протягом 2–3 тижнів. Для зручності організації учнів поділяють на групи та складають графік почергового виконання завдань, спостережень і експериментів. Практикуми зазвичай проводять наприкінці півріччя або року, оскільки вони завершують вивчення великих тем курсу.

- Факультативи організовують на добровільних засадах, залучаючи учнів відповідно до їхніх бажань, нахилів та інтересів. Залежно від освітніх завдань факультативи бувають кількох видів: з поглибленого вивчення навчальних предметів, з вивчення додаткових дисциплін, з оволодіння додатковою дисципліною для здобуття спеціальності та міжпредметні. Кожен вид факультативу, залежно від дидактичної мети, може бути теоретичним, практичним або комбінованим. Відповідно до типу факультативу формують навчальні групи та добирають оптимальні форми і методи роботи.

У школі факультативні заняття проводять найдосвідченіші вчителі, а також залучають висококваліфікованих фахівців із вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів і виробництв. На заняттях використовують різні методи навчання, але перевага надається роботі з науковою та довідковою літературою, підготовці рефератів з актуальних проблем науки, обговоренню доповідей і повідомлень, а також проведенню експериментів. Підсумкові оцінки з факультативів заносять до атестату про середню освіту, що підкреслює їхню офіційну значущість у системі шкільної освіти.

- Предметні гуртки створюють із різних навчальних дисциплін з метою поглиблення знань учнів, розвитку їхніх пізнавальних інтересів, нахилів і здібностей. Участь у гуртковій роботі сприяє розширенню світогляду школярів, формуванню стійкої мотивації до навчання та саморозвитку. Окрім систематичних занять, учасників предметних гуртків залучають до масових виховних і пізнавальних заходів, зокрема тематичних вечорів, конкурсів, олімпіад, предметних тижнів і місячників знань, підготовки стіннівок, радіогазет, альманахів. Така діяльність сприяє поглибленню знань не лише учасників гуртків, а й інших школярів, активізує навчально-пізнавальне

середовище закладу освіти. Організовуючи роботу предметного гуртка, педагог повинен забезпечувати не лише інтелектуальний розвиток учнів, а й реалізацію завдань морального, трудового, естетичного та фізичного виховання. Важливо дбати про високу організованість і дисципліну під час занять, залучати до гурткової роботи якомога ширше коло учнів, забезпечувати активну участь і самостійність кожного з них.

- Важливою додатковою формою організації навчання є консультація. Її суть полягає у роз'ясненні складних для сприймання та осмислення питань навчального матеріалу. Потреба в консультаціях виникає насамперед тоді, коли учні стикаються з труднощами під час самостійного опрацювання навчальної інформації або виконання домашніх завдань. Правильно організована консультація допомагає подолати ці труднощі, сприяє глибшому розумінню матеріалу. Під час консультування вчитель не надає готових відповідей, а спрямовує пізнавальну діяльність учнів, допомагаючи їм самостійно дійти до правильних висновків.
- Консультації необхідні не лише учням, які мають труднощі у навчанні, а й тим, хто успішно навчається та прагне розширити свої знання у певній галузі. У таких випадках учитель радить наукову та довідкову літературу, навчає прийомів її опрацювання, організації індивідуальної пізнавальної діяльності.
- Домашня навчальна робота є важливою складовою навчального процесу. Її основним завданням є розширення і поглиблення знань учнів, формування навичок регулярної самостійної роботи, самоконтролю, виховання самостійності, активності, почуття обов'язку та відповідальності. До домашніх завдань належать робота з підручником, виконання письмових, графічних і практичних вправ, розв'язування задач. Також можуть пропонуватися завдання пізнавального характеру: читання науково-популярних статей, перегляд навчальних фільмів, спостереження за природними чи побутовими явищами, проведення нескладних дослідів, спілкування з фахівцями.

Однотипність домашніх завдань знижує інтерес учнів до їх виконання, тому вони мають містити елемент новизни, передбачати різні способи виконання. Доцільним є застосування індивідуальних завдань, які допомагають усунути прогалини в знаннях або, навпаки, сприяють розвитку здібностей сильніших учнів і підтримують їхню навчальну мотивацію.

Обсяг домашніх завдань не повинен призводити до перевантаження учнів: у 1–7 класах він не має перевищувати третини обсягу роботи, виконаної на уроці, а у 8–12 класах – половини. Напередодні вихідних і святкових днів домашні завдання, як правило, не задають.

Ефективність самостійної роботи значною мірою залежить від сформованості в учнів умінь зосереджувати увагу, спостерігати,

запам’ятовувати, виконувати розумові операції, раціонально розподіляти час і фіксувати навчальну інформацію у вигляді тез, конспектів, рефератів, анотацій чи рецензій. Цих умінь необхідно систематично навчати на уроках, пояснюючи зміст і методику виконання домашніх завдань. Важливою умовою результативності є також регулярний контроль за виконанням домашніх завдань та об’єктивне оцінювання їх результатів, зокрема через перевірку учнівських записів у щоденниках.

Одним із ефективних засобів організації самостійної науково-пошукової діяльності учнів є застосування в навчальному процесі випереджальних пізнавальних завдань. Їх сутність полягає в орієнтації школярів на самостійне оволодіння окремими елементами навчального матеріалу ще до його вивчення відповідно до навчальної програми на уроці. Виконання таких завдань має добровільний характер і здійснюється з урахуванням інтересів, навчальних можливостей учнів, а також зони їхнього найближчого розвитку.

До випереджальних пізнавальних завдань належать читання додаткової, науково-популярної та художньої літератури, спостереження за явищами природи й суспільного життя, виконання практичних і дослідницьких робіт, складання власних завдань, пошук і добір навчального матеріалу з різних джерел. Така діяльність сприяє активізації пізнавальної самостійності учнів і формуванню навичок дослідницької роботи.

Метою використання випереджальних завдань є стимулювання учнів до самостійної навчальної діяльності, формування позитивної мотивації до навчання, готовності до самоосвіти та оволодіння прийомами розумової діяльності. Для учнів із високим і середнім рівнями пізнавальної активності ці завдання спрямовані на поглиблення та розширення знань, розвиток творчих здібностей і дослідницького мислення. Учням із низьким рівнем пізнавальної діяльності випереджальні завдання пропонують з метою розвитку мислення, попередження та усунення прогалин у знаннях.

Перед виконанням випереджальних завдань учні отримують методичну допомогу вчителя у формі інструктажів, орієнтовних планів, пам’яток, карток-підказок та інших дидактичних засобів. Завершальним етапом роботи є контроль, аналіз та оцінювання результатів діяльності учнів, що може здійснюватися у формі обговорення виконаних робіт, повідомлень, вправ, творчих завдань, доповідей, рефератів, виготовлення наочних посібників, складання планів досліджень або проведення експериментів.

У процесі вивчення географії важливе місце посідають такі форми організації навчання, як екскурсії та походи, які забезпечують безпосередній зв’язок навчального матеріалу з реальними природними та соціально-економічними об’єктами, сприяють розвитку спостережливості, практичних умінь і формуванню цілісного уявлення про навколишній світ.

В умовах Нової української школи екскурсія розглядається як ефективна компетентнісно орієнтована форма організації навчання, що забезпечує активне, практико-спрямоване й особистісно значуще засвоєння знань. Вона ґрунтується на безпосередньому сприйманні учнями об'єктів і явищ навколишнього світу в природному та соціокультурному середовищі, сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей, розвитку критичного мислення, уміння спостерігати, аналізувати, робити висновки та використовувати знання в реальних життєвих ситуаціях.

У контексті НУШ екскурсія виконує не лише пізнавальну, а й ціннісно-виховну функцію. Вона сприяє вихованню громадянської відповідальності, патріотизму, екологічної свідомості, поваги до культурної та історичної спадщини українського народу, формуванню емоційно-ціннісного ставлення до рідного краю. Через безпосередній контакт з об'єктами природи, історії та культури учні усвідомлюють значущість збереження національних і природних ресурсів, розвивають почуття приналежності до своєї громади та держави.

Зміст екскурсій у НУШ має відповідати принципам дитиноцентризму, науковості, доступності та практичної значущості. Особливого значення набуває діяльнісний підхід: учні не є пасивними слухачами, а виступають активними учасниками пізнавального процесу, виконують дослідницькі, пошукові та творчі завдання, працюють у парах і групах, формулюють запитання, презентують результати власних спостережень. Такий підхід забезпечує розвиток уміння вчитися впродовж життя, ініціативності та підприємливості.

Ефективність екскурсії значною мірою залежить від педагогічної майстерності вчителя, який у НУШ виконує роль фасилітатора й наставника. Учитель організовує освітнє середовище, мотивує учнів до активної участі, спрямовує їхню діяльність, створює умови для самостійного відкриття знань. Важливою є інтеграція екскурсій із різними освітніми галузями, що відповідає міжпредметному підходу, задекларованому в концепції НУШ.

Підготовка до екскурсії в умовах НУШ передбачає чітке визначення компетентнісних результатів навчання, добір об'єктів відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів, розроблення завдань диференційованого характеру. Обов'язковими є попередній інструктаж із безпеки життєдіяльності та залучення учнів до планування окремих елементів екскурсії, що підвищує їхню відповідальність і мотивацію.

Післяекскурсійна діяльність набуває особливого значення в НУШ. Вона передбачає рефлексію, обговорення отриманих вражень, узагальнення знань, виконання творчих і дослідницьких завдань, створення навчальних продуктів (презентацій, постерів, ментальних карт, лепбуків, фото- та відеозвітів). Оцінювання результатів навчання здійснюється з використанням

формувального оцінювання, акцент робиться на самооцінці та взаємооцінці, а не лише на підсумковому результаті.

Навчальні походи в системі НУШ є важливою формою інтегрованого навчання, що поєднує фізичну активність, пізнавальну діяльність і виховний вплив. Вони сприяють формуванню здоров'язбережувальної компетентності, навичок безпечної поведінки, співпраці в команді, відповідальності за спільну справу. Перевага надається одноденним походам, адаптованим до можливостей і потреб учнів, із чітким дотриманням вимог безпеки та врахуванням стану здоров'я дітей.

Таким чином, екскурсії та походи в умовах Нової української школи є важливими інструментами реалізації компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, сприяють формуванню цілісної, активної та відповідальної особистості учня.

Завдання для самоконтролю:

Тести

1.Чим зумовлена необхідність домашніх завдань?

А) привчають учнів до регулярного і відповідального виконання самостійної роботи

Б) їх виконання сприяє нагромадженню оцінок за самостійну роботу учнів

В) домашні завдання дають змогу заповнити вільний час учня

2.У якій групі відповідей названа більшість основних форми організації навчальної роботи, які практикують у сучасній українській школі?

А) лабораторно-бригадна організація навчального процесу, белл-ланкастерська система

Б) урок, практикуми, семінари, екскурсія, факультатив, домашня робота, предметні гуртки

В) усний виклад знань, робота з книгою

3.Дальтон-план – це система навчання, що виникла…

А) у Польщі на початку XIX століття

Б) в Бразилії

В) в Америці на початку XX ст

4.Недоліком класно-урочної системи є:

А) орієнтація на «середнього» учня, наявність труднощів у здійсненні індивідуальної навчально-виховної роботи

Б) чітка організаційна структура уроку

В) колективна діяльність учнів і їх суперництво

5.Ефективність екскурсії залежить від:

А) уміння красномовно викладати зміст

Б) від учнів

В) від директора

6.Суть консультації полягає в:

А) розтлумачуванні учням складних для пізнання й осмислення проблем

Б) читанні параграфу підручника

В) складанні тексту допису до газети

7.Форма навчання –

А) діяльність педагога

Б) спосіб існування і виявлення змісту освіти, його внутрішня організація; зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя й учнів, що здійснюється у встановленому порядку і в певному режимі

В) діяльність учнів

Творче завдання

Заповніть таблицю:

Форма навчання	Характеристики	Часові межі

Реферати

Опишіть особливості організації походів з учнями різних вікових груп.

Розкрийте роль домашньої роботи учнів середньої школи у вивченні географії.

Тема: Урок як основна форма організації освітнього процесу

План

1. Типологія та етапи уроку в сучасній школі
2. Інноваційні та альтернативні формати уроків
3. Сучасні вимоги до проведення уроку
4. Проєктування уроку вчителем
5. Аналіз і рефлексія уроку

1. Типологія та етапи уроку в сучасній школі. Провідною формою організації освітнього процесу в сучасному закладі загальної середньої освіти є урок. Урок характеризується низкою особливостей. Він є завершеним і чітко обмеженим у часі фрагментом навчального процесу, у межах якого реалізуються конкретні освітні, виховні та розвивальні завдання. Кожен урок входить до розкладу занять і має визначену тривалість та обсяг навчального матеріалу. На відміну від інших форм організації навчання, урок є постійною та систематичною формою, що забезпечує послідовне засвоєння учнями знань, умінь і навичок. Відвідування уроків є обов'язковим для всіх учнів, що забезпечує опанування ними навчального матеріалу в логічно впорядкованій поурочній системі. Урок водночас є гнучкою формою навчання, оскільки дає змогу використовувати різноманітні методи й прийоми роботи, поєднувати фронтальну, групову та індивідуальну діяльність учнів. Спільна діяльність учителя й учнів, а також постійне спілкування в межах класного колективу створюють умови для формування згуртованості, партнерської взаємодії та позитивного соціального досвіду. Крім того, урок сприяє розвитку пізнавальних якостей особистості – активності, самостійності, інтересу до навчання – та забезпечує інтелектуальний розвиток учнів.

Тривалість уроків у школі також встановлюється законом: у першому класі урок триває 35 хвилин, у 2–4 класах – 40 хвилин, а в 5–12 класах – 45 хвилин. За потреби, зміна тривалості уроків можлива за погодженням із органами управління освітою та санітарно-епідеміологічними службами. Така регламентація допомагає оптимально розподілити час для навчання, відпочинку та активності учнів протягом дня. Зважаючи на раціональні витрати часу, можливість інтегрувати різноманітні завдання у межах одного уроку провідною формою організації освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти залишається урок, однак в умовах Нової української школи його зміст і структура зазнають суттєвих змін.

У дидактиці існують різні підходи до класифікації уроків залежно від обраних критеріїв. За способом організації навчальної діяльності розрізняють уроки-лекції, уроки-бесіди, уроки-диспути, уроки самостійної роботи учнів та інші. Залежно від етапів навального процесу виділяють вступні уроки, уроки первинного ознайомлення з навчальним матеріалом, уроки формування понять, виведення законів і правил, уроки практичного застосування знань, уроки повторення та узагальнення, контрольні й комбіновані уроки.

Наприкінці ХХ століття науковці почали активно звертатися до таких форм, як уроки з міжпредметними зв'язками та інтегровані уроки, що відповідають сучасним вимогам цілісного сприйняття знань. Вагомий внесок у впровадження інтегрованих уроків у практику роботи з молодшими школярами, зокрема на Буковині, зробила професор М. Іванчук.

Найбільш поширеною та науково обґрунтованою в теорії й практиці навчання є класифікація уроків за дидактичною метою та місцем уроку в загальній системі навчання, розроблена В. Онищуком. За цією класифікацією виокремлюють такі типи уроків:

- урок засвоєння нових знань;
- урок формування вмінь і навичок;
- урок застосування знань, умінь і навичок;
- урок узагальнення та систематизації знань;
- урок перевірки, оцінювання й корекції навчальних досягнень;
- комбінований урок.

Кожен із зазначених типів уроків має власну структуру. Структура уроку розуміється як логічно впорядкована послідовність його компонентів, що забезпечує досягнення визначеної мети, виконання навчальних завдань і отримання запланованих результатів.

Розглянемо структуру різних типів уроків

- Урок засвоєння нових знань має такі основні естапи:
  - ✓ організація учнів до уроку;
  - ✓ перевірка домашнього завдання;
  - ✓ актуалізація та корекція опорних знань;
  - ✓ повідомлення теми, мети й завдань уроку, мотивація навчання;
  - ✓ сприймання та усвідомлення нового матеріалу, встановлення зв’язків між його елементами;
  - ✓ узагальнення та систематизація знань;
  - ✓ підсумки уроку;
  - ✓ повідомлення домашнього завдання.
- Урок формування вмінь і навичок має такі етапи уроку:
  - ✓ організація учнів до заняття, перевірка домашнього завдання, актуалізація та корекція опорних знань, умінь і навичок;
  - ✓ повідомлення теми, мети та завдань уроку, мотивація навчання;
  - ✓ вивчення нового матеріалу через вступні, мотиваційні та пізнавальні вправи;
  - ✓ первинне застосування знань (пробні вправи);
  - ✓ самостійне застосування знань у стандартних ситуаціях (тренувальні вправи за зразком чи інструкцією);
  - ✓ творче перенесення знань і навичок у нові ситуації (творчі вправи);
  - ✓ підсумки уроку та повідомлення домашнього завдання.
- Урок застосування знань, умінь і навичок має такі етапи уроку:
  - ✓ організація учнів, перевірка домашнього завдання, актуалізація та корекція опорних знань і вмінь;
  - ✓ повідомлення теми, мети та завдань уроку, мотивація навчання;
  - ✓ аналіз послідовності застосування способів виконання дій;

- ✓ самостійне виконання учнями завдань під контролем та з підтримкою вчителя;
- ✓ звіт учнів про роботу та обґрунтування отриманих результатів;
- ✓ підсумки уроку, повідомлення домашнього завдання.

➢Урок узагальнення і систематизації знань має такі етапи уроку:

- ✓ організація учнів до уроку;
- ✓ повідомлення теми, мети та завдань уроку, мотивація навчання;
- ✓ відтворення та узагальнення понять і системи знань;
- ✓ систематизація основних теоретичних положень;
- ✓ підсумки уроку та повідомлення домашнього завдання.

➢Урок перевірки та корекції знань, умінь і навичок має наступні етапи:

- ✓ організація учнів до заняття;
- ✓ повідомлення теми, мети та завдань уроку, мотивація навчання;
- ✓ перевірка знань учнями фактичного матеріалу та основних понять;
- ✓ оцінка глибини розуміння та узагальнення знань;
- ✓ застосування знань у стандартних та змінених умовах;
- ✓ збір, перевірка, аналіз та оцінювання робіт;
- ✓ підсумки уроку та повідомлення домашнього завдання.

➢ Комбінований урок – найбільш універсальна форма, що поєднує елементи кількох типів уроків. Він має таку структуру:

- ✓ організація учнів до уроку, перевірка домашнього завдання практичного характеру;
- ✓ перевірка раніше засвоєних знань;
- ✓ повідомлення теми, мети та завдань уроку, мотивація навчання;
- ✓ сприймання та усвідомлення нового матеріалу;
- ✓ осмислення, узагальнення та систематизація знань;
- ✓ підсумки уроку, повідомлення домашнього завдання.

Для уроків засвоєння знань основна частина фокусується на сприйманні та осмисленні нового матеріалу. Для уроків формування вмінь і навичок – на пробних, тренувальних та творчих вправах. Для уроків застосування знань – на самостійному виконанні завдань під контролем учителя та обґрунтуванні результатів. Для уроків узагальнення та перевірки знань – на відтворенні, систематизації та оцінюванні знань. Комбінований урок поєднує елементи всіх типів уроків. Разом з тим, незалежно від типу, кожен сучасний урок у початковій та середній школі має містити обов'язкові компоненти, які роблять його «НУШівським»:

➢ Ранкова зустріч / Налаштування (5 хв): Створення психологічного комфорту, емоційне налаштування.

➢ Цілепокладання: Учні мають розуміти не просто «що ми вчимо», а «навіщо мені це потрібно» (формування мотивації).

- Діяльнісний підхід: Мінімум теорії – максимум практики (дослідження, експерименти, робота з лего чи картками).
- Рефлексія (в кінці уроку): Оцінка не лише результату («що дізнався»), а й процесу («як я працював», «що було важко»).

2. Інноваційні та альтернативні формати уроків. Сучасна школа активно використовує різноманітні нетрадиційні уроки, які сприяють розвитку пізнавальної активності, творчості та соціальних компетентностей учнів. Вони дозволяють урізноманітнити навчальний процес, підвищити мотивацію дітей та формувати ключові компетентності, передбачені Новою українською школою.

- Одним із таких уроків є урок-вистава. Його головна мета – поглиблення знань і розвиток комунікативних навичок, умінь співпрацювати в команді та творчих здібностей через виконання ролей. Учні перевтілюються у персонажів міфів, казок, епосу або художніх творів, занурюючись у внутрішній світ образів, створених автором. Успішність уроку оцінюється за якістю виконання ролей та досягнення поставленої навчальної мети.
- Ще один цікавий підхід – урок-аукціон, який поєднує елементи гри та інтерактивної перевірки знань. На дошці розміщується перелік запитань, які «продаються» на аукціоні. Учні «купують» питання, демонструючи знання відповіді. Ведучий організовує процес, контролюючи черговість і правильність відповідей, а оцінювання проводиться у формі балів, з можливістю додаткового заохочення за розширену чи поглиблену відповідь. Така форма уроку стимулює активність, уважність та гнучке мислення учнів.
- Урок-диспут спрямований на розвиток критичного та діалектичного мислення. Під час нього клас поділяється на два табори з протилежними позиціями, що дозволяє учням обґрунтовувати власну точку зору, аналізувати аргументи опонентів та формулювати нові висновки. Підготовка до диспуту передбачає роботу з додатковою літературою, а підсумком уроку часто стає письмовий звіт або творче відображення обговорених питань.
- Урок-діалог базується на принципах культурологічного та історичного підходів та гармонізації навчального процесу. Він створює умови для рівноправного обміну ідеями між учнями та навчальним текстом. Учні самостійно формулюють проблеми, обговорюють їх і пропонують альтернативні шляхи вирішення, що сприяє розвитку критичного мислення та вміння аналізувати соціальні явища. Прикладом такої форми є «Діалог Сократа», який широко застосовується в школах для формування навичок дискусії та аргументації.
- Особливу роль у сучасній педагогіці відіграє урок-ділова гра, який імітує реальні ситуації та формує практичні навички учнів. Це можуть

бути уроки-прес-конференції, уроки-змагання, уроки-турніри, уроки-КВК, уроки-аукціони. Незалежно від форми, усі ділові ігри мають спільні етапи: підготовку, безпосередньо гру та аналіз результатів. Вони дозволяють учням використовувати знання у практичних ситуаціях, розвивають комунікативні та організаційні вміння.

- Дидактичні ігри, серед яких настільні, словесні ігри, загадки, ребуси, головоломки та рольові ігри, поєднують навчальну мету з ігровим елементом, стимулюючи активність, самостійність та інтерес учнів до навчання. Приклади застосування в школі включають рольові ігри «Захист дисертації», «Квартальний звіт», «Ранок у селі», «Робота конструкторського бюро». Такі уроки наповнюють навчання радісними інтелектуальними емоціями, роблять процес пізнання живим і захопливим.
- Уроки КВК запозичують ідею однойменної телевізійної гри та проводяться за структурою, що включає кілька конкурсів: «Розминка», «Домашнє завдання», «Індивідуальна робота», «Конкурс «Вгадай»», «Конкурс майстрів мистецтва», «Конкурс розповідачів», «Конкурс капітанів». Завдання мають як репродуктивний, так і продуктивний характер, а гумористична форма стимулює цікавість та активність учнів. Клас ділиться на дві команди, обирається журі серед учнів і кожна команда виконує завдання, змагаючись за бали.
- Урок-суд дозволяє учням ознайомитися зі спрощеною процедурою прийняття судових рішень через рольову гру. У процесі уроку розподіляються ролі: суддя, позивач, відповідач, а також можуть бути адвокати, прокурори та свідки. Кожна група готує власні матеріали: судді – запитання, позивачі – аргументи, відповідачі – захист. Під час заняття відбувається модель судового засідання з дотриманням встановленого порядку, після чого суддя виносить рішення. Такий урок привабливий тим, що учні стикаються з протилежними точками зору, вчаться аргументувати позицію та формулювати обґрунтовані висновки.
- Уроки-мандрівки – одна з найцікавіших форм навчання. Вони можуть проводитися як у класі (заочні мандрівки: урок-екскурс, урок-подорож, урок-«картинна галерея»), так і поза ним (очні мандрівки: екскурсії, уроки-марафони). Мета таких уроків – зацікавити всіх учнів, створити атмосферу невимушеності та веселого настрою, стимулювати творчі задатки дітей, логічне мислення та уяву, а також швидко орієнтуватися в особистих знаннях та використовувати їх на практиці. Ефективність уроків-мандрівок залежить від ретельної підготовки вчителя та учнів: визначення теми, мети, типу мандрівки, складання логічної послідовності та організаційних заходів.

Урок-мандрівка має чітку структуру, яка включає: організаційний момент, ознайомлення з темою та правилами проведення, постановку мети і завдань, систематизацію й узагальнення знань через фронтальне опитування,

дискусії, індивідуальні та групові завдання, творчі вправи, а також підсумок уроку та домашнє завдання практичного характеру.

- Уроки-конференції та прес-конференції спрямовані на поглиблене опрацювання навчального матеріалу та розвиток навичок роботи з різними джерелами інформації. Під час підготовки учні вивчають літературу, складають тезисні нотатки та план виступу. Урок-прес-конференція включає роботу в групах: частина класу виступає як представники преси, інша – як спеціалісти різних галузей. Після виступів проводяться обговорення, оформлення газет і підведення підсумків. Такі заняття розвивають допитливість, вміння працювати в колективі та надавати взаємодопомогу.
- Уроки-змагання проводяться у форматі декількох конкурсів, де враховується активність кожного учня та команди загалом. Приклади конкурсів у математичних чи природничих уроках: «Чи знаєш ти формули?», «Конкурс кмітливих», «Змагання любителів кросвордів». Перемагає команда, що набрала більше балів, що стимулює командну взаємодію та розвиток інтелектуальних здібностей.
- Урок-ток-шоу розвиває навички публічного виступу та дискусії. Учитель виступає ведучим, оголошує тему уроку, слово надається «запрошеним гостям», після чого глядачі можуть висловити свою думку або поставити запитання. «Запрошені» відповідають лаконічно та аргументовано, а ведучий регулює час виступу. Такий урок формує навички аргументації, публічної промови та активного слухання.

Сучасний урок дедалі частіше виходить за межі традиційної лекційної форми. Вчителі використовують нетрадиційні методи навчання, які сприяють активному засвоєнню знань, розвитку творчих здібностей учнів, логічного та критичного мислення, соціальних навичок та умінь працювати в колективі. Ці форми уроків дозволяють поєднати навчання та ігрову діяльність, зробити процес пізнання цікавим і різноманітним, сприяють формуванню пізнавальних інтересів та життєвих компетенцій школярів.

- ✓ Мета уроку-турніру – повторення й узагальнення вивченого матеріалу. За два тижні до уроку в класі вивішується плакат із запитаннями за темою. Учні поділяються на групи з різними завданнями: консультанти допомагають слабшим учням, ерудити готують повідомлення, аналітики розв’язують задачі. Під час самого турніру беруть участь два класи, які розташовуються за столами навпроти один одного. Урок складається з кількох етапів: фронтальне опитування, розв’язування задач на дошці, обговорення та оцінювання розв’язків, міні-диктант, демонстраційні досліди (для фізики), виступи ерудитів, розв’язання творчих задач і підготовка відповідей на картки-завдання. Наприкінці підраховуються бали кожного класу, що стимулює здорову конкуренцію та розвиток командної взаємодії.

✓ Урок-телепередача – це урок вивчення нового матеріалу в стилі інформаційно-розважальної телепрограми. Вчитель разом із ініціативною учнівською групою визначає ведучого та фрагменти уроку, що імітують відомі телевізійні передачі. Клас ділиться на мікроколективи, кожен готує свій фрагмент «ефіру». Урок включає демонстрацію навчального кіно, музичні вставки, рекламні паузи, практичні вправи. Учні роблять записи, малюють схеми, пишуть формули, що дозволяє реалізувати міжпредметні зв'язки та інтегрувати знання з кількох дисциплін.

✓ Мета уроку-композиції – створити цілісне й повне уявлення про тему через комплексне використання різних засобів навчання: плакатів, схем, портретів, картин, музичного супроводу, літератури. Такий урок поєднує раціональне й емоційне сприйняття матеріалу, допомагає учням пізнавати світ не лише розумом, а й через почуття та емоції.

✓ Інтегровані уроки спрямовані на розкриття закономірностей і зв'язків між різними науками та предметами. Вони допомагають учням формувати системне мислення, розвивати аналітичні та творчі здібності, переносити знання з однієї галузі в іншу. Наприклад, після теми «Атмосферний тиск» можна провести інтегрований урок «Газообмін у легенях і тканинах», де беруть участь учителі хімії, фізики, біології, математики, фізкультури, історії та медична сестра. Такий урок забезпечує більш глибоке осмислення матеріалу та міжпредметне бачення явищ. Важливо відрізняти інтегровані уроки від уроків із міжпредметними зв'язками: інтегровані уроки реалізують мету кількох предметів, а міжпредметні – лише одного, використовуючи інші дисципліни для розширення знань.

✓ Дебати – форма уроку-дискусії, яка розвиває вміння аргументовано висловлювати позицію, слухати та переконувати опонента. Кожен учасник має обмежений час виступу; ведучий стежить за регламентом, залучає якомога більше учнів і підводить підсумки обговорення. Дебати виховують логічне мислення, культуру спілкування та вміння приймати різні точки зору.

✓ На уроці-виставці демонструються обладнання, література, учнівські реферати, газети, наочні посібники. Учні групами відвідують експозиції, ставлять запитання, виконують досліди. Наприкінці пишуть відгуки або рецензії за планом: що найбільше сподобалося, з якими новими поняттями познайомилися, де вони застосовуються, що хотіли б вивчити додатково. Ця форма стимулює цікавість, активність та самостійне мислення.

✓ Дослідницький урок акцентує увагу на самостійному здобуванні знань. Він розвиває аналітико-синтетичну діяльність, уміння порівнювати, аналізувати, узагальнювати й аргументувати. Учні стають співдослідниками, першовідкривачами знань, що глибше закріплює матеріал та формує наукове

світосприйняття. Такі уроки урізноманітнюють навчальну діяльність, знімають напруження і стимулюють пізнавальний інтерес.

Нетрадиційні форми навчання реалізуються через інтерактивну модель, де вчитель і учні рівноправні суб'єкти. Вони включають рольові ігри, моделювання життєвих ситуацій, колективне та групове навчання. Під час уроку враховуються індивідуальні особливості учнів: тип мислення, пам'ять, уява, нахили та здібності. Це дозволяє реалізувати два взаємопов'язаних завдання: індивідуалізація – розвиток потенціалу окремого учня, підтримка самобутності та самостійного вибору смислів навчання. Соціалізація – адаптація в соціальному середовищі та самореалізація особистості.

Поєднання традиційних і нетрадиційних форм уроків забезпечує високу ефективність навчання, стимулює бажання дітей навчатися та сприяє формуванню творчої та цілісної особистості.

Урізноманітнює зміст уроку індивідуалізація та диференціація.

✓ Індивідуалізація – це система педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості учня з урахуванням його індивідуальних особливостей, потреб і здібностей.

За О. Газманом, індивідуалізація передбачає:

✓ індивідуально орієнтовану допомогу – підтримку учня в усвідомленні власних потреб, інтересів і цілей навчання.

✓ Створення умов для реалізації природних здібностей – забезпечення можливості розвитку талантів і потенціалу.

✓ Підтримку творчого самовиявлення – допомогу у самостійній діяльності, творчих пошуках і саморозвитку.

Суть індивідуального підходу полягає в управлінні розвитком учня, що базується на глибокому знанні його особистісних рис та умов життя. Педагогіка індивідуального підходу передбачає адаптацію форм і методів навчання до індивідуальних особливостей школяра для досягнення запроектованого рівня розвитку.

✓ Диференціація – це форма індивідуалізації, яка передбачає об'єднання учнів у групи за схожими особливостями для окремого навчання.

Профілем диференціації є:

✓ науковий: фізико-математичний, біолого-хімічний, філологічний, історико-суспільствознавчий.

✓ Прикладний: агрохімічний, економічний, фізико-технічний. Художньо-естетичний: музичний, образотворчий, вокальний, хореографічний. Спортивний: за видами спорту.

Відомі такі види диференціації:

✓ зовнішня диференціація, яка передбачає створення спеціальних класів або шкіл для задоволення інтересів, здібностей або рівня розвитку учнів.

Основними напрямами диференціації є:

✓ диференціація за здібностями та інтересами: профільні школи, гімназії, ліцеї з поглибленим вивченням предметів.

✓ За рівнем розвитку або станом здоров'я: школи для обдарованих учнів, спеціальні школи для дітей з відхиленнями у здоров'ї, класи вирівнювання.

➢ У педагогіці відома також внутрішня диференціація. Вона передбачає організацію розвитку індивідуальності в умовах звичайного класу. Включає роботу у групах, індивідуальні завдання та рівневе навчання.

Внутрішня диференціація на уроках полягає у тому, що учнів поділяють на групи за рівнем розвитку, інтересами та стилем роботи. Групова диференціація сприяє активності, участі у виконанні завдань та вираженню власної думки. Також вона забезпечує рівневу індивідуалізацію, тобто учні працюють за однією програмою, але на різних рівнях складності – базовому, середньому, високому. За внутрішньою диференціацією практикують такі форми роботи: групова робота – формування груп за інтересами, здібностями, рівнем розвитку. Індивідуальна самостійна робота – диференційовані завдання з урахуванням особливостей учня.

Цей підхід дозволяє максимально враховувати потреби кожного учня, забезпечує ефективне навчання і сприяє розвитку творчих здібностей, самостійності та соціальної адаптації.

Важливими у контексті уроку є підтримка обдарованих учнів та робота з учнями з особливими освітніми потребами.

Підтримка обдарованих учнів в умовах диференційованого навчання передбачає створення профільних класів та спеціалізованих шкіл. Надання стипендій, можливості навчання та стажування в Україні та за кордоном. Мала академія наук України.

Навчання учнів з особливими освітніми потребами передбачає: інклюзивне навчання та класи вирівнювання для дітей, що відстають у навчанні. Їхня мета: формування навчальної мотивації учнів, адаптація дитини до шкільного середовища, розвиток її соціально-моральних якостей.

У педагогічній роботі під час уроків практикується методика: поетапного виправлення недоліків, хвалити за успіхи, ставити реальні цілі, порівнювати прогрес.

3. Сучасні вимоги до проведення уроку. Дидактика виходить з таких аспектів ефективності уроку: керування пізнавальною діяльністю учнів на основі закономірностей і принципів навчання; напружена досконало організована й результативна пізнавальна діяльність учнів; ретельна діагностика причин, що впливають на якість занять, прогнозування здійснення результатів навчально-виховного процесу, вибір на цій основі досконалої технології досягненя запроектованих результатів; творчий підхід

до розв’язання нестандартних завдань відповідно до на «явних умов та можливостей; обгрунтований вибір, доцільне застосування необхідного і достатнього для досягненя мети комплексу дидактичних засобів; диференційований підхід до окремих груп учнів; ефективне використання кожної робочої хвилини на уроці; атмосфера демократизму, змагання діловитості стимулювання, дружнього спілкування, прогнозування навчальноії діяльності, вибір на цій основі досконалої технології досягненя запрограмованих результатів.

Сучасний урок у закладі загальної середньої освіти проводиться з дотриманням певних вимог:

- ✓ організаційних.
- ✓ Дидактичних.
- ✓ Психологічних.
- ✓ Етичних.
- ✓ Гігієнічних.
- ✓ Розвивальних.

Організаційні вимоги передбачають: побудову уроку на основі закономірностей навчально-виховного процесу; оптимальне поєднання і реалізацію на уроці всіх дидактичних принципів і правил; забезпечення умов для продуктивної пізнавальної діяльності учнів з урахуванням їх інтересів, нахилів і потреб; встановлення міжпредметних зв’язків, усвідомлення їх учнями; зв’язок з раніше засвоєними уміннями і навичками, опору на досягнутий рівень розвитку школярів; стимулювання й активізацію розвитку усіх сфер особистості; логічність і емоційність етапів навчально-пізнавальної діяльності; ефективне використання педагогічних засобів; зв’язок з життям, з особистим досвідом учнів; формування практично необхідних знань, умінь і навичок, раціональних прийомів мислення та діяльності; формування уміння вчитися, постійного поповнення своїх знань; діагностика, прогнозування, проектування кожного уроку.

Дидактичні вимоги – це своєрідний «кодекс честі» вчителя, який допомагає перетворити звичайне викладання матеріалу на ефективний процес навчання. Якщо говорити простіше, це умови, за яких учні не просто «відсидять» 45 хвилин, а справді засвоять знання. Урок має базуватися на перевірених фактах, а не на припущеннях. Зміст матеріалу повинен відповідати сучасному рівню розвитку науки. Нові знання мають спиратися на вже вивчені. Це принцип «від простого до складного». Учень має розуміти, як теорія або правила пунктуації знадобляться йому в реальності.Вчитель має визначити, чого саме навчиться учень (навчальна мета), як він розвинеться (розвивальна) та які цінності засвоїть (виховна). Кожна хвилина має працювати на результат. Наприклад, затягнута перевірка домашнього завдання часто «краде» час у нової теми.

Сучасний урок – це не монолог вчителя, а діалог. Саме тому під час уроку доцільне використання проблемних питань, дискусій або ігрових елементів. Учні мають не просто конспектувати, а вчитися аналізувати, порівнювати та робити висновки самостійно. Завдання мають відповідати рівню підготовки учнів – від базового до творчого. Іще до уроку доцільно продумати, а під час уроку застосувати різноманітні засоби: підручники, схеми, відеоматеріали та ІТ-технології. Педагог має добирати найбільш раціональні методи навчання. Критерії оцінювання мають бути зрозумілими учням ще до початку виконання роботи. Оцінка має бути не «вироком», а інструментом мотивації та аналізу помилок.

У Новій українській школі урок має бути не лише змістовним, а й безпечним, гуманним та таким, що сприяє всебічному розвитку дитини. Тому психологічні вимоги до уроку передбачають: створення безпечного освітнього середовища (атмосфера довіри, підтримки, взаємоповаги; відсутність страху помилки (помилка – ресурс для навчання)). Урахування вікових та індивідуальних особливостей (диференціація та індивідуалізація навчання; підтримка різних стилів навчання). Позитивна мотивація до навчання (використання ігрових методів, інтерактиву; зв'язок навчального матеріалу з реальним життям). Розвиток емоційного інтелекту (формування навичок саморегуляції; розвиток емпатії та співпраці).

Етичні вимоги орієнтовані на повагу до гідності кожної дитини, що передбачає недопустимість приниження, дискримінації та толерантність до різноманіття. Важливою у цьому контексті є педагогіка партнерства (співпраця «учень–учитель–батьки»; врахування думки учнів). Справедливе та прозоре оцінювання (формувальне оцінювання; зворотний зв'язок без ярликів). Дотримання професійної етики вчителя є важливою вимогою у контексті етичних вимог. Вона у змісті має приклад культури спілкування; конфіденційність особистої інформації.

Гігієнічні вимоги до уроку полягають у дотриманні санітарно-гігієнічних норм; належному освітленні, температурі, провітрюванні; відповідності меблів віковим особливостям. Раціональна організація навчального часу є важливою, і вона включає чергування видів діяльності; фізкультхвилинки та руханки; контроль за посадкою учнів; обмеження часу роботи з гаджетами; вправи для очей; формування навичок здорового способу життя. Гігієнічні вимоги: температурний режим не нижче +18 градусів, не вище +24 градусів; освітлення з лівого боку, провітрювання аудиторії на перервах, вжиття заходів щодо попередження втоми на уроках (фізпаузи, фізхвилинки, гумор, зміна видів діяльності).

Розвивальні вимоги передбачають компетентнісний підхід під час уроку (формування ключових компетентностей; застосування знань у практичних ситуаціях); використання проєктної діяльності; дослідницькі

завдання; групову роботу. Важливим є розвиток критичного мислення (аналіз, порівняння, аргументація; проблемні запитання). Формування самостійності та відповідальності, рефлексія наприкінці уроку.

4. Проєктування уроку вчителем. При проєктуванні уроку педагог має зважати на такі особливості уроку:

- Учень у центрі навчання. Акцент на самостійність, активність і критичне мислення учнів. Вчитель виступає як організатор, фасилітатор і консультант, а не лише джерело знань.
- Компетентнісний підхід. Мета уроку – не просто запам'ятати факти, а навчитися використовувати знання на практиці. Розвиваються ключові компетентності: навчання впродовж життя; критичне мислення; комунікативні навички; цифрова та медіаграмотність; соціальна та громадянська компетентність.

- Інтерактивність. Використання групової та парної роботи, дискусій, проєктів, рольових ігор. Активні методи навчання замінюють традиційну «лекцію».
- Диференціація та індивідуалізація. Завдання підбираються з урахуванням рівня підготовки та інтересів учнів. Використовуються різні рівні складності та форми роботи: індивідуальні, парні, групові завдання.
- Застосування сучасних технологій. Використання цифрових ресурсів, інтерактивних дошок, онлайн-платформ, мультимедіа. Підвищення інтересу учнів через візуалізацію, анімацію, інтерактивні завдання.
- Формувальне оцінювання. Основний акцент на оцінюванні процесу навчання, а не тільки на результатах. Використовуються самооцінка, взаємооцінка, портфоліо, рубрики оцінювання.
- Інтегрованість знань. Уроки поєднують знання з різних предметів та сфер життя. Створюють умови для практичного застосування знань у реальному житті. Ефективність кожного з типів уроку значною мірою залежить від підготовки до нього вчителя.

Підготовка вчителя до уроку передбачає:

- попередню підготовку (вивчення вчителем навчальних програм, підручників, посібників; вивчення спеціальної педагогічної і методичної літератури; вивчення досвіду інших вчителів). На підставі цього педагог складає календарно-тематичне планування. Тобто розподіляє теми навчальної програми на рік і встановлює терміни їх вивчення, продумує типи уроків, визначає обсяг матеріалу одного уроку, продумує наочне і допоміжне забезпечення.
- Безпосередня підготовка передбачає вивчення навчальних програм, підручників, посібників; вивчення спеціальної педагогічної і методичної літератури; вивчення досвіду інших вчителів. На цій основі

складають план- конспект уроку. Така підготовка потребує глибокого продумування всіх структурних елементів і складається з восьми етапів:

Формулювання мети і завдань уроку. Зважаючи на функції процесу навчання, вчитель до кожного уроку формулює освітню, розвивальну і виховну мету.

Відповідно до вимог навчальної програми визначають обсяг теоретичного і практичного матеріалу, окреслюють внутрішньо- та міжпредметні зв'язки, відшукують нові факти і приклади для наповнення теми новим змістом.

Підібравши тип уроку, визначають його раціональну структуру, а також методи і прийоми, які можуть бути найефективнішими на кожному етапі уроку.

Вчитель продумує, яку наочність або технічні засоби навчання і як буде використано на уроці. Визначає зміст і методику виконання домашнього завдання. При цьому обсяг домашнього завдання підбирають так, щоб воно не перевантажувало учнів. Продумують зміст інструктажу щодо його виконання.

Складання плану-конспекту уроку. У ньому зазначають тему, мету й завдання уроку, його тип і структуру, час на кожен елемент уроку, необхідне для проведення уроку обладнання та навчальні посібники.

Насамкінець учитель подумки визначає рівень володіння змістом навчального матеріалу, методами і прийомами його розкриття. Перевірка готовності учнів до уроку здійснюється на організаційному етапі й під час перевірки виконання учнями домашнього завдання.

5.Аналіз і рефлексія уроку. Аналізуючи урок педагог пам'ятає про те, що для кожного уроку мають бути притаманні вимоги. Їх можна об'єднати у групи: Дидактичні вимоги передбачають: чітке визначення освітніх завдань кожного уроку (навчальної, виховної і розвиваючої мети); оптимізацію змісту уроку з урахуванням особистих і соціальних потреб; раціональне поєднання різноманітних форм і методів навчання; поєднання різних форм групової, колективної парної роботи з самостійною діяльністю школярів; забезпечення оперативного зворотнього зв'язку, дієвого контролю і управління.

Виховні вимоги полягають у визначенні виховних можливостей кожного уроку; формуванні в учнів життєво необхідних ціннісних ставлень та якостей; формуванні світоглядної, моральної, правової, політичної, художньої, економічної, екологічної, трудової культури.

Розвиваючі вимоги передбачають формування і розвиток в учнів позитивних мотивів навчально-пізнавальної діяльності, творчої ініціативи і активності; вивчення і врахування рівня розвитку психологічних особливостей учнів, проеткування зони найближчого розвитку; стимулювання нових якісних змін у розвитку особистості.

Психологічні вимоги орієнтовані на вивчення та врахування індивідуальних особливостей учнів; самовладання та самоконтроль вчителя; вимогливість учителя у поєднанні з повагою до учнів; педагогічний такт.

Потрібно зважати на особливості сприймання інформації учнями. Це підкреслювала Н. Волкова. Якщо брати за основу тривалість уроку 45 хвилин, то активно учні сприймають інформацію лише 15 хвилин, решту часу вони зайняті власними переживаннями і турботами. Тому перші 15 хвилин уроку педагог відводить на перевірку домашньої роботи, активізацію розумової діяльності, підготовку до сприймання нової інформації, застосовуючи при цьому активні методи роботи з класом. Наступні 15 хвилин педагог пояснює новий матеріал, чергуючи слухання інформації з вуст із використанням допоміжних засобів. І решту часу (15 хвилин) знову передбачається активна робота учнів. Вони осмислюють матеріал, працюють з підручником, контурною картою, атласами, розгадують кросворди, грають в ігри, спрямовані на первинне закріплення навчального матеріалу. На останніх хвилинах уроку активність учнів падає, тому повідомлення домашнього завдання доцільно повідомляти перед підсумком уроку і оголошенням оцінок.

Для кожного вчителя важливо вміти аналізувати власну діяльність. Це допомагає визначити ефективність уроку, виявити слабкі місця та вдосконалити педагогічну майстерність.

При самоаналізі доцільно орієнтуватися на такі запитання:

- Чи відповідає мій урок програмі?
- Чи були чітко визначені та досягнуті навчальні, виховні та розвиваючі завдання уроку?

✓ Чи оптимально визначено зміст уроку та чи відповідає він поставленим завданням?

✓ Що було основним і найсуттєвішим на уроці? Чи вдалося акцентувати на цьому увагу учнів?

✓ Чи вдало визначена структура уроку? Чи організована робота з формування умінь, навичок і інтересів учнів? Як здійснювалися внутрішньопредметні та міжпредметні зв’язки?

✓ Які методи та засоби навчання були використані? Чи були вдалими їх вибір і поєднання?

✓ Які форми навчання (масові, групові, індивідуальні) домінували? Чи були ефективними їх поєднання?

✓ Чи оцінювались знання учнів об’єктивно та відповідно до норм?

✓ Чи правильно організовано інструктаж та визначено обсяг і складність домашнього завдання? Чи було воно диференційованим?

✓ Що було зайвим у моїй діяльності та діях учнів?

Присутні на уроці колеги можуть аналізувати його за такою схемою:

- Тема уроку, дата, вчитель.
- Мета уроку: дидактична: формування географічних знань, умінь і навичок; використання спеціальних методів дослідження природи. Розвивальна: розвиток психічних процесів, формування вміння організовувати навчальну діяльність, самопланування та самоаналіз. Виховна: формування певних якостей особистості через зміст і організацію уроку.

➢ 3.Тип уроку (засвоєння нових знань, формування умінь і навичок, узагальнення та систематизація знань, застосування знань, контрольний урок, комбінований, нестандартний, інтегрований)

➢ Структура уроку:

➢ Макроструктура: доцільність етапів, послідовність залежно від типу уроку.

➢ Мікроструктура: ефективність методів і прийомів, використання підручників, карт, схем.

➢ Самостійна робота: вид, місце у структурі, тривалість, ефективність, способи перевірки.

➢ Наочні засоби навчання

➢ 5.Змістовий компонент уроку: вибір навчального матеріалу, дидактичний аналіз, обсяг та основні елементи знань. Використання міжпредметних зв'язків. Використання різних видів пізнавальних завдань.

➢ 6.Розвивальний компонент уроку: розвиток сприйняття, пам'яті, уяви. Розвиток умінь раціональної навчально-пізнавальної діяльності (самопланування, самоорганізація, самооцінка). Робота з різними джерелами пізнання.

➢ 7.Мотиваційний компонент уроку: показ значущості теми уроку, активізація пізнавальної діяльності учнів, локальна мотивація на кожному етапі, емоційний фон уроку, стиль спілкування, темпоритм.

➢ 8.Виховний характер уроку: виховний потенціал змісту, організація уроку як чинник виховання, професійна майстерність учителя

➢ 9.Контроль та оцінювання знань учнів: методи перевірки: усне, письмове, графічне, практичне, тестове, спостереження Форми оцінки: емоційне ставлення, оцінне судження, оцінка-бал

➢ 10.Організаційна чіткість уроку: готовність учнів, логічний зв'язок етапів. Зміна видів діяльності, розподіл часу.

➢ 11.Оцінка діяльності педагога:знання матеріалу. Методика формування знань, умінь, навичок. Методика ведення уроку, педагогічний такт, зовнішній вигляд.

➢ 12.Загальна оцінка результативності уроку:

У письмовому вигляді аналіз уроку фіксують як фотографію уроку для аналізу. Вона може мати таку форму:

Тема:

Мета:

Обладнання:

№	Хід уроку	Час		Позитивні моменти на уроці	Негативні моменти на уроці

Для ефективного професійного розвитку педагога доцільно вести окремий зошит для відвідування уроків колег. У ньому можна занотовувати всі відвідані уроки; фіксувати цікаві та вдалі елементи уроків; робити власні висновки щодо методики викладання, організації класу та взаємодії з учнями.

Таку практику активно використовував Василь Сухомлинський. У музеї його імені у Павлишській школі, що на Кіровоградщині, зберігається конспект, у якому директор школи занотовував відвідані ним уроки колег та аналізував їх.

На думку В. Сухомлинського, справжнім педагогом є той, хто навчився аналізувати власну діяльність і діяльність колег. Ведення зошита для відвідування уроків допомагає систематизувати досвід, переймати кращі практики та підвищувати власну педагогічну майстерність.

Завдання для самонтролю:

Тести:

1. Яка форма організації навчання використовується для безпосереднього спостереження предметів і явищ у природному середовищі?

A) Екскурсія

B) Практичне заняття

C) Консультація

2. Чим відрізняються нестандартні уроки?

A) Використанням творчих завдань

B) Нестандартною структурою

C) Використанням технічних засобів навчання

3. Хто з науковців визначив шість типів уроків?

A) В. Онищук

B) Б. Грінченко

C) О. Савченко

4. Чому комбінований урок отримав свою назву?

A) Тому що у його змісті комбінується матеріал з різних параграфів

B) Тому що поєднує перевірку домашнього завдання та вивчення нового матеріалу

C) Тому що має складну структуру

5. Найпоширенішим типом уроків у загальноосвітніх школах є:

A) Комбінований урок

B) Урок вивчення нових знань

C) Підсумковий урок

6. Головна ознака інтегрованих уроків

A) Досягнення мети двох уроків одночасно

B) Реалізація міжпредметних зв'язків

C) Діалог між педагогом і учнем

7. Якою є загальноприйнята тривалість уроку у середній школі II ступеня?

A) 35 хвилин

B) 40 хвилин

C) 45 хвилин

Творчі завдання

Опишіть приклади творчих завдань, які можна використовувати під час уроків з географії.

Поясніть, чому урок вважається основною формою організації навчального процесу в школі.

Поясніть висловів

«Від незнання до знань ведуть три шляхи: шлях роздумів, найбільш благородний, шлях наслідування, найбільш легкий, шлях досвіду, найбільш гіркий». – Конфуцій.

«Знання і могутність – це те саме». – Ф. Бекон.

«Ми добре знаємо лише стільки, скільки можемо сказати; ми добре знаємо лише те, що здатні висловити». – А. Дітервег.

Реферати

Наукові підходи до аналізу уроку географії.

Роль педагога на уроках з географії.

Тема: Контроль у навчальному процесі

План

1. Сутність та класифікація видів контролю у навчанні
2. Функціональна роль оцінки
3. Методологія вимірювання: норми та критерії
4. Фактори учнівської неуспішності

1.Сутність та класифікація видів контролю у навчанні. Сучасна парадигма освіти розглядає оцінювання не як інструмент тиску, а як навігатор навчального поступу. У науковому дискурсі (В. Бондар, О.Зайченко, О.Ляшенко) оцінка інтерпретується як складна складова педагогічної етики. Існують підходи, що розглядають оцінку як інструмент впливу. Так, В. Онищук та В. Семченко наголошують на її здатності коригувати поведінку та зусилля учня. Оцінка в науковій літературі аналізується також як механізм саморозвитку. Науковці Г. Липкіна та Т. Вершигіна акцентують на формуванні в учня здатності до рефлексії та адекватної самооцінки.

У НУШ ми розмежовуємо поняття контролю (як системи зворотного зв'язку), перевірки (процедури вимірювання) та оцінювання (аналізу отриманих даних для підтримки дитини).

Перевірка знань у сучасній школі виконує низку специфічних завдань, що виходять за межі простої фіксації результатів:

- Контролююча: реєстрація фактичного рівня компетентностей.
- Діагностико-корегуюча: виявлення прогалин та миттєве впорядкування знань.
- Розвивальна: активізація мислення через оперування знаннями у нових ситуаціях.
- Виховна та стимулююча: формування культури академічної праці, відповідальності та позитивної мотивації.

Відповідно до стандартів НУШ, об'єктом перевірки є не лише академічні знання, а й загальнопсихологічний розвиток:

- Когнітивна сфера: глибина розуміння, логіка, здатність вирішувати проблемні завдання.
- Діяльнісна сфера: вміння використовувати теорію на практиці, реалізація проєктів.
- Ціннісна сфера: формування мотивів навчання, почуття відповідальності та етичних норм.

Оцінювання особистісних якостей (емоційного стану, поглядів) вимагає особливої делікатності, щоб не порушити внутрішній світ дитини.

Для забезпечення справедливості та ефективності оцінювання базується на таких засадах:

- Об’єктивність: використання валідних критеріїв, що не залежать від суб’єктивного настрою вчителя.
- Систематичність: регулярність, що створює ритм навчання і запобігає стресу від «раптових» перевірок.
- Гласність: учень – активний учасник оцінювання. Він має знати критерії заздалегідь.
- Доброзичливість та гуманність: пріоритет успіху над невдачею. Оцінка має надихати, а не пригнічувати.

В освітньому процесі НУШ виділяють етапи моніторингу, наведені у таблиці 8.

Таблиця 8.

Етапи моніторингу

Вид контролю	Мета та особливості
Попередній	Діагностика опорних знань перед початком теми (актуалізація).
Поточний (Формувальний)	Супровід навчання «тут і зараз». Має допоміжну, стимулюючу роль.
Тематичний	Ключова одиниця оцінювання. Оцінка за розділ, що враховує всі види робіт.
Підсумковий	За чверть та річний облік досягнень на основі тематичних балів.

Тематичне оцінювання є найбільш об’єктивним. Воно дозволяє врахувати індивідуальний темп дитини.

- Прозорість: Учні заздалегідь знають графік робіт, перелік практичних завдань та умови атестації.
- Допуск до атестації: Виконання обов’язкових практичних/лабораторних робіт є необхідною умовою.
- Право на поліпшення: Учень має право на доопрацювання матеріалу та повторну атестацію, якщо результат початкового рівня його не задовольняє. Це виховує наполегливість.

Окремою ланкою є зовнішнє незалежне оцінювання, яке забезпечує рівний доступ до вищої освіти. Воно базується на принципах незалежності, анонімності та технологічності, перевіряючи готовність випускника до подальшого навчання у професійному середовищі.

У сучасній освітній практиці термін «діагностика» поступово витісняє традиційне поняття «контроль», оскільки пропонує значно ширший погляд на

результати навчання. Це не просто фіксація оцінки, а глибоке дослідження стану освітнього процесу.

У західній педагогічній традиції діагностика – це комплексний процес, що включає:

- Визначення результатів: оцінювання академічних знань та практичних навичок.
- Аналіз прогресу: відстеження того, як учень просувається освітніми сходинками.
- Оцінка ефективності системи: висновки про якість роботи конкретного вчителя та освітньої установи в цілому.
- Прогностику: прийняття рішень щодо подальших етапів навчання на основі отриманих даних.

В українському науковому просторі поняття діагностики розвивається у двох основних напрямах:

- Управлінський вектор (адміністративний). Діагностика розглядається як формальна процедура перевірки діяльності школи. Вона слугує фундаментом для прийняття управлінських рішень, дозволяючи об'єктивно оцінити стан викладання предметів та рівень менеджменту в закладі освіти.
- Виховний вектор (психолого-педагогічний).Тут діагностика максимально наближається до психодіагностики. Її метою є: встановлення реального рівня вихованості учнів.Аналіз сформованості ціннісних орієнтирів.Вивчення динаміки розвитку особистісних якостей дитини.

Сьогодні відбувається зближення цих підходів. Діагностика стає людиноцентричною: вчитель аналізує не лише «що знає учень», а й «чому він зупинився в розвитку» та «як допомогти йому рухатися далі». Це перетворює діагностику з інструменту критики на інструмент підтримки та розвитку.

Контроль здійснюється за допомогою певних способів – методів. Методи контролю – це інструменти діагностичної взаємодії вчителя та учня, що забезпечують зворотний зв'язок. У сучасній педагогіці контроль трактується широко: як педагогічна діагностика, що поєднує методи шкільної перевірки та наукового дослідження освітнього процесу.

Сучасна дидактика пропонує багатоваріантну систему методів, що дозволяють отримати повну та оперативну інформацію:

- Традиційні: усний, письмовий та практичний контроль.
- Інноваційні та специфічні: дидактичні тести, графічний контроль (Г. Щукіна), програмований та лабораторний контроль (Ю. Бабанський).
- Методи самостійної діагностики: робота з книгою, аналіз проблемних ситуацій (В. Оконь), спостереження.

В основі усного контролю лежить жива комунікація. Він реалізується через бесіди, розповіді, пояснення або читання текстів. Формами організації

усного контролю можуть бути: індивідуальне опитування: забезпечує найвищу глибину діагностики конкретного учня, проте вимагає від учителя майстерності, щоб тримати в активності решту класу. Фронтальне опитування: охоплює весь клас короткими запитаннями, що зручно для швидкої перевірки, але не дає глибокої картини знань кожного. Комбіноване опитування: поєднання різних форм для максимізації ефективності. Під час усного контролю вчитель має дотримуватися професійного такту – ставити запитання всьому класу (стимулюючи думку кожного), не переривати учня та надавати аргументовану оцінку після завершення відповіді. *Цікавий досвід:* Педагоги-новатори (наприклад, В. Шаталов) використовували технічні засоби (магнітофонний запис відповідей) для об'єктивізації оцінювання.

Письмовий контроль: вимагає від учня не лише знання фактів, а й вміння логічно вибудовувати текст, аргументувати власну позицію та володіти мовною культурою. Це найбільш комплексний спосіб перевірки теоретичної підготовки.

Практичний контроль: передбачає виконання лабораторних дослідів чи створення виробів. Цей метод є незамінним для професійної освіти, оскільки вимірює реальні вміння діяти в робочих ситуаціях.

Для перевірки компетентностей використовують тести. Дидактичний тест – це стандартизований вимірювальний прилад. Його головна перевага – об’єктивність та незалежність від суб’єктивного впливу вчителя.

Якісний тест повинен бути валідним: вимірювати саме те, що було заплановано (відповідність змісту програми). Надійним: давати стабільні результати при повторному застосуванні в аналогічних умовах.

У навчальному процесі використовують різнорівневі тести. Рівні тестових завдань (за таксономією цілей) є настпними:

- I рівень (Репродуктивний): знання термінів, законів, фактів.
- II рівень (Алгоритмічний): виконання типових розумових операцій.
- III рівень (Критичний): здатність давати оцінку вивченому матеріалу.
- IV рівень (Творчий): розв’язання нестандартних ситуацій на основі знань.

Іспит залишається фінальною точкою перевірки за певний період. Попри стресогенність, іспити готують особистість до життєвих випробувань.

Шляхи вдосконалення екзаменаційної системи: відхід від «лотереї» (витягування білета) через вільні бесіди по курсу. Врахування рефератів та проєктних робіт як частини оцінки. Створення доброзичливої атмосфери для зниження інтелектуального блокування.

НУШ ставить перед педагогом складне завдання: оцінювати не лише знання (когнітивну сферу), а й соціально-психологічний розвиток: розвиток мислення, пам’яті та мовлення; сформованість мотивів навчання; відповідальність та дотримання моральних норм. У такому випадку має місце

педагогічна дилема: вимірювання особистісних якостей межує з втручанням у внутрішній світ. Тому така діагностика має бути виключно конфіденційною, етичною та спрямованою на допомогу дитині у самовдосконаленні, а не на її класифікацію.

Сучасна педагогічна діагностика неможлива без використання інформаційних технологій (ІТ), які роблять контроль швидким, точним та інтерактивним. Серед них визначимо такі: використання платформ (наприклад, Google Classroom, Moodle, Canvas) дозволяє автоматизувати збір даних: електронні журнали: забезпечують миттєву прозорість оцінок для учнів та батьків. Автоматизована перевірка: система миттєво оцінює тести, вивільняючи час учителя для творчої роботи. Аналітичні дашборди: вчитель бачить статистику успішності всього класу та кожного учня у динаміці через графіки та діаграми.

Іноді використовують адаптивне тестування та Штучний Інтелект (ШІ). Це найбільш перспективний напрям діагностики. Адаптивні тести полягають у тому, що рівень складності наступного запитання залежить від правильності попередньої відповіді. Якщо учень помилився, система пропонує легше завдання, щоб точно визначити межу його знань. ШІ-аналіз: алгоритми можуть аналізувати не лише правильність відповідей, а й час, витрачений на кожне завдання, стиль написання есе та навіть рівень впевненості учня. Персоналізовані рекомендації: на основі результатів діагностики система автоматично формує для дитини індивідуальну траєкторію (наприклад, пропонує відеоурок з теми, у якій допущено помилку).

Методи ігрового контролю (Kahoot, Quizizz, Plickers) перетворюють перевірку знань на захопливе змагання. Це знімає стрес, підвищує залученість та дозволяє вчителю отримати «зріз» знань за лічені хвилини прямо під час уроку.

2. Функціональна роль оцінки. Ефективний контроль не обмежується лише перевіркою; він обов'язково включає оцінювання (процес) та оцінку (результат).

- Оцінювання – це тривале спостереження та аналіз діяльності учня.
- Оцінка – це кількісний (бал, відсоток) або якісний (оціночне судження) показник ступеня засвоєння матеріалу.

Важливо розрізняти: бал – це лише цифра, тоді як оцінка – це наповнене змістом значення, приписане оціночному судженню. Кількісні маніпуляції з балами (наприклад, просте арифметичне середнє) часто є недопустимими, оскільки не враховують динаміку розвитку дитини.

Система оцінювання пройшла тривалий шлях еволюції, відображаючи запити суспільства кожної епохи. Києво-Могилянська академія: використовувала розгалужену систему словесних характеристик – від «преизрядного успеха» до «очень туп». Це була спроба дати максимально

точний портрет здібностей учня. XIX століття: введення бальних систем (від 90-кульної системи до 4-бальної цифрової у 1818 році). У Радянський період здійснювалися постійні пошуки від «задовільно/ незадовільно» (1918 р.) до класичної п'ятибальної системи (з 1945 р.). В сучасній Україні у 2004 році було впроваджено 12-бальну систему, що стало кроком до гуманізації та більш диференційованого підходу до досягнень учня. Оцінка – це потужний інструмент впливу. Вона може бути: стимулюючою, коли вона об'єктивна, вмотивована та підштовхує до успіху. Деструктивною, якщо виставлена невмотивовано або супроводжується образливими зауваженнями. Такий підхід блокує розвиток дитини та формує негативне ставлення до школи. Завдання вчителя – перетворити оцінку на інструмент діалогу, де бал є лише індикатором на шляху до подолання неуспішності.

3. Методологія вимірювання: норми та критерії. Сьогодні мета освіти – не просто накопичення знань, а формування компетенцій (здатності використовувати знання, досвід та цінності в реальному житті).

Ключові компетенції, що підлягають оцінюванню визначені державним стандартом базової середньої освіти наступні:

- вільне володіння державною мовою, що передбачає вміння:
  - ✓ здійснювати комунікацію в усній та письмовій формі на основі знання функцій мови, ресурсів (лексики, граматики) і норм сучасної української літературної мови, типів мовної взаємодії, особливостей стилів мовлення інформаційних та художніх текстів, медіатекстів тощо;
  - ✓ здобувати та опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел у різних освітніх галузях і контекстах, критично осмислювати її та використовувати для комунікації в усній та письмовій формі, для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей;
  - ✓ відповідально, усвідомлюючи цінність української мови як мови взаємодії на всій території держави, використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у життєвих та навчальних ситуаціях, творчого самовираження;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, що передбачає вміння: здійснювати комунікацію в усній та письмовій формі на основі знання функцій мови, ресурсів (лексики, граматики) і норм мови, особливостей основних стилів і жанрів мовлення, типів мовної взаємодії; здобувати і опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел, критично осмислювати її, використовувати в усній та письмовій комунікації для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей; відповідально використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у життєвих та навчальних ситуаціях, творчого

самовираження, спираючись на особливості міжкультурної комунікації та досвід комунікації державною мовою; відповідно до ситуації ефективно виражати ідеї, почуття, пояснювати та обговорювати факти, явища, події, обґрунтовувати свої погляди та переконання в усній і письмовій формі у різних особистісних і соціальних контекстах (побутових, навчальних, громадських тощо), спираючись на мовний і мовленнєвий досвід, мовні норми у спілкуванні, соціокультурні реалії та особливості міжкультурної комунікації;

- математична компетентність, що передбачає здатність розвивати і застосовувати математичні знання та методи для розв'язання широкого спектра проблем у повсякденному житті; моделювання процесів та ситуацій із застосуванням математичного апарату; усвідомлення ролі математичних знань і вмінь в особистому та суспільному житті людини;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій, що передбачають формування наукового світогляду; здатність і готовність застосовувати відповідний комплекс наукових знань і методологій для пояснення світу природи; набуття досвіду дослідження природи та формулювання доказових висновків на основі отриманої інформації; розуміння змін, зумовлених людською діяльністю; відповідальність за наслідки такої діяльності;
- інноваційність, що передбачає здатність учня реагувати на зміни та долати труднощі; відкритість до нових ідей; ініціювання змін у класі, закладі освіти, родині, громаді тощо; спроможність визначати і ставити перед собою цілі, мотивувати себе та розвивати в собі стійкість і впевненість, щоб навчатися і досягати успіхів;
- екологічна компетентність, що передбачає усвідомлення екологічних основ природокористування, необхідності охорони природи, дотримання правил поведінки на природі, ощадливого використання природних ресурсів, розуміння контексту і взаємозв'язку господарської діяльності і важливості збереження природи для забезпечення сталого розвитку суспільства;
- інформаційно-комунікаційна компетентність, що передбачає впевнене, критичне і відповідальне використання цифрових технологій для власного розвитку і спілкування; здатність безпечно застосовувати інформаційно-комунікаційні засоби в навчанні та інших життєвих ситуаціях, дотримуючись принципів академічної доброчесності;
- навчання впродовж життя, що передбачає здатність визначати і оцінювати власні потреби та ресурси для розвитку компетентностей, застосовувати різні способи розвитку компетентностей, знаходити можливості для навчання і саморозвитку; спроможність навчатися і працювати в колективі та самостійно, організовувати своє навчання,

оцінювати його, ділитися його результатами з іншими, шукати підтримки, коли вона потрібна;

➢ громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають спроможність діяти як відповідальний громадянин, брати участь у громадському та суспільному житті, зокрема закладу освіти і класу, спираючись на розуміння загальнолюдських і суспільних цінностей, соціальних, правових, економічних і політичних принципів, ідей сталого розвитку суспільства, співіснування людей та спільнот у глобальному світі, критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію; виявлення поваги до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес і діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних з різними проявами дискримінації; дбайливе ставлення до особистого, соціального здоров'я, усвідомлення особистих відчуттів і почуттів, здатність дослухатися до внутрішніх потреб; дотримання здорового способу життя; розуміння правил поведінки та спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах та ґрунтуються на спільних моральних цінностях; спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності;

✓ культурна компетентність, що передбачає наявність стійкого інтересу до опанування культурних і мистецьких здобутків України та світу, шанобливого ставлення до культурних традицій українців, представників корінних народів і національних меншин, інших держав і народів; здатність розуміти і цінувати творчі способи вираження та передачі ідей у різних культурах через різні види мистецтва та інші культурні форми; прагнення до розвитку і вираження власних ідей, почуттів засобами культури і мистецтва;

✓ підприємливість і фінансова грамотність, що передбачають ініціативність, спроможність використовувати можливості та реалізовувати ідеї, створювати цінності для інших у будь-якій сфері життєдіяльності; здатність до активної участі в житті суспільства, керування власним життям і кар'єрою; уміння розв'язувати проблеми; готовність брати відповідальність за прийняті рішення; здатність працювати в команді для планування і реалізації проектів, які мають культурну, суспільну або фінансову цінність, тощо.

Основою формування ключових компетентностей є особистісні якості, особистий, соціальний, культурний і навчальний досвід учнів; їх потреби та інтереси, які мотивують до навчання; знання, уміння та ставлення, що формуються в освітньому, соціокультурному та інформаційному середовищі, у різних життєвих ситуаціях.

Для забезпечення об’єктивності вчитель спирається на критерії (міра оцінки) та норми (конкретні вимоги до виставлення бала). При виставленні оцінки до уваги береться глибина: усвідомлення суттєвих зв’язків. Повнота: обсяг знань про об’єкт. Міцність: збереження матеріалу в пам’яті та точність відтворення. Гнучкість: вміння використовувати знання у варіативних умовах.Систематичність: логічна послідовність знань.

Сучасна 12-бальна шкала розподілена на рівні, що характеризують якісний стрибок у підготовці учня. Це ілюструє таблиця 9.

Таблиця 9. Рівні якісної підготовки учнів

Рівень	Бали	Характеристика діяльності
Початковий	1–3	Фрагментарне відтворення, знання на рівні розпізнавання.
Середній	4–6	Відтворення за зразком, володіння елементарними вміннями.
Достатній	7–9	Самостійне застосування знань у стандартних ситуаціях, логічність.
Високий	10–12	Творче використання знань, системність, дослідницький характер.

4.Фактори учнівської неуспішності. Неуспішність учнів є складним соціально-педагогічним явищем, зумовленим комплексом взаємопов’язаних чинників. Розуміння їхньої природи дозволяє вчителю перейти від констатації невдач до їх профілактики.

Причини неуспішності можна структурувати за трьома основними чинниками.

- Соціально-економічні чинники:

✓ Загальний стан суспільства та мікроклімат родини безпосередньо впливають на когнітивні можливості дитини.

✓ Несприятливі умови: матеріальна незабезпеченість, асоціальний спосіб життя батьків (алкоголізм), конфліктна атмосфера.

✓ Педагогічна неграмотність батьків: відсутність підтримки, завищені вимоги або байдужість до освітніх потреб дитини.

- Біопсихічні чинники:

✓ Особливості нервової системи та темпераменту такі як слабкість нервової системи: Дитина швидко втомлюється (астенічний синдром). Вона може чудово працювати перші 15–20 хвилин уроку, а потім просто «вимикатися» через виснаження енергетичного ресурсу мозку. Інертність нервових процесів. Таким учням важко швидко перемикатися з одного виду

діяльності на інший (наприклад, з математики на читання або з гри на навчання). Їх часто помилково вважають «повільними» або «лінивими», хоча їм просто потрібно більше часу на включення в роботу. Гіперзбудливість, коли процеси збудження переважають над гальмуванням. Дитині важко всидіти на місці, вона постійно відволікається на зовнішні подразники.

- ✓ Специфічні розлади розвитку та нейровідмінності: СДУГ (Розлад дефіциту уваги та гіперактивності): Один із найчастіших біопсихічних чинників. Мозок дитини відчуває дефіцит певних нейромедіаторів (дофаміну, норадреналіну), через що їй фізично важко утримувати концентрацію, контролювати імпульси та організовувати свою діяльність.
- ✓ Дислексія, дисграфія, дискалькулія. Це специфічні розлади навчання, пов'язані з особливостями обробки інформації в корі головного мозку. Дитина з нормальним або навіть високим рівнем інтелекту може мати великі труднощі з розпізнаванням букв (дислексія), письмом (дисграфія) або цифрами (дискалькулія).
- ✓ Стан соматичного здоров'я (фізичні чинники) хронічні захворювання: Часті застуди, алергії, проблеми з серцево-судинною системою або ШКТ призводять до пропусків занять та загального зниження тонусу організму. Порушення сенсорних систем. Недіагностовані вчасно зниження зору або слуху. Дитина може не бачити, що написано на дошці, або недочувати пояснення вчителя, через що втрачає нитку уроку. Мінімальна мозкова дисфункція (ММД). Легкі порушення роботи мозку, що виникли внаслідок важкої вагітності, пологових травм або хвороб у ранньому віці. Проявляється в емоційній нестабільності, швидкій стомлюваності та розсіяності.
- ✓ Незрілість психічних процесів
- ✓ Несформованість вищих психічних функцій: Сюди відносяться слабкий розвиток довільної пам'яті, логічного мислення, просторової орієнтації або зорово-моторної координації (коли око бачить, але рука не може встигнути записати).
- ✓ Затримка психічного розвитку (ЗПР): Тимчасове уповільнення темпів розвитку психіки, через що дитина за своїм психоемоційним віком молодша за паспортний (наприклад, у 8 років має інтереси та поведінку 5-річної дитини, тобто провідною діяльністю залишається гра, а не навчання).

При визначенні причин неуспішності важливо розрізняти задатки (генетичний потенціал) та здібності (результат розвитку). Хоча діти мають різні темпи сприйняття, наука доводить: усі здорові діти мають достатній потенціал для успішного навчання за умови сприятливого середовища. Причинами неуспішності можуть бути особливості характеру (емоційна нестабільність, повільність) або стан здоров’я.

➢ Також у неуспішності учнів мають місце педагогічні та дидактичні помилки. Вони є факторами, на які вчитель має безпосередній вплив. Педагогічна занедбаність часто є наслідком: жорсткої уніфікації, який виявляється у тому, що зміст навчання однаковий для всіх учнів, без урахування індивідуальних інтересів. Має місце методичне одноманіття, орієнтація лише на «зубріння» (вербалізм), ігнорування емоційної складової уроку. Відсутність цілепокладання: учень не розуміє мети навчання, а контроль є хаотичним і неефективним.

Для виправлення ситуації сучасна школа використовує трирівневу модель допомоги:

➢ Педагогічна профілактика – це запобігання проблемам через модернізацію навчання. Впровадження інноваційних технологій (проблемне, проєктне та ігрове навчання). Створення гнучких навчальних програм, що адаптуються під потреби дітей.

➢ Педагогічна діагностика – це систематичне відстеження поступу для виявлення прогалин на ранніх етапах.Оцінка не лише результату, а й процесу подолання труднощів. Виявлення конкретних тем, які викликають складність, для точкового втручання.

➢ Педагогічна терапія – це заходи з ліквідації наявного відставання. Вітчизняний досвід: індивідуальні та групові додаткові заняття.Зарубіжний досвід: «групи вирівнювання», де навчання базується на глибокій діагностиці та проводиться спеціально підготовленими педагогами з використанням адаптивних методів.

➢ Індивідуальна траєкторія виховання – це робота з неуспішними учнями – це перш за все виховний процес. Відновлення впевненості дитини у власних силах, створення «ситуації успіху» та побудова довірливих стосунків є ключовими передумовами для інтелектуального зростання.

Кінцева мета профлактики шкільної неуспішності у тому, щоб перетворити навчання школяра з обов’язку на свідому потребу саморозвитку особистості.

Завдання для самоперевірки:

Тести:

1.Від результатів контролю значною мірою залежать:

А) постановка цілей і завдань, вибір і послідовність застосування його методів

Б) оцінювання учнів

В) мета уроку

2.«Контроль» у перекладі з французької означає:

А) діагностика

Б) виявлення, вимір

В) оцінка

3.З 2004 року в школах України введена:

А) 5-бальна шкала оцінювання

Б) 7-бальна шкала оцінювання

В) 12-бальна шкала оцінювання

4.Мета зовнішнього незалежного оцінювання:

А) переведення до іншого класу учня

Б) виявлення рівня і глибини знань з визначених предметів для визначення його придатності до навчання у ВНЗ

В) отримання атестату про успішність

5.Формами контролю є:

А) індивідуальна, групова і масова

Б) урок, екзамен

В) лекція

6.У зарубіжній педагогіці синонімом до терміну «контроль» є:

А) «діагностика»

Б) « перевірка»

В) «оцінка»

7.У зарубіжній педагогіці використовуться два види тестів:

А) орієнтовані на норму і на успішність учня

Б) орієнтовані на учня і на вчителя

В) орієнтовані на засоби навчання і результат

Поясніть вислови

«Не слід забувати такого положення: ми добре знаємо лише стільки, стільки можемо сказати; ми добре знаємо лише те, що здатні висловити» А.Дітервег

«Ні слова, ні думки, ні вчинки – ніщо не вражає так ясно і правильно нас самих, наші ставлення до світу, як наші почуття» К. Ушинський.

«Усебічного розвитку, духовного багатства не можна досягти шляхом примусу. Справжнє духовне багатство створюється тоді, коли людина сама тягнеться до знань, науки, мистецтва» Л.В.Занков.

«Учень не посудина, яку необхідно наповнити, а факел, який потрібно запалити» Л. Паскаль.

Реферати

Особливості тестування в Україні.

Історія оцінювання в Україні.

Вимоги до контролю і оцінювання учнів на уроках географії.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній школі: трактовка і реалізація. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 2. С. 5–12.
2. Бондар В. І. Дидактика. Київ, 2005.
3. Ващенко Л. С. Дидактичні засади моніторингу результатів навчання в системі загальної середньої освіти: теорія і практика. К.: Педагогічна думка, 2019.
4. Дошкільна педагогіка: Навч. посіб. / Поніманська Т.І. К.: Академвидав, 2006.
5. Заболотний В. Ф., Мисліцька Н. А. Методика навчання у вищій школі: сучасні дидактичні технології. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2022.
6. Зайченко О. І. Контроль. Енциклопедія освіти: АПН України. Гол. ред. Кремень В. Г. К., 2008. С. 415–421.
7. Іванчук М. Інтегрований урок як специфічна форма організації навчання. *Початкова школа*. № 5. 2004.
8. Кузьмінський А. І. Педагогіка:Підруч. К.: :Знання-Прес, 2003.
9. Локшина О. І. Стратегії розвитку шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: дидактичний аспект. К. : Інститут педагогіки НАПН України, 2021.
10. Ляшенко О. І. Методологічні засади моніторингу якості освіти. Організаційно-методичне забезпечення моніторингових досягнень якості загальної середньої освіти : Монографія. К., 2013. С. 6–27.
11. Малихіна О. В. Формувальне оцінювання як дидактичний інструмент розвитку самостійності учнів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.*. 2020. № 5. С. 88–97.
12. Мойсеюк Н. Педагогіка: Навч. посіб.. К., 1999.
13. Онопрієнко О. В. Проєктування системи оцінювання результатів навчання учнів у компетентнісній освіті. Київ : Педагогічна думка, 2023.
14. Онопрієнко О. В. Нова українська школа: інноваційна система оцінювання результатів навчання учнів початкової школи. Харків : Видавництво «Ранок», 2021.
15. Пащенко Д. В. Дидактичні особливості організації освітнього процесу в умовах НУШ. *Науковий вісник Умані.* Вип. 4. 2021. С. 112–119.
16. Педагогіка / за ред. М.Д. Ярмаченка. К.,1988.
17. Пометун О. І. Методика розвитку критичного мислення учнів на уроках різних предметів. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018.
18. Прокоп І. Аналіз триєдиної мети уроку. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* Випуск 19. Вінниця, 2007. С.53-57.

19. Раков С. А. Педагогічне тестування: теорія і практика. Харків : Основа, 2021.

20. Різні види нетрадиційних уроків / Дидактика: Навч. посіб. / І. В. Малафіїк. К. : Кондор.

21. Савченко О. Диференційоване навчання. *Початкова школа* 1993. № 11. С. 62–67.

22. Савченко О. Сучасний урок у початкових класах: Посіб. для вчителя / О. Савченко. К.: Магістр-S, 1997.

23. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: Підруч. К. : Грамота, 2018.

24. Савченко О.Організація навчального процесу в малокомплектній школі: Посіб. для вчителя. К.: Рад. шк., 1974.

25. Сковорода Г. Вибрані твори в українських перекладах. Харків : «Ранок», 2003.

26. Топузов М. О. Дидактика: Підруч. для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр навчальної літератури, 2020.

27. Шиян Р. Б. Нова українська школа: Порадник для вчителя. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2019.

28. Щербань П. Прикладна педагогіка: Навч.-метод. посіб. К., 2002.

29. Linn R. L. and Gronlund N. E. Measurement and Assessment in Teaching. 8th ed. Upper Saddle River. NJ. Merrill. Prentice-Hall, 2000.

30. Prakash V. Creative Learning. A handbook for teachers and trainers. Viva Books. New Delhi, 2010. P. 373–385. P. 185–198.

Електронні ресурси:

1. Державний стандарт базової середньої освіти URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-

2. Освіта.ua.URL: osvita.ua

3. Онлайн-курси для вчителів. URL: prometheus.org.ua

4. Нова українська школа. URL: nus.org.ua.

5. Сучасні педагогічні технології у навчанні географії URL: http://geographer.com.ua/

6. Електронна бібліотека НАПН України URL: lib.iitta.gov.ua

7. Занков Л.В. Книги онлайн URL: http://www.koob.pro/zankov/

8. Нетрадиційні уроки. URL: konserq. ucoz. Ua

9. Педагогіка Полтавський університет: URL: https://studfiles.net/

10. Платформи для підвищення кваліфікації. URL: ed-era.com

11. Схема аналізу уроку. URL: http://shag.com.ua/

РОЗДІЛ 3.
ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Тема: Виховання як процес формування особистості

План

1. Концепція виховного процесу в сучасній педагогіці
2. Інструментарій педагогічного впливу
3. Джерела та чинники виховного впливу на особистість
4. Виховний потенціал колективу

1. Концепція виховного процесу в сучасній педагогіці

Структура виховання

↓

Зміст і мета

↓

Форми. Методи. Засоби

↓

Суб'єкти взаємодії

↓

С ⟷ С

Моральні. Соціальні і духовні цінності

↓

Особистісно-розвивальний результат

Виховання – закономірне, послідовне, організоване, безперервне, систематичне керівництво розвитком і формуванням особистості. Головним елементом його є педагогічна взаємодія – передача (обмін) теоретичних і практичних знань (освіта) і духовних цінностей.

Фундатор наукової педагогіки Ян Амос Коменський визначав формування високої моральності як стрижневу мету виховного процесу. Він стверджував, що брак етичного фундаменту, закладеного в ранньому дитинстві, неминуче призводить до деструкції внутрішньої гармонії особистості.

Педагог виокремлював п'ять фундаментальних якостей, що становлять основу доброчесності: мудрість, справедливість, чесність, поміркованість та мужність. Процес морального становлення, за Я.А.Коменським, базується на трьох чинниках. Педагог підкреслював виняткову роль морального вигляду дорослих (батьків та вчителів). Він наполягав на систематичному залученні дитини до суспільно корисної праці, на неухильному дотриманні встановлених етичних норм та правил поведінки.

Важливою умовою ефективності виховання Я. А.Коменський вважав превентивну стратегію – захист молоді від деструктивного соціального впливу та контактів з аморальними особами, що можуть спотворити моральний розвиток. Виховна система Я.А. Коменського глибоко вкорінена в християнську антропологію. Пріоритетне значення Він надавав плеканню благочестя, набожності та формуванню навичок життя згідно з настановами Святого Письма.

Ефективність виховання безпосередньо залежить від чіткості визначеної мети. У ХХ столітті філософ Чарльз Морріс запропонував модель п'яти домінуючих вимірів, які формують усвідомлену або підсвідому спрямованість особистості у процесі її становлення. Це такі виміри як етична участь, при цьому акцент робимо на відповідальній соціальній ролі та збереженні культурної спадщини людства. Інший вимір – це активне долання, що передбачає самореалізацію через подолання перешкод, вирішення складних соціальних або природничих завдань. У цій структурі має місце інтроспективний аскетизм, що орієнтований на пріоритет багатого внутрішнього життя, самосвідомості та свідомої відмови від надмірностей. Важливі також емпатійна сприйнятливість, яку розуміємо як гармонію з навколишнім світом, відкритість до людей та природи та екзистенційна насолода як здатність цінувати момент, відкритість до життєвих радощів без надмірної напруги.

Виховання базується на діалектичній єдності двох векторів: мета-ідеал (загальна) це вимоги суспільства до особистості як до свого члена. Індивідуальна мета передбачає: врахування унікальних можливостей, прагнень та особистої долі вихованця. Гармонійне поєднання цих цілей є ключовою умовою успішної педагогічної діяльності, оскільки благополуччя особистості нерозривно пов'язане з її статусом та функціонуванням у соціумі.

Витоки сучасних уявлень про мету виховання лежать у працях давньогрецьких мислителів. Центральним орієнтом мети була гармонійно розвинена особистість, наділена мудрістю, здоров'ям та благородством.

У «Діалогах» Платона обґрунтовано концепцію, згідно з якою справжнє щастя доступне лише людині мудрій. Мудрість за Платоном – це: не просто абстрактні роздуми, а здатність до правильного використання знань і речей. Поєднання теоретичного знання з практичним вмінням творити та користуватися результатами праці. Результат систематичного навчання, а не вроджений хист: мудрості можуть досягти як воєначальники та лікарі, так і теслі чи музиканти.

Мета виховання є категорією, що історично змінювалася відповідно до філософських та суспільних запитів епохи. Давньогрецька педагогіка базувалася на ідеї калокагатії – органічного поєднання фізичної досконалості та духовної шляхетності. Виховання розглядалося як шлях до мудрості та працьовитості. Мудра людина (від лікаря до теслі) вважалася щасливою, оскільки володіла здатністю свідомо і якісно завершувати обрану справу. У період Середньовіччя (теоцентризм) провідною стає тема служіння Богу та духовної покори. Мета виховання підпорядковувалася релігійним догматам, що частково зберегли свій вплив і в наступні століття. Епоха Відродження (гуманізм) знаменувалася поверненням до антропоцентризму. Людина проголошується найвищою цінністю, акцентується увага на її безмежних можливостях, розумі та волі. Ідея гармонійного розвитку особистості отримує новий поштовх, знаходячи пізніше відображення у працях класиків педагогіки (А. Макаренка, В. Сухомлинського).

У сучасному українському суспільстві мета виховання регулюється державною нормативною базою: Національною доктриною розвитку освіти, Законом України «Про виховання дітей і молоді» та відповідними концепціями (національного, громадянського та превентивного виховання).

Ключовими орієнтирами, визначеними у документах, є гуманістичні цінності. Серед яких допомога молоді в опануванні моральних і духовних скарбів людства; гармонія взаємин; створення балансу у відносинах людини з природою та соціумом; свобода та відповідальність; формування особистості в умовах свободи діяльності при одночасному усвідомленні правової та моральної відповідальності.

Сучасний виховний процес в Україні спрямований на реалізацію стратегічних завдань освіти. Серд яких ключовими є формування свідомого громадянина; виховання особистості, здатної інтегрувати досягнення світової культури з урахуванням національної ідентичності та регіональних особливостей; утвердження демократичних ідеалів; захист людської гідності, честі Батьківщини та розбудова гуманних взаємовідносин; стимулювання саморозвитку; навчання учнів проєктуванню власного життєвого шляху,

свідомому вибору та самореалізації на основі гуманістичних принципів; плекання любові до України; національної самосвідомості та активна участь у розбудові суверенної, правової держави; розвиток потреби у здоровому способі життя та створення умов для повноцінного фізичного гарту молоді.

Американський психолог Абрахам Маслоу обґрунтував ієрархічну модель потреб, яка безпосередньо корелює з цілями виховання. Згідно з його теорією, відчуття щастя та повноцінний розвиток особистості залежать від послідовного задоволення потреб: від базових (фізіологічних та безпекових) до вищих – потреб у визнанні та самоактуалізації. У виховному контексті це означає, що педагогічні завдання мають відповідати актуальному рівню потреб дитини.

Виховання є складним діалектичним процесом, розвиток якого відбувається через подолання внутрішніх та зовнішніх суперечностей. Внутрішні суперечності – це невідповідність між стрімким розвитком суспільства та фізичними/психічними обмеженнями людини. Конфлікт між складними соціальними завданнями та недостатнім рівнем підготовки вихованця для їх вирішення. Розрив між зовнішніми вимогами середовища та власними внутрішніми настановами школяра. Серед зовнішніх суперечностей визначимо: дисонанс між виховними підходами родини та освітнього закладу. Суперечність між цілеспрямованим впливом школи та стихійним впливом соціуму («вулиці», медіа). Конфлікт між застарілим негативним досвідом поведінки учня та новими вимогами життєдіяльності. Ключовим для сучасної педагогіки є протиріччя між суспільними вимогами та рівнем індивідуального розвитку дитини. Саме на розв’язанні цієї суперечності базується концепція особистісно орієнтованого виховання, розроблена українським вченим Іваном Бехом.

Виховна система функціонує на основі закономірностей – стійких та об'єктивних зв'язків, що забезпечують її ефективність. Серед закономірностей виховання назвемо такі:

- залежність виховання від потреб суспільства та конкретних умов життя.

- Взаємодія всіх чинників (сім'ї, школи, медіа) у єдиному процесі.
- Ефективність впливу через опору на позитивні риси дитини та стимуляцію її власної активності.
- Визначальна роль діяльності та спілкування у формуванні характеру.

Логічним продовженням закономірностей є принципи виховання – фундаментальні правила, якими керується педагог при виборі змісту та методів роботи. При обґрунтуванні принципів виховання потрібно звертати увагу на наукові підходи до виховання. Підходи науковців до визначення принципів ілюструє таблиця 10.

Таблиця 10. Підходи науковців до визначення принципів виховання

Науковий підхід / Автор	Ключові принципи	Спрямованість
Особистісно орієнтований (І. Бех)	Суб'єкт-суб'єктна взаємодія, врахування індивідуального досвіду.	На внутрішній світ дитини.
Системний підхід (О. Сухомлинська)	Єдність виховних впливів, наступність, послідовність.	На цілісність процесу.
Національно-гуманістичний (О. Вишневський)	Культуровідповідність, народність, демократизм.	На етнокультурну ідентичність.

Сучасна педагогічна наука виділяє понад сто напрямів виховної роботи, проте фундаментальну основу становлять наступні:

- громадянське виховання передбачає формування інтегрованої якості особистості, що дозволяє людині відчувати себе правомірно дієздатною та соціально захищеною у державі.
- Моральне виховання має в основі спільну діяльність школи та сім'ї щодо формування етичної свідомості, розвитку гуманних почуттів та стійких навичок моральної поведінки.
- Розумове виховання спрямоване на розвиток інтелектуального потенціалу, критичного мислення та формування культури розумової праці.
- Трудове виховання забезпечує розвиток усвідомленого ставлення до праці як до суспільної цінності через практичну діяльність.
- Екологічне виховання спрямоване на виховання культури відповідальної взаємодії з довкіллям та розуміння цінності природи.
- Естетичне виховання накреслює розвиток здатності сприймати, цінувати та створювати прекрасне в мистецтві та побуті.

➢ Фізичне виховання має на увазі зміцнення здоров'я, загартування та розвиток фізичних спроможностей особистості.

➢ Правове виховання завбачає формування правосвідомості та навичок правомірної поведінки через ознайомлення з нормами права.

➢ Статеве виховання базується на формуванні культури взаємин між статями на засадах моралі, поваги та знань про фізіологію і психологію.

2. Інструментарій педагогічного впливу. Для реалізації окреслених напрямів педагог використовує систему методів та прийомів.

Метод виховання – це стратегічний шлях та спосіб взаємодії вихователів та вихованців, спрямований на досягнення визначених виховних цілей.

Прийом виховання – це конкретна, деталізована складова методу, що визначає безпосередній спосіб реалізації педагогічної вимоги у певній ситуації.

Ефективність виховання залежить від комплексного поєднання всіх напрямів та гнучкого застосування методів. Головне завдання педагога – не просто передати знання, а сформувати внутрішню потребу дитини жити за законами моралі, права та краси. Методи виховання наведено у таблиці 11.

Таблиця 11. Методи виховання

Методи формування свідомості особистості	Методи організації діяльності й досвіду суспільної поведінки	Методи стимулювання поведінки і діяльності
Лекції, диспути, доповіді, дискусії, екскурсії, розповіді, читання літератури, пояснення, приклад.	Педагогічна вимога (пряма, паралельна, опосередкована), громадська думка, громадські доручення, створення виховних ситуацій, привчання, вправляння.	Система перспективних ліній, метод проблемних ситуацій, змагання, моральні і матеріальні заохочення.

Засоби виховання – це сукупність інструментів, що забезпечують передачу виховного впливу. До них належать:

➢ Слово вихователя: головний інструмент переконання та емоційного контакту.

➢ Предметне середовище: навчальне обладнання, техніка, предмети побуту, мистецтва.

Форми виховання визначають композиційну побудову виховного заходу та варіанти його організації.

За місцем проведення форми виховання класифікують на:

➢ позакласні – діяльність, що здійснюється вихователями у позаурочний час у межах школи.

- Позашкільні – заходи, що реалізуються спеціалізованими закладами за межами школи (гуртки, секції, табори).

За кількістю учасників форми виховання подляють на:

- Фронтальні (масові): участь всього класу або великої кількості людей.
- Групові: робота з малими осередками учнів.
- Індивідуальні: персоналізована взаємодія з одним вихованцем.

За джерелом інформації та характером діяльності розрізняють:

- словесні: збори, лекції, конференції, зустрічі, усні журнали.
- Наочні: музеї, галереї, виставки, тематичні стенди, кінолекторії.
- Практичні: походи, екскурсії, олімпіади, конкурси, ігри.

На окрему увагу заслуговує технологія колективних творчих справ (КТС). Ключовими ідеями технології є:

- суспільно значуща мета діяльності.
- Відносини творчої співпраці та турботи.
- Робота в мікроколективах та чергування доручень.

Алгоритм реалізації КТС має шість етапів:

- Попередня підготовка вихователів.
- Колективне планування (вибір справи).
- Колективна підготовка.
- Проведення самої творчої справи.
- Колективне підбиття підсумків (рефлексія).
- Етап післядії (використання досвіду).

Питання оцінки результативності виховання залишається одним із найскладніших. Згідно з підходом В. Омеляненка та І. Кузьмінського, вихованість учня визначається через його внутрішні механізми саморегуляції. А саме через самоусвідомлення, тобто розуміння дитиною мотивів та наслідків власної поведінки. Через самодисципліну – у школяра формується здатність дотримуватися норм без зовнішнього тиску. Самозаборону через вміння вихованця відмовитися від деструктивних вчинків. Самоконтроль: постійний внутрішній моніторинг своїх дій. Самооцінка: адекватне сприйняття себе та своїх досягнень.

3. Джерела та чинники виховного впливу на особистість. Сучасна педагогічна наука розглядає виховання як багатогранний процес, що реалізується через систему взаємопов'язаних джерел. Кожна з цих інституцій має свою специфіку та методи впливу на формування особистості.

Основними джерелами виховного впливу є родина, школа, громадські оргінзації, позашкільні виховні заклади, церква,

Родина (сімейне виховання) – це фундамент розвитку дитини, де цілеспрямовані педагогічні дії батьків поєднуються зі стихійним впливом

повсякденного побуту. Головним завданням родини є підготовка дитини до життєдіяльності в існуючих соціальних умовах, формування первинних цінностей, навичок та емоційного інтелекту.

Заклад загальної середньої освіти – ключовий освітній заклад, функції якого історично трансформуються разом із розвитком суспільства. В сучасній Україні школа забезпечує комплексний розвиток (розумовий, моральний, фізичний, естетичний), озброюючи молодь знаннями та способами діяльності, необхідними для життя у глобалізованому світі.

Громадські організації – виступають фактором соціальної комунікації та масової свідомості. Вони можуть формуватися як стихійно, так і під впливом державних інститутів. Участь старшокласників у громадських осередках сприяє розвитку лідерських якостей, політичної культури та громадянської відповідальності.

Позашкільні заклади – це унікальний простір для самореалізації та професійного самовизначення. Палаци творчості, спортивні школи, станції юних техніків та дитячі театри дають змогу отримати додаткову освіту, розвинути таланти та забезпечують змістовне дозвілля.

Церква – як культурна інституція, наставники акцентують увагу на ідеях гуманізму, милосердя та братерства. В Україні релігійні організації залучають учнівську молодь через недільні школи, спеціалізовані богослужіння та літні табори. Діяльність цих осередків базується на працях відомих богословів та педагогів (Ю. Дзеровича, І. Бартошевського та ін.).

У контексті системного впливу джерел виховання особливої актуальності набуває вчення Яна Амоса Коменського. Він виділив три фундаментальні етапи, які має пройти кожна людина для гармонійного розвитку:

- Пізнання себе та світу – фундамент розумового виховання.
- Володіння собою – стрижень морального виховання.
- Віра у Бога – найвищий рівень релігійно-духовного виховання.

Центральним принципом виховання Я.А. Коменський вважав природовідповідність. Людина, як невід'ємна частина всесвіту, підпорядковується його загальним законам, тому педагогічний процес повинен узгоджуватися з природним розвитком дитини.

У своїй промові «Про культуру природних обдарувань» мислитель наголошував, що освіта та виховання є фундаментом держави. Майбутнє будь-якого народу безпосередньо залежить від того, наскільки правильно організована система підготовки підростаючого покоління.

4. Виховний потенціал колективу. Сучасна педагогіка розглядає добре організований колектив не просто як групу людей, а як високорозвинену соціальну спільноту. Основними критеріями сформованості виховуючого колективу є: ціннісно-нормативна єдність: наявність спільних моральних

ідеалів, що формують громадську думку, традиції та етичні норми. Гуманістична атмосфера: взаємоповага, визнання неповторності кожної дитини та щира турбота про кожного члена спільноти. Діалектика свободи та відповідальності: право особистості на самовираження та власне «я» за умови відповідальності перед групою. Соціальна захищеність: гарантія безпеки та психологічного комфорту особистості всередині колективу. Інституційна відкритість: готовність класу до взаємодії із загальношкільною спільнотою та соціумом заради громадського блага. Колектив як діюча система реалізує три ключові функції:

- Організаторську: згуртування учнів для виконання конкретних завдань.
- Виховну: засвоєння соціальних норм та культурних цінностей.
- Стимулюючу: формування внутрішніх морально-ціннісних мотивів; регуляція поведінки та розвиток вольових якостей, сумлінності й працьовитості.

Спираючись на спадщину А. Макаренка та В. Сухомлинського, М. Красовицький виокремлює два магістральні шляхи розбудови колективу:

- Організація спільної діяльності: для того, щоб праця чи творчість мали виховний ефект, необхідно забезпечити: суб'єктність учнів: можливість самостійно планувати, реалізовувати та оцінювати результати своєї роботи. Демократизм: залучення кожного до управління життям колективу. Етичне осмислення: допомога учням у розумінні того, що діяльність спрямована на благо людей і Батьківщини, а не лише на формальну перемогу. Динаміку розвитку: поступове ускладнення завдань та окреслення нових перспектив («система перспективних ліній»).
- Розвиток учнівського самоврядування: створення дієвої системи самоврядування є інструментом залучення кожного вихованця до контролю та підбиття підсумків навчальної, трудової та суспільно корисної праці.

У наукових працях М. Солов'я, Є. Спіциної та В. Кудіної пропонується класифікація колективів за їх призначенням та структурою:

- Первинний: клас, гурток, секція (найбільш тісна взаємодія).
- Загальношкільний: об'єднання всіх учасників освітнього процесу закладу.
- Тимчасовий: створений для виконання короткострокових завдань (літні табори, проєктні групи).
- Виробничий: пов'язаний із професійно-трудовою діяльністю молоді.

У соціально-педагогічному плані колективи також поділяють на одновікові та різновікові. Якщо історія педагогіки демонструє приклади специфічних одновікових спільнот (наприклад, заклади роздільного

навчання), то сучасна школа все частіше використовує потенціал різновікових груп для передачі соціального досвіду від старших до молодших.

У сучасній педагогіці дитячий колектив розглядається не просто як формальне об’єднання учнів, а як складна соціальна система, що характеризується високим рівнем згуртованості та спільністю моральних цінностей. Добре організований колектив визначається передусім єдністю громадської думки та сталими традиціями. У такому середовищі панують гуманістичні взаємини, де повага до неповторності кожного члена поєднується з щирою турботою про загальне благо. Важливою ознакою зрілості спільноти є захищеність особистості: дитина має почуватися безпечно, маючи при цьому свободу самовираження та право на відмінність від інших. Водночас колектив передбачає взаємну відповідальність у спільній діяльності та відкритість до співпраці з ширшим соціумом.

Як соціально діюча система, колектив виконує три домінуючі функції: організаторську, що згуртовує дітей для праці; виховну, що формує соціальний досвід; та стимулюючу, яка регулює поведінку та сприяє розвитку волі, совісності та працьовитості.

Формування такого колективу – це керований процес, який, згідно з ідеями А. Макаренка та В. Сухомлинського, базується на організації спільної діяльності. Педагогічний успіх тут залежить від надання учням суб'єктної ролі: вони мають самостійно планувати, реалізовувати та оцінювати свої справи. Поступове ускладнення завдань і наповнення їх глибоким моральним сенсом (добро для людей і Батьківщини) створюють умови для розвитку взаємодопомоги та вимогливості.

Справжнє самоврядування є фундаментом життя колективу. Воно не може бути епізодичним; це постійний фактор, що залучає дітей до серйозних справ: від збереження майна та прибирання школи до розподілу зароблених коштів і вирішення питань дисциплінарного характеру. Типова структура самоврядування включає загальні збори, раду учнів та спеціалізовані комісії. Зокрема, навчальна комісія відповідає за інтелектуальний розвиток (олімпіади, гуртки), господарська та трудова – за самообслуговування та упорядкування території, а культурно-масова та спортивна – за змістовне дозвілля. Особливу роль відіграє Рада дитячої дипломатії, що забезпечує міжнародні зв'язки. Для того, щоб ця система не була фіктивною, педагоги мають надавати кваліфіковану, але тактовну допомогу, поєднуючи довіру до учнів із високою відповідальністю за доручену ділянку роботи.

Розвиток колективу проходить певні етапи. Класична теорія А. Макаренка виділяє три стадії: від об’єднання окремих осіб, де вимоги ставить лише вчитель, до стадії «живого організму», де колектив стає єдиним інструментом саморегуляції. Сучасні дослідники (Л. Новікова, А. Куракін) додають, що вищою метою розвитку є стадія, на якій колектив корегує

соціальний досвід особистості та максимально розвиває її творчу індивідуальність.

Науковець Л. Уманський, аналізуючи соціально-психологічну зрілість, пропонує розглядати еволюцію групи від «конгломерату» (простої сукупності людей) через «кооперацію» та «автономію» до найвищого рівня – «колективу». Це перетворення можливе лише за умови позитивного мікроклімату та референтності (високої значущості) групи для кожного учасника.

Сучасна гуманістична педагогіка вимагає перегляду застарілих підходів до колективного виховання. Основою життя спільноти мають бути гуманні відносини, які виключають колективну відповідальність за провини однієї особи. Необхідно відмовитися від принципу безумовного підпорядкування інтересів дитини інтересам групи.

Педагог повинен обережно ставитися до публічного обговорення негативних вчинків вихованців і рішуче відмовитися від спроб обмежити свободу вибору дитини у світоглядній, релігійній чи політичній сферах. Колектив у XXI столітті – це не інструмент нівелювання особистості, а школа доброти, де в умовах свободи вибору та поваги до унікальності кожного, вихованець проходить шлях від самоусвідомлення до відповідальної самореалізації.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Дайте ґрунтовне визначення процесу виховання:

А) процес соціалізації та формування особистості

Б) динамічна взаємодія вихователя й вихованців, спрямована на визначення особистістю у різних видах діяльності власного ставлення до цінностей культури, внаслідок чого вона саморозвивається й самоактуалізується

В) цілеспрямований та стихійний вплив на розвиток молодої людини з метою формування її особистості

2. Який чинник у процесі виховання особистості є визначальним?

А) знання особистості про моральні, національні вартості

Б) активність особистості

В) виховні впливи педагога

3. Головним критерієм, що визначає ефективність виховної діяльності педагога, є:

А) позитивні зміни в особистісно-індивідуальному розвитку вихованців

Б) методи, форми, засоби педагогічної діяльності вчителя

В) ставлення вчителя до педагогічної діяльності

4. У процесі виховання науковці виокремлюють дві сторони, а саме:

А) пізнавальну й комунікативну

Б) змістову й процесуальну

В) конструктивну й проєктивну

5. Яка перша складова процесу виховання як системи?

А) організація процесу виховання шляхом застосування доцільних форм, методів

Б) ознайомлення із соціальними нормами

В) визначення мети та завдань виховання

6. Гуманістична функція виховання полягає у:

А) сприянні свободі дій учнів (самовираженню та вибору)

Б) привчанні учнів до вияву доброти

В) організації цікавих виховних заходів

7. Основою процесу виховання є:

А) організація життєдіяльності, спілкування особистості, що ґрунтується на взаємодії вихователів і вихованців як рівноправних суб'єктів

Б) чітке визначення соціальних норм, вимог, що необхідно засвоїти учням

В) проведення яскравих, цікавих виховних заходів за участю учнів

Творчі та аналітичні завдання

Обґрунтуйте вислів К. Ушинського: «Найголовнішим шляхом людського виховання є переконання, а на переконання можна впливати тільки переконанням».

Поясніть думку Я. А. Коменського «Школа без дисципліни як млин без води».

Проаналізуйте народні прислів'я.

«Доброго не бійся, поганого не роби» .

«Краще чесно вмерти, як нечесно жити» .

Тема: Зміст процесу виховання

План

1. Поняття про зміст виховання як педагогічну категорію
2. Базова культура особистості: зміст та структура
3. Шляхи та методи формування базової культури

1. Поняття про зміст виховання як педагогічну категорію. Зміст виховання не є випадковим набором заходів; він зумовлений потребами суспільно-економічного розвитку та вимагає чіткого програмного підходу. Як зазначав А. Макаренко, педагог повинен мати «програму людської особистості» – цілісний проєкт характеру, що охоплює як внутрішні переконання, так і зовнішні прояви, знання та громадянську позицію.

Сучасний зміст виховання ґрунтується на принципах наступності та безперервності. Це означає, що кожне нове покоління має не просто засвоїти, а творчо переосмислити духовні надбання предків, інтегруючи національні цінності у контекст світової культури.

Згідно з Концепцією національного виховання, пріоритетом є набуття молоддю соціального досвіду та успадкування духовних скарбів українського народу. Національне виховання спрямоване на формування рис громадянина України, які поєднують у собі високу духовність, моральну чистоту та фізичну досконалість.

Зміст виховання – це інтегрована система цінностей світової та національної культури, відібрана відповідно до виховних цілей. Вона слугує основою для формування світогляду, який допомагає вихованцю зберегти ідентичність у глобалізованому світі. Сучасна програма виховання охоплює широке коло завдань, які можна систематизувати за ключовими напрямами:

- Державно-громадянський блок – формування національної свідомості, любові до рідної землі, поваги до Конституції, державної символіки та готовності до захисту суверенітету.
- Духовно-моральний блок – виховання поваги до жінки-матері, наступності поколінь, утвердження доброти, правдивості та справедливості як життєвих принципів.
- Культурно-мовний блок – плекання високої мовної культури, досконале володіння українською мовою та шанобливе ставлення до традицій усіх народів, що мешкають в Україні.
- Соціально-діяльнісний блок – підготовка до життя в умовах ринкових відносин, формування якостей цивілізованого господаря, розвиток навичок міжособистісного спілкування.
- Особистісно-розвивальний блок – створення умов для реалізації талантів, забезпечення фізичного здоров’я, екологічної грамотності та художньо-естетичної освіченості.

Робота вчителя-вихователя полягає не в механічному викладанні норм, а у спільному з учнями пошуку кращих зразків культури. Це реалізується через діяльнісний підхід, який включає:

- Організацію різноманітних видів активності: пізнавальної, волонтерської, трудової, спортивної, екологічної та художньої.
- Залучення кожного вихованця до активної взаємодії з оточенням, де знання перетворюються на переконання.
- Створення умов для вільного світоглядного вибору дитини, що базується на принципах загальнолюдської моралі.

Процес виховання – це не пасивне сприйняття інформації, а активне «присвоєння» особистістю цінностей культури. Це відбувається виключно у ході спільної діяльності та спілкування.

Саме діяльність дозволяє вихованцю проникнути в суть явищ та образів. Оцінити їхнє значення для людського життя. Сформувати новоутворення в особистісній структурі (інтелектуальні, моральні, естетичні).

Кожен об'єкт, на який спрямована активність – чи то книга, чи шкільне поле, чи малюнок – стає інструментом, через який учень пізнає світ і власне здоров'я як національне багатство.

Взаємодія з дійсністю дає дитині лише *потенційну* можливість усвідомити себе. Щоб ця можливість стала *актуальною*, необхідна допомога педагога.

Місія вихователя полягає у допомозі вихованцю усвідомити відношення між власним «Я» та об'єктом дійсності, зрозуміти смисл цього об'єкта для свого життя, виробити власну позицію та ціннісні орієнтації.

Головним об'єктом осмислення є соціальні відносини, вироблені людством. Педагог і учень проживають ці відношення у будь-якому виді праці чи творчості: На пришкільній ділянці: осягається ставлення до землі, природи та людини праці. В музеї: формується ставлення до історії, прогресу та цивілізації. На уроці літератури: виникають емпатія та гуманне ставлення до життя і суспільства.

Виховати найзначущіші відношення (до життя, праці, пізнання та самого себе) – означає навчити дитину жити. Таким чином, зміст виховання – це суб'єктивний досвід особистості, що включає її смисли, соціальні навички та способи поведінки.

Унікальне місце у структурі змісту виховання займає філософсько-педагогічна спадщина видатного українського філософа-ідеаліста, педагога та богослова Памфіла Юркевича (1826–1874), зокрема його «філософія серця». Термін «кордопедагогіка» (від лат. *Cor* – серце) визначає підхід, де виховання душі та емоційної сфери дитини є пріоритетним над сухим інтелектуалізмом.

Згідно з П. Юркевичем, серце – це не лише біологічний орган, а й «осердя» особистості, де народжуються помисли, бажання та почуття. У

структурі змісту виховання це означає перехід від зовнішнього дресирування до внутрішнього формування. Знання, які не пройшли крізь серце, залишаються мертвими. Виховання має починатися з любові, а не з примусу. Сутність кордопедагогіки П. Юркевича полягає у формуванні «доброго серця» як джерела моральних вчинків. Мораль – це не знання правил, а стан душі. Розум повинен бути «світлом для серця». Знання мають бути одухотвореними та гуманними. Виховання віри як глибокого внутрішнього переживання, а не лише обрядовості.

Педагог П. Юркевич наголошував, що вихователь – це не інформатор, а «духовний садівник». Тому він повинен «читати в серці» кожної дитини, розуміючи її унікальність, категорично відмовитись від фізичних покарань і грубого тиску, оскільки вони «закривають» серце дитини для добра. І лише людина з багатим внутрішнім світом може виховувати іншу особистість.

У структурі змісту сучасної освіти ідеї П.Юркевича актуалізуються через: Емоційний інтелект: розвиток здатності дитини розуміти власні почуття та співпереживати іншим. Педагогіку партнерства: взаємини між учителем та учнем на засадах щирості та взаємної довіри. Духовні цінності: Пріоритет людяності, гідності та любові у виховному процесі.

2. Базова культура особистості: зміст та структура. Для систематизації багатопланових вимог держави та суспільства в педагогіці виокремлюють поняття базової культури особистості. Це не просто сума знань, а реалізовані в діяльності знання, вміння, рівень інтелектуального, морального та естетичного розвитку, а також звичні для людини форми спілкування. Вона слугує надійним фундаментом для подальшого саморозвитку людини протягом усього життя.

Зміст базової культури охоплює стратегічні вектори розвитку дитини, де кожен елемент виконує свою роль:

- Культура життєвого самовизначення – стрижневий компонент. Це усвідомлення себе суб'єктом власного життя, здатність приймати самостійні рішення та нести за них повну відповідальність.
- Інтелектуальна та моральна культура – складають фундамент мислення та етичної поведінки.
- Економічна культура та культура праці – формують розуміння цінності ресурсів, творчої діяльності та набуття конкретних трудових навичок.
- Політична, правова та екологічна культура – виховують громадянську відповідальність, знання устрою суспільства та гармонію з природою.
- Художня та фізична культура – забезпечують естетичний розвиток та турботу про здоров'я.
- Культура сімейних відносин та спілкування – надають необхідні навички міжособистісної взаємодії.

Базова культура орієнтована на особистісно значущі цінності: працю, сімейне благополуччя, взаємини з людьми. Оскільки учень сприймає ці надбання як цінність «для себе», він самостійно обирає оптимальний режим навантажень та способи реакції на успіхи чи невдачі. Це значно підвищує ефективність виховання.

3. Шляхи та методи формування базової культури. Національна стратегія України передбачає, що зміст виховання має будуватися на національній основі. Знання рідної мови, історії, фольклору та народних ідеалів є важливою умовою соціалізації. Національне виховання актуалізує в дітях природне та зрозуміле; доведено, що діти, які навчаються рідною мовою, розвиваються динамічніше та виявляють більше хисту.

Важливим інструментом виховання є народна педагогіка, яка через ігри, свята та традиції передає досвід поколінь. Як стверджував К. Ушинський, виховання, засноване на народних починаннях, має неперевершену силу, якої немає в жодній абстрактній системі.

У наукових підходах (Н.Волкова, І. Зайченко) формування базової культури розглядається через розвиток ціннісного ставлення до: природи (екологічна етика); життя (усвідомлення щастя, свободи, совісті та справедливості); суспільства (патріотизм, розуміння ролі власного «Я» в правовій державі); праці (свідома активність).

Кінцевим результатом цього процесу є формування наукового світогляду та всебічно розвиненої особистості, здатної до самореалізації в сучасному світі.

Формування базової культури особистості – це не механічне накопичення знань про норми поведінки, а складний процес перетворення загальнолюдських цінностей на внутрішні переконання дитини. Цей шлях реалізується через систему методів, що забезпечують перехід від зовнішнього педагогічного впливу до внутрішньої потреби учня в саморозвитку.

Основними шляхами формування базової культури є:

- Організація змістовної спільної діяльності. Оскільки діяльність є головною умовою виховання, педагог має залучати учнів до активної взаємодії з об’єктами дійсності (праця, навчання, гра, волонтерство). Саме в діяльності дитина «проживає» відношення до природи, праці та інших людей, перетворюючи теоретичні знання на реальний соціальний досвід.
- Створення гуманістичного виховного середовища. Школа має стати простором, де панують демократичні засади, довіра та повага до інакодумства. Упорядкований шкільний побут, естетика приміщень та система учнівського самоврядування створюють атмосферу, яка стимулює дитину до культурної саморегуляції.

➢ Використання потенціалу народної педагогіки. Залучення вихованців до національних традицій, обрядів, вивчення рідної мови та фольклору актуалізує в них «природні» моральні фільтри. Це створює надійну основу для засвоєння як національної, так і світової культури.

➢ Система методів формування базової культури включає: методи формування свідомості: розповіді, бесіди, диспути, лекції та приклади. Їхня мета – допомогти учневі осмислити зв’язок між його «Я» та оточуючим світом, сформувати науковий світогляд та ціннісні орієнтації.

➢ Методи організації діяльності та формування досвіду поведінки: вправи, привчання, виховні ситуації та педагогічна вимога. Вони спрямовані на те, щоб вихованець не лише знав, як діяти, а й мав сформовані стійкі навички культурної поведінки.

➢ Методи стимулювання та корекції: заохочення та змагання. Вони створюють позитивний емоційний фон від досягнутих успіхів, що є надзвичайно важливим для закріплення моральних новоутворень у структурі особистості.

➢ Методи самовиховання: самопізнання, самоаналіз та самоконтроль. Це найвищий рівень виховної роботи, де дитина стає суб'єктом власного розвитку, усвідомлено корегуючи свій соціальний досвід.

➢ Місія педагога на цьому шляху полягає в тактовному регулюванні взаємовідносин та послідовній реалізації принципів справедливості й об’єктивності. Тільки через поєднання вимогливості до учня з глибокою вірою в його можливості можна досягти головної мети – формування особистості, яка є суб’єктом власного життя і щастя.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Виберіть найважливішу умову соціалізації школярів, яка актуалізує в дитині природне та рідне:

А) національна основа виховання

Б) громадянське виховання

В) моральне виховання

2. Виробити у вихованця значущі для людського життя відношення, власну позицію та ціннісні орієнтації – це практично означає:
А) цінувати його як особистість
Б) навчити його жити
В) завершити процес його виховання
3. Що саме, згідно із законодавством України, передбачає національна стратегія в галузі виховання?
А) лише громадянське виховання
Б) виключно трудове виховання та професійну орієнтацію
В) опанування рідної мови, культурно-історичного досвіду народу, його традицій, морально-естетичних цінностей та норм поведінки
4. Дайте визначення культури життєвого самовизначення:
А) усвідомлення себе суб'єктом власного життя, вміння приймати рішення та нести за них відповідальність
Б) високий рівень загальної середньої освіти
В) сукупність професійних знань та практичних умінь
5. Чим об'єктивно зумовлюються мета та зміст виховання у педагогіці?
А) потребами суспільно-економічного розвитку
Б) виключно обсягом знань, якими володіє учень
В) обраними методами та прийомами навчання
6. Що становить сутність базової культури особистості?
А) реалізовані в діяльності знання, вміння, рівень інтелектуального, морального розвитку та форми спілкування
Б) лише зовнішня діяльність людини
В) наявність сучасних засобів навчання

7. Визначте основний чинник, що диктує зміст виховання:
А) рівень розвитку суспільства
Б) рівень розвитку академічної науки
В) лише індивідуальні побажання самої дитини

Творчі завдання:

Задача на вибір способу поведінки:

До вас завітав товариш, який живе досить далеко. Мета його візиту – книга, яку ви обіцяли дати, але забули вчасно підготувати. Ви розумієте, що пошуки книги заберуть чимало часу.

Завдання: Як ви побудуєте свою комунікацію? Що запропонуєте гостю, аби він не почувався зайвим, поки ви виправляєте свою помилку?

Задача «Етикет у громадському місці (театр)»

Ви прийшли на театральну виставу трохи пізніше за інших. Глядачі у вашому ряді вже зайняли свої місця, а ваше крісло розташоване в самому центрі ряду.

Завдання: Опишіть алгоритм своїх дій. Як саме ви будете проходити на своє місце? Яких правил етикету обов'язково дотримаєтеся?

Задача: «Стратегія дружби та споживання»

Порівняйте поведінку двох людей.

Перший: Щодня звертається до друзів із проханнями (позичити гроші, їжу, надати послуги), маніпулюючи дружбою як обов'язком допомагати.

Другий: Прагне бути самостійним, цінує час друзів. Він сам ініціює зустрічі та дзвінки без корисливих причин, допомагає іншим, але ніколи не підкреслює свою значущість для них.

Завдання: З ким із них ви б хотіли побудувати довготривалі стосунки?

2. У чому полягає різниця між «використанням» друзів та справжньою партнерською підтримкою?

Задача на стійкість до групового тиску: «Захист чи мовчання?»

Обставини: Ви стали свідком того, як дві популярні та впливові дівчини на курсі несправедливо обговорюють вашу найкращу подругу. Ви розумієте: якщо ви втрутитеся, їхня неприязнь поширюється і на вас.

Завдання: Оберіть один із варіантів поведінки та обґрунтуйте свій вибір:

Варіант А: Побігти до подруги та переказати почуте (перекладання відповідальності).

Варіант Б: Пройти повз, зробивши вигляд, що нічого не чули (пасивне ігнорування).

Варіант В: Втрутитися в розмову і рішуче захистити подругу (активна моральна позиція).

Реферати.

Шляхи формування базової культури особистості.

Роль виховання у життєвому самовизначенні школяра.

Тема: Моральне виховання

План:

1. Визначення моралі та основні принципи моральних цінностей
2. Основні цілі та завдання морального виховання
3. Шляхи морального виховання, методи та засоби морального виховання

1. Визначення моралі та основні принципи моральних цінностей.

Моральне виховання починається в родині та триває в процесі соціалізації особистості. Його основою є як загальнолюдські, так і національні цінності, а також моральні норми, які регулюють взаємовідносини в суспільстві. Серед цих норм – гуманізм і демократизм, що виражаються в ідеалі вільної людини з розвиненим почуттям власної гідності та поваги до гідності інших. Моральне виховання передбачає формування у дітей почуття любові до батьків,

вітчизни, справедливості, чесності, скромності, милосердя, готовності захищати слабших, шляхетного ставлення до жінки, благородства та інших чеснот.

Моральне виховання ґрунтується на таких поняттях, як мораль, моральний ідеал, моральний кодекс, моральні норми, моральні переконання, почуття та якості.

Мораль – це система ідей, принципів, законів і норм поведінки, що регулюють гуманні стосунки між людьми. Вона виконує пізнавальну, оціночну та виховну функції, і складається з моральної свідомості, моральної діяльності та моральних відносин.

Моральні норми та принципи, моральні ідеали та почуття утворюють систему моралі, яка є основою життєвої позиції особистості.

Моральний ідеал – це образ, який втілює найкращі моральні якості і слугує взірцем для прагнення. Це ідеал моральної досконалості, що стимулює особистість до саморозвитку, і на нього зорієнтований виховний процес.

Моральна норма – це вимога, яка визначає обов'язки людини перед навколишнім світом та надає орієнтири для оцінки і контролю її поведінки.

Моральне виховання в цілому, а також дотримання дисципліни та порядку, зокрема, ґрунтуються на цінностях. Цінності є фундаментальними світоглядними поняттями, ідеями та нормами, якими керується людське суспільство і які регулюють прагнення та стосунки між людьми. Будь-яке виховання базується на визнанні певної системи цінностей, яка втілює загальні орієнтири та ідеали суспільства.

Морально-етичні цінності сприймаються та усвідомлюються суспільством у трьох аспектах: як ідеальне самовираження, у вигляді системи ідеалів – абсолютних, чистих, безкомпромісних та недоторканних; як конкретні вербальні формулювання, що виражаються у вигляді певних правил та формул; та як конкретні властивості людської душі, що втілюються у практичній діяльності та поведінці людини.

Одним із можливих критеріїв класифікації цінностей є сфера морально-етичної самореалізації особистості. Виходячи з цього, можна виділити п’ять груп моральних цінностей:

- абсолютні вічні цінності, які мають універсальне значення, загальнолюдський характер і необмежену сферу застосування. До них належать такі поняття, як доброта, чесність, любов, справедливість, гідність, мудрість, свобода.
- Національні цінності, що мають велике значення для одного народу і не завжди зрозумілі для інших. Наприклад, почуття націоналізму є близьким і зрозумілим для поневолених народів, але може бути чужим тим, хто не пережив втрату незалежності. Серед національних цінностей для України це, зокрема, ідея державної незалежності, самопожертва у боротьбі

за свободу, патріотизм, єдність поколінь, пошана до історичної пам'яті та культури.

➢ Громадянські цінності ґрунтуються на визнанні рівності усіх людей та знаходять своє втілення в демократичних суспільствах. Вони включають повагу до закону, рівність перед законом, соціальну справедливість, суверенітет особи, право на свободу думки та готовність захищати індивідуальні свободи.

➢ Сімейні цінності стосуються моральних норм, які визначають існування сім'ї, стосунки між поколіннями, подружню вірність, піклування про дітей та інших членів родини, оберігання пам’яті предків. Відповідно до думок О. Вишневського, до таких цінностей належать взаємна любов батьків, довіра і злагода між членами родини, допомога слабшим, здоровий спосіб життя, дотримання народних звичаїв та ін.

➢ Цінності особистого життя визначаються внутрішньою свободою, гідністю, рішучістю, правдомовністю, терпимістю, підприємливістю, ініціативністю, працьовитістю, гармонією душі та зовнішньої поведінки. Це також включає увагу до власного здоров’я, турботу про охорону довкілля, шляхетність у стосунках і відповідальність.

Таким чином, моральне виховання та дотримання дисципліни є безпосередньо пов’язаними з цінностями, які сприяють розвитку гармонійної особистості, здатної адаптуватися до вимог суспільства та залишатися вірною своїм внутрішнім переконанням.

Згруповані у систему моральні норми утворюють моральний кодекс. Якщо мораль – це суб’єктивне уявлення людини про добро і зло, то її практична діяльність, спрямована на творення добра, залежить від внутрішніх мотивів – «голосу совісті».

Для характеристики якості людини, чиї вчинки є взірцем, часто використовують термін «моральна», а її вчинки оцінюють через призму моральності. Моральність – це втілення моральних переконань, ідеалів, норм, почуттів і принципів у практичній діяльності. Моральні переконання – це стійкі свідомі уявлення, що визначають, як людина повинна діяти. Моральні почуття – це стійкі переживання, які лежать в основі її вольових реакцій у різних ситуаціях та її суб'єктивного ставлення до себе, інших людей та суспільства загалом.

Основу морального виховання становить етика – філософська наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження і розвитку моральних норм і відносин між людьми. Етика вивчає моральні категорії, у яких відображені моральні принципи, норми, оцінки та правила поведінки. Система етичних проблем охоплює питання, як має діяти людина, а також питання про походження та сутність моралі.

Однією з особливостей морального виховання є врахування менталітету – специфічного світосприймання, світовідчуття, світогляду, національного характеру, традицій та вдач, що формуються під впливом багатовікових культурно-історичних, геополітичних та природно-кліматичних чинників.

2. Основні цілі та завдання морального виховання. Питання морального виховання сьогодні активно досліджують О. Сухомлинська І. Бех, П. Щербань, О. Вишневський, М. Фіцула. На основі їхнх досліджень основні цілі морального виховання можна поділити на кілька ключових напрямів, які забезпечують гармонійний розвиток особистості.

- Формування моральних принципів і норм поведінки. Однією з головних цілей морального виховання є формування у дітей та молоді чітких уявлень про моральні норми та цінності, що є основою для правильного орієнтування в суспільстві. Це включає в себе не лише засвоєння понять «добро» та «зло», а й уміння приймати рішення в складних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на етичні принципи.
- Розвиток здатності до емоційного співпереживання та емпатії. Справжнє моральне виховання передбачає розвиток у людини здатності ставитися до інших з повагою, розумінням і співчуттям. Це означає формування таких моральних якостей, як доброта, милосердя, співчуття до страждань інших, а також здатність допомагати людям у важких ситуаціях.
- Створення умов для самовдосконалення особистості. Ціль морального виховання полягає не тільки в передачі знань про мораль, а й у тому, щоб допомогти людині стати морально зрілою, виховати в ній здатність до самоконтролю, відповідальності за свої вчинки, сприяти розвитку внутрішньої гармонії та відчуття моральної відповідальності за свої дії перед суспільством.
- Виховання почуття відповідальності за майбутнє суспільства. Моральне виховання допомагає формувати почуття відповідальності за соціальні проблеми, що існують у суспільстві, а також за розвиток культурних і моральних традицій на майбутнє. Це допомагає людині усвідомити свою роль у суспільстві та необхідність сприяти його позитивному розвитку через морально правильні вчинки.
- Сприяння розвитку критичного мислення та моральної рефлексії. Моральне виховання має на меті розвивати у молодої особистості здатність до критичного мислення, до рефлексії щодо своїх вчинків та вчинків інших, допомогти розуміти, чому ті чи інші вчинки є морально правильними або неправильними. Це сприяє формуванню осмисленої моральної позиції.

Завдання морального виховання – це конкретні етапи, які допомагають досягти цих цілей. Вони включають в себе не тільки передачу

знань, а й активну участь у розвитку моральних якостей у людини через її повсякденну поведінку, відносини та вибори.

- Одним з основних завдань є ознайомлення дитини з основними моральними нормами, такими, як чесність, відповідальність, повага до інших, доброта, співчуття, толерантність тощо. Це забезпечує формування чіткої моральної основи, на яку людина згодом може спиратися у своїх життєвих виборах.
- Моральне виховання повинно сприяти розвитку у дітей та молоді здатності контролювати свої емоції та поведінку, уникати імпульсивних вчинків, що можуть зашкодити іншим. Важливим є також навчання навичок самокритики, здатності визнавати свої помилки та вчиняти морально правильні вчинки навіть у складних ситуаціях.
- Моральне виховання не може бути ефективним без навчання дітей взаємодії з іншими людьми на основі взаємоповаги, співпраці та підтримки. Це включає в себе розвиток таких моральних якостей, як командний дух, готовність до взаємодопомоги, повага до думки інших та готовність йти на компроміс.
- Моральне виховання передбачає не лише раціональне засвоєння моральних норм, а й емоційний аспект. Людина повинна не тільки розуміти, що є морально правильним чи неправильним, а й відчувати моральне задоволення від добрих вчинків та моральну відповідальність за негативні дії. Завданням є розвиток таких почуттів, як гордість за свої вчинки, почуття співчуття до страждань інших.
- Моральне виховання має на меті сформувати у молодої людини відповідальність не тільки за себе, а й за майбутнє суспільства. Це включає в себе розвиток моральних цінностей, які допомагають людям ставати активними громадянами, здатними змінювати своє суспільство на краще, виховувати почуття патріотизму та відповідальності за долю держави.
- Завдання морального виховання полягає в тому, щоб допомогти людині знайти свою власну моральну позицію, яка б відповідала етичним стандартам суспільства, але водночас була б результатом її власного осмислення та внутрішніх переконань. Це дозволяє людині залишатися вірною своїм моральним принципам навіть під впливом зовнішніх чинників.

Основні цілі та завдання морального виховання мають на меті не лише передачу знань, а й формування особистості, яка буде здатна жити в гармонії з іншими людьми, дотримуватися моральних норм, нести відповідальність за свої вчинки та активно сприяти розвитку суспільства. Моральне виховання – це процес, який супроводжує людину протягом усього життя, адже моральні принципи є важливим орієнтиром у прийнятті рішень та поведінці кожної особистості в сучасному світі.

Ознаками моральної вихованості та культури поведінки є дисциплінованість та організованість. Основою дисципліни є поєднання методів переконання з метою формування свідомості і розумної вимогливості. Це суттєва передумова для опанування вміннями і звичками моральної поведінки.

3. Шляхи морального виховання, методи та засоби морального виховання. Проблеми морального виховання мають бути пріоритетними для кожної людини та суспільства в цілому. З огляду на актуальність цих питань, необхідно використовувати різноманітні шляхи та засоби впливу, які сприяють моральному становленню особистості.

Зважаючи на важливість цих цінностей, можна виділити кілька основних шляхів для вирішення завдань морального виховання:

- вплив сім'ї на моральне виховання дитини. При цьому треба брати до уваги, що сім'я відіграє ключову роль у формуванні моральних цінностей у дитини на всіх етапах її розвитку, адже саме в родині закладаються основи правильного ставлення до світу. Основні моральні якості людини починають формуватися в ранньому віці, значною мірою завдяки соціальному успадкуванню. Важливу роль у цьому процесі відіграють батьки, адже їхня поведінка та цілеспрямований вплив на дитину є вирішальними у становленні її моральних орієнтирів.
- Педагогічна діяльність дошкільних навчальних закладів. Адже, перші соціальні інститути, з якими стикається дитина, мають вирішальне значення для її морального розвитку. Правильна організація виховного процесу в дитячих садках створює підґрунтя для подальшого морального становлення. Основні моральні якості формуються у ранньому віці на основі соціального успадкування. Вирішальною у цьому є роль батьків: їх поведінка, цілеспрямований вплив на особистість дитини.
- Освітня діяльність загальноосвітніх шкіл. Тому, що школа має великий вплив на моральне становлення особистості, адже тут не тільки передаються знання, але й виховується відповідальність, повага до норм та цінностей суспільства. Дотримання моральних норм співжиття потребує самодисципліни та самоорганізації. У формуванні цих якостей важливу роль відіграє організація освітнього процесу в школі, зокрема дотримання учнями правил поведінки як у школі, так і поза її межами, а також виконання ними своїх обов'язків. Важливим є чітке й організоване виконання функцій та дотримання традицій. Свідома дисципліна проявляється у неухильному виконанні суспільних норм і принципів поведінки, ґрунтується на почутті обов'язку та відповідальності.
- Функціонування масмедіа. Масмедіа є важливим інструментом морального виховання, адже вони формують суспільні уявлення про мораль, поширюють моральні норми та принципи через новини, фільми, передачі та інші медіаформати.

➢ Діяльність мистецьких організацій, адже мистецтво, включаючи музику, театр, живопис та інші форми, має потужний вплив на моральний розвиток людини, формуючи уявлення про добро та зло, красу та потворність, справедливість і неправду.

➢ Соціально-виробнича діяльність на підприємствах та в організаціях також є важливим етапом морального виховання, оскільки взаємовідносини в колективі та виконання трудових обов'язків сприяють формуванню таких якостей, як чесність, відповідальність, взаємоповага.

Головною проблемою реалізації цих шляхів є цілеспрямованість та узгодженість дій усіх соціальних інститутів, які мають вплив на особистість, адже тільки при спільній роботі всіх учасників процесу морального виховання можна досягти реального результату.

У досягненні мети морального виховання важливу роль відіграють методи і засоби, які використовуються в процесі виховання. Вибір методів і засобів залежить від вікових особливостей, індивідуальних характеристик особистості, соціального середовища та конкретних умов виховання.

➢ Методи морального виховання – це способи, через які здійснюється вплив на особистість з метою формування моральних цінностей та норм поведінки.

У теорії та практиці морального виховання виділяють такі методи виховання.

➢ Метод переконання – ґрунтується на логічному поясненні дитині чи молодій людині моральних норм, принципів і цінностей. Переконання передбачає виведення аргументів, що обґрунтовують певні моральні ідеали, й вихованець самостійно приймає ці принципи через усвідомлення їх важливості для суспільства та себе. Переконання є ефективним методом, коли воно базується на діалозі, взаєморозумінні і обговоренні.

➢ Метод прикладу – один з найважливіших методів морального виховання, який полягає у тому, що вихователь або батьки є для дитини зразком моральної поведінки. У цьому методі важливо, щоб дорослі демонстрували поведінку, яку хочуть бачити у дитині. Особливо важливе значення має дотримання моральних принципів у повсякденному житті. Приклад дорослих має велику силу, адже діти і молодь часто наслідують поведінку оточуючих.

➢ Метод заохочення і покарання полягає в нагородженні дитини за вчинки, що відповідають моральним нормам (наприклад, похвала, визнання, нагорода). Це мотивує людину повторювати добрі вчинки та закріплювати моральні якості. Метод покарання, так само, використовується для того, щоб позначити неправильність певних вчинків, які суперечать моральним принципам. Важливо, щоб покарання було обґрунтованим, пропорційним і спрямованим на виправлення, а не на приниження особистості.

➢ Метод дискусії та обговорення включає в себе обговорення моральних проблем і ситуацій у групі. Дискусія дає можливість кожному

висловити свою думку, розглянути різні аспекти морального питання, знайти компромісне рішення. Це також допомагає розвивати критичне мислення і формує навички саморефлексії. Однак для того, щоб метод був ефективним, необхідно, щоб обговорення відбувалося в атмосфері взаємної поваги і відкритості.

➢ Метод самовиховання полягає в розвитку у вихованців здатності до самостійного усвідомлення своїх вчинків і моральних переконань. Вихованець повинен не тільки знати моральні норми, а й бути здатним самостійно контролювати свою поведінку, аналізувати свої дії і вдосконалювати свої моральні якості. Це важливий метод, який включає в себе саморефлексію та здатність до самоконтролю.

➢ Метод активних форм виховання. До цього методу можна віднести різні ігри, рольові вправи, ситуаційні тренінги та інші активні методи, де учасники змушені обирати морально правильні рішення в умовах, наближених до реальних. Такі методи допомагають глибше осмислити моральні проблеми, сприяють розвитку емпатії та здатності до співчуття.

➢ Засоби морального виховання – це інструменти, через які здійснюється вплив на моральну свідомість і поведінку особистості. До них належать різноманітні засоби, які впливають на формування моральних цінностей і норм.

Основними засобами морального виховання є:

✓ соціальна діяльність батьків, побут у сім'ї, книги, газети, журнали, кіно та телепередачі.

✓Природне середовище.

✓ Народні звичаї, традиції, обряди, мова, усна народна творчість, засоби мистецтва.

✓Зміст навчальних дисциплін.

Кожен із цих елементів вносить свій внесок у моральний розвиток особистості, сприяючи формуванню в неї відповідальних і морально зрілих переконань. У процесі морального виховання, як і в будь-якому іншому, важливо не абсолютизувати жоден із засобів. Лише їхній оптимальний вибір, з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини, може забезпечити чіткість, узгодженість і цілеспрямованість усіх дій соціальних інститутів, які впливають на формування особистості.

У моральному, як і у будь-якому іншому, вихованні не можна абсолютизувати або недооцінювати жодного із засобів. Тільки їх оптимальне поєднання з урахуванням індивідуальних особливостей учнів забезпечить цілеспрямованість, єдність і узгодженість дій усіх соціальних інститутів,які мають вплив на особистість.

Завдання для самоперевірки:

Тести:

1. Засобами морального виховання є:

А) Соціальна діяльність батьків, побут сім'ї, книги, газети, журнали, кіно, телепередачі, природне середовище, традиції народної поведінки, національні звичаї, обряди, мова, усна народна творчість, мистецькі засоби, зміст навчальних предметів.

Б) Уроки з мови.

В) Книги.

2. У науці розрізняють такі види цінностей:

А) Декларовані і недекларовані цінності.

Б) Громадянські, національні, сімейні та особисті цінності.

В) Власні та державні цінності.

3. Мораль – це:

А) Система цінностей, що визначає основу існування суспільства.

Б) Ідеологія.

В) Творча думка.

4. Цінностями вважаються:

А) Основні світоглядні поняття, ідеї та норми, якими керується людське суспільство і які регулюють прагнення та стосунки людей.

Б) Норми життя.

В) Грошові одиниці.

5. Моральна особистість характеризується:

А) Вірою і патріотизмом.

Б) Надією і добром.

В) Організованістю та дисциплінованістю.

6. Основу морального виховання складає:

А) Мораль.

Б) Етика.

В) Право.

7. Моральність – це:

А) Стійкі переживання у свідомості людини, що є основою її вольових реакцій у різних ситуаціях, її ставлення до себе, інших людей, явищ суспільного життя та суспільства загалом.

Б) Стійкі свідомі моральні уявлення людини, що визначають її поведінку.

В) Втілення моральних переконань, ідеалів, норм, почуттів і принципів у практичній діяльності людей.

Поясніть вислови

А. Макаренко зазначав: «Ми переконані, що широко поширене в нашому суспільстві словесне виховання, тобто безмежне марнослів'я про різні аспекти поведінки, є найшкідливішим видом педагогічного впливу. Свідомість не може формуватися через багатослівні міркування, якщо вони не мають досвідченого підґрунтя. Таке виховання є слабким і не здатне сприяти реальній практиці». Запитання: Як Ви ставитеся до такої критики методів формування свідомості? Якими аргументами можна підкріпити вашу позицію?

Чому, на Вашу думку, запорізькі козаки відмовлялися від фізичних покарань учнів та надавали перевагу практиці «самовільного каяття»?

М. Грушевський стверджував, що романтичне захоплення минулими часами вже позаду, і що сучасні ідеали потрібно шукати не в минулому, а в майбутньому. Запитання: Як можна пояснити ці зміни? Які педагогічні принципи були притаманні його підходам?

Реферати

Цінності сімейного життя.

Цінності громадянського життя.

Есе

Вихователь як приклад моральної поведінки для учнів.

Тема: Трудове виховання і профорієнтаційна робота

План:

1. Мета та завдання трудового виховання
2. Етапи трудового виховання
3. Компоненти профорієнтаційної роботи з молоддю
4. Вимоги до організації праці неповнолітніх

1. Мета та завдання трудового виховання. Трудове виховання спрямоване на формування свідомого ставлення до праці через розвиток звичок та навичок активної трудової діяльності.

Головна мета сучасного трудового виховання – сформувати життєві компетентності, адаптивність та повагу до будь-якої праці (як фізичної, так і інтелектуальної).

Сучасна школа реалізує кілька ключових завдань у цьому напрямі:

- Формування «м'яких навичок» (Soft Skills) через працю. Праця в закладі загальної середньої освіти (особливо проєктна діяльність) є чудовим інструментом для розвитку особистості.

- Командніа робота та комунікація, що передбачає уміння педагога розподіляти обов'язки в групі, домовлятися та разом досягати результату.
- Критичне мислення та розв'язання проблем. За такого підходу учень має не просто виконувати інструкцію, а розуміти, навіщо він це робить і як оптимізувати процес.
- Тайм-менеджмент, що передбачає вміння планувати свій час, розбивати велике завдання на етапи та вкладатися в дедлайни.
- Розвиток побутової самостійності (Hard Skills для життя). Школа має підготувати дитину до самостійного дорослого життя. Сюди входить формування базових практичних навичок, необхідних кожній людині, незалежно від майбутньої професії (кулінарія та культура харчування. Основи шиття, ремонту одягу чи побутових предметів. Фінансова грамотність та раціональне використання ресурсів (наприклад, розрахунок витрат матеріалів для проєкту).
- Профорієнтація та знайомство з сучасним ринком праці. Завдання школи – показати різноманітність професій та допомогти дитині знайти свої нахили. Сучасне трудове виховання інтегрує STEM-підхід: знайомство з новітніми технологіями (робототехніка, 3D-моделювання, лазерне різання, основи програмування). Поєднання ручної праці з інтелектуальною (наприклад, створення дизайну виробу в графічному редакторі перед його фізичним виготовленням). Руйнування гендерних стереотипів: хлопці та дівчата мають однакові можливості обирати модулі на уроках технологій (і кулінарію, і деревообробку).
- Екологічне виховання та культура сталого розвитку. Праця сучасної людини має бути дружньою до довкілля. Школа вчить дітей сортуванню сміття та вторинному використанню матеріалів (апсайклінг — створення нових речей зі старих). Еко-усвідомленості (догляд за шкільним садом, озеленення простору, бережливе ставлення до води та електроенергії).
- Психологічна підготовка до праці, що передбачає формування здорового ставлення до роботи як до способу самореалізації, а не як до «повинності».Розвиток наполегливості (Grit): уміння доводити розпочату справу до кінця, навіть якщо виникають труднощі. Формування поваги до результатів як власної, так і чужої праці.

Завдання вихователя у трудовому вихованні полягають у тому щоб:

- формувати в учнів позитивне ставлення до праці – створювати умови для того, щоб праця стала природною потребою і важливим елементом життєвого процесу. Сприяти розвитку трудових навичок – забезпечення оволодіння практичними уміннями і знаннями, необхідними для ефективної праці в різних сферах діяльності.

- Виховувати працелюбність через розвиток у учнів бажання працювати, виявляти ініціативу та відповідальність у виконанні поставлених завдань.
- Сприяти фізичному та психологічному розвитку – забезпечувати умови для формування здорового способу життя, розвитку фізичних та психологічних здібностей через трудову діяльність.
- Підготовляти учнів до професійної діяльності – орієнтація на розвиток професійних навичок і знань, що дозволяють учням успішно інтегруватися на сучасний ринок праці.
- Формувати загальнолюдські цінності – виховання поваги до праці, відповідальності, дбайливого ставлення до результатів праці інших людей.
- Навчати організації праці шляхом розвитку умінь планувати і організовувати свою діяльність, працювати в колективі, досягати високих результатів у спільних справах.

Зміст трудового виховання визначається для кожного класу.

Він передбачає такі напрями як:

- загальнотрудовий.
- Загальновиробничий.
- Загальнотехнічний
- Спеціальний.

Загальнотрудовий напрям пов'язаний з оволодінням знаннями, уміннями і навичками з планування та організації своєї праці. Загальновиробничий – передбачає освоєння знань про науково-технічний потенціал основних галузей виробництва, основ економіки та організації праці. Загальнотехнічний – націлює на оволодіння знаннями, які стосуються специфіки галузі, в яку входить обраний профіль трудової підготовки. Спеціальний – передбачає формування початкових умінь і навичок праці з обраної спеціальності.

Трудове виховання ґрунтується на принципах:

- єдності праці із загальним розвитком і високою моральністю праці.
- Різноманітності видів праці.
- Наявності рис продуктивної праці.
- Спрямованості на розвиток індивідуальних якостей.
- Раннє залучення до праці; постійності, безперервність праці.
- Творчого характеру праці.
- Наступності змісту праці.
- Посильності трудової діяльності.
- Єдності праці та багатогранності життя.

Основними шляхами трудового виховання вважають:

- родинно-побутову трудову діяльність.

- Виховання у дошкільних закладах.
- Заняття у школах.
- Навчання у професійних закладах; робітничих школах, закладах вищої освіти.
- Уроки праці в шкільних майстернях.
- Трудові об'єднання школярів.
- Табори праці та відпочинку школярів.
- Суспільно-корисна праця; «трудові десанти».
- Трудове виховання в сім'ї.
- Народні ремесла, промисли та ужиткове мистецтво.
- Участь у систематичній трудовій діяльності.
- Заняття у професійних навчальних закладах, які забезпечують підготовку людей до активної професійної діяльності відповідно до соціально-економічних потреб держави.

Для того, щоб праця виховувала, вона повинна відповідати низці вимог:

- Цілеспрямована.
- Доступна.
- Колективна.
- Пов'язана з навчальною роботою.
- Організована на наукових засадах.
- Спрямована на формування творчого ставлення до неї.

Український філософ і поет Г. Сковорода вбачав щастя людини у «споріднені праці». Відомий класик педагогіки К. Ушинський розглядав працю як вільну і погоджену з християнською моральністю людини, на яку вона погоджується з безумовною необхідністю її для досягнення тієї чи іншої істинно людської мети у житті. Звідси основне завдання виховання педагог вбачав у тому, щоб виховати людину не для щастя, але для праці життя. А. Макаренко вважав працю основою соціального становлення особистості: «Правильне виховання неможливо уявити як виховання нетрудове». Виховну місію школи В. Сухомлинський визначав у тому, щоб праця увійшла в духовне життя особистості в життя колективу, щоб захоплення працею в роки отроцтва і ранньої юності стало однією з найважливіших якостей людини.

2. Етапи трудового виховання. Трудове виховання складається з трьох етапів:

- Початковий етап трудового виховання (1-4 класи). На початковому етапі трудового виховання учні набувають основних трудових навичок через заняття, що сприяють розвитку їх творчих здібностей, фізичних і розумових можливостей, а також знайомлять з елементами організації праці. Цей етап є фундаментом для подальшого професійного розвитку, оскільки в ранньому

віці особлива увага приділяється формуванню загальних трудових умінь і інтересів.

Основними видами діяльності на початковому етапі є: оволодіння основними технічними навичками. Учні вчаться працювати з простими матеріалами, такими, як папір, картон, пластилін. Це розвиває їх здатність працювати руками, формувати предмети і конструкції, розуміти основи простих технологічних процесів. Виготовлення моделей, аплікацій, малюнків з цих матеріалів дозволяє дітям розвивати дрібну моторику рук, уяву та творчі здібності. Має значення також заняття сільськогосподарськими роботами. Діти залучаються до вирощування сільськогосподарських рослин на пришкільних ділянках або в класних кімнатах, що дає їм практичне розуміння процесів росту рослин, важливості догляду за ними та взаємодії з природою. Це виховує у дітей відповідальність, терплячість та зацікавленість у процесах, що пов'язані з життям та природою. Цінним є ремонт навчальних посібників. Під час ремонту наочних посібників, зламаних іграшок чи шкільного обладнання учні знайомляться з базовими поняттями ремонту, догляду за обладнанням та матеріалами. Це навчає їх бережливому ставленню до речей, допомагає розвивати активність, ініціативність та уміння працювати в команді, коли необхідно виконати завдання колективно. Важливим є виготовлення подарунків та виробів для свят. Учні можуть виготовляти подарунки, іграшки для друзів, учителів або дітей з інших класів на свята (наприклад, до Дня Святого Миколая, Нового року). Це не лише розвиває творчість і практичні навички, але й формує соціальні цінності, такі як турбота, увага та вдячність. Створення подарунків допомагає дітям зрозуміти важливість емоційної складової праці: як працювати для задоволення потреб інших, приносити радість своїм вчинком.

Важливість цього етапу полягає у тому, що у вихованців формуються інтереси і захоплення. Заняття на початковому етапі трудового виховання часто стають першими кроками до майбутніх професійних захоплень. Вони допомагають дітям відчути, чим їм цікаво займатися, що може стати основою для подальшої профорієнтації. Діти вчаться працювати у колективі, виконуючи спільні завдання, що дозволяє формувати командний дух та вміння взаємодіяти з іншими людьми. Заняття з виготовленням різних виробів розвивають у дітей креативне мислення, сприяють розвитку уяви, здатності до самовираження через трудову діяльність.

Початковий етап є важливим для формування не тільки технічних і практичних навичок, але й для розвитку психологічних і соціальних якостей дітей, що є основою для успішної інтеграції в суспільство та подальшої професійної діяльності.

➢ Основний етап трудового виховання (5-9 класи). На основному етапі трудового виховання учні поглиблюють свої знання та практичні

навички в різних видах трудової діяльності, що значно розширює їхні можливості для професійного самовизначення. Цей етап має на меті не тільки навчити учнів основам різних технологій, а й сприяти розвитку творчого підходу до виконання завдань, відповідальності та дисципліни.

Основні види діяльності під час уроків трудового навчання на основному етапі покликані сформувати базові знання про метали, їхні властивості та методи обробки. Вони навчаються виробляти прості металеві вироби за допомогою основних інструментів, таких як пилка, шліфувальна машина, молоток тощо. Цей процес включає роботу з металом, як виконання дрібних деталей, так і збирання конструкцій, що дозволяє учням розвивати технічне мислення та уміння працювати з точними інструментами. Важливою складовою є обробка дерева. На цьому етапі учні вивчають основи обробки дерева, що включають розпилювання, шліфування, стругання та склеювання дерев'яних елементів. Діти створюють прості вироби, такі як рамки, столи, полиці, що допомагає розвивати точність, акуратність і творчі здібності.

Суттєвим є також засвоєння основ безпеки праці, оскільки робота з деревом вимагає уважності та обережності при використанні інструментів. Доцільно знайомити учнів з основами електротехніки. Учні ознайомлюються з основами електротехніки: принципами роботи електричних ланцюгів, приладами (резисторами, конденсаторами, лампами), а також із методами збирання та випробування електричних схем.

Це дозволяє дітям не тільки отримати технічні знання, а й розвивати логічне мислення та здатність до аналізу і синтезу під час виконання практичних завдань.

Графічна грамотність не зайва на цьому етапі. Важливою частиною цього етапу є графічне проєктування: учні вчаться малювати креслення, проєктувати конструкції, використовувати технічні креслення для виготовлення виробів. Графічна грамотність розвиває вміння точно зображати технічні рішення, здібності до планування та конструювання. Учні отримують практичні навички читання схем і креслень, що є важливими для будь-якої технічної професії.

Залежно від умов навчального закладу, учні можуть займатися технічними та обслуговуючими роботами, такими як ремонт меблів, дрібне електричне обслуговування або робота з побутовими приладами.

Це дозволяє дітям освоїти навички, які можуть бути корисними в повсякденному житті та на виробництві.

Важливість цього етапу полягає у розвитку технічних навичок. Учні здобувають фундаментальні знання, які відкривають можливості для подальшого розвитку у різних галузях техніки та ремесел.

Робота з різними матеріалами і технологіями стимулює дітей до розвитку креативного мислення, пошуку нових рішень та ідей, що важливо для професійної діяльності в майбутньому.

На цьому етапі з учнями проводиться робота з професійного самовизначення. Цей етап є важливим для початкового етапу професійної орієнтації. Учні починають розуміти, до яких видів праці вони можуть бути залучені в майбутньому, визначають свої інтереси і схильності до певних професій.

Під час формування трудових звичок діти не лише набувають професійних навичок, а й вчаться організовувати свою працю, планувати роботу, працювати в колективі і дотримуватися правил безпеки праці.

Трудове виховання також здійснюється під час позаурочної та позашкільної діяльності. Зокрема під час роботи гуртків, студій, у ході екскурсій на виробництво та в природу, в музеї, виконання побутової праці з самообслуговування.

Основний етап трудового виховання є важливим кроком до формування у школярів основ технічного мислення, відповідальності та навичок, необхідних для подальшого навчання і професійної діяльності.

➢ Професійно орієнтований етап (10-11 класи) – учні можуть почати освоювати конкретні професії, орієнтуючись на потреби місцевого ринку праці та можливості навчальних закладів.

Основними характеристиками цього етапу є: орієнтація на професійні компетенції. Учні знайомляться з особливостями різних професій, практичними навичками та обов'язками, які потрібні для майбутньої роботи.

Під час занять вони виконують завдання, максимально наближені до реальних умов виробництва (врахування потреб ринку праці, вибір професій та видів трудової діяльності здійснюється з урахуванням попиту на спеціалістів у регіоні, що підвищує шанси на працевлаштування після закінчення школи.

Це допомагає учням усвідомлено підходити до професійного самовизначення.

Доцільною буде опора та використання набутого досвіду. Учні використовують знання і навички, отримані на попередніх етапах (обробка металу, дерева, електротехніка, графічна грамотність), для практичного освоєння професійних завдань. Це дозволяє їм відчути реальну користь своєї праці та оцінити власні здібності.

Школярі отримують консультації щодо професійного вибору, проходять профдіагностику та адаптаційні заходи, що допомагають обрати напрям навчання у вищих навчальних закладах або професійних училищах.

Цей етап формує професійні навички, які є базою для подальшої освіти чи працевлаштування. Він також сприяє усвідомленому вибору

професії, підвищує мотивацію до праці та розвитку особистих здібностей. Дає можливість поєднувати теоретичні знання та практичні вміння, готуючи учнів до реальних умов виробництва.

3.Компоненти профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю. Професійна орієнтація – це цілеспрямована діяльність вихователів, що передбачає надання допомоги вихованцеві у правильному виборі професії. Вона є сукупністю психолого-педагогічних, медичних та організаційних заходів впливу на вихованців з метою виявлення і формування їх професійних інтересів та здібностей і вплив на вибір професії відповідно до соціально-економічних потреб, особистісних схильностей, психічних і фізичних можливостей. Вона виконує такі функції: соціальну, економічну, психолого-педагогічну, медико- фізіологічну.

Профорієнтація охоплює низку заходів, що допомагають учням обрати професію, яка відповідає їх інтересам та здібностям.

Основні види роботи включають:

- профорієнтаційну інформацію – надання учням відомостей про різні професії та їх потреби на ринку праці.
- Профорієнтаційні консультації – індивідуальні поради щодо вибору професії на основі інтересів та можливостей учнів.
- Профдіагностику – оцінку здібностей та схильностей учнів для подальшого професійного розвитку.
- Професійну адаптацію – допомогу в пристосуванні молоді до специфіки роботи в певній галузі.

Таким чином, трудове виховання та профорієнтаційна робота є важливими складовими системи освіти, які допомагають підготувати молодь до активної професійної діяльності та сприяють розвитку свідомого ставлення до праці з урахуванням індивідуальних можливостей та потреб ринку праці.

Трудове виховання це виховання свідомого ставлення до праці через формування звички та навичок активної трудової діяльності.

Для ефективної профорієнтаційної роботи необхідно дотримуватися наступних вимог:

- педагоги повинні добре володіти методикою та технологіями профорієнтаційної роботи, охоплюючи учнів усіх класів.
- У школі має бути створена науково обґрунтована система профорієнтації, яка охоплює всіх учнів.
- Вчителі та вихователі повинні знати методи дослідження анатомо-фізіологічного, соціально-психічного розвитку учнів та їхніх професійних здібностей.
- Вихователі повинні мати знання про характеристики найпоширеніших професій.

- Потрібна обізнаність з професіограмами широкого спектра професій, важливих для суспільства.
- У регіоні повинні функціонувати спеціалізовані служби з профорієнтаційної роботи.
- Необхідно розробляти тестові методики для визначення професійної придатності учнів.
- Батьки повинні отримувати базові психолого-педагогічні знання з профорієнтації.
- Важливо враховувати прогнозований державний попит на професії та спеціальності.
- Школи, спеціальні служби та батьки повинні мати достатню кількість спеціальної літератури для проведення профорієнтаційної роботи.

4. Вимоги до організації праці неповнолітніх. Згідно з чинним законодавством України (зокрема КЗпП), особи, які не досягли 18 років, мають особливий правовий статус у трудових відносинах. Це зумовлено необхідністю поєднання роботи з навчанням та захисту фізичного і психічного здоров'я молоді.

За загальним правилом, працевлаштування можливе з 16 років. Проте існують винятки: з 15 років – за наявності письмової згоди одного з батьків або опікунів. З 14 років – лише для учнів шкіл та професійно-технічних закладів для виконання легкої роботи у вільний від навчання час. Обов’язковою є згода батьків.

Для неповнолітніх встановлено скорочений робочий тиждень, при цьому заробітна плата нараховується за повною ставкою. Норми наведені у таблиці 11.

Таблиця 11.

Норми робочого дня неповнолітніх

Вікова категорія	Під час канікул	Протягом навчального року
Від 14 до 16 років	до 24 годин на тиждень	до 12 годин на тиждень
Від 16 до 18 років	до 36 годин на тиждень	до 18 годин на тиждень

Для підлітків не встановлюється випробувальний термін, а їхній робочий день у передсвяткові дні не скорочується (на відміну від дорослих), оскільки він уже є скороченим.

Законодавство встановлює жорсткі табу на певні види діяльності для осіб до 18 років:

Заборонені види робіт: важкі роботи, праця під землею, шкідливі або небезпечні умови (згідно з Наказом МОЗ № 46).

Заборонений час: нічні зміни, надурочні роботи, праця у вихідні дні.

Норми підйому вантажів: регулюються Наказом МОЗ № 59. Наприклад, для юнаків 16 років гранична вага при тривалій роботі – 11,2 кг, для дівчат – 5,6 кг.

Медичні огляди: Кожен працівник до 18 років має пройти попередній огляд при прийнятті на роботу та проходити його щороку до досягнення 21 року.

Відпустка: Неповнолітні мають право на подовжену щорічну відпустку тривалістю 31 календарний день, яка може бути надана у будь-який зручний для них час.

Захист від звільнення: Звільнення підлітка з ініціативи адміністрації можливе лише у виняткових випадках за обов'язковою згодою служби у справах дітей.

Подання документів: паспорт (або свідоцтво про народження), згода батьків (якщо < 16 років), довідка про проходження медогляду.

Інструктаж: ознайомлення з правилами внутрішнього розпорядку, технікою безпеки та протипожежними нормами.

Облік: обов'язкове внесення особи до спеціального журналу обліку працівників, які не досягли повноліття.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1.Трудове виховання – це:

А) формування свідомого ставлення до праці через розвиток звичок і навичок активної трудової діяльності

Б) виховання мудрості та поваги до праці

В) виховання доброти

2.Важливі складові трудового виховання:

А) практичні уміння

Б) трудове навчання

В) знання про працю та виробництво

3.Основні види профорієнтаційної роботи:

А) професійна інформація, консультація, адаптація, діагностика та відбір

Б) вивчення особистості та розвиток її здібностей

В) залучення до трудової діяльності

4. Профорієнтація складається з таких видів роботи:

А) професійної інформації, професійної консультації, професійної адаптації, професійної діагностики, професійного відбору

Б) вивчення дитини, розвиток її здійбностей

В) включення дитини у трудову діяльність

5. Профінформація передбачає:

А) спрямована на індивідуальні поради конкретній особистості щодо доцільних професій, які відповідають її інтересам, здібностям, можливостям

Б) ознайомлення учнів з різними професіями та потребами у фахівцях певного профілю у країні

В) вивчення усіх аспектів підготовки школярів до тієї чи іншої професії

6. Профконсультація –

А) спрямована на індивідуальні поради конкретній особистості щодо доцільних професій, які відповідають її інтересам, здібностям, можливостям

Б) ознайомлення учнів з різними професіями та потребами у фахівцях певного профілю у країні

В) вивчення усіх аспектів підготовки школярів до тієї чи іншої професії

7. Профдіагностика:

А) спрямована на індивідуальні поради конкретній особистості щодо доцільних професій, які відповідають її інтересам, здібностям, можливостям

Б) ознайомлення учнів з різними професіями та потребами у фахівцях певного профілю у країні

В) вивчення усіх аспектів підготовки школярів до тієї чи іншої професії

Творчі завдання:

Поясніть вислови.

«Починати виховувати людину без конкретної мети так само нелогічно, як будувати будівлю, не знаючи, якою вона має бути». (К. Ушинський)

«Джентльмен повинен отримати гармонійне фізичне, моральне та інтелектуальне виховання, дотримуючись певних закономірностей і поєднання цих аспектів». (Джон Локк)

«Жити – ось мистецтво, якому я хочу навчити Еміля». (Ж.-Ж. Руссо)

«Сім'я завжди була і залишається природним середовищем, де відбувається первинна соціалізація людини». (М. Красовицький)

«Чим більше я ціную людину, тим вищі вимоги я до неї ставлю». (А. С. Макаренко)

Реферати

Реалізація завдань трудового виховання у процесі вивчення географії.
Роль профорієнтації у виборі майбутньої професії.

Есе

Значення суспільно корисної праці у сучасних умовах.

Тема: Екологічне виховання

План

1. Природа, значення та цілі екологічного виховання
2. Основні напрямки роботи з екологічного виховання
3. Форми, методи та інструменти екологічного виховання

1. Природа, значення та цілі екологічного виховання. Екологія (від гр. oikos – дім, родина) – це наука, яка досліджує закономірності існування, розвитку та функціонування біологічних систем усіх рівнів (від організму до біосфери) та їхню взаємодію з навколишнім середовищем.

Екологічне виховання – систематична педагогічна діяльність, спрямована на формування екологічної культури та свідомості учнів. Екологічне виховання – це передусім виховання почуття причетності до природи та світу в цілому, усвідомлення себе частиною глобальної екосистеми. Воно поєднується з національно-патріотичним, моральним та трудовим вихованням, формує готовність виправляти помилки попередніх поколінь у господарській діяльності.

Метою екологічного виховання, за Н. Волковою, є розвиток дітей екологічного мислення і свідомості.

передумовою екологічного виховання є екологічні знання, а результатом – екологічний світогляд. Екологічну свідомість як моральну категорію потрібно виховувати з раннього віку.

На основі екологічного мислення в учнів формується екологічна культура, яка включає: знання про взаємозв'язок людини і природи; усвідомлення нормативних основ поведінки у природі та господарській діяльності; готовність до захисту навколишнього середовища.

Проблемами підвищення екологічної культури молоді займаються науковці, серед яких І. Абалкіна, І. Моткін, С. Куркуленко та інші.

Зміст екологічного виховання полягає у розумінні природи як середовища існування людини та формуванні прагнення до її збереження. Важливо навчити учнів аналізувати екологічні явища, робити висновки щодо стану природи та шукати способи раціональної взаємодії з нею. Як писав Г. Михайлівський: «Природа – найкраща книга, яку потрібно вчитися читати».

Основними завданнями екологічного виховання є:

- накопичення екологічних знань, ознайомлення з природою рідного краю.
- Пояснення основних екологічних законів і понять.
- Формування розуміння цінності екологічних знань у житті та виробництві.
- Виховання гармонійного ставлення людини до природи та відповідальності за її збереження.
- Формування готовності до активної природоохоронної діяльності.

Завдання екологічного виховання реалізуються через уроки (біологія, географія, фізика, хімія, історія), а також через позакласні та позашкільні форми роботи: туристичні походи, шкільні лісництва, «зелені патрулі», Дні птахів та лісу, святкування врожаю.

Система екологічного виховання враховує національні та регіональні підходи до вибору навчального матеріалу; гуманістичний характер та значення екологічних чинників у вирішенні глобальних проблем людства (раціональне використання ресурсів, захист довкілля, забезпечення чистими продуктами харчування); збереження фізичного та духовного здоров'я людини.

Системне екологічне виховання формує у школярів образ збереженої або відновленої природи, що стимулює мислення і почуття відповідальності. Використання мистецтва, музики та наочних прикладів посилює емоційний ефект навчання.

Принципами ефективного екологічного виховання варто вважати:

- міждисциплінарний підхід.
- Систематичність і безперервність.
- Поєднання інтелектуального та емоційного компонентів.
- Взаємозв'язок глобального, національного та регіонального.
- Формування почуття відповідальності за долю природи і людини.

Для досягнення ефективності екологчного виховання необхідно:

- оптимізувати зміст екологічної освіти;
- використовувати внутрішньо- та міжпредметні зв'язки;
- створювати навчально-матеріальну базу (живі куточки, куточки охорони природи);
- активно залучати учнів до практичної природоохоронної діяльності;
- формувати мотивацію до відповідального ставлення до природи та бажання примножувати її багатства.

3. Основні напрямки роботи з екологічного виховання. Екологічне виховання – це системна педагогічна діяльність, спрямована на формування у учнів екологічної свідомості, розвитку бережливого ставлення до природи та

набуття практичних навичок природоохоронної діяльності. Його завдання реалізуються через різні напрями, які взаємопов'язані і охоплюють як навчальну, так і позанавчальну діяльність.

Першим напрямом є формування у школярів системи екологічних знань. Це передбачає ознайомлення з основами науки екології, закономірностями існування природних систем, взаємозв'язком між людиною і довкіллям. Учні вчаться усвідомлювати, що довкілля – це не лише природа за вікном, а складна система, у якій взаємодіють живі організми, атмосфера, вода, ґрунт і людина.

Знання про рідний край та його природні ресурси допомагають дітям зрозуміти важливість збереження екосистем, а також усвідомити цінність води, повітря, ґрунту та біорізноманіття. Наприклад, учні дізнаються про флору і фауну свого регіону, про унікальні природні об'єкти, природоохоронні території та правила поводження з ними.

Другим напрямом – виховання екологічної свідомості, тобто формування у школярів ціннісного ставлення до природи. Свідомий підхід до екології передбачає, що учень не тільки знає про закони природи, але й розуміє наслідки своїх дій.

Основними завданнями цього напрямку є: виховання почуття відповідальності за збереження навколишнього середовища; розвиток моральних та етичних норм поведінки щодо природи; формування розуміння необхідності гармонійного співіснування людини та природи; підготовка до активної участі в природоохоронних заходах.

Екологічна свідомість формується поступово, починаючи з дитячого садка та молодших класів школи, і продовжується протягом всього навчання. Вона допомагає учням оцінювати наслідки господарської діяльності людини, розуміти глобальні проблеми людства, такі як забруднення атмосфери, вирубка лісів, ерозія ґрунтів та зміни клімату.

Третім напрямом є формування у школярів практичних умінь та навичок захисту навколишнього середовища. Теоретичні знання не мають значення без практичної реалізації, тому учні залучаються до конкретних дій: участь у шкільних лісництвах і «зелених патрулях»; прибирання шкільної території, парків та природних об'єктів; посадка дерев і кущів, догляд за газонами та клумбами; участь у проведенні Днів птахів, Днів лісу, акцій «Чиста річка», «Чиста планета»; виготовлення годівничок для птахів та штучних домівок для тварин.

Такі практичні дії не лише допомагають навколишньому середовищу, а й виховують у дітей дисципліну, відповідальність та почуття причетності до збереження природи.

Четвертий напрям полягає у розвитку емоційного та естетичного ставлення до природи. Діти через спостереження, походи, екскурсії, художню

діяльність (малювання, фотографування, музика, література) вчаться цінувати красу навколишнього світу.

Емоційний зв’язок із природою стимулює бережливе ставлення до неї. Наприклад, спостереження за змінами сезонів, життям тварин та рослин, походи в ліси або гори формують у школярів почуття захоплення, турботи і захисту природи. Цей напрямок допомагає розвивати ціннісне ставлення до природи як до джерела життя та натхнення.

Екологічне виховання ефективніше, коли воно інтегроване у навчальний процес. Це означає використання екологічних тем на уроках біології, географії, фізики, хімії, історії та правознавства.

Міжпредметні зв’язки допомагають учням бачити цілісну картину світу, зрозуміти, як природні процеси впливають на життя людини, а також які наслідки мають господарські та соціальні дії людей. Наприклад, під час вивчення річкових систем України учні можуть порівнювати їх із іншими країнами, оцінювати стан водних ресурсів та обговорювати способи їх збереження.

Останнім напрямком є поширення екологічної інформації серед учнів і громади. До цього входить: проведення лекцій, тематичних уроків і семінарів; організація конкурсів, виставок, акцій і кампаній із захисту природи; інформування про нові методи охорони природи та раціонального використання ресурсів; залучення учнів до волонтерських природоохоронних ініціатив. Цей напрямок формує у школярів навички відповідального поводження з природою та бажання діяти для її збереження.

Таким чином, система екологічного виховання поєднує шість основних напрямів: формування знань, виховання свідомості, розвиток практичних навичок, емоційно-естетичне виховання, інтеграція з навчальним процесом та пропаганду екологічної культури. Їхня реалізація забезпечує формування у школярів екологічної культури, готовності до свідомого і відповідального ставлення до природи та активної участі у збереженні навколишнього середовища.

Ефективне екологічне виховання є комплексним процесом, який формує у дітей знання, навички, емоційне сприйняття і почуття відповідальності за природу, що разом сприяє розвитку гармонійної особистості, здатної жити у злагоді з навколишнім світом.

4. Форми, методи та інструменти екологічного виховання. Екологічне виховання в школі є системним процесом, що реалізується через різноманітні форми, методи та засоби (інструменти). Вони дозволяють учням не лише отримати знання про природу, а й сформувати відповідальне ставлення до навколишнього середовища, розвинути практичні вміння та навички природоохоронної діяльності.

Форми екологічного виховання – це організовані способи виховної діяльності, які забезпечують досягнення цілей екологічного виховання. Основні форми включають:

- навчальні заняття: уроки біології, географії, хімії та фізики, де висвітлюються екологічні теми; лабораторні роботи та дослідження стану довкілля; інтегровані уроки, що поєднують знання з різних предметів для формування цілісного екологічного світогляду.
- Позакласні форми: екологічні гуртки та клуби за інтересами; організація конкурсів, акцій та свят, присвячених охороні природи (День Землі, День води, Дні лісу, Дні птахів); шкільні лісництва, «зелені патрулі», волонтерські екологічні загони.
- Екскурсії та польові практики: походи в ліси, парки, заповідники; спостереження за природними явищами та поведінкою тварин; участь у практичних дослідженнях стану довкілля, зборі зразків ґрунту, води, рослин.
- Інформаційні та комунікативні форми: лекції, бесіди, семінари з екологічної тематики; презентації, відеоматеріали та мультимедійні ресурси; участь у конференціях та форумах молоді з екології.

В екологічному вихованні застосовуються різні методи. Їх можна розглядати за групами:

- словесні методи: бесіди, лекції, пояснення; обговорення актуальних проблем охорони природи;розповіді про екологічні досягнення та приклади негативного впливу людини на довкілля.
- Наглядові та дослідницькі методи: спостереження за явищами природи; польові дослідження та експерименти; вивчення стану місцевих екосистем (водних джерел, лісів, зелених зон).
- Практичні методи: участь у посадці дерев і догляді за ними; організація суботників та прибирання територій; виготовлення годівничок для птахів, створення штучних домівок для тварин.
- Ігрові та творчі методи: екоігри, квести та тематичні конкурси; художня діяльність: малювання, ліплення, фотографування природи; складання плакатів, буклетів та відеороликів про екологію.
- Методи самостійної діяльності: проєкти та дослідницькі роботи; ведення екологічних щоденників та карт природних об’єктів; підготовка доповідей та презентацій.

Засоби – це матеріальні та нематеріальні ресурси, що допомагають реалізувати методи та форми виховання. В екологічній роботі вони можуть бути різними. Розрізняють:

- навчальні засоби: підручники, посібники, енциклопедії та довідники з екології; плакати, таблиці, картографічні матеріали; наочні моделі екосистем та біологічних процесів.

➢ Технічні та цифрові засоби: комп'ютери, мультимедійні презентації, відеоматеріали; інтерактивні платформи та освітні додатки; фотографії, карти, схеми та графіки екологічних процесів.

➢ Природні та польові засоби: навчання безпосередньо на природі (ліси, парки, водойми); використання рослин, тварин, ґрунту та води для спостережень і досліджень; організація експериментів у шкільних живих куточках.

➢ Соціальні та організаційні засоби: участь учнів у природоохоронних громадських акціях; взаємодія з місцевими екологічними організаціями; організація клубів, гуртків, конкурсів, виставок та квестів.

Ефективність екологічного виховання значною мірою залежить від правильного поєднання форм, методів та засобів. Наприклад: урок з біології можна поєднати з польовою практикою, спостереженням і використанням цифрових ресурсів; конкурс малюнків про природу поєднує творчий метод із емоційно-естетичним вихованням; участь у шкільному лісництві реалізує практичний метод і одночасно формує відповідальність за природу.

Таке комплексне поєднання дозволяє не лише передати знання, а й сформувати практичні навички та позитивне ставлення до довкілля, що є головним завданням екологічного виховання.

Отже, форми, методи та засоби екологічного виховання взаємопов'язані й доповнюють один одного. Їхнє застосування у навчальному та позанавчальному процесі дозволяє формувати у школярів екологічні знання, практичні навички, ціннісне ставлення до природи та почуття відповідальності за довкілля. Тільки комплексне використання цих компонентів гарантує ефективне екологічне виховання та розвиток гармонійної особистості, яка живе у злагоді з природою.

Завдання для самоперевірки:

Тести:

1. Екологія (гр. oikos – дім, родина) – це:

А) наука, що досліджує закономірності існування, розвитку та функціонування біологічних систем усіх рівнів – від окремого організму до біосфери, а також їх взаємодію із зовнішнім середовищем

Б) наука, яка вивчає ріст і розвиток живих організмів

В) наука про людину

2. Екологічне виховання – це:

А) вплив на дитину з метою її виховання

Б) систематична педагогічна діяльність, спрямована на формування екологічної культури учнів

В) заходи зі збереження навколишнього середовища

3. Головною метою екологічного виховання є:

А) формування екологічного світогляду

Б) надання екологічних знань

В) розвиток у особистості екологічної свідомості та мислення

4. На основі екологічного мислення та свідомості формується:

А) система екологічних знань

Б) екологічне мислення

В) екологічна культура

5. Екологічна культура людини – це:

А) рівень розвитку особистості

Б) засвоєна система наукових знань про взаємозалежність природи і людини, нормативні засади поведінки та господарської діяльності, а також готовність захищати навколишнє середовище

В) спосіб існування Землі

6. Прикладами форм екологічного виховання є:

А) свята, тематичні ранки, походи, екскурсії

Б) спортивні та творчі змагання

В) щоденні ранкові прогулянки

7. Методи екологічного виховання спрямовані на:

А) розвиток творчих здібностей учнів

Б) формування любові до природи та бережного ставлення до неї

В) виховання культури поведінки

Поясність вислови

«Якби школа була зруйнована і процес безпосередньої передачі знань перервався, наука на цьому місці припинила б своє існування, і жодні бібліотеки чи лабораторії не могли б замінити живе навчання». С. Гесен

«Одне з найважливіших завдань освіти – постійно залучати нові покоління до спільної праці людства і допомагати їм у прагненні до загального блага». К. Ушинський:

Реферати

Екологічне виховання на уроках географії.

Відомі географи про роль природи у житті людини.

Есе.

Актуальність вчення І. Вернадського про ноосферу у сучасних умовах.

Тема: Естетичне виховання

План

1. Поняття естетичного виховання, його призначення та основні завдання

2.Напрями та способи реалізації естетичного виховання

3. Форми, методи та інструменти естетичного виховання

1. Поняття естетичного виховання, його призначення та основні завдання. Естетичне виховання є важливою складовою освітнього процесу. Його головна мета полягає у формуванні у людини почуття прекрасного, здатності оцінювати красу навколишнього світу та творчо взаємодіяти з ним. Це виховання спрямоване на розвиток естетичних почуттів, суджень, смаків та художніх здібностей особистості, а також на здатність людини сприймати реальність і перетворювати її згідно із законами краси у всіх сферах свого життя.

Естетичне бачення світу людиною багато в чому залежить від рівня її загальної культури, від відношення до праці, сформованих смаків та поглядів. Сучасний висококваліфікований спеціаліст неможливий без високого рівня естетичної культури.

Естетична культура визначається двома аспектами: по-перше, це здатність людини сприймати внутрішню та зовнішню красу природи, людей і явищ, а по-друге, це сформоване у процесі виховання та самовиховання прагнення вносити красу у свій внутрішній світ, у діяльність, у взаємини з оточенням, керуючись глибоким потягом до гармонії та досконалості.

Естетична культура пов’язана з художньо-емоційним освоєнням дійсності та бажанням прикрашати своє життя, працю, побут та відносини з людьми. Французький скульптор О. Роден зазначав, що світ стане щасливим лише тоді, коли кожен матиме душу художника, адже «для художника все прекрасне, бо в кожній істоті та речі він бачить характер, ту внутрішню істину, яка проявляється через зовнішню форму». І ця внутрішня істина є сама краса.

Розвиток естетичної культури відбувається через формування естетичної свідомості – особливої форми суспільної свідомості, що виражається у художньо-емоційному сприйнятті світу. Естетична свідомість виявляється через естетичні сприйняття, судження, почуття, смаки та ідеали і знаходить свій прояв у творчості та у ставленні людини до навколишньої дійсності.

Структура естетичної свідомості включає: естетичне сприймання, тобто здатність бачити в людині або у фрагментах світу внутрішню істину, яка, проявляючись у відповідних формах, викликає відчуття прекрасного. Естетичне почуття, яке відображає емоційне задоволення від гармонійного

поєднання змісту та форми або цілісності явища. Естетичні судження, що дають змогу виразити власні емоції та оцінки щодо конкретного об'єкта чи явища. Естетичні смаки, які формуються на основі особистого бачення, емоційного сприйняття та оцінки краси. Естетичні ідеали, що представляють собою соціально та індивідуально зумовлені уявлення про зразки прекрасного, на основі яких особистість оцінює естетичну виразність об'єктів своєї уваги.

Джерелами естетичного виховання учнів є різні види мистецтва, навчальні предмети мистецького циклу, театр, кіно, література, природа, естетика шкільного середовища (наприклад, куточки краси у класах та на шкільному подвір'ї), зовнішній вигляд учнів і педагогів, а також міжособистісні взаємини.

Завдання естетичного виховання включають:

- розвиток здатності помічати та сприймати соціальну та природну дійсність з естетичної точки зору.
- Формування теоретичних знань і естетичних понять, розвиток художніх умінь та навичок, збагачення естетичного досвіду учнів.
- Розвиток практичних навичок естетичної діяльності у різних видах мистецтва, у повсякденному житті, праці та природному середовищі.
- Сприяння формуванню потреби у прекрасному в різних сферах життя та у взаємодії з навколишнім світом.
- Ознайомлення з основами народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, національної пісенної та танцювальної культури, побуту, ремесел, ігор.
- Формування у учнів естетичного ідеалу демократичного суспільства.

Таким чином, естетичне виховання сприяє розвитку у молоді чутливості до прекрасного, уміння цінувати гармонію навколишнього світу та творчо впливати на нього. Це виховання формує в учнів естетичну свідомість і культуру, яка проявляється у сприйнятті, оцінці та створенні краси у власному житті, у праці та у стосунках з людьми. Естетичне виховання забезпечує не лише розвиток емоційного й інтелектуального сприйняття світу, але й формує в учнів потребу самовдосконалення та творчої самореалізації. Воно поєднує знання, почуття та практичні навички, які допомагають людині гармонійно існувати у соціальному і природному середовищі, прагнучи зробити своє життя та життя оточуючих більш красивим, гармонійним та емоційно насиченим.

2. Напрями та способи реалізації естетичного виховання. Естетичне виховання – це безперервний процес, який триває протягом усього життя людини. Як зазначають вчені А. Кузьмінський та В. Омеляненко, напрями роботи з естетичного виховання є багатогранними та охоплюють різні сфери

розвитку особистості. Важливою особливістю цього процесу є те, що формування естетичних почуттів, смаків та ціннісних орієнтирів починається ще в сім'ї, а надалі продовжується в закладах освіти та поза ними.

Родина є першим і найважливішим середовищем, де дитина починає освоювати естетику світу. Саме тут закладаються основи її естетичних смаків, формуються перші уявлення про красу та гармонію. Естетичне виховання в сім'ї відбувається через повсякденне життя: організацію побуту, культуру одягу, ставлення членів родини один до одного, а також оцінку предметів і явищ навколишньої дійсності з точки зору естетичних критеріїв. Дитина спостерігає, як дорослі реагують на красу природи, мистецтва, архітектури, побутових речей і через це поступово формує власні естетичні погляди.

Важливим аспектом сімейного естетичного виховання є залучення дітей до естетичної діяльності: спільне оформлення інтер'єру оселі, участь у приготуванні страв, облаштуванні домашнього простору, створення невеликих творчих робіт, малювання, аплікацій тощо. Через такі дії дитина не лише розвиває свої творчі здібності, але й виховує готовність жити і діяти за законами краси та гармонії.

Дошкільні навчальні заклади відіграють ключову роль у розвитку естетичної культури дітей. Виховання в дитячих садках здійснюється не лише через організацію естетичного побуту, а й за допомогою спеціальних занять: музики, образотворчого мистецтва, аплікацій, ліплення, танців та різноманітних ігор. Такі заняття допомагають дітям формувати естетичні смаки та почуття, розвивати художні здібності і творчість.

У дошкільних закладах велика увага приділяється практичній діяльності: діти малюють, виготовляють вироби власними руками, створюють композиції з природних матеріалів, виконують танцювальні етюди. Через активну участь у творчих процесах вони навчаються бачити красу у навколишньому світі, оцінювати її та створювати власні естетично привабливі продукти діяльності.

У загальноосвітніх школах завдання естетичного виховання вирішуються через систему навчальних занять та позакласну роботу. На уроках мистецтва, музики, художньої культури, літератури та навіть природничих дисциплін учні отримують знання про естетику світу і навчаються бачити красу у всьому, що їх оточує. Окреме місце в системі шкільного виховання займають факультативні заняття з образотворчого мистецтва, музики, театру, кіно та прикладного мистецтва, які спрямовані на розвиток творчих здібностей та естетичної чутливості дітей.

Позакласні та факультативні заняття дозволяють школярам глибше ознайомитися з різними формами мистецтва, брати участь у творчих гуртках, театральних студіях, музичних ансамблях, художніх майстернях. Таке

залучення сприяє формуванню у дітей системи естетичних цінностей і уявлень про красу у побуті, праці та соціальних відносинах.

Позашкільні навчально-виховні заклади значно розширюють можливості для формування естетичних смаків та творчих здібностей учнів. Вони включають різноманітні творчі об'єднання, гуртки, школи та студії, які допомагають дітям розвивати естетичні уявлення, формувати власні погляди та переконання щодо прекрасного.

У процесі занять у позашкільних закладах діти мають змогу брати участь у театральних постановках, музичних виступах, образотворчих проєктах, народних ремеслах, етнографічних дослідженнях, фольклорних ансамблях та інших творчих активностях. Завдяки цим заходам формується естетична культура, розвиваються творчі здібності, і при цьому закріплюється потреба у сприйнятті та створенні краси у своєму житті.

Професійні навчально-виховні заклади продовжують роботу, розпочату в загальноосвітніх школах і позашкільних установах. Вони спрямовані на більш глибокий розвиток естетичних здібностей учнів та формування високого рівня художньо-естетичної культури.

Зміст естетичного виховання конкретизується у навчальних програмах предметів мистецького циклу та в планах творчих об'єднань учнів. У багатьох школах функціонують Малі академії народних мистецтв (МАНМ), товариства народних умільців, школи та класи кобзарського, сопілкарського мистецтва, етнографічні групи, фольклорні ансамблі та інші об'єднання, які забезпечують розвиток естетичних здібностей дітей та формування художньо-естетичної культури.

Велику роль у процесі естетичного виховання відіграють масмедіа, література, кіно, театри, виставки та музеї. Ці джерела формують у дітей та підлітків здорові естетичні смаки, вчать оцінювати мистецтво та навколишній світ, а також сприяють розвитку емоційної чутливості та творчої уяви.

Таким чином, процес естетичного виховання охоплює всі сфери життя людини – сім'ю, дошкільні заклади, школу, позашкільні та професійні установи, культурне середовище та медіа. Він спрямований на формування естетичної свідомості та культури, розвитку художніх здібностей, смаків, почуттів і суджень, а також на виховання прагнення до краси та гармонії у всіх аспектах життя.

3. Форми, методи та інструменти естетичного виховання. Проблеми естетичного виховання активно вивчалися В. Гавриловець, В. Шацькою, Н. Артеменко, Н. Волковою.

У процесі естетичного виховання мають поєднуватися національна і світова культура.

У естетичному вихованні форми можна розділити на три основні групи:

➢ Сімейна форма естетичного виховання. Вона реалізується у процесі такої діяльності: організація побуту – створення гармонійного, затишного домашнього простору, де дитина спостерігає красу в деталях: колір стін, оформлення кімнат, розташування меблів. Впорядкування речей і дотримання чистоти – це не лише гігієнічна норма, а й формування відчуття порядку, гармонії та естетичного смаку. Використання декоративних елементів, квітів, художніх виробів у побуті стимулює естетичне сприйняття у дітей. Догляд за інтер'єром: спільна участь дітей у виборі та розміщенні предметів інтер'єру, прикрас та деталей декору. Створення художніх композицій з природних або підручних матеріалів: квітів, гілочок, камінців, паперових виробів. Розвиток естетичного смаку через спостереження за поєднанням кольорів, форм і фактур у домашньому середовищі. Одяг та зовнішній вигляд: формування почуття стилю та естетики через підбір гармонійного одягу, акуратність і чистоту вбрання. Пояснення дітям значення кольору, поєднання фактур, стилю та етикету у зовнішньому вигляді. Виховання уваги до деталей і естетичної оцінки образу оточуючих. Приклад батьків у спілкуванні, повазі до членів родини та гармонії у стосунках формує естетичну складову поведінки дитини. Демонстрація толерантності, доброзичливості, ввічливості та тактовності у взаємодії з близькими як елемент естетичної культури. Організація спільної творчої діяльності: сімейні вечори, ігри, спільне приготування їжі, створення декору для дому. Художні приклади та оцінка об'єктів краси: батьки оцінюють предмети, явища та події з точки зору гармонії та краси, демонструючи дитині процес естетичного судження. Включення дітей у мистецьку діяльність родини: малювання, аплікації, декоративно-прикладне мистецтво. Створення домашніх виставок робіт дитини або сімейних композицій для заохочення художнього смаку та творчості. Безпосередня участь у творчих справах родини: діти беруть участь у прикрашанні оселі до свят, підготовці подарунків, оформленні святкових столів, садових композицій. Спільне виконання творчих завдань формує не лише естетичне сприйняття, а й почуття спільності та відповідальності за красу у навколишньому середовищі.

Таким чином, сім'я формує перші естетичні смаки дитини через практичну участь у побуті, творчості та взаєминах, а також через приклад батьків у сприйнятті краси та гармонії. Ці форми виховання є основою подальшого розвитку естетичної культури у навчальних та позашкільних закладах.

➢ Дошкільна форма. У дитячих садках естетичне виховання здійснюється як через спеціальні заняття, так і в повсякденному житті, де кожна дія та середовище стають засобом розвитку естетичного смаку, почуттів та уяви дитини.

Спеціальні заняття з естетичного розвитку. Ці заняття спрямовані на формування у дітей базових художніх умінь та естетичних навичок. До них належать:

Музичні заняття: діти слухають музику, розучують пісні, займаються ритмікою, грають на дитячих музичних інструментах. Це формує почуття ритму, гармонії, розвиває емоційну чутливість і здатність сприймати красу звуків.

Образотворче мистецтво: малювання, аплікації, ліплення з глини або пластиліну допомагають дитині виражати власні емоції через творчість, розвивати фантазію, відчуття кольору та форми.

Танець і рухливі ігри: хореографічні заняття, народні та сучасні танці, рухливі ігри з елементами творчого самовираження формують відчуття ритму, пластики та координації рухів.

Рольові ігри та інсценізації: діти беруть участь у театральних постановках, переодягаються в різні ролі, розігрують сцени з казок або реального життя. Це допомагає розвивати уяву, соціальні навички, емоційну чутливість і художнє сприйняття світу.

Окрім спеціальних занять, важливим чинником розвитку естетичного сприйняття є щоденна діяльність дитини: оформлення кімнат, ігрових майданчиків, куточків творчості та відпочинку стимулює естетичний розвиток. Наприклад, використання яскравих кольорів, декоративних елементів, природних матеріалів формує у дітей відчуття гармонії та краси.

Ігри як засіб естетичного виховання: навіть звичайні сюжетно-рольові чи рухливі ігри несуть естетичне навантаження, якщо дитина навчена сприймати красу форм, кольорів і звуків у процесі гри.

Вивчення навколишньої природи через художнє сприйняття: спостереження за рослинами, тваринами, змінами сезонів, творчі завдання на основі природи (малювання, аплікації, складання композицій) допомагають дитині усвідомлювати красу світу та формують емоційний зв’язок з навколишнім середовищем.

Ефективність естетичного виховання в дитячих садках досягається через поєднання різних форм діяльності.

Спеціальні заняття поєднуються з повсякденним життям у групах, що дозволяє дитині постійно спостерігати та брати участь у естетичних процесах.

Художні та музичні заняття інтегруються у святкові події, екскурсії, спільні ігри на свіжому повітрі, що робить навчання більш природним і цікавим.

Діти вчаться не лише сприймати красу, а й створювати її власними руками: оформлювати куточки групи, готувати святкові композиції, малювати стінні панно або брати участь у спільних творчих проєктах.

Уроки образотворчого мистецтва спрямовані на розвиток у школярів здатності сприймати красу навколишнього світу та самовиражатися через художню діяльність. Основні види діяльності на таких уроках:

Малювання та живопис, під час яких учні вчаться відтворювати кольори, форми та композиції природи чи художніх сюжетів.

Аплікації, колажі та декоративно-прикладне мистецтво, що допомагають дитині комбінувати різні матеріали і форми для створення гармонійних композицій.

Ліплення та робота з глиною або пластиліном, яка розвиває просторове мислення, дрібну моторику та естетичне відчуття форми.

Ознайомлення з історією мистецтва та національною культурою через аналіз творів великих художників, що формує вміння оцінювати красу та її значення у суспільстві.

Музичне виховання відіграє важливу роль у розвитку емоційної сфери та естетичного сприйняття учнів. Форми роботи на уроках музики включають: слухання музичних творів різних епох і жанрів, що допомагає розвивати музичний слух, емоційну чутливість і відчуття гармонії.Виконання музичних творів під керівництвом вчителя: спів, гра на музичних інструментах, хорове виконання. Розучування народних пісень і сучасних композицій, що сприяє формуванню національної самосвідомості та розвитку естетичних смаків. Використання музики в інтегрованих заняттях та святкових заходах для підвищення емоційного сприйняття краси та культури. Музичні заняття розвивають здатність учнів відчувати красу звуку та гармонійно поєднувати її з іншими видами мистецтва.

- Літературна освіта спрямована на розвиток естетичного сприйняття слова, уяви та морально-етичних цінностей. Форми роботи включають: Читання та аналіз художніх творів, що допомагає школярам бачити красу мови, художньої образності та стилю. Творчі завдання: написання есе, оповідань, віршів, що сприяють самовираженню і розвитку естетичного смаку. Дискусії та обговорення художніх творів для розвитку критичного мислення, уміння оцінювати художні образи та моральні якості персонажів. Театралізовані постановки за творами літератури, які поєднують роботу над словом, музикою, рухом і сценографією.

Уроки літератури формують естетичну чутливість учнів, розвивають уяву і навички художнього сприйняття світу.

Позакласна діяльність доповнює навчальні заняття та розширює можливості формування естетичної культури. До основних форм позакласної роботи належать: театральні постановки та драматизації: участь у шкільних спектаклях, інсценізаціях казок та літературних творів дозволяє учням розвивати акторські здібності, естетичний смак та почуття сцени. Музичні та художні гуртки: хорові колективи, ансамблі, образотворчі студії, гуртки

декоративно-прикладного мистецтва сприяють розвитку творчих здібностей та художньої майстерності. Конкурси, виставки та свята: участь у художніх і музичних конкурсах, виставках малюнків, святкових заходах та тематичних вечорах формує естетичну оцінку творчих робіт, вчить оцінювати красу та працю інших. Екскурсії та культурні заходи: відвідування музеїв, театрів, концертів, виставок знайомить учнів з художньою культурою, збагачує естетичний досвід та стимулює прагнення до саморозвитку.

Ефективність естетичного виховання досягається через інтеграцію навчального процесу та позакласної роботи. Поєднання уроків мистецтва, музики, літератури з театральними постановками, гуртками, конкурсами та святковими заходами дозволяє учням одночасно отримувати знання, розвивати творчі здібності та формувати естетичну культуру.

Така інтеграція забезпечує: постійний розвиток естетичного сприйняття та художніх навичок. Формування цілісного естетичного світогляду та почуття гармонії. Можливість використовувати естетичні знання у повсякденному житті, творчості та взаємодії з людьми.

Позашкільні установи – художні школи, школи народних ремесел, фольклорні колективи, музичні студії, малі академії народних мистецтв – розширюють можливості для розвитку творчості, формування художніх смаків та практичних навичок. Професійні заклади продовжують роботу з виховання, розпочату у школі, і забезпечують системне формування естетичної культури майбутніх спеціалістів.

У естетичному вихованні використовують різні методи, які можна класифікувати за особливостями впливу: метод художньо-творчої діяльності. Найважливіший метод естетичного виховання – це безпосередня участь дітей у творчості. До нього належать: малювання, аплікації, ліплення; музичні вправи та імпровізації; театральні постановки та інсценізації; створення декоративно-прикладних виробів. Цей метод формує естетичний смак, творче мислення, здатність відчувати гармонію та красу, вчить самовираженню через мистецтво.

Метод спостереження та аналізу. Діти вчаться сприймати навколишній світ, виділяти в ньому красу та гармонію. Через спостереження за природою, архітектурою, мистецтвом вони формують художнє сприйняття. Аналіз дозволяє оцінити композицію, кольорову гармонію, естетичну цінність об’єктів.

Метод естетичного оцінювання. Учнів навчають оцінювати красу в різних сферах: мистецтві, побуті, природі. Це здійснюється через бесіди, дискусії, оцінку робіт однолітків, обговорення художніх творів, походи до музеїв і театрів.

Метод прикладу та зразка. Дуже важливий для формування естетичних смаків. Учні наслідують кращі приклади: твори мистецтва, поведінку та

стиль життя вихователів, зовнішній вигляд та культуру одягу старших.

Метод інтеграції знань. Цей метод поєднує різні предмети та види діяльності. Наприклад, на уроці літератури можна обговорювати опис природи художнім мовленням, на уроках історії – архітектуру та декоративно-прикладне мистецтво епохи, на географії – природні ландшафти як художні об'єкти.

Інструменти – це конкретні засоби, за допомогою яких реалізуються форми та методи виховання. У естетичному вихованні вони різноманітні:

Навчальні предмети мистецького циклу: музика, образотворче мистецтво, художня культура та література формують знання про красу, естетику та творчі способи самовираження.

Позакласні та гурткові заняття: театральні студії, хореографічні колективи, музичні ансамблі, студії народних ремесел допомагають учням розвивати художні здібності, практичні навички та естетичні смаки.

Природа та навколишнє середовище:прогулянки, походи, спостереження за природою, участь у природоохоронних акціях дозволяють формувати художнє сприйняття природи, ціннісне ставлення до довкілля.

Музеї, театри, кіно, виставки: відвідування культурних закладів та перегляд художніх творів сприяє формуванню уявлень про красу, естетичні ідеали та соціальні цінності.

Медіа та література: фільми, аудіо- та відеоматеріали, книги, художня література допомагають учням сприймати естетику у різних формах і стилях, розвивати емоційне та художнє мислення.

Внутрішнє та зовнішнє шкільне середовище: оформлення шкільних приміщень, куточків краси, дизайн класів та шкільного подвір'я формує у дітей естетичне ставлення до оточення та прагнення підтримувати його гармонійність.

Завдання для самоперевірки:

Тести:

1. Естетичне виховання – це:

А) складова частина виховного процесу, спрямована на розвиток естетичних почуттів, смаків, художніх здібностей та уміння сприймати і перетворювати дійсність за законами краси у всіх сферах життя

Б) діяльність органів учнівського самоврядування

В) управлінська робота завуча школи

2. На що впливає естетичне бачення дійсності:

А) на активність учня в навчальній діяльності

Б) на загальну культуру особистості, ставлення до праці, погляди та смаки людини

В) на роботу педагогічного колективу

3. Естетична культура – це:

А) частина естетичних смаків учня

Б) культура взаємин між людьми

В) невід'ємна характеристика висококваліфікованого професіонала

4. Естетична культура пов'язана з:

А) роботою вчителя

Б) діяльністю учня

В) художньо-емоційним освоєнням дійсності та прагненням внести красу у працю, побут і взаємини з людьми

5. Зміст естетичного виховання конкретизується у:

А) навчальних програмах мистецьких предметів та планах творчих об'єднань учнів

Б) віршах і поемах

В) щоденній діяльності учнів

6. Засоби естетичного виховання включають:

А) іграшки, предмети побуту та приміщення, де відбувається освітній процес

Б) побутові речі

В) ігри

7. У навчально-виховних закладах завдання естетичного виховання реалізуються через:

А) систему навчальних занять та виховну роботу

Б) лише засоби навчання

В) використання побутових предметів

Поясніть вислови:

«Ні слова, ні думки, ні вчинки – ніщо так не вражає так ясно і правильно нас самих, наші ставлення до світу, які наші почуття...» К. Ушинський.

«Школа становить велику силу, яка визначає побут і долю народів і держав, спираючись на головні предмети та принципи, закладені в систему шкільної освіти». Д. Менделєєв.

Реферати

Роль естетичного виховання на уроках географії.

Використання знань про народну іграшку на уроках географії.

Міжнародна культура в естетичному вихованні учнів.

Есе

Естетичне виховання у побуті українців.

Тема: Фізичне виховання

План

1. Сутність і цілі фізичного виховання
2. Основні форми та методи фізичного виховання
3. Інструменти та засоби фізичного виховання
4. Погляди педагогів на фізичне виховання

1. Сутність і цілі фізичного виховання.

Фізичне виховання – це цілеспрямований процес формування та розвитку фізичних якостей, зміцнення здоров'я, підвищення рухової активності і загальної життєздатності людини. Воно є складовою частиною загального виховного процесу і спрямоване на розвиток не тільки тіла, а й характеру, волі, витривалості, самодисципліни та відповідальності. Фізичне виховання формує здатність людини адекватно реагувати на зовнішні умови, підтримувати працездатність і стійкість організму до різних навантажень.

Суттєвою особливістю фізичного виховання є його комплексність. Воно охоплює кілька взаємопов'язаних аспектів: розвиток фізичних здібностей (силових, швидкісних, витривалих), формування рухових навичок та координації, зміцнення здоров'я і профілактику захворювань, а також розвиток моральних і психологічних якостей. Через фізичну активність людина вчиться долати труднощі, контролювати емоції, виховує в собі терпіння, сміливість і дисципліну.

Історично фізичне виховання розвивалося паралельно з культурою суспільства. В античних державах, таких як Давня Греція, фізична культура була невід'ємною частиною освіти. Платон і Аристотель наголошували на необхідності гармонійного розвитку тіла і духу. Фізичне виховання вважалося не лише засобом розвитку сили і здоров'я, а й методом формування моральних чеснот – мужності, витривалості, самоконтролю.

У сучасній педагогіці фізичне виховання розглядається як комплексний процес, який поєднує оздоровчі, освітні та виховні функції. Його мета – забезпечити всебічний гармонійний розвиток особистості, підготовку до життя в суспільстві і до професійної діяльності, а також формування у дитини потреби і навичок до регулярної фізичної активності протягом усього життя.

Основними цілями фізичного виховання в умовах сьогодення можна назвати:

- Збереження та зміцнення здоров'я. Основна мета фізичного виховання – підтримка здорового способу життя. Регулярні фізичні вправи сприяють зміцненню серцево-судинної та дихальної систем, підвищують імунітет, покращують обмін речовин, гнучкість, координацію рухів та витривалість. Сучасні наукові дослідження підтверджують, що фізично активні діти та дорослі рідше хворіють і мають більш високий рівень працездатності.

➢ Формування фізичних якостей. Фізичне виховання спрямоване на розвиток основних фізичних властивостей: сили, швидкості, витривалості, гнучкості, спритності та координації. Розвиток цих якостей дозволяє людині успішно виконувати побутові та професійні завдання, брати участь у спортивних змаганнях і активному відпочинку.

➢ Виховання моральних і психологічних якостей. Фізична культура допомагає розвивати характер, силу волі, самодисципліну та наполегливість. Спортивні змагання та групові заняття виховують відповідальність, вміння працювати в команді, повагу до інших людей та чесну конкуренцію. Дитина вчиться долати труднощі і контролювати свої емоції, що є важливим для її соціальної адаптації.

➢ Профілактика негативних звичок та формування здорового способу життя. Фізичне виховання є ефективним інструментом профілактики шкідливих звичок, таких як куріння, надмірне споживання алкоголю або сидячий спосіб життя. Через розвиток інтересу до рухової активності формується позитивне ставлення до спорту та активного відпочинку, що закладає фундамент здорового способу життя на все життя.

➢ Соціальна адаптація та самореалізація. Заняття фізичною культурою допомагають людині знайти своє місце в соціумі, інтегруватися в колектив, розвивати комунікативні навички. Вміння працювати в команді, дотримуватися правил і проявляти лідерські якості готують дітей і молодь до майбутньої професійної діяльності та активного громадянського життя.

➢ Гармонійний розвиток особистості. Фізичне виховання не обмежується лише розвитком тіла. Воно стимулює емоційний і психологічний розвиток, сприяє формуванню естетичного сприйняття руху та мистецтва спорту, а також виховує відчуття радості від досягнень у фізичній активності.

На практичному рівні фізичне виховання реалізується через виконання конкретних завдань:

➢ Оздоровче завдання – зміцнення організму, підвищення імунітету, формування фізичної стійкості.

➢ Розвивальне завдання – покращення фізичних здібностей, рухових навичок, координації, гнучкості.

➢ Виховне завдання – розвиток характеру, волі, дисципліни, відповідальності та етичних якостей.

➢ Профілактичне завдання – запобігання шкідливим звичкам, формування культури здорового способу життя.

➢ Соціальне завдання – навчання співпраці в команді, поваги до інших, готовності до колективної діяльності.

Таким чином, фізичне виховання є багатоплановим процесом, що поєднує фізичний, психологічний, соціальний та моральний розвиток людини. Воно спрямоване на формування здорового, гармонійного, всебічно

розвиненого індивіда, який здатний підтримувати своє здоров'я, реалізувати свої здібності та активно взаємодіяти з навколишнім світом.

Фізичне виховання – це не лише вправи та спортивні заняття. Це цілісна система формування людини, що об'єднує здоров'я, розвиток фізичних здібностей, виховання характеру та соціальної компетентності. Його цілі і завдання визначаються потребами сучасного суспільства, науковими досягненнями у галузі фізіології та педагогіки, а також традиціями національної культури. Систематичне фізичне виховання формує у дітей і молоді потребу в здоровому способі життя, готовність до активної життєвої діяльності та прагнення до самовдосконалення.

2. Основні форми та методи фізичного виховання. Фізичне виховання реалізується через різноманітні форми, які можна умовно поділити на організовані (структуровані) і самостійні (неформальні). Кожна форма має свої особливості та педагогічну цінність, а їх поєднання забезпечує всебічний розвиток фізичних і моральних якостей учнів.

Уроки фізичної культури – це базова організована форма фізичного виховання в навчальних закладах. Уроки передбачають систематичні заняття, що включають розминку, основну частину та заспокійливі вправи. Вони забезпечують розвиток фізичних якостей (сила, швидкість, витривалість, гнучкість), формування рухових навичок, а також виховання дисципліни, уважності і колективної взаємодії.

Позакласна діяльність з фізичного виховання включає спортивні секції, гуртки, змагання, походи та туристичні маршрути. Ці форми дають можливість учням більш гнучко вибирати види активності, заохочують самостійність та ініціативу, формують соціальні навички і виховують почуття колективізму.

Вагоме місце у фізичному вихованні займають масові фізкультурні заходи. До них належать спортивні свята, олімпіади, легкоатлетичні кроси, спортивні дні, флешмоби та рухливі ігри на свіжому повітрі. Такі заходи виховують командний дух, сприяють формуванню позитивного ставлення до фізичної культури та зміцненню здоров'я.

Самостійні заняття фізичною культурою передбачають індивідуальну активність, яку учень здійснює поза уроками і позакласною та позашкільною виховною діяльністю: ранкова гімнастика, пробіжки, вправи вдома, активні ігри на вулиці, катання на велосипедах, плавання. Самостійні заняття формують навички самоорганізації, відповідальність за своє здоров'я та внутрішню мотивацію до фізичного розвитку.

Туристичні та оздоровчі форми, такі як екскурсії, походи, спортивний туризм, активні відпочинкові програми, поєднують фізичну активність із пізнавальною, природоохоронною та виховною роботою. Вони розвивають витривалість, орієнтування на місцевості, уміння працювати в команді, виховують самостійність та відповідальність.

Ігрові форми фізичного виховання, серед яких рухливі та спортивні ігри, займають центральне місце у розвитку фізичних якостей, особливо у дітей молодшого віку. Вони розвивають спритність, швидкість реакції, координацію, формують навички взаємодії з іншими, виховують почуття справедливості та взаємоповаги.

Методи фізичного виховання – це способи організації і впливу на учнів для розвитку фізичних, моральних та соціальних якостей. Методи класифікуються за типами взаємодії педагога і вихованців.

Розрізняють такі методи:

- Метод показу (демонстрації). Учитель або тренер показує правильне виконання вправ, техніку рухів, правила гри або спортивної дисципліни. Учні повторюють дії під наглядом наставника. Цей метод дозволяє формувати точні рухові навички та уникати травматизму.
- Метод вправи (тренування). Повторення рухових дій з метою їх удосконалення і розвитку фізичних якостей. Наприклад, віджимання, стрибки, біг, ігрові естафети. Метод ґрунтується на принципі систематичності та поступового підвищення навантаження.
- Метод організації ігор та змагань. Передбачає використання спортивних ігор та змагань для розвитку фізичних та моральних якостей. Учасники вчаться працювати в команді, дотримуватися правил, проявляти витримку, чесність і спортивний дух.
- Метод індивідуальної і групової роботи. Накреслює диференціацію завдань залежно від рівня підготовки, віку та здібностей учнів. Індивідуальний підхід допомагає розвинути максимальний потенціал кожної дитини, а групова робота формує взаємоповагу, колективну відповідальність та комунікативні навички.
- Метод стимулювання і мотивації. Заохочує учнів за успіхи у фізичному розвитку, стимулює активну участь у заняттях, досягнення у спортивних іграх чи змаганнях. Мотивація може бути зовнішньою (грамоти, нагороди, похвала) та внутрішньою (почуття досягнення, самоповага, прагнення покращити результати).
- Метод самоконтролю та самооцінки. Учні ведуть облік власних досягнень, оцінюють прогрес у розвитку фізичних якостей, визначають план подальшого розвитку. Метод сприяє формуванню самостійності та внутрішньої дисципліни.
- Метод ігрового навчання. У змісті має поєднання фізичної активності з творчим підходом та елементами гри. Наприклад, сюжетні естафети, рольові ігри, квести на свіжому повітрі. Цей метод особливо ефективний у молодшому шкільному віці, оскільки підвищує інтерес до рухової активності та полегшує засвоєння техніки рухів.

Поєднання різних форм і методів фізичного виховання дозволяє ефективно розвивати всі аспекти особистості. Наприклад: на уроках фізичної культури основним методом є демонстрація та тренування вправ. На позакласних заняттях переважають методи ігор, змагань, самоконтролю та мотивації. Туристичні та оздоровчі форми поєднують вправи на витривалість, групову роботу, орієнтування на місцевості і розвивають соціальні та моральні якості.

Важливим принципом є системність, яка реалізується через регулярні заняття фізичною культурою. Вониі повинні охоплювати всі вікові групи, поєднувати фізичне навантаження з моральним та соціальним вихованням, забезпечувати різноманітність рухових дій і підвищувати зацікавленість учнів у заняттях.

Форми та методи фізичного виховання тісно взаємопов'язані. Організовані заняття, масові фізкультурні заходи, індивідуальні тренування і ігрові форми реалізуються через відповідні методи: демонстрацію, тренування, змагання, стимулювання, самоконтроль та інші. У сукупності вони забезпечують розвиток фізичних, моральних і соціальних якостей людини, формують здоровий спосіб життя і готують до активної життєвої діяльності.

3. Інструменти та засоби фізичного виховання. Засоби фізичного виховання – це матеріальні та організаційні ресурси, які використовуються для розвитку фізичних, моральних і соціальних якостей учнів. Вони забезпечують можливість систематично та ефективно виконувати вправи, проводити тренування, спортивні ігри та масові фізкультурні заходи. Засоби фізичного виховання сприяють розвитку сили, швидкості, гнучкості, координації, витривалості, а також формуванню дисципліни, організованості і колективного духу.

Інструменти та засоби можна умовно поділити на дві групи: матеріальні, та природні. Матеріальні засоби – це предмети, обладнання та інвентар, які використовуються безпосередньо для фізичної активності. Основні види матеріальних засобів: спортивний інвентар: м'ячі (футбольні, баскетбольні, волейбольні, гандбольні); скакалки, обручі, гімнастичні палиці; гантелі, медичні м'ячі, набивні м'ячі; канати для перетягування, конуси для естафет; шведські стінки, бруси, турніки для розвитку сили та координації.

Обладнання для спортивних залів: гімнастичні мати, татамі, помости для боротьби або гімнастики; тренажери та снаряди для розвитку різних груп м'язів; бігові доріжки, еліптичні тренажери, велотренажери для кардіотренувань.

Інвентар для ігор та естафет: кеглі, маркери, конуси для спортивних естафет; прапорці, стрічки для позначення дистанцій; реквізит для сюжетних рухливих ігор, рольових вправ.

Одяг та взуття для фізичної активності: спортивна форма: футболки, шорти, костюми; зручне взуття для бігу, спортивних ігор та тренувань; спеціальні засоби захисту: наколінники, налокітники, щитки для контактних видів спорту.

Матеріальні засоби забезпечують безпеку, ефективність і різноманітність фізичного виховання. Вони дозволяють виконувати вправи різного рівня складності, тренувати всі групи м'язів та розвивати координацію.

Природні засоби – це природне середовище, яке використовується для фізичного розвитку та оздоровлення. Розрізняють такі природні засоби: повітряно-сонячні ванни: заняття на свіжому повітрі; загартування організму, покращення функцій серцево-судинної системи; зміцнення імунітету та загальної витривалості.

Природні ландшафти для активності: парки, лісові масиви, річки та озера; спортивні походи, туристичні маршрути, катання на лижах та санках; ігри та естафети на природних майданчиках.

Використання природних матеріалів: камені, дерев'яні колоди, пеньки для тренувань, балансування; пісок, вода та земля для вправ на розвиток сили та спритності; природні перепони та рельєф для розвитку витривалості та орієнтування на місцевості.

Природні засоби поєднують фізичне виховання з емоційним і моральним розвитком. Вони формують витривалість, спритність, здатність до адаптації, любов до природи та активний спосіб життя.

Для досягнення максимального ефекту у фізичному вихованні необхідно поєднувати всі види засобів: матеріальні засоби забезпечують можливість виконання рухів правильно та безпечно. Природні засоби сприяють оздоровленню, загартуванню та розвитку витривалості.

Комплексне використання цих засобів дозволяє: розвивати всі фізичні якості; виховувати моральні та соціальні цінності; формувати здоровий спосіб життя та активну життєву позицію.

Важливо, що сучасний педагог не лише застосовує засоби фізичного виховання, а й адаптує їх до вікових особливостей учнів, рівня їх фізичної підготовки та інтересів, забезпечуючи мотивацію та задоволення від рухової активності.

4. Погляди педагогів на фізичне виховання. Фізичне виховання – це важлива складова всебічного розвитку учня, що включає формування фізичних, моральних, соціальних та психологічних якостей. Погляди педагогів на фізичне виховання різноманітні, проте всі вони підкреслюють його необхідність для здорового розвитку особистості.

Відомі педагоги, такі як К. Ушинський, П. Лесгафт та С. Рубінштейн, наголошували на тісному зв'язку фізичного розвитку та загальної культури

особистості. Вони підкреслювали, що фізична активність не лише покращує здоров'я, а й виховує волю, організованість, дисциплінованість, уміння співпрацювати з іншими.

Фізичне виховання у школі має поєднуватися з іншими навчальними предметами, створюючи цілісну систему розвитку учня. Зокрема, учитель географії може ефективно інтегрувати елементи фізичної активності у свій предмет, використовуючи знання про природні території, кліматичні умови, рельєф та культурні ландшафти.

Учитель географії має унікальні можливості для сприяння фізичному розвитку учнів, оскільки предмет тісно пов'язаний із рухомою діяльністю, дослідженням природних об'єктів і практичними завданнями на місцевості. Географія як навчальна дисципліна дозволяє організовувати: похідні та туристичні маршрути: екскурсії по місцевості, гірських стежках, річках або лісових масивах; орієнтування на місцевості, що розвиває витривалість, спритність і координацію; практичні завдання з картографії та топографії, які поєднують фізичне навантаження з навчальним процесом.

- Рухливі ігри на природі: спостереження за географічними об'єктами, наприклад, річками, озерами, горами; організація ігор та квестів, пов'язаних із визначенням орієнтирів та збором інформації про природу; активне залучення учнів у природні експерименти, наприклад, вимірювання температури води чи висоти пагорбів.
- Поєднання фізичної активності та інших напрямів виховання через: спостереження за ландшафтами, формування естетичного смаку через сприйняття природної краси; фотографування, малювання, складання природознавчих щоденників під час походів; створення проектів з охорони навколишнього середовища, що передбачають фізичну активність на відкритому повітрі.

Таким чином, географія дозволяє поєднати навчальні цілі з фізичним розвитком, що робить уроки більш динамічними, практичними та корисними для здоров'я учнів.

Сучасні педагогічні дослідники підкреслюють, що фізичне виховання сприяє розвитку моторних навичок, сили, витривалості, гнучкості та координації, а також покращує психологічний стан учнів, їхню концентрацію, здатність до навчання та соціальну адаптацію.

Вчитель географії може використовувати такі підходи:

- Інтегроване навчання, що передбачає поєднання фізичних вправ із вивченням географічних тем, наприклад, вимірювання рельєфу чи висоти пагорбів; проведення уроків на свіжому повітрі з використанням спортивного інвентарю (м'ячі, канати, компаси, рулетки).

➢ Проєктна діяльність – створення проєктів з дослідження довкілля, які включають збір даних на місцевості та активні рухи; участь у змаганнях та естафетах, пов'язаних із природознавчими завданнями.

➢ Профілактика та здоров'я – під час уроків географії можна проводити загартовуючі вправи, ранкові руханки або дихальні практики на свіжому повітрі; формування в учнів звички до регулярної фізичної активності та турботи про своє здоров'я.

Важливо, що такий підхід дозволяє учням одночасно отримувати знання та підтримувати фізичну форму, розвивати увагу, мислення та соціальні навички.

Таким чином, погляди педагогів на фізичне виховання підкреслюють його універсальність та життєву необхідність. Учитель географії має унікальні можливості інтегрувати фізичну активність у навчальний процес організовувати походи, екскурсії та практичні заняття на природі; поєднувати рухову активність із пізнавальною діяльністю; формувати у учнів навички здорового способу життя, любов до природи та активну громадянську позицію.

Комплексний підхід до фізичного виховання, що враховує навчальні предмети, особливості розвитку учнів та використання природного середовища, дозволяє досягати високого рівня фізичної, моральної та соціальної культури учнів.

Завдання для самоперевірки:

Тести:

1. Основна мета фізичного виховання полягає у:

А) зміцненні здоров'я, всебічному розвитку учня, підготовці його до праці та захисту Батьківщини

Б) організації фізичних вправ

В) заняттях спортом

2. Визначення змісту фізичного виховання у школі здійснюється:

А) наказами директора

Б) навчальною програмою з фізичного виховання та програмами спортивних гуртків і секцій

В) через виконання вправ

3. Чи є головним організаційним чинником фізичної підготовки диференційований підхід до учнів різного віку, стану здоров'я та рівня фізичної підготовки?

А) Неправильно

Б) Правильно

В) Частково правильно

4. Чи є регулярний медичний контроль за станом здоров'я школяра важливим у фізичному вихованні?

А) Правильно

Б) Неправильно

В) Частково правильно

5. До основних форм фізичного виховання відносяться:

А) ігри

Б) спартакіади

В) уроки фізичного виховання, спортивні змагання, дні спорту, дні здоров'я, туристичні походи

6. Які форми фізичного виховання застосовуються у позакласній роботі?

А) Заняття у спортивних гуртках і секціях, спартакіади, фізкультурні свята, туристичні походи

Б) Спортивні змагання

В) Походи

7. Що є важливим фактором зміцнення здоров'я учнів?

А) Ігри

Б) Загартування організму та підвищення працездатності

В) Біг

Поясніть вислови

1. «У житті людини існує три види молодості: молодість тіла, молодість серця та молодість розуму». Ф. Фенелон

2. «Людина, яка постійно працює, завжди залишається молодою. Іноді мені здається, що праця стимулює особливі гормони, які підвищують життєвий тонус». М. Бурденко

3. «Той, хто прагне зберегти здоров'я через лінощі, діє так само безглуздо, як і той, хто хоче вдосконалити свій голос, нічого не вимовляючи». Плутарх

Реферати

Важливість врахування стану здоров'я школярів у організації походів.

Роль народних ігор у фізичному вихованні учнів.

Есе

Особливості чинників загартування для розвитку дитини.

Тема: Розумове виховання

План

1. Основна суть та завдання інтелектуального (розумового) виховання
2. Наукове мислення та світогляд як мета розумового розвитку особистості
3. Основні способи та напрямки розвитку розумових здібностей
4. Формування культури інтелектуальної діяльності

1. Основна суть та завдання інтелектуального (розумового) виховання

Розумове виховання є невід'ємною складовою процесу формування особистості і спрямоване на розвиток інтелектуальних здібностей, пізнавального інтересу та творчого мислення учнів. Воно передбачає постійне вдосконалення освітнього рівня, розширення знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва та виробництва, а також розвиток умінь логічного та критичного мислення.

М. Солов'ян підкреслював, що розумове виховання включає:

- систематичне підвищення освіти та професійної компетентності;
- розвиток інтересу до певної галузі науки або мистецтва;
- формування соціально значущих мотивів навчання;
- виховання прагнення до самостійного самовиховання та самоосвіти;
- здатність логічно обґрунтовувати власні думки і оцінки.

Таким чином, головна мета розумового виховання – систематичне підвищення культури розумової праці, що проявляється у здатності учня накопичувати знання та перетворювати їх на практичні навички й усвідомлені дії.

У процесі розумового виховання відбувається засвоєння основних понять, термінів, символів, фактів, дат, явищ та закономірностей. Учні вчаться встановлювати між ними зв'язки і залежності, що відображені в правилах, законах, формулах.

2. Наукове мислення та світогляд як мета розумового розвитку особистості. Розумове виховання учнів сприяє розвитку наукового мислення – це особлива форма мислення, яка забезпечує системне та логічне осмислення явищ навколишнього світу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та прогнозування розвитку процесів у природі, суспільстві та техніці. Воно ґрунтується на об'єктивності, доказовості та критичності думки, а не на припущеннях чи особистих упередженнях.

Наукове мислення не виникає саме по собі; його розвиток відбувається через систематичне навчання, експерименти, аналіз фактів, порівняння та синтез знань. Воно формує здатність людини:

- логічно аналізувати явища;
- виділяти головне серед множини фактів;
- робити обґрунтовані висновки;
- знаходити нові способи вирішення проблем;
- критично оцінювати інформацію та перевіряти її достовірність.

Наукове мислення характеризується такими рисами:

- аналітичність – здатність розчленовувати явища на складові частини, виявляти зв'язки між ними.
- Системність – уміння розглядати об'єкт у контексті його зв'язків з іншими об'єктами та процесами.
- Критичність – здатність сумніватися у неперевіреній інформації, порівнювати різні джерела знань, виявляти помилки та суперечності.
- Творчість – пошук нестандартних рішень, формулювання нових гіпотез та способів вирішення задач.
- Об'єктивність – здатність відокремлювати факти від суб'єктивних суджень, керуватися лише доказами.

Ці риси дозволяють не лише засвоювати знання, а й активно перетворювати їх у власні переконання, формуючи науковий світогляд.

Наукове мислення – основа наукового світогляду, бо дозволяє людині:

- розуміти закономірності розвитку природи та суспільства;
- приймати обґрунтовані рішення в повсякденному житті;
- формувати власні переконання та ідеали на основі знань, а не домислів;
- критично оцінювати соціальні, екологічні та технологічні процеси.

Світогляд і наукове мислення взаємопов'язані: мислення забезпечує логіку та доказовість, а світогляд надає цим знанням етичний та практичний сенс. Розвинене наукове мислення дозволяє приймати раціональні рішення у навчанні, професійній діяльності та повсякденному житті; передбачати наслідки дій, оцінювати ризики та можливості; ефективно працювати у команді, обґрунтовуючи власну позицію; критично оцінювати наукові та соціальні відкриття, технологічні новації; формувати активну життєву позицію та відповідальність за власні рішення.

3. Основні способи та напрямки розвитку розумових здібностей

Розумові здібності – це сукупність психічних властивостей школяра, що забезпечують ефективне сприймання, осмислення, запам'ятовування та перетворення інформації. Вони визначають рівень мислення, логічної активності, критичності, креативності та здатності до самостійного навчання.

Розвиток розумових здібностей є невід'ємною частиною розумового виховання, оскільки визначає успішність учнів у навчанні, професійній діяльності та життєвій самостійності. Процес розвитку здібностей потребує систематичності, комплексності та поєднання навчальної та практичної діяльності.

Розвиток розумових здібностей здійснюється через декілька взаємопов'язаних напрямів: розвиток мислення. Мислення є основною формою розумової діяльності, що забезпечує осмислення, аналіз та синтез інформації. Основні форми розвитку мислення включають:

Аналітичне мислення – вміння розчленовувати явища на складові, визначати головне та другорядне.

Системне мислення – здатність бачити явища у взаємозв'язку та взаємозалежності.

Критичне мислення – уміння оцінювати достовірність інформації, перевіряти факти, виявляти логічні помилки.

Творче мислення – генерація нових ідей, пошук нестандартних рішень.

Увага та пам'ять є фундаментальними здібностями для ефективного навчання. Їх розвиток включає: вправи на концентрацію уваги, здатність утримувати інформацію в пам'яті; асоціативне запам'ятовування, що пов'язує нові знання з раніше набутими; використання мнемотехнік, схем, таблиць та наочних моделей; тренування довготривалої та короткотривалої пам'яті через повторення та практичне застосування знань.

Уява дозволяє створювати нові образи, моделювати ситуації та прогнозувати наслідки. Напрями розвитку уяви:

- Художня уява – створення образів, малюнків, схем;
- Логічна уява – формування моделей, алгоритмів, схем;
- Прогностична уява – передбачення результатів діяльності та наукових експериментів.

Учні повинні навчитися самостійно здобувати знання, формувати власні судження та обґрунтовувати висновки. Для цього використовують:

- роботу над дослідницькими проєктами;
- участь у науково-практичних конкурсах та олімпіадах;
- постановку та вирішення проблемних завдань;
- аналіз прикладів із життя та наукової практики.

Для розвитку розумових здібностей застосовуються різноманітні методи та прийоми, що охоплюють навчальну, практичну та позакласну діяльність. Серед них:

- систематичне навчання – послідовне освоєння знань, навичок та правил; проблемне навчання – стимулює пошук рішень і формує критичне

мислення; дискусії та обговорення – розвиток вміння аргументувати власну позицію.

- Інтерактивні методи – робота в групах, моделювання, рольові ігри.

Відомі також практичні способи:

- дослідницька діяльність – проведення експериментів, спостережень, вимірювань.
- Проєктна діяльність – розробка та реалізація власних проєктів, застосування знань на практиці.
- Навчальні ігри та вправи – стимулюють креативність і логіку. Розв'язування завдань підвищеної складності – тренує логіку та аналітичне мислення.

У позакласній виховній роботі використовують:

- участь у наукових гуртках та лабораторіях.
- Відвідування музеїв, виставок, наукових центрів.
- Організація тематичних конкурсів та олімпіад; читання науково-популярної літератури.

Для гармонійного розвитку розумових здібностей важливо поєднувати різні напрями та форми діяльності:

інтеграція знань – використання міжпредметних зв'язків, що дозволяє бачити явища у комплексі;

- поєднання теорії і практики – навчання через експеримент та застосування знань у реальному житті;
- розвиток творчих та критичних здібностей – використання творчих завдань і проблемних ситуацій;
- залучення учнів до самостійної діяльності – розвиток здатності до самоконтролю, самооцінки та самонавчання.

Розвинені розумові здібності дозволяють учням: усвідомлено засвоювати знання, розуміти причинно-наслідкові зв'язки; ефективно вирішувати проблеми, використовуючи логіку та креативність; формувати власний науковий світогляд, обґрунтовувати судження та переконання; адаптуватися до нових умов, орієнтуючись у складних життєвих ситуаціях; підвищувати ефективність навчальної діяльності та підготовку до професійної діяльності.

Успіх навчальної діяльності учнів, їх розумовий розвиток значною мірою залежать і від рівня сформованості в них таких навчальних умінь:

- Уміння читати. Характеризується виразністю, інтонацією, темпом, урахуванням жанру тексту і залежить від уміння учня охопити зором текст, який він читає. Слід домагатися, щоб учні усвідомлювали прочитаний текст.
- Уміння слухати. Передбачає вміння зосередитися на змісті розповіді, пояснення, лекції чи запитань учителя, відповідей на запитання

учнів. Слухання має супроводжуватись аналізом, умінням прорецензувати й оцінити прослухане повідомлення.

- Уміння усно формулювати і викладати свої думки. Йдеться про відповіді на запитання, переказування змісту прочитаного чи почутого, словесний опис картини, приладу, спостережуваного об'єкта, вміння поставити запитання до розповіді вчителя, прочитаного тексту та ін.
- Уміння писати. Передбачає оволодіння технікою письма та писемною мовою і полягає в умінні правильно списувати з дошки, з книжки, описувати побачене, писати під диктовку, написати твір на задану або вільну тему, реферат, законспектувати прочитане тощо.
- Уміння працювати з книжкою. Це передусім уміння підібрати необхідну літературу за бібліографією, визначити її загальний зміст, використовувати різні форми запису прочитаного, вміння користуватися довідковою літературою, словниками, періодикою.
- Спеціальні уміння. Охоплюють уміння читати ноти, технічні креслення, карти, обчислювальні вміння з математики, вміння слухати музику, записувати числа, формули, нотні знаки, користуватися словником під час вивчення іноземних мов та ін.
- Уміння культури розумової праці. До цих умінь належать вміння дотримуватися раціонального режиму розумової праці, виконувати навчальні завдання акуратно, утримувати в належному порядку своє робоче місце. Учень повинен уміти чергувати розумову працю з відпочинком або з іншим видом діяльності. Культура розумової праці передбачає знання ним загальних правил розумової праці та вміння дотримуватись їх у своїй навчальній діяльності; знання важливості поступового входження в роботу, її ритмічність, регулярність у чергуванні праці й відпочинку, робота зі складним і легшим матеріалом та ін. Виходячи із загальних правил, кожен учень розробляє власний стиль навчальної діяльності.

Самостійна навчальна діяльність передбачає також вироблення в учнів уміння зосереджено та уважно працювати, долати труднощі, розвивати пам'ять і використовувати різні її види (логічну, моторну, зорову), вести спостереження і нотатки, володіти деякими раціональними способами розумових дій, контролювати себе.

Правильно організоване навчання, що передбачає залучення всіх учнів до активної пізнавальної діяльності і використання спеціальних завдань на розвиток мислення, забезпечує належні розумовий розвиток і виховання школярів. Розширенню кругозору учнів, розвиткові їхніх інтелектуальних сил і здібностей сприяють також різноманітні види позаурочної та позашкільної освітньо-виховної роботи за інтересами, самоосвіта.

4. Формування культури інтелектуальної діяльності. Культура інтелектуальної діяльності – це сукупність знань, умінь, навичок і ставлень які

забезпечують ефективне використання розумових здібностей у навчанні, професійній діяльності та повсякденному житті. Вона передбачає організовану, свідому, планомірну роботу розуму, спрямовану на розвиток логічного, критичного та творчого мислення, вміння аналізувати інформацію, робити висновки та приймати рішення.

Формування культури інтелектуальної діяльності є невід'ємною складовою розумового виховання, оскільки забезпечує систематичний розвиток пізнавальної активності учнів, їх здатність до самостійного навчання, творчості та саморозвитку. Високий рівень інтелектуальної культури дозволяє особистості усвідомлено засвоювати знання, логічно мислити, критично оцінювати інформацію та використовувати її на практиці.

Формування культури інтелектуальної діяльності включає розвиток кількох взаємопов'язаних компонентів:

- Організація розумової діяльності. Сюди входять планування навчальної роботи – визначення мети, постановка завдань, вибір методів їх реалізації; контроль і самоконтроль – оцінка власних знань і вмінь, виявлення помилок і їх корекція; раціональна організація часу – ефективне поєднання навчальної та практичної діяльності.
- Розвиток пізнавальних умінь, що передбачає: уміння виділяти головне – концентруватися на ключових аспектах інформації; аналітичні та синтетичні навички – розчленовування явищ на складові та поєднання їх у цілісну картину;у міння робити висновки та прогнозувати – встановлення причинно-наслідкових зв'язків, передбачення результатів.
- Формування критичного та творчого мислення. Критичне мислення – здатність оцінювати інформацію, перевіряти достовірність фактів, виявляти логічні помилки.
- Творче мислення – пошук нестандартних рішень, генерація нових ідей, розвиток фантазії і уяви.

Розвиток мотивів і ставлення до інтелектуальної діяльності. Мотивація до пізнання – внутрішнє прагнення до здобуття знань, розширення кругозору. Вольові якості – наполегливість, цілеспрямованість, здатність до саморегуляції. Повага до знань і науки – усвідомлення цінності знань та необхідності їх застосування.

Основними напрямами формування культури інтелектуальної діяльності визначимо:

- організацію навчальної діяльності шляхом постановки проблемних завдань; робота з таблицями, схемами та конспектами; інтеграція знань з різних предметів для формування цілісного бачення світу.
- використання методів активного навчання.

Активні методи сприяють розвитку самостійності, креативності та критичного мислення. Серед активних методів виховної роботи можна виділити:

- ✓ дослідницькі проєкти та експерименти;
- ✓ рольові ігри та моделювання ситуацій;
- ✓ дискусії та дебати;
- ✓ інтерактивні вправи і тренінги.

Важливим є розвиток самостійної інтелектуальної діяльності:

- ✓ самостійне опрацювання навчальних матеріалів;
- ✓ Пошук додаткової інформації з книг, інтернету, наукових джерел.
- ✓ Рефлексія власних досягнень та виявлення недоліків у знаннях і навичках.

Культура інтелектуальної діяльності передбачає уміння інтегрувати знання з різних предметів, що дозволяє бачити явища комплексно і приймати обґрунтовані рішення. Наприклад: використання знань з фізики та математики для розв’язання географічних завдань; поєднання історичних даних та літературних творів для осмислення культурного розвитку суспільства.

До основних методів формування культури інтелектуальної діяльності належать:

- ➢ метод проблемного навчання – стимулює активне мислення та пошук рішень.
- ➢ Метод дослідження – розвиває навички спостереження, аналізу та прогнозування.
- ➢ Метод дискусій – формує вміння аргументувати, оцінювати інформацію та враховувати альтернативні точки зору.
- ➢ Проєктний метод – розвиває планування, організацію діяльності та творчий підхід.
- ➢ Рефлексивні методи – аналіз власної діяльності, висновки, корекція помилок.

Інтелектуальна культура є фундаментом успішного навчання, самореалізації та соціальної адаптації. Вона визначає рівень розвитку особистості та її здатність до продуктивної розумової діяльності протягом життя.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Розумове виховання – це:

А) процес розвитку інтелектуальних здібностей, пізнавальних інтересів та формування наукового світогляду учня

Б) виховання дітей

В) діяльність шкільного колективу

2. Розумове виховання передбачає:

А) змагання, заохочення, примус

Б) постійне підвищення освітнього рівня особистості, розвиток інтересу до науки, техніки, мистецтва та виробництва; формування суспільно-цінних мотивів навчання; прагнення до самовиховання та самоосвіти; уміння логічно обґрунтовувати думки; систематичне підвищення культури розумової праці

В) змагання

3. Метою розумового виховання є:

А) розвиток інтелекту учня

Б) формування наукового світогляду

В) формування смаків і уподобань

4. Науковий світогляд – це:

А) система узагальнених філософських, політичних, моральних, естетичних поглядів, переконань і ідеалів людини, що відображає її розуміння світу та визначає загальний напрям діяльності

Б) форма активного ставлення до дійсності

В) спосіб життя

5. Основу наукового світогляду становлять

А) цінності та норми поведінки

Б) мета виховання

В) погляди та переконання, що сформовані на основі знань про природу та суспільство і стали внутрішньою позицією особистості

6. Важливим елементом світогляду є:

А) теоретичне мислення – здатність аналізувати, синтезувати, порівнювати та робити висновки

Б) емоції В) почуття

7. Для наукового світогляду характерне:

А) правильне розуміння минулого та сучасного світу, цілісне бачення його наукової картини

Б) інтеграція знань

В) усвідомлення цінності людини

Творчі завдання

Поясніть вислови.

«Знання і могутність це те саме». Ф.Бекон

«Так, я мудріший..., тому що знаю, що нічого не знаю, а вони, нічого не знаючи, думають, що все знають». Сократ.

Реферати

Значення географічних карт у розумовому вихованні школярів.

Форми розумового виховання у позаурочній роботі з географії

Есе

Як залежить розумовий розвиток людини від місця її народження.

Тема: Громадянське виховання

План

1.Суть основні цілі та завдання громадянського виховання

2. Форми, методи і засоби громадянського виховання

3. Шляхи громадянського виховання

1.Суть основні цілі та завдання громадянського виховання

Громадянське виховання – це процес формування у людей, особливо у молодого покоління, відповідальності, активної громадянської позиції та відчуття своєї ролі в суспільстві. Воно передбачає виховання у школярів та студентів цінностей демократії, прав людини, патріотизму, а також навичок ефективної участі у громадському та політичному житті. Громадянське виховання є невід'ємною частиною загального виховання та навчання, що реалізується через систему освітніх заходів, соціальних практик та культурних програм.

У сучасному світі громадянське виховання набуває особливого значення, адже воно не лише формує морально-етичні орієнтири, але й допомагає молоді адаптуватися до постійно змінюваного соціального середовища. Виховання громадянськості сприяє формуванню особистості, яка активно бере участь у соціальних процесах, не байдужа до подій у країні та світі, здатна самостійно приймати відповідальні рішення.

Основними цілями громадянського виховання є:

- Формування активної громадянської позиції. Однією з головних цілей громадянського виховання є сприяння розвитку в учнів почуття відповідальності за долю країни, її розвиток та процвітання. У цьому контексті

важливо виховувати почуття активного громадянина, який не лише знає свої права, але й виконує обов'язки, бере участь у соціальних, політичних та культурних процесах.

➢ Розвиток патріотичних почуттів. Патріотизм є важливим елементом громадянського виховання, оскільки він сприяє зміцненню національної єдності, підтримці суверенітету та розвитку держави. Патріотичне виховання допомагає сформувати у молоді любов і повагу до батьківщини, її історії, культури та традицій.

➢ Виховання поваги до прав і свобод людини. Виховання правової культури є ключовим аспектом громадянського виховання. Молодь повинна усвідомлювати важливість прав людини та базових свобод, знати їхню непорушність і захищати в разі порушень. Це забезпечує збереження правового порядку в суспільстві і є основою демократичного розвитку.

➢ Сприяння розвитку демократичних цінностей. Громадянське виховання повинно сприяти формуванню у молоді поваги до демократичних цінностей, таких як свобода слова, рівність перед законом, свобода вибору, право на участь у політичному житті. Важливо, щоб молоді люди розуміли, що демократія – це не лише права, але й обов'язки, що кожен громадянин має право висловлювати свою думку та активно долучатися до процесів, що визначають майбутнє суспільства.

➢ Виховання культури миру та толерантності. Оскільки у світі існують різні культури, національності, релігійні та соціальні групи, важливим аспектом громадянського виховання є формування у молоді культури миру, взаємоповаги і толерантності. Це допомагає уникати міжнаціональних, міжкультурних і міжрелігійних конфліктів і сприяє гармонійній взаємодії в суспільстві.

Завдання громадянського виховання є конкретними кроками, які реалізуються через відповідні методи і форми роботи. Ось деякі з них:

➢ Формування у молоді ціннісних орієнтацій. Задача громадянського виховання полягає у формуванні у молоді ключових цінностей, таких як свобода, рівність, солідарність, відповідальність. Для цього необхідно залучати учнів до обговорення важливих соціальних, політичних та економічних питань, через які вони можуть зрозуміти значення цих цінностей у сучасному світі.

➢ Розвиток правових знань та навичок. Важливою складовою завдання громадянського виховання є формування у молодих людей правової грамотності. Це включає знайомство з основними правами і свободами громадян, а також знання законодавства своєї країни. Розвиток правової культури допомагає молодим людям дотримуватися законів і розуміти, як їхні дії впливають на суспільство.

- Активізація участі молоді у громадському житті. Завдання громадянського виховання полягає також у стимулюванні активної участі молоді в суспільному житті, включаючи волонтерство, організацію різноманітних соціальних акцій, участь у політичних і культурних ініціативах. Молодь повинна мати можливість реалізовувати свої ідеї, брати участь у вирішенні суспільних проблем та бути свідомими громадянами.
- Сприяння розвитку критичного мислення та аналітичних навичок. Важливим завданням є також розвиток у молоді вміння критично аналізувати соціальні та політичні процеси. Громадяни повинні вміти оцінювати ситуацію, приймати обґрунтовані рішення, розуміти складні соціальні, економічні та культурні процеси. Це дозволить уникати маніпуляцій та негативного впливу на свідомість громадян.
- Виховання поваги до прав і свобод інших людей. Завдання громадянського виховання – виховати у молоді толерантне ставлення до людей з різними поглядами, національностями, релігіями та соціальними статусами. Важливо прищеплювати почуття поваги до гідності та прав інших, що є основою здорового та гармонійного суспільства.
- Інтеграція громадянського виховання у різні сфери діяльності. Громадянське виховання має бути невід'ємною частиною освітнього процесу, а також активно інтегруватися в позашкільну діяльність, культурні ініціативи, науково-освітні проєкти. Залучення до громадянських акцій і програм дає можливість молоді не тільки отримувати знання, а й використовувати їх на практиці.

Громадянське виховання – це не просто навчання правам і обов’язкам, а й процес формування свідомості та активної громадянської позиції, що сприяє побудові справедливого і демократичного суспільства. Завдяки систематичній роботі в освітніх установах, таких як школи, університети та позашкільні заклади, можна сформувати покоління, яке відповідально ставиться до своїх прав та обов’язків, активно бере участь у громадському житті та допомагає в розвитку країни. Це виховання не лише допомагає людині знайти своє місце в суспільстві, а й сприяє розвитку культури миру, злагоди та прогресу на національному рівні. Без громадянської свідомості особистість не може реалізувати себе повноцінно. Як зазначав Рабіндранат Тагор: «Чим яскравіше виявляється індивідуальність, тим більше вона прагне об’єднатися з усім сущим». Отже, справжня автентичність людини неможлива без участі в громадянському суспільстві.

Громадянське виховання є процесом формування такої якості особистості, яка, з одного боку, дає їй відчуття моральної, соціальної, політичної та юридичної захищеності, а з іншого – сприяє захисту загальнолюдських демократичних цінностей в межах своєї держави. Це викликає бажання вбачати свою країну як втілення загальнолюдських ідеалів, до яких особисто можна долучитися через власну співучасть у цих процесах.

У розвинених країнах основою громадянського виховання є правовий та політичний аспекти. Водночас у нашій країні однією з проблем є відсутність достатньої правової та юридичної бази або ж її недостатня ефективність, через що громадянське виховання здебільшого ґрунтується на морально-етичних засадах.

Громадянськість є духовною і моральною цінністю, світоглядною та психологічною характеристикою людини, яка визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками та Батьківщиною. Серед основних рис громадянської культури виділяють патріотизм, правосвідомість, моральність, політичну освіченість, трудову активність.

Принципами громадянського виховання є:

- гуманізація і демократизація.
- Комплексність і міждисциплінарна інтеграція.
- Культуровідповідність.
- Інтеркультурність.
- Наступність і безперервність.
- Системність.

Громадянське виховання має на меті розвивати патріотизм, національну свідомість, культуру міжетнічних відносин, планетарну свідомість, правосвідомість, політичну культуру, турботу про природу, моральність, культуру поведінки, а також трудову активність.

Патріотизм, як важлива складова громадянської свідомості, включає глибоке почуття прив'язаності та любові до місця, де людина народилася і провела своє дитинство. Однак ця любов повинна бути активною. Виховання громадянської культури передбачає, що патріотизм не обмежується лише приховуванням в серці «маленького портрета» свого народу. Важливо, щоб це почуття відповідальності охоплювало не лише рідну землю, але й весь світ, а головне – самого себе.

Існують два основних аспекти патріотизму:

- Конституційний. Конституційний патріотизм пов'язаний з дотриманням вимог Конституції держави.
- етнонаціональний., Етнонаціональний – із прагненням утвердити свою самоцінність як частину нації, яка має високий рівень правосвідомості.

Правосвідомість – це сукупність правових уявлень особистості, що включають усвідомлення власних прав, свобод і обов'язків, а також ставлення до законів і державних інститутів. У процесі громадянського виховання важливо, щоб учні правильно усвідомлювали зв'язок між свободою та її обмеженнями, а також розуміли, що свобода передбачає не лише права, а й відповідальність. Як зазначав Г. Ващенко: «Справжня свобода накладає й обов'язки, і чим більша перша, тим більші й другі».

Виховання правосвідомості пов'язане з ознайомленням з системою державного права, включаючи різні його галузі, як-от: державне, адміністративне, трудове, громадянське, сімейне та кримінальне право. Для

формування правової свідомості важливо орієнтувати учнів на основні державні та міжнародні документи, зокрема на Конституцію України, Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Закон України «Про загальну середню освіту», а також Конвенцію ООН про права дитини і Резолюцію з прав людини.

2. Форми, методи і засоби громадянського виховання. Громадянське виховання є комплексним процесом, що передбачає не тільки навчання основам права, моралі та етики, а й виховання почуття відповідальності, активної життєвої позиції та готовності брати участь у соціальних, політичних та культурних процесах. Для реалізації цих завдань важливо використовувати різноманітні форми, методи та засоби громадянського виховання. Вони взаємопов’язані і сприяють глибокому засвоєнню основних цінностей громадянського суспільства, формуванню патріотизму, правосвідомості та соціальної активності.

Форми громадянського виховання є різноманітними способами організації навчального та виховного процесу, що визначають, як саме буде реалізуватися цей процес. Вибір форм залежить від мети та завдань виховання, вікових особливостей учнів і конкретних умов навчального закладу.

Розрізняють традиційні форми виховання, позакласні форми громадянського виховання та інтегровані форми громадянського виховання.

До традиційних форм громадянського виховання належать:

- Уроки та лекції – одна з основних форм навчання, що дозволяє забезпечити систематичний виклад знань про громадянське суспільство, права та обов'язки громадян, правову систему та інші важливі аспекти. На уроках школярі можуть отримати основи теорії, вивчати закони та права людини, обговорювати громадянські цінності.
- Класні години – використовуються для більш глибокого обговорення морально-етичних проблем, соціальних та правових питань, аналізу життєвих ситуацій. Класні години допомагають формувати у учнів знання та навички, необхідні для вирішення різноманітних проблем у соціальному та громадянському житті.
- Тематичні лекції та конференції – спеціалізовані заходи, на яких обговорюються актуальні питання громадянської культури, правового та морального виховання, проблеми суспільних змін, політичних та соціальних процесів. Вони дають змогу поглибити знання і розвинути вміння аналізувати складні питання.

До позакласних форм громадянського виховання належать:

- Дискусії та дебати – одні з найбільш ефективних форм активного навчання, які дають можливість молоді виявляти власну думку, висловлювати позицію та слухати думки інших. Це допомагає розвивати критичне мислення, навички аргументації та поваги до різних поглядів.

➢ Тематичні свята і заходи – організація свят, присвячених історичним подіям, національним святам, пам'ятним датам, важливим питанням прав людини, патріотизму та ін. Такі заходи формують у молоді почуття гордості за свою країну, її історію та традиції.

➢ Волонтерська діяльність – надання учням можливості брати участь у волонтерських акціях – дає реальний досвід громадянської діяльності. Це може бути допомога людям, участь у благодійних проектах, організація екологічних акцій або заходів на підтримку прав людини.

➢ Екскурсії та походи – вивчення історичних пам'яток, місць, важливих для розвитку країни, екскурсії до органів державної влади, музеїв прав людини тощо. Такі заходи допомагають учням побачити на практиці, як працюють інститути влади, познайомитися з культурною спадщиною країни.

До інтегрованих форм громадянського виховання належать:

➢ Проєктна діяльність – організація дослідницьких та творчих проєктів, які стосуються актуальних тем громадянського виховання (наприклад, прав людини, екології, політичних прав). Проєктна діяльність дозволяє школярам самостійно шукати інформацію, аналізувати проблеми та пропонувати рішення.

➢ Моделювання соціальних ситуацій – практичні заняття, де учні ставляться в різні соціальні ролі, вирішують проблеми та приймають рішення в складних ситуаціях. Це допомагає розвивати навички співпраці, відповідальності та критичного мислення.

Методи громадянського виховання визначають способи організації навчання та взаємодії з учнями. Вони охоплюють різні стратегії, що сприяють розвитку громадянських компетентностей і соціальної активності.

До методів громадянського виховання належать:

➢ Розповідь та пояснення – класичний метод, який дозволяє передавати знання про основи громадянської культури, права та обов'язки громадян. Він забезпечує чітке усвідомлення теоретичних аспектів громадянського виховання.

➢ Метод бесіди – використовується для обговорення важливих тем, таких як демократія, права людини, толерантність, правопорушення. Бесіди сприяють розвитку діалогу і стимулюють учнів до самостійного мислення.

➢ Метод дискусії – допомагає активізувати мислення учнів, дозволяючи їм захищати свою точку зору, слухати опонентів і розвивати навички аргументації.

➢ Інтерактивні методи – включають рольові ігри, ситуаційні задачі, моделювання конфліктів або сценаріїв, що дозволяють учням опрацьовувати громадянські ситуації на практиці. Вони стимулюють активну участь учнів, розвивають критичне мислення та соціальні навички.

➢ Проєктний метод – дозволяє учням самостійно досліджувати певну проблему, працювати в групах, знаходити рішення реальних проблем, що

стосуються громадянського виховання. Цей метод сприяє розвитку творчості та вміння працювати в команді.

- Метод мозкового штурму – використовується для генерації ідей, обговорення складних питань, що стосуються громадянської відповідальності, соціальних проблем. Він сприяє розвитку колективного мислення та залучає учнів до активного обговорення.
- Самооцінка та взаємооцінка – дають можливість учням критично оцінювати свої знання та навички в сфері громадянської культури, а також оцінювати діяльність інших учасників навчального процесу.
- Оцінювання через досягнення – дає змогу вимірювати рівень розвитку громадянських компетентностей у кожного учня через виконання певних завдань, участь у проектних та позакласних заходах.

Засоби громадянського виховання включають матеріальні та нематеріальні інструменти, що використовуються для реалізації завдань виховання. Це різноманітні джерела інформації, методичні посібники, технічні засоби, а також організація відповідних заходів.

Серед засобів громадянського виховання виділяють міжнародні та державні документи. Серед яких: Конституція України та інші законодавчі акти є основними документами, що визначають права та обов'язки громадян. Вивчення цих документів дає змогу зрозуміти основи правової системи та принципи демократичного суспільства.

- Міжнародні угоди і декларації – зокрема, «Конвенція про права дитини» та «Декларація прав людини» є важливими документами, що допомагають виховувати молодь на засадах загальнолюдських прав і свобод.
- Підручники та методичні посібники – забезпечують учнів необхідними знаннями про права людини, принципи демократії, правові системи та громадянську відповідальність.
- Мультимедійні засоби – відеоформи.

Форми громадянського виховання доцільно розглядати як шкільні і позашкільні. До шкільних належать уроки, позакласні виховні заходи, туристичні походи, робота гуртків. До позашкільних – заняття учнів у гуртках художньої самодіяльності та пізнавальної творчості, діяльність станцій юних туристів, натуралістів, екологів, вуличні ігрові майданчики, флеш- моби, тренінги та ін.

У громадянському вихованні застосовуються такі методи: бесіди, лекції, перегляд і обговорення кінофільмів, читання літератури, змагання, дискусії і диспути.

Основними засобами громадянського виховання є: українська пісня, традиції, звичаї, обряди, національна кухня, предмети побуту.

3. Шляхи громадянського виховання. Громадянське виховання є складним і багатогранним процесом, який здійснюється через систему взаємопов’язаних шляхів, спрямованих на формування свідомої, відповідальної та соціально активної особистості. Воно не обмежується лише

освітнім процесом у закладах освіти, а охоплює вплив сім'ї, громади, засобів масової інформації, культурного середовища та власної діяльності людини. Ефективність громадянського виховання значною мірою залежить від системності, наступності та узгодженості всіх його складових.

Одним із провідних шляхів громадянського виховання є цілеспрямована робота закладів освіти. Саме школа, коледж, університет створюють умови для формування в молоді знань про суспільство, державу, права і свободи людини, а також для набуття досвіду громадянської поведінки.

У навчальному процесі громадянське виховання реалізується через вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін: історії, географії, правознавства, громадянської освіти, етики, філософії. Ці предмети сприяють формуванню правосвідомості, політичної культури, національної та громадянської ідентичності. Важливою умовою є не лише передача знань, а й створення ситуацій для осмислення суспільних процесів, розвитку критичного мислення та вміння аргументовано відстоювати власну позицію.

Значну роль відіграє також виховна робота закладів освіти: проведення класних годин, тематичних заходів, зустрічей з представниками органів влади, громадських організацій, учасниками суспільно значущих подій. Участь учнів у самоврядуванні формує навички демократичної взаємодії, відповідальності за прийняті рішення та поваги до думки інших.

Сім'я є першоосновою громадянського виховання, адже саме в родинному колі закладаються базові цінності, норми поведінки та ставлення до суспільства і держави. Атмосфера взаємоповаги, довіри, відповідальності у сім'ї сприяє формуванню в дитини почуття власної гідності та усвідомлення своєї значущості як члена суспільства.

Через приклад батьків дитина засвоює моделі громадянської поведінки: ставлення до праці, виконання обов'язків, повагу до законів, активну життєву позицію. Обговорення подій суспільного життя, спільне переглядання новин, участь у громадських заходах формують у молоді інтерес до соціальних процесів і почуття причетності до життя країни.

Важливим шляхом громадянського виховання в сім'ї є виховання патріотизму, любові до рідного краю, мови, культури, традицій. Разом із тим, патріотичне виховання має поєднуватися з формуванням толерантності, поваги до інших народів і культур, що є необхідною умовою гармонійного розвитку особистості в сучасному світі.

Важливим шляхом формування громадянської свідомості є залучення молоді до практичної діяльності, спрямованої на благо суспільства. Саме через активну участь у волонтерських, благодійних, екологічних та соціальних проєктах відбувається становлення громадянської відповідальності та активної життєвої позиції.

Участь у волонтерській діяльності допомагає усвідомити значущість власного внеску у вирішення суспільних проблем, розвиває почуття

солідарності, співпереживання та соціальної справедливості. Молодь набуває досвіду співпраці, організації спільної діяльності, відповідальності за результати своєї праці.

Громадські об'єднання, молодіжні організації, учнівські та студентські ініціативи створюють умови для самореалізації особистості, розвитку лідерських якостей, навичок демократичної участі. Через таку діяльність формується розуміння механізмів громадянського суспільства та ролі кожної людини в його функціонуванні.

Суттєвим шляхом громадянського виховання є вплив культурного та інформаційного простору. Література, мистецтво, кіно, театр, засоби масової інформації формують уявлення про суспільні цінності, ідеали, норми поведінки. Вони здатні як позитивно, так і негативно впливати на становлення громадянської свідомості, тому важливим є розвиток медіаграмотності та критичного мислення.

Ознайомлення з культурною спадщиною власного народу сприяє формуванню національної самосвідомості, почуття гордості за свою країну. Водночас відкритість до світової культури допомагає виховувати повагу до різноманіття та загальнолюдських цінностей.

Окреме місце серед шляхів громадянського виховання займає самовиховання. Усвідомлене прагнення людини до саморозвитку, самовдосконалення, розширення знань про суспільство і власні права є важливим чинником становлення зрілої громадянської позиції.

Самостійне читання, участь у громадських дискусіях, аналіз соціальних подій, особистий вибір форм участі в громадському житті сприяють формуванню відповідального ставлення до себе та суспільства. Самовиховання дозволяє людині не лише засвоювати громадянські цінності, а й реалізовувати їх у власній поведінці.

Шляхи громадянського виховання є різноманітними та взаємодоповнювальними. Їх ефективність забезпечується поєднанням освітньої діяльності, сімейного виховання, участі у суспільно корисній діяльності, впливу культурного середовища та самовиховання особистості. Лише за умови системного підходу можливе формування свідомого громадянина, здатного відповідально діяти в інтересах суспільства і держави, сприяти утвердженню демократичних цінностей та соціального прогресу. навчальні заняття з предметів природа рідного краю, географія, українська мова, основи здоров'я, різні види діяльності школярів, участь у суспільному житті, участь у самоврядуванні.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Громадянське виховання – це:

А) цілеспрямований процес формування цілісної якості особистості, яка забезпечує людині відчуття моральної, соціальної, політичної та правової захищеності й здатності діяти, а також спонукає її відстоювати загальнолюдські демократичні цінності в межах власної держави та усвідомлювати свою особисту причетність до втілення цих ідеалів

Б) різновид виховної діяльності

В) спосіб реалізації виховного впливу

2.В основі громадянського виховання в розвинених державах світу лежать:

А) система ціннісних орієнтацій і переконань

Б) правові та політичні складові суспільного життя

В) морально-етичні ідеали

3.Громадянськість – це:

А) духовно-моральна цінність і світоглядно-психологічна характеристика особистості, що визначає її відповідальність і обов’язок перед народом і державою

Б) властивість особистості як творця суспільних цінностей

В) загальнолюдська цінність людського життя

4. Основними ознаками громадянської культури є:

А) моральна зрілість, емпатія та креативність

Б) служіння інтересам Батьківщини

В) патріотизм, сформована правова свідомість, моральність, політична обізнаність і активне ставлення до праці

5. До провідних принципів громадянського виховання належать:

А) принципи гуманізації й демократичності, цілісності та міждисциплінарної взаємодії, культурної відповідності, міжкультурного діалогу, наступності, безперервності та системного підходу

Б) принципи людяності, цілісного розвитку, активності й усвідомленості

В) принцип патріотичної спрямованості

6. У процесі громадянського виховання використовують такі методи:

А) бесіди, лекційні заняття, перегляд і колективне обговорення фільмів, роботу з літературними джерелами, змагання, дискусії та диспути

Б) змагальні методи, наочне ілюстрування, особистий приклад

В) ігрові заходи та розважальні програми

7. Основними засобами громадянського виховання є:

А) освітній заклад, учнівський колектив і педагог

Б) народна пісенна творчість, традиції, звичаї, обряди, національна кухня та предмети побуту

В) історична пісенна спадщина та традиційна культура

Творчі завдання:

Поясніть вислови:

«Байдужість до виховного процесу призводить до руйнування особистості, родини, держави й усього людства» Я. Коменський:

«Метод виховання слугує засобом цілеспрямованого впливу на формування особистості, своєрідним способом взаємодії з внутрішнім світом вихованця» А. Макаренко.

Реферати

Методи громадянське виховання під час уроків та в позаурочій діяльності з географії.

Роль художньої книги у громадянському вихованні учнів.

Есе

Я громадянин України.

Презентація

Народ наш є, народ наш буде вічно жити...

Тема: Статеве виховання

План

1. Зміст і основні завдання статевого виховання учнів

2. Підготовка підростаючого покоління до подружнього та сімейного життя як ключова мета статевого виховання

3. Основні форми реалізації статевого виховання школярів

1. Зміст і основні завдання статевого виховання учнів. Статеве виховання є важливою складовою цілісного виховного процесу, спрямованого на гармонійний розвиток особистості дитини та підлітка. Воно охоплює систему педагогічних, психологічних і соціальних заходів, метою яких є формування у школярів відповідального ставлення до власної статі, міжстатевих взаємин, сімейних цінностей та репродуктивного здоров'я. У сучасних умовах статеве виховання набуває особливої актуальності у зв'язку з

раннім дорослішанням дітей, значним впливом інформаційного простору та потребою захисту фізичного і психічного здоров'я молоді.

Зміст статевого виховання полягає не лише в інформуванні учнів про анатомо-фізіологічні особливості розвитку організму, а й у формуванні морально-етичних норм поведінки, культури взаємин між хлопцями та дівчатами, відповідального ставлення до кохання, шлюбу і батьківства. Воно сприяє становленню особистості, здатної усвідомлено будувати міжособистісні стосунки на засадах поваги, рівноправності та взаємної відповідальності.

Сутність статевого виховання полягає у формуванні цілісного уявлення про статеву сферу життя людини як невід'ємну частину її духовного, морального та соціального розвитку. Воно має забезпечити учнів науково обґрунтованими знаннями про фізіологічні та психологічні особливості статевого дозрівання, допомогти подолати страхи, сором'язливість і хибні уявлення, які часто супроводжують цей період.

Важливою складовою статевого виховання є формування відповідального ставлення до власного тіла та здоров'я. Учні повинні усвідомлювати цінність людського життя, необхідність збереження фізичного та психічного здоров'я, небезпеку ризикованої поведінки. Статеве виховання також сприяє вихованню самоконтролю, стриманості, поваги до особистих кордонів інших людей.

Особливе місце у змісті статевого виховання посідає виховання моральних якостей: цнотливості, відповідальності, вірності, поваги до протилежної статі. Воно формує правильне уявлення про кохання як глибоке духовне почуття, а не лише як фізичний потяг, допомагає усвідомити значення сім'ї як основи суспільства.

Одним із провідних завдань статевого виховання є надання учням достовірних і доступних знань про особливості статевого розвитку людини. Це включає ознайомлення з процесами статевого дозрівання, змінами в організмі підлітків, формуванням репродуктивної системи. Такі знання допомагають зменшити тривожність, попередити поширення міфів та хибних уявлень.

Важливим завданням є формування відповідального ставлення до міжстатевих взаємин. Учнів необхідно навчати поважати гідність іншої людини, будувати стосунки на основі довіри, взаєморозуміння та рівноправності. Статеве виховання сприяє розвитку навичок культурного спілкування, емоційної зрілості та вміння приймати виважені рішення.

Ще одним важливим завданням є виховання відповідальності за власну поведінку та її можливі наслідки. Учні повинні усвідомлювати, що будь-які рішення у сфері міжстатевих стосунків мають соціальні, моральні та

правові наслідки. Це сприяє формуванню свідомого ставлення до майбутнього батьківства і материнства.

Завданням статевого виховання є також збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я молоді. Учням необхідно надавати знання про шкідливий вплив ранніх статевих контактів, інфекцій, що передаються статевим шляхом, а також про важливість здорового способу життя. Особлива увага приділяється профілактиці негативних явищ, таких як насильство, експлуатація, небажана вагітність.

Статеве виховання відіграє значну роль у формуванні гармонійної особистості, здатної до самоповаги та поваги до інших. Воно допомагає учням усвідомити власну індивідуальність, прийняти особливості своєї статі та сформувати позитивний образ «Я». Через систематичну виховну роботу формується здатність контролювати власні емоції та вчинки, що є важливим чинником особистісної зрілості.

Крім того, статеве виховання сприяє підготовці молоді до майбутнього сімейного життя. Воно формує уявлення про відповідальне подружжя, взаємну підтримку, турботу про дітей, моральні та духовні засади сім'ї. Таким чином, статеве виховання виходить за межі суто біологічного аспекту і стає важливою складовою соціального та морального розвитку особистості.

Отже, зміст і завдання статевого виховання учнів спрямовані на всебічний розвиток особистості, формування відповідального ставлення до власної статевої ролі, міжстатевих взаємин і майбутнього сімейного життя. Систематичне, науково обґрунтоване та морально зорієнтоване статеве виховання сприяє збереженню здоров'я молоді, утвердженню гуманістичних цінностей і вихованню свідомих, зрілих громадян.

2. Підготовка підростаючого покоління до подружнього та сімейного життя як ключова мета статевого виховання

Питання статевого виховання активно досліджували В. Сухомлинський, Я. Мудрий, І. Даценко, Л. Ковальчук, Л. Яворська. Підготовка молоді до подружнього та сімейного життя є одним із найважливіших напрямів статевого виховання, оскільки саме сім'я виступає основним осередком формування особистості, передачі моральних цінностей і соціального досвіду. У сучасному суспільстві, де змінюються уявлення про шлюб, батьківство та міжособистісні стосунки, особливої ваги набуває системна і цілеспрямована підготовка підростаючого покоління до відповідального сімейного життя. Статеве виховання в цьому контексті спрямоване не лише на інформування, а й на формування моральної зрілості, культури взаємин і готовності до виконання подружніх та батьківських ролей.

Підготовка до подружнього життя здійснюється через формування у молоді цілісного уявлення про сім'ю як соціальну і моральну цінність. Учням необхідно пояснювати значення сім'ї у житті людини та суспільства, її функції,

роль подружжя у створенні сприятливого психологічного клімату. Особлива увага приділяється вихованню поваги до шлюбу, усвідомленню відповідальності, яку беруть на себе чоловік і жінка, створюючи сім'ю.

Важливим аспектом підготовки є формування уявлень про взаєморозуміння, рівноправність та взаємну підтримку у подружніх стосунках. Молодь повинна усвідомлювати, що гармонійна сім'я ґрунтується на довірі, взаємоповазі, умінні слухати й знаходити компроміси. Статеве виховання допомагає розкрити психологічні особливості чоловіків і жінок, навчити правильно будувати міжособистісні стосунки, долати конфлікти мирним шляхом.

Підготовка підростаючого покоління до сімейного життя проводиться комплексно та систематично, із залученням школи, сім'ї, громадських інституцій та засобів масової інформації. Провідна роль у цьому процесі належить закладам освіти, які створюють умови для цілеспрямованої виховної роботи.

У процесі статевого виховання першочергове значення має врахування вікових особливостей учнів. У молодшому шкільному віці діти починають усвідомлювати власну статеву належність, формуються емоційні та психологічні основи їхньої сексуальності – сором'язливість чи відвертість, різкість чи м'якість, доброта чи суворість, щедрість чи замкнутість. Еротична чутливість проявляється через внутрішнє сприйняття (зона геніталій). У цей період діти активно освоюють правила спілкування з представниками протилежної статі та шукають відповіді на запитання про народження дітей і роль матері.

У період статевого дозрівання підлітки відчувають підвищений інтерес до протилежної статі, зростає статевий потяг, і стає актуальною інформація сексуального характеру. Велике значення набувають вторинні статеві ознаки, які допомагають відчути себе повноцінними чоловіками та жінками. Разом із цим підлітки часто відчувають невпевненість у ролях, які вони мають виконувати, і схильні оцінювати ці ознаки як переваги зовнішності протилежної статі.

Статеве дозрівання впливає і на психіку підлітка: формуються чоловіча та жіноча психології, зростає цікавість до протилежної статі, до літератури, кіно та розмов дорослих на інтимні теми. При цьому статевий потяг і енергія не обов'язково реалізуються через статеві контакти – вони можуть проявлятися у спорті, туризмі, музиці та інших видах діяльності, що позитивно впливає на розвиток особистості і запобігає ранньому збудженню сексуальності, яке шкідливо для психосексуального розвитку.

У юнацькому віці особистість досягає фізичної зрілості, остаточно формується статева система. У юнаків цей процес проходить інтенсивніше, супроводжується підвищеною статевою збудливістю, посиленням еротичних

фантазій та закоханістю. У цей період завершується первинна соціалізація, формуються духовні цінності та громадська активність. Знання педагогами особливостей різних етапів статевого розвитку дозволяє правильно організувати виховний вплив і побудувати конструктивні стосунки з учнями.

Статеве виховання, за словами Г. Ващенка, повинно ґрунтуватися на моральних засадах: українську молодь слід виховувати у дусі чистоти та стриманості, базованої на традиційній українській моральності, яка спирається на християнські цінності. Статева розпуста руйнує родину, а розклад родини веде до занепаду держави. Тому виховання повинно сприяти формуванню моральних «гальм», поваги до себе та до протилежної статі, правильних взаємин між хлопцями та дівчатами.

Виходячи з потреби врахування статі у підготовці до сімейного життя, В. Сухомлинський наголошував на «чоловічому» та «жіночому» вихованні: хлопці повинні отримувати навички фізичного загартування, допомоги іншим, формувати лицарське ставлення до дівчат, а дівчата – виховувати в собі самостійність, вимогливість і моральну стійкість, що є важливим для формування чоловічих якостей у юнаків.

Підлітків слід навчати поваги до протилежної статі, щоб юнак бачив у дівчині подругу, майбутню дружину і матір дітей, а не лише біологічного партнера. Самоповага і повага до іншої статі регулюють міжстатеві взаємини та формують моральну відповідальність. Особлива увага приділяється виховній роботі у підлітковому віці, адже дівчата дозрівають швидше, що впливає на взаємини з хлопцями.

Необхідно проводити бесіди щодо статевої гігієни та, у старшому віці, про ризики венеричних захворювань. Такі бесіди мають включати питання «статевої моралі» та розвивати усвідомлення відповідальності за власні дії. Учні повинні розуміти, що випадкові статеві зв’язки без почуттів знецінюють високе й прекрасне в сексуальних стосунках і можуть призвести до трагедій у майбутньому сімейному житті.

Особливої уваги потребує інформування підлітків про ризики зараження СНІДом: через статеві контакти, заражені біологічні препарати чи від матері до дитини, а також про перебіг хвороби та її наслідки. Паралельно повинна здійснюватися загальносоціальна, моральна, психологічна, правова, економічна та естетична підготовка до сімейного життя.

Загальносоціальна підготовка включає виховання відповідальності, усвідомлення дорослості, ознайомлення з особливостями сучасної сім’ї, уміння планувати життя, дбати про власне і чужі здоров’я, вести тверезий спосіб життя та усвідомлювати значення виховання дітей у сім’ї.

У навчальному процесі підготовка реалізується через вивчення таких предметів, як основи здоров’я, біологія, етика, громадянська освіта, де розглядаються питання фізіології, психології взаємин, моральних норм та

відповідального батьківства. Важливо, щоб інформація подавалася доступно, науково обґрунтовано та з урахуванням вікових особливостей учнів.

Ефективним способом підготовки є проведення тематичних бесід, тренінгів, круглих столів і дискусій, присвячених питанням кохання, дружби, шлюбу та сімейних обов'язків. Під час таких занять учні мають можливість висловлювати власні думки, аналізувати життєві ситуації, вчитися приймати відповідальні рішення. Використання рольових ігор та моделювання сімейних ситуацій сприяє формуванню практичних навичок спілкування та взаємодії.

Сім'я є одним із найважливіших чинників підготовки молоді до майбутнього сімейного життя. Саме в родині дитина отримує перші уявлення про взаємини між чоловіком і жінкою, розподіл ролей, відповідальність та взаємну турботу. Приклад батьків, їхня поведінка, ставлення одне до одного значною мірою формують у дітей модель майбутньої сім'ї.

У процесі статевого виховання важливо залучати батьків до співпраці зі школою. Батьківські збори, консультації, спільні виховні заходи сприяють узгодженості вимог та підходів у вихованні. Відверте, тактовне спілкування в сім'ї допомагає підліткам сформувати правильні уявлення про шлюб, відповідальність і подружню вірність.

Одним із ключових аспектів підготовки до сімейного життя є формування відповідального ставлення до майбутнього батьківства і материнства. Учнів знайомлять із основами репродуктивного здоров'я, значенням здорового способу життя, умовами народження і виховання дітей. Важливо підкреслювати, що виховання дитини потребує не лише матеріальних ресурсів, а й моральної зрілості, терпіння та любові.

Через обговорення прикладів із життя, перегляд і аналіз тематичних матеріалів, участь у соціальних проєктах молодь поступово усвідомлює відповідальність, яку несе сім'я за виховання майбутнього покоління. Це сприяє формуванню ціннісного ставлення до дітей і сімейного життя загалом.

Таким чином, підготовка підростаючого покоління до подружнього та сімейного життя як основна мета статевого виховання здійснюється через комплекс педагогічних, психологічних і соціальних заходів. Вона проводиться у навчальному процесі, позакласній діяльності, сімейному вихованні та громадському середовищі. Систематична і послідовна робота у цьому напрямі сприяє формуванню відповідальної, морально зрілої особистості, здатної до створення міцної сім'ї та гармонійних подружніх взаємин.

- Моральна підготовка до сімейного життя передбачає виховання готовності будувати сім'ю і рис сім'янина (доброти, чуйності, ніжності, турботливості, доброзичливості, терплячості, принциповості, вміння слухати й розуміти іншу людину, вірності та обов'язковості); гідності у міжстатевих стосунках, критичного ставлення до неправильних установок стосовно протилежної статі (негативізму, споживацька, байдужості тощо). Не менш

важливе ознайомлення дітей з вимогами, яким повинна відповідати кожна стать, правилами подружнього життя, культурою та етикою поведінки в сім'ї та організацією досвіду нестатевої любові.

➢ Психологічна підготовка до сімейного життя покликана сформувати спрямованість на іншу людину, розуміння її зовнішніх виявів і внутрішніх станів, здатність помічати переживання іншої людини, психологічно підтримувати її, виховання таких якостей, як симпатія, емоційна гнучкість, емоційна стабільність, розуміння потреб партнера, поблажливість, адаптивність, здатність поступатися. Цій меті підпорядкований розвиток психологічної привабливості особистості, її здатності до контактів з іншими людьми, вміння спілкуватись і співпрацювати. Учнів ознайомлюють з психологічними основами дружби і кохання, морально-психологічного клімату в сім'ї, етапами досягнення подружньої сумісності, умовами гармонізації сімейних стосунків. Водночас вони виробляють у собі розуміння психологічних відмінностей чоловіка і жінки, вміння враховувати їх у міжстатевому спілкуванні, готовність долати конфліктні ситуації у міжстатевих стосунках, а також навички саморегуляції, зняття стресів, самоконтролю та самокорекції поведінки.

➢ Правова підготовка до сімейного життя має на меті ознайомлення школярів з основними положеннями сімейного права, порядком укладання шлюбу, його державної реєстрації, правових наслідків незареєстрованих шлюбів. У цьому процесі учні засвоюють права і обов'язки подружжя, особисті правовідносини та майнові відносини між ними, а також правовідносини між батьками і дітьми, осягають суть таких державних актів, як позбавлення материнських, батьківських прав та усиновлення, а також причини, правові основи, соціальні, економічні, психологічні та педагогічні наслідки розлучення, аліментні зобов'язання розлучених. В останні роки їм розкривають особливості шлюбного контракту й адекватного ставлення до цього правового акта. Не варто обходити увагою і положення кримінального права щодо кримінальної відповідальності за ухиляння від лікування венеричних хвороб, незаконного здійснення абортів, зґвалтування, розбещення неповнолітніх та задоволення статевої пристрасті неприродними способами.

➢ Господарсько-економічна підготовка до сімейного життя покликана виробити психологічну установку на необхідність ведення домашнього господарства, домашньої праці, орієнтування на рівномірний розподіл обов'язків щодо ведення домашнього господарства між усіма членами сім'ї, подолання хибних установок про поділ домашньої праці на чоловічу й жіночу. Важливо, щоб учні отримали необхідну інформацію про раціональну організацію домашньої праці, планування сімейного бюджету, виховували в собі ощадливість, економність.

➢ Естетична підготовка до сімейного життя спрямована на формування уявлень про естетичну культуру сім'ї і культуру міжстатевих стосунків, виховання у школярів поваги до сімейних традицій, усвідомлення необхідності примножувати їх, уміння організовувати сімейні свята. Вона розширює уявлення про естетику побуту, прагнення вносити прекрасне у свій побут (інтер'єр, гармонія в усьому), сприяє розвитку смаку (вміння вдягатися, користуватися прикрасами, косметикою, сервірувати стіл тощо), правильного ставлення до моди, дотримання в усьому міри, стимулює інтерес до різних видів мистецтва, вироблення навичок раціональної організації дозвілля та відпочинку.

У процесі підготовки до сімейного життя молодь має опановувати знання щодо попередження кризових ситуацій в сім'ї, особливо на початку подружнього життя. Найчастіше чвари між чоловіком і дружиною зумовлюють:

o Незадоволена потреба рівності, оскільки кожен партнер хоче домінувати, вирішувати всі важливі сімейні питання.

o Неадекватна самооцінка одного чи обох з подружжя.

✓ Незадоволена потреба у спілкуванні.

✓ Несумісність партнерів. Вона може бути наслідком різних умов проживання, перебування під впливом різних колективів, сімей, що формує протилежні життєві цінності.

✓ Недоліки і дефекти виховання, які породжують споживацтво, егоїзм, надмірну критичність.

✓ Нерівномірний розподіл обов'язків.

✓ Незадоволені матеріальні потреби. Як свідчать дослідження, незгоди в сім'ї часто (42% випадків) породжує гонитва за грішми.

✓ Порушення сімейної етики (найбільше проявляється у зраді й ревнощах).

✓ Незадоволення сексуальних потреб.

✓ Різне ставлення до виховання дітей.

✓ Несправедливе ставлення до родичів шлюбного партнера.

Статеве виховання школярів передбачене і в навчальних програмах з різних предметів. Уже в молодших класах на уроках рідної мови, читання, природознавства діти пізнають, що таке сім'я, права і обов'язки у ній, взаємодопомога, сімейні традиції, материнство і батьківство, статеві відмінності в природі та суспільстві, розподіл обов'язків під час виконання роботи, чоловічі й жіночі професії. Вивчення навчальних предметів у середніх і старших класах дає широкі можливості для поглиблення й розширення цих знань учнів. Так, на уроках української літератури розкривається моральна краса рідного народу, його уявлення про щастя, під яким розуміють не лише кохання та сімейне благополуччя, а й правильний вибір місця в житті,

прагнення до кращого майбутнього, поєднання особистого й суспільного. На уроках історії учні знайомляться з розвитком шлюбно-сімейних відносин, історією моногамного шлюбу, із сім'єю як соціальним явищем. На уроках правознавства – зі змістом основних положень законодавства про сім'ю, шлюб, державний захист сім'ї та дитинства.

Особлива роль у статевому вихованні учнів належить урокам біології, на яких вони отримують уявлення про розмноження і розвиток живих організмів; статеве і нестатеве розмноження; органи розмноження (будова чоловічих і жіночих статевих органів); дітородну функцію людини; вплив нікотину, алкоголю і наркотиків на спадковість; спадкові захворювання; ембріональний розвиток, гігієну вагітності; вікову періодизацію розвитку дитини; статеве дозрівання і відхилення у статевому розвитку; ранні статеві контакти та їх шкідливі наслідки; статеву гігієну та ін.

У морально-естетичній підготовці до сімейного життя використовують уроки музики і співів. Уроки фізкультури не лише сприяють формуванню фізичних якостей особистості, а й необхідних у сімейному житті моральних якостей, послаблюють передчасний статевий потяг, переключають гормональну активність статевого дозрівання на іншу діяльність, що поліпшує фізичний і розумовий розвиток школярів.

Шкільний компонент базового навчального плану передбачає вивчення в 10 класі курсу «Етика і психологія сімейного життя», який систематизує, поглиблює і доповнює набуті учнями під час вивчення інших предметів знання зі статевого виховання.

Важливою у статевому вихованні учнів є позакласна виховна робота. Виховні заходи покликані ознайомити із міжстатевими стосунками і шлюбно-сімейними відносинами (бесіди, лекції, диспути, конференції, вечори запитань і відповідей та ін.), формувати правильну поведінку в між-статевому спілкуванні, виконання властивої статевої ролі в суспільстві (спільну трудову діяльність учнів різної статі, виконання громадських доручень, організація туристичних походів, шкільних свят, спільне дозвілля тощо).

Особливе місце у статевому вихованні належить родині, де дитина щодня знайомиться з різноманітними взірцями і формами поведінки батьків у різних ситуаціях. Найважливішими завданнями сім'ї у статевому вихованні є виховання жіночності та мужності, статева просвіта і сексуальне виховання, формування досвіду нестатевої любові, підготовка до виконання численних подружніх ролей у майбутній власній родині.

У період статевого дозрівання підліткам, на думку А. Макаренка, особливо потрібен душевний контакт з батьками. Неприпустиме «шпигування» за дітьми, підозріле ставлення до дружби дітей різної статі. Це робить їх потайними, замкненими, позбавляє дорослих можливості благотворно впливати на їхню психіку і поведінку.

Ефективність статевого виховання учнів залежить від дотримання таких умов:

➢ необхідність починати статеве виховання дітей з дошкільного віку, що має запобігти формуванню у них викривлених і вульгаризованих уявлень про статеві стосунки між людьми;

➢ обов'язкове врахування умов сімейного виховання, особистого прикладу батьків;

– диференціація змісту, засобів, напрямів виховних впливів на хлопців і дівчат;

➢ використання реальних прикладів вірного кохання і подружнього життя, не зловживаючи ілюстраціями з творів мистецтва, оскільки це може скласти враження, що справжнє кохання, взаємоповага між чоловіком і жінкою, вірність існують тільки в літературі чи кіно;

➢ дотримання принципу, за яким готувати учнів до сімейного життя успішно можуть лише компетентні вихователі, чиї життєві принципи не розходяться з декларованими, яким діти довіряють і яких поважають.

Якими б системними, цілеспрямованими й результативними щодо цього не були виховні впливи, важливо пробудити в дитині прагнення до самовиховання, опанування культурою шляхетної статевої поведінки у найрізноманітніших життєвих ситуаціях.

3. Основні форми реалізації статевого виховання школярів. Статеве виховання школярів здійснюється через різноманітні форми освітньої роботи, які охоплюють як освітній процес у класі, так і позакласні, а також соціально-педагогічні заходи. Головна мета таких форм – не лише передати знання про фізіологію та психіку підлітків, а й сформувати моральну, соціальну та психологічну готовність до подружніх і сімейних відносин, розвитку відповідальної сексуальної поведінки.

➢ Інформаційно-освітня форма. Ця форма включає навчальні заняття, уроки, лекції та семінари, на яких учні отримують систематизовані знання про фізіологію статевого розвитку, репродуктивне здоров'я, особливості поведінки підлітків у період статевого дозрівання, гігієну, а також про моральні й соціальні аспекти подружніх і сімейних стосунків.

➢ Уроки основ здоров'я та біології дають учням уявлення про анатомію, фізіологію та психічні зміни під час статевого дозрівання.

➢ Тематичні семінари та лекції розкривають питання сімейних цінностей, відповідальності у стосунках, шанобливого ставлення до протилежної статі, уникнення ризикованої поведінки.

➢ Дискусії та круглі столи дозволяють підліткам висловлювати власні думки, аналізувати соціальні та моральні ситуації, моделювати правильну поведінку у стосунках.

➢ Виховні та тренінгові форми – активна виховна робота, спрямована на розвиток моральної та психологічної зрілості школярів:

➢ Психологічні тренінги та рольові ігри допомагають моделювати реальні життєві ситуації, у яких учні вчаться вирішувати конфлікти, будувати взаємини з протилежною статтю, формувати повагу, співчуття та емпатію.

➢ Бесіди з фахівцями (психологами, лікарями, соціальними педагогами) на теми статевої гігієни, репродуктивного здоров'я, запобігання інфекційним хворобам передають не лише знання, а й практичні навички самозахисту та відповідальної поведінки.

➢ Індивідуальні консультації з педагогом чи психологом дозволяють враховувати особливості конкретного учня та його потреби.

➢ Позакласні та позашкільні форми: позакласна діяльність створює умови для більш вільного та інтерактивного засвоєння знань і формування цінностей:

➢ Тематичні виховні години, диспути, круглі столи на теми кохання, дружби, шлюбу та сімейних цінностей.

➢ Творчі конкурси, вистави, проєкти на теми відповідальності, моральної поведінки, здорового способу життя.

➢ Суспільні та волонтерські заходи, де учні вчаться співпраці, взаємоповазі, підтримці один одного.

Позакласні форми дозволяють учням на практиці відпрацьовувати навички міжособистісного спілкування та соціальної відповідальності.

Виховання статевої культури неможливе без участі сім'ї та соціального оточення. Співпраця з батьками через консультації, батьківські збори, спільні заходи дозволяє узгодити виховні підходи та створити єдину систему підтримки підлітка. Соціальні проєкти та зустрічі з громадськими організаціями знайомлять школярів із проблемами здоров'я, соціальної відповідальності та моральної поведінки в суспільстві.

Сучасні технології дозволяють ефективно донести інформацію та формувати позитивні навички: перегляд та обговорення фільмів, відеоматеріалів, презентацій на теми статевого розвитку, здорового способу життя та сімейних цінностей. Інтернет-ресурси та освітні платформи забезпечують доступ до перевіреної інформації та сприяють самостійній роботі учнів.

Реалізація статевого виховання в школі повинна бути комплексною, поєднуючи навчальні, виховні, позакласні, сімейні та сучасні мультимедійні форми. Тільки системне використання різних форм дозволяє сформувати у школярів моральну, соціальну та психологічну зрілість, відповідальне ставлення до свого здоров'я, подружніх стосунків і майбутньої сім'ї.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1.Статеве виховання –

А) частина загальної виховної роботи школи та сім'ї, яка спрямована на забезпечення правильного розвитку сексуальної сфери дітей і підлітків

Б) форма виховання

В) метод виховання

2.Завдання статевого виховання полягає у:

А) створенні шкільного куточка для відпочинку

Б) формуванні системи знань про біологічні та соціальні аспекти розвитку хлопців і дівчат; ознайомленні з особливостями їх конституції та фізіології, питаннями продовження роду; вихованні моральності, поваги та дружніх взаємин між чоловіком і жінкою, формуванні ідеалів кохання, попередженні ранньої сексуальної поведінки та статевої розпусти; прищепленні відповідальності за створення сім'ї та збереження роду

В) створенні сім'ї

3. Чи правильно, що у статевому вихованні слід перш за все враховувати вікові особливості школярів?

А) так

Б) ні

В) частково

4. Особливе значення у статевому вихованні має:

А) сам вихованець

Б) друзі вихованця

В) сім'я, де дитина щодня спостерігає за поведінкою батьків і засвоює різні моделі взаємодії у повсякденному житті

5. Психологічна підготовка до сімейного життя покликана:

А) формувати орієнтацію на іншу людину, розуміння її зовнішніх проявів та внутрішніх станів, здатність помічати емоції партнера, підтримувати його психологічно, виховувати такі якості, як симпатія, емоційна гнучкість та стабільність, розуміння потреб іншого, вміння поступатися та адаптуватися

Б) створювати дружній колектив

В) матеріально забезпечувати родину

6.Естетична підготовка до сімейного життя спрямована на:

А) формування уявлень про естетичну культуру сім'ї та взаємостосунків між чоловіком і жінкою

Б) розвиток особистості

В) розвиток творчих здібностей дитини

7. Економічна підготовка до сімейного життя передбачає:

А) навчання правилам поведінки

Б) формування установки на ведення домашнього господарства, організацію домашньої праці, рівномірний розподіл обов'язків серед членів сім'ї

В) виховання любові до Батьківщини

Творчі завдання:

Презентації

Заходи протидії сімейному насильству.

Психологічне зростання «Дівчинка, жінка, мати».

Значення повної родини у статевому вихованні дитини.

Реферати

Особливості статевого виховання школярів на уроках географії.

Роль сімейного виховання у статевому вихованні школяра.

Есе

Що означає бути статево грамотним?

Тема: Правове виховання

План

1. Сутність правового виховання
2. Цілі та основні завдання правового виховання
3. Впровадження завдань правового виховання в освітній процес

1. Сутність правового виховання.Правове виховання є невід'ємною складовою загальної системи виховання дітей і молоді. Воно спрямоване на формування у підростаючого покоління усвідомлення законності, прав та обов'язків, поваги до державних інститутів та принципів демократичного суспільства. Сутність правового виховання полягає у поєднанні освітньої, виховної та соціальної роботи, що забезпечує розвиток правосвідомості, формування моральних цінностей та відповідальної громадянської позиції.

Сучасне правове виховання не обмежується лише передачею знань про закони. Воно включає розвиток внутрішньої правової культури, уміння діяти у рамках закону, оцінювати наслідки своїх вчинків та приймати рішення з урахуванням норм суспільства. Таким чином, правове виховання поєднує знання, мораль та практичні навички. Правове виховання передбачає

розвиток у учнів правової свідомості – розуміння своїх прав, свобод та обов'язків. Водночас воно сприяє формуванню правової культури, що включає дотримання норм поведінки, повагу до законів та етичних стандартів суспільства. Учні вчаться співвідносити власні інтереси з інтересами держави та громади, усвідомлюють важливість правових обмежень і відповідальності за свої дії.

Правове виховання охоплює три ключові компоненти:

- знання про права, закони та правові норми – включає основи конституційного права, адміністративного, трудового, сімейного та кримінального права.
- Уміння використовувати правові знання на практиці – учні вчаться оцінювати ситуації, ухвалювати рішення, діяти відповідно до законодавства та моральних норм.
- Цінності та переконання – формування етичних принципів, почуття справедливості, відповідальності та громадянської солідарності.

Правове виховання спрямоване на розвиток у молоді почуття відповідальності за власні дії, уміння прогнозувати наслідки своїх рішень. Воно також стимулює активну участь у суспільному житті та підтримку загальнолюдських цінностей у межах держави. Усвідомлена громадянська позиція є однією з головних цілей правового виховання, оскільки формує підготовленого до суспільного життя та самореалізації громадянина.

Сьогодні правове виховання набуває особливої актуальності через складні соціальні та політичні процеси, глобалізацію та розвиток демократичного суспільства. Діти та підлітки повинні не лише знати свої права, але й розуміти їх обмеження, цінувати свободу, поважати права інших та брати участь у соціальних процесах.

Правове виховання є запорукою розвитку правосвідомого суспільства. Воно формує у підростаючого покоління критичне мислення, здатність до аналізу правових норм, уміння розрізняти законну та незаконну поведінку. Внаслідок цього молодь стає здатною захищати свої права та права інших, брати активну участь у розвитку держави та громадських інститутів.

Сутність правового виховання також проявляється у використанні різноманітних методів освітньої роботи:

- Освітні методи – лекції, семінари, уроки правознавства, вивчення законодавчих актів та документів.
- Виховні методи – обговорення реальних життєвих ситуацій, рольові ігри, дискусії, кейс-методи.
- Практичні методи – участь у громадських проєктах, шкільних судових симуляціях, юридичних конкурсах, волонтерських акціях.

Завдяки комплексному застосуванню цих методів формується не лише знання про закони, а й внутрішнє відчуття справедливості та моральна відповідальність за власні дії.

Отже, сутність правового виховання полягає у формуванні у молоді правової культури, свідомості та відповідальної громадянської позиції. Це процес комплексний, що поєднує знання про закон, моральні принципи та практичні навички поведінки у правовому полі. Ефективне правове виховання є запорукою розвитку суспільства, у якому громадяни діють свідомо, відповідально та законно, здатні захищати свої права і підтримувати права інших.

5. Цілі та основні завдання правового виховання. Правове виховання – це процес формування у підростаючого покоління правової свідомості, поваги до законів, усвідомлення власних прав і обов'язків, а також здатності діяти відповідно до норм суспільства. Його цілі та завдання визначають напрямки розвитку особистості, громадянина та члена суспільства. Сучасна школа та сім'я повинні створювати умови для того, щоб учні не лише знали свої права, а й розуміли їх значення та відповідальність за дотримання законів. Цілі правового виховання визначаються потребами суспільства, морально-етичними нормами та сучасними соціальними умовами. Вони спрямовані на формування правосвідомої, соціально активної, морально відповідальної особистості, яка здатна до самостійного мислення, прийняття рішень та участі у громадському житті.

Основні цілі правового виховання:

- Формування правової свідомості. Правова свідомість є фундаментом правового виховання. Вона включає знання про закони, права та обов'язки, здатність оцінювати правові ситуації та дотримуватися норм поведінки. Головна мета – щоб учні усвідомили необхідність законності, важливість правил для захисту особистих та суспільних інтересів.
- Розвиток правової культури та моральності. Правова культура передбачає здатність особистості діяти відповідно до законів, етичних та моральних принципів суспільства. Вона охоплює повагу до прав інших людей, відчуття справедливості, відповідальності та соціальної солідарності. Моральні засади правового виховання допомагають учням усвідомлювати, що дотримання закону є не лише обов'язком, а й етичним вибором.
- Формування відповідальної громадянської позиції. Серед головних цілей правового виховання – виховання активного громадянина, здатного брати участь у суспільному житті, приймати зважені рішення та захищати права та свободи інших людей. Учні повинні розуміти значення законів для розвитку держави і суспільства, а також відповідальність за власні дії.
- Підготовка до життя у демократичному суспільстві. Правове виховання має підготувати молодь до ефективного функціонування у

демократичній державі. Це включає усвідомлення ролі законів, розуміння принципів прав людини, здатність до конструктивної участі у житті громади та держави. Демократична культура, яку формує правове виховання, сприяє розвитку толерантності, поваги до прав інших та мирного вирішення конфліктів.

- Надання системних знань про право та законодавство. Учні повинні отримати знання про конституційне, адміністративне, трудове, сімейне, кримінальне та інші галузі права. Це завдання передбачає ознайомлення з основними законодавчими актами держави, міжнародними документами з прав людини, принципами правового регулювання суспільних відносин.
- Формування навичок правової поведінки. Завдання полягає не лише у передачі знань, а й у навчанні учнів правильно реагувати на життєві ситуації, оцінювати їх з правової точки зору та приймати відповідальні рішення. Практичні навички правової поведінки допомагають уникати конфліктів, дотримуватися законів і розвивати почуття справедливості.
- Виховання моральних і етичних цінностей. Правове виховання спрямоване на формування у дітей моральних «гальм», здатності відрізняти правомірну поведінку від порушень, розвивати чесність, порядність, повагу до інших та відповідальність за власні вчинки.
- Сприяння розвитку критичного мислення та правової грамотності. Учні повинні навчитися аналізувати інформацію, оцінювати соціальні явища та законодавчі акти, розуміти правові наслідки своїх дій. Критичне мислення допомагає запобігати порушенням закону та розвивати самостійність у прийнятті рішень.
- Формування навичок взаємодії з державними та громадськими інститутами. Важливим завданням є підготовка молоді до конструктивної участі у діяльності державних органів, громадських організацій, шкільного самоврядування та волонтерських ініціатив. Це сприяє розвитку громадянської активності та правосвідомості.
- Попередження правопорушень та девіантної поведінки. Правове виховання допомагає школярам усвідомлювати негативні наслідки порушення закону, формує соціальні навички, які знижують ризик злочинності, асоціальної та девіантної поведінки.

Для досягнення поставлених цілей застосовують комплекс різноманітних методів:

- Теоретичні методи: уроки правознавства, лекції, семінари, вивчення законодавчих актів.
- Практичні методи: рольові ігри, моделювання правових ситуацій, участь у шкільних «судах», конкурсах та дебатах, обговорення життєвих прикладів, спостереження за суспільними процесами, педагогічні бесіди, індивідуальна робота з учнями.

Поєднання цих методів забезпечує комплексний розвиток правової свідомості, формує навички застосування законів на практиці та сприяє вихованню морально відповідальної особистості.

Цілі та завдання правового виховання спрямовані на формування гармонійно розвиненої особистості, здатної до самостійного мислення, прийняття відповідальних рішень та активної участі у житті суспільства. Основна мета – підготувати молодь до життя у правовому та демократичному середовищі, забезпечити правову грамотність, моральну стійкість і почуття відповідальності.

6. Впровадження завдань правового виховання в освітній процес. Правове виховання школярів є невід'ємною складовою сучасної освіти. Його ефективність залежить не лише від знань учнів про закони та права, але й від уміння використовувати ці знання на практиці, дотримуватись правил поведінки та виховувати в собі почуття відповідальності за свої дії. Впровадження завдань правового виховання в освітній процес потребує комплексного підходу, інтеграції в усі аспекти навчання та активної участі педагогів, батьків і суспільства.

Одним із основних шляхів реалізації завдань правового виховання є включення елементів правової освіти до різних предметів. Це дозволяє учням усвідомлювати, що закон і правила регулюють не лише спеціальні правові сфери, а й повсякденне життя.

- Уроки правознавства та історії: вивчення Конституції, прав людини, історії державного та правового розвитку формує правову свідомість і розуміння значення законів.
- Громадянська освіта та суспільствознавство: інтеграція знань про демократичні принципи, громадські інститути та механізми взаємодії громадянина і держави сприяє розвитку активної громадянської позиції.
- Література та мистецтво: використання художніх творів для аналізу моральних і правових конфліктів допомагає формувати почуття справедливості та етичні норми поведінки.

Таким чином, правове виховання не обмежується уроками права, а реалізується комплексно через усі освітні предмети та виховні заходи.

Ефективне впровадження завдань правового виховання потребує застосування різноманітних методів та форм роботи:

- Рольові ігри та моделювання ситуацій дозволяють учням пережити різні правові ситуації, відчути наслідки своїх рішень та навчитися реагувати відповідально. Наприклад, «шкільний суд» або «модель парламенту» допомагають зрозуміти механізми роботи державних органів і прийняття рішень.

➢ Дискусії та дебати. Обговорення правових і соціальних питань, конфліктних ситуацій у класі сприяє розвитку критичного мислення, умінню аргументувати власну позицію та слухати думку інших.

➢ Проєкти та дослідження. Учні можуть виконувати дослідження на тему прав людини, законодавства чи діяльності органів місцевого самоврядування, створювати проєкти про права дітей, ролі громадян у житті суспільства. Це активізує самостійну діяльність, формує компетентності у сфері права.

➢ Виховні бесіди та консультації. Індивідуальні або групові бесіди дозволяють педагогам обговорювати конкретні проблеми, з якими стикаються учні, пояснювати морально-етичні та правові норми, виховувати почуття відповідальності.

➢ Учнівське самоврядування є ефективним інструментом правового виховання. Участь учнів у прийнятті рішень, організації шкільного життя та розв'язанні конфліктів формує практичні навички правової поведінки: дотримання правил колективного життя; розвиток здатності до переговорів і компромісу; формування відповідальності за прийняті рішення; розуміння взаємозв'язку прав і обов'язків.

➢ Самоврядування створює умови для формування громадянської активності та підготовки до життя у правовому суспільстві.

Важливим компонентом впровадження правового виховання є тісна співпраця педагогів і батьків. Діти сприймають правові норми не лише через навчальні заходи, а й через спостереження за поведінкою дорослих. Родина забезпечує повсякденне закріплення навичок правомірної поведінки, моральних цінностей, поваги до законів та інших людей. Батьки можуть брати участь у: обговоренні правових ситуацій; організації спільних виховних заходів; контролі за дотриманням правил і норм поведінки у школі та поза нею.

Таке партнерство забезпечує комплексний підхід до формування правової свідомості учнів.

Сучасні технології надають нові можливості для впровадження правового виховання. Це: онлайн-курси з прав людини та правової культури; інтерактивні тренажери і тестування з правових питань; відеолекції та освітні платформи для обговорення правових кейсів; соціальні проєкти та блоги, де учні можуть ділитися результатами власних досліджень і обговорювати правові проблеми. Це дозволяє зробити навчання більш цікавим, інтерактивним і наближеним до реальних життєвих ситуацій.

Впровадження завдань правового виховання в освітній процес є багаторівневим і комплексним процесом. Воно передбачає інтеграцію правових знань у навчальні предмети, використання практичних методів,

активну роботу з учнівським самоврядуванням, співпрацю з батьками та застосування сучасних технологій.

Ефективне впровадження правового виховання сприяє формуванню: правової культури та свідомості; відповідальності за свої дії; активної громадянської позиції; уміння приймати зважені рішення у різних життєвих ситуаціях.

Така робота дозволяє виховати покоління, здатне жити в правовому та демократичному суспільстві, поважати закони і права інших людей, дбати про власні права та обов'язки.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Правове виховання –

А) діяльність школи, сім'ї та правоохоронних органів, спрямована на формування у школярів правової свідомості та звичок дотримання закону

Б) організована діяльність органів опіки та піклування про дітей за визначеним планом

В) робота виключно правоохоронних органів

2.Необхідність організації правового виховання учнівської молоді пояснюється:

А) віковими особливостями підростаючого покоління

Б) рівнем розвитку суспільства

В) процесом становлення правової держави

3.Мета правового виховання школярів полягає у:

А) формуванні правової культури громадянина, яка включає усвідомлення власних прав та обов'язків перед державою і суспільством, повагу до законів і правил співжиття, готовність дотримуватися їх, брати участь у суспільному житті та протистояти порушенням закону

Б) засвоєнні норм і правил моралі

В) застосуванні законів у практичному житті

4. Чи вірно, що правове виховання сприяє зміцненню життєвої позиції, підвищенню громадянської активності та формуванню непримиренності до негативних явищ?

А) так

Б) ні

В) частково

5. Форми правового виховання включають:

А) святкові заходи, ранки, вечори, зустрічі з представниками правоохоронних органів

Б) дискусії та обговорення

В) екскурсії

6.Зміст правового виховання визначається:

А) нормами моралі

Б) особливостями права як системи норм, його суспільними функціями та роллю в організації і управлінні суспільством

В) поведінкою вихованців

7.Активізації правового виховання сприяють:

А) конкурси, огляди та змагання на правову тематику

Б) повсякденне життя школи

В) діючі норми законодавства

Творчі завдання

Запропонуйте варіант організації тематичної зустрічі учнів 7 класу з правоохоронцями.

Розробіть фрагмент виступу перед учнями 10 класу на тему «Закон і людина».

Реферати

Європейське право на українському просторі.

Виховні можливості провової роботи на уроках географії.

Есе

Як я можу поважати закон?

Тема: Економічне виховання

План

1. Суть та основні цілі економічного виховання
2. Основні положення та теми економічних знань
3. Методи та способи впровадження завдань економічного виховання

1. Суть та основні цілі економічного виховання. Економічне виховання є невід'ємною складовою загальної системи виховної роботи школи та сім'ї. Воно спрямоване на формування в підростаючого покоління економічної грамотності, усвідомлення цінності праці, здатності до раціонального використання ресурсів і самостійного прийняття економічних рішень. Його головна суть полягає не лише у передачі знань про гроші, підприємництво та ринок, а й у формуванні у дітей навичок економічного мислення та

відповідального ставлення до матеріальних та фінансових ресурсів, як власних, так і суспільних.

Економічне виховання охоплює три взаємопов'язані напрямки:

- Теоретичний – надання знань про економічні закони, ринок, виробництво, споживання та розподіл ресурсів, а також про механізми функціонування державної економіки.
- Практичний – навчання дітей умінню планувати власний бюджет, вести облік доходів і витрат, оцінювати економічні ризики, правильно використовувати матеріальні ресурси та розвивати підприємницькі навички.
- Морально-етичний – виховання почуття відповідальності за власні економічні дії, формування чесного ставлення до грошей, праці та власності, розуміння соціальної справедливості, розвитку співпраці та взаємоповаги.

Економічна культура – одна з основних цілей економічного виховання. Вона проявляється у: умінні раціонально використовувати ресурси; свідомому ставленні до грошей і майна; розумінні важливості праці; усвідомленні суспільних економічних процесів та їхніх наслідків; готовності до самостійного прийняття фінансових та економічних рішень.

Економічне виховання спрямоване на формування п'яти ключових якостей особистості::

- Економічної грамотності – розумінні основ економічних процесів, принципів функціонування ринку, ролі грошей, фінансів, підприємництва та економічного законодавства.
- Раціональності та ощадливості – здатності планувати використання матеріальних і фінансових ресурсів, уникати надмірних витрат та економічних помилок.
- Підприємливості та ініціативності – розвитку здатності пропонувати власні ідеї, вести підприємницьку діяльність, реалізовувати проєкти, спрямовані на створення доданої вартості.
- Соціальної відповідальності – усвідомлення необхідності дотримання економічних правил та законів, готовність нести відповідальність за наслідки своїх дій для суспільства та держави.
- Економічного мислення – здатності аналізувати економічні явища, оцінювати ризики, приймати обґрунтовані рішення та прогнозувати наслідки власних дій.

Основні цілі економічного виховання включають: формування економічної свідомості – навчити учнів розуміти закономірності економіки, принципи виробництва, обміну, споживання та розподілу ресурсів, а також роль людини в цих процесах. Формування практичних економічних навичок – навчання дітей планувати особистий та сімейний бюджет, вести облік доходів і витрат, оцінювати економічні ризики, використовувати економічні знання у повсякденному житті. Виховання відповідального ставлення до ресурсів –

формування розуміння цінності матеріальних ресурсів, ощадливості та раціонального використання ресурсів у побуті, навчити берегти спільні блага. Стимулювання підприємливості та ініціативності – виховувати готовність до активної участі у економічному житті, формувати навички підприємництва та креативного вирішення економічних задач. Розвиток економічної культури та цінностей – виховання чесного ставлення до грошей, праці, власності; формування моральних орієнтирів у сфері фінансів та економіки; усвідомлення важливості законності та етичності економічної поведінки. Підготовка до самостійного економічного життя – розвиток умінь та навичок, необхідних для дорослого життя, управління сімейним бюджетом, планування кар'єри, прийняття фінансових рішень, взаємодії з банками та іншими фінансовими установами.

Таким чином, економічне виховання поєднує теоретичні знання, практичні навички та морально-етичні цінності, спрямовані на формування свідомої, економічно грамотної, відповідальної та соціально активної особистості. Воно готує молодь до життя у сучасних економічних умовах, допомагає усвідомити значення праці та свого внеску у розвиток суспільства та держави.

Ефективне економічне виховання передбачає системність і комплексність: знання мають поєднуватися з практичними вправами та морально-етичними уроками. Тільки такий підхід дозволяє виховати не просто обізнану особистість, а компетентного громадянина, здатного раціонально мислити, діяти відповідально та позитивно впливати на економічний розвиток своєї громади та держави.

2. Основні положення та теми економічних знань. Економічні знання – це система уявлень, понять, фактів та закономірностей, які допомагають людині орієнтуватися у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних і нематеріальних благ. Вони є невід'ємною складовою економічного виховання і сприяють формуванню економічної свідомості, раціонального ставлення до ресурсів та відповідальної поведінки в економічній сфері.

Економіка як наука вивчає способи виробництва, розподілу, обміну і споживання благ у суспільстві. Основні економічні ресурси: праця, земля, капітал, підприємницькі здібності.Потреби людини: фізіологічні, соціальні, духовні; раціональне задоволення потреб. Виробництво і споживання: процес створення благ і їх використання для задоволення потреб.Економічні системи: ринкова, командна, змішана економіка та їхні відмінності.

Ключовими темами економічного виховання є:

- Поняття ринку – сукупність відносин купівлі-продажу товарів і послуг. Попит і пропозиція: взаємодія споживачів та виробників, формування цін. Ціна та її фактори: що впливає на вартість товарів та послуг, закон попиту і

пропозиції. Конкуренція і монополія: ринкова боротьба за споживача, її позитивні та негативні наслідки. Роль держави у ринку: регулювання цін, податки, захист прав споживачів.

- Фінансова грамотність: гроші та їх функції: засіб обміну, міра вартості, засіб збереження. Доходи та витрати: розрахунок сімейного бюджету, планування особистих фінансів. Заощадження і інвестиції: як накопичувати кошти та вкладати їх у майбутнє. Податки та обов'язки громадян: роль податкової системи, взаємозв'язок між доходами, податками та розвитком держави. Банківська система та кредити: принципи роботи банків, кредити, депозити, ощадні рахунки.
- Праця та підприємництво: значення праці для суспільства і людини: джерело доходу, особистісного розвитку та самореалізації. Ринок праці: попит на робочу силу, заробітна плата, умови праці. Підприємництво: створення власного бізнесу, управління ресурсами, інновації. Економічна ініціатива та ризик: готовність до прийняття рішень, відповідальність за наслідки.
- Розвиток економічного мислення та навичок: планування та прогнозування: уміння передбачати фінансові потреби, аналізувати ситуацію. Раціональне використання ресурсів: економія, ощадливість, уникнення марнотратства. Прийняття економічних рішень: оцінка вартості, вигоди і ризиків, вибір оптимального способу дій. Колективна економічна діяльність: взаємодія у групі, спільне виробництво, кооперація, розподіл обов'язків.
- Соціальні та моральні аспекти економіки: етичні принципи у фінансових відносинах: чесність, справедливість, відповідальність. Соціальна відповідальність бізнесу і особистості: дотримання прав людей, турбота про навколишнє середовище. Роль економіки у розвитку суспільства: вплив економічних рішень на якість життя, добробут громади, забезпечення рівності можливостей.
- Екологічні аспекти економічної діяльності: раціональне використання природних ресурсів: економія, відновлення та охорона довкілля.Вплив виробництва на природу: необхідність екологічно безпечних технологій. Формування економічної відповідальності за навколишнє середовище.
- Глобальні економічні процеси: міжнародна торгівля: обмін товарами та послугами між країнами. Глобалізація та її вплив: конкуренція, стандарти, фінансові ринки. Роль економічної освіти у світовій економіці: підготовка до самостійного життя у глобальному суспільстві.

Державний стандарт загальної середньої освіти з курсу «Економіка» передбачає чотирирівневий підхід, який забезпечує послідовність та безперервність економічної освіти й виховання учнів. Наступність реалізується через лінійно-циклічну структуру навчальних курсів:

➢ Нульовий рівень (1–4 класи) – початкова школа. Учні отримують перші уявлення про економічне оточення, формують початкову економічну грамотність та культуру. На цьому етапі вони знайомляться з базовими економічними поняттями, вчаться робити вибір та оцінювати його наслідки для себе й родини, а також формують почуття відповідальності за власні рішення. Навчання може відбуватися як на окремих уроках, так і в інтегрованому форматі.

➢ Перший рівень (4–7 класи) – розширення знань та формування практичних умінь. Учні поглиблюють економічні поняття, набувають досвіду прийняття економічних рішень та вчаться бачити взаємозв'язки між людиною, сім'єю та державою в умовах ринкової економіки. У 5 класі розпочинають формувати первинні уявлення про родинну економіку: доходи, витрати, джерела доходів (зарплата, стипендія, дотації), роль сім'ї в суспільстві. У 6 класі досліджують економіку міста чи села, знайомляться з потребами регіону, діяльністю підприємств і професіями. У 7 класі учні опановують елементи національної економіки та знайомляться з функціями держави й ринкових інститутів, таких як банки чи страхові компанії.

➢ Другий рівень (8–9 класи) – систематизація знань. Учні поглиблено вивчають економічні поняття та категорії, закони економіки, набувають базових навичок підприємництва та малого бізнесу, отримують професійні орієнтири. Вивчення включає аналіз економічних подій, роботу з економічною періодикою та практичне застосування знань для розв'язання життєвих ситуацій.

➢ Третій рівень (10–12 класи) – завершення формування економічної освіти. Учні повторюють і поглиблюють вивчений матеріал, знайомляться з новими економічними категоріями та законами. На цьому етапі можливе ознайомлення з основами менеджменту, маркетингу та іншими спеціалізованими напрямами. Учні набувають навичок роботи зі спеціальною економічною літературою, формують здатність робити економічно обґрунтовані висновки, планувати освіту, кар'єру, трудову та наукову діяльність.

Таким чином, чотирирівневий підхід забезпечує послідовне, безперервне та диференційоване формування економічної освіти й культури школярів на всіх етапах загальної середньої освіти.

Таким чином, економічні знання охоплюють широкий спектр тем – від базових понять і ресурсів до фінансової грамотності, підприємництва, соціальної відповідальності та глобальних економічних процесів. Вони формують у школярів системне уявлення про економіку, розвивають критичне мислення та навички самостійного прийняття рішень, що є необхідними для майбутньої професійної та громадянської діяльності.

3. Методи впровадження завдань економічного виховання. У процесі економічного виховання важливо формувати у учнів збалансовані матеріальні потреби, які не домінують над духовними. Матеріальні потреби, подібно до духовних, мають властивість зростати, а їхнє задоволення потребує від особистості активності та відповідальності.

За характером відношення до реальності потреби бувають реальні та ілюзорні. Реальні потреби можуть бути задоволені, тоді як ілюзорні виникають через неадекватне сприйняття власних прагнень. Особливо шкідливими для особи та суспільства є спотворені або гіпертрофовані потреби, наприклад, у наркотиках, алкоголі та інших шкідливих речовинах.

Основними передумовами ефективного економічного виховання підростаючого покоління є: високий рівень економічної компетентності педагогів, керівників школи та батьків; залучення учнів до суспільно корисної та продуктивної праці, що поєднується із засвоєнням економічних знань, організації виробництва та управління ресурсами через уроки, факультативи, екскурсії та краєзнавчі дослідження; прищеплювання навичок раціонального ведення домашнього господарства, економного використання матеріальних цінностей і часу; дотримання принципів економії у виробництві та обслуговуванні.

Економічне виховання реалізується через навчальні предмети, особливо економічні основи, економічну географію та трудове навчання. На уроках математики учні розв'язують задачі економічного характеру, а на уроках фізики, біології та хімії демонструється практичне застосування науково-технічних досягнень у виробництві.

Класний керівник бере активну участь у економічному вихованні, залучаючи учнів до: праці з самообслуговування та ремонту обладнання й приміщень; розподілу шкільного бюджету; обговорення газетних та журнальних матеріалів на економічну тематику; виробничих екскурсій і зустрічей із працівниками підприємств; економічних відносин у школі та сім'ї.

Таким чином, економічне виховання поєднує теоретичні знання та практичні навички, формуючи у школярів усвідомлене ставлення до матеріальних і духовних цінностей та відповідальність за власні рішення.

Методи економічного виховання можна поділити на кілька груп залежно від способу впливу на учнів:

➢ Словесні методи – передбачають передачу знань через слово та обговорення:

- ✓ лекції та бесіди на економічні теми;
- ✓ дискусії та дебати, що розвивають уміння аргументувати власну думку;
- ✓ аналіз економічних ситуацій з повсякденного життя та суспільства;

- ✓ обговорення статей у газетах і журналах, економічних новин.

➢ Практичні методи – орієнтовані на безпосередню діяльність учнів:

- ✓ практичні заняття з ведення домашнього та шкільного бюджету;
- ✓ екскурсії на підприємства, банки, ферми та інші економічні об’єкти;
- ✓ організація шкільних ярмарок, міні-бізнесів, гурткових проектів;
- ✓ участь у трудових та виробничих практиках, де застосовуються економічні знання на практиці.

➢ Ігрові методи – дозволяють моделювати економічні ситуації та процеси:

- ✓ рольові ігри (наприклад, «магазин», «банк», «підприємство»);
- ✓ симуляції ринкових процесів, де учні приймають економічні рішення та оцінюють їх наслідки;
- ✓ економічні вікторини, конкурси та ігри на логіку та планування ресурсів.

➢ Наочні методи – формують уявлення про економіку через візуалізацію:

- ✓ схеми, діаграми та таблиці для пояснення економічних процесів;
- ✓ демонстрація відеоматеріалів та мультимедійних презентацій;
- ✓ використання моделей підприємств та ринкових структур.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1.Економічне виховання –

А) систематично організована педагогічна діяльність, спрямована на формування у школярів економічної культури

Б) запланована робота педагогічного колективу

В) одноразова подія або акція

2.Основою економічної культури є:

А) економічна свідомість

Б) економічні знання

В) економічні навички та вміння

3.Економічна свідомість включає:

А) розуміння ключових законів ринкової економіки, удосконалення виробничих процесів та відносин, підвищення ефективності господарювання, оптимізацію системи управління

Б) розвиток транспортної сфери

В) формування сімейних стосунків

3.Складовими економічної свідомості є:

А) економічні знання

Б) економічне мислення

В) економічна зрілість

4. Економічне мислення –

А) творче начало всього

Б) рівень розвитку культури

В) здатність аналізувати та осмислювати явища економічного життя з урахуванням наукових та технічних досягнень

5.Соціальні цінності, властиві економічній діяльності людини:

А) колективізм, відповідальність, дисциплінованість, почуття обов'язку, господарність

Б) працьовитість та творчість

В) ділова конкуренція, активність у справах

6. Економічна культура передбачає:

А) працьовитість

Б) діловитість

В) формування в учнів моральних і ділових якостей, необхідних для майбутньої професійної діяльності: соціальної активності, підприємливості, ініціативності, бережливого ставлення до суспільних ресурсів, розвитку раціоналізаторських здібностей, відповідальності, прагнення до підвищення продуктивності праці, якості продукції, впровадження нових технологій та досягнення особистого успіху й добробуту

Творчі завдання для учнів:

Презентації

Економічний розвиток України.

Роль економічних знань у вивченні географії.

Реферати

Відомі географи про значення економічного виховання у географії.

Значення освіти в економічному вихованні школярів.

Есе

Чому вчителю географії важливо володіти азами економічних знань?

Тема: Організаційні форми виховного процесу

План:

1. Загальна характеристика форм організації виховного процесу
2. Класифікація форм виховної діяльності – групові, колективні, індивідуальні форми та їх особливості.
3. Етапи організації виховної роботи педагога – планування, реалізація та оцінювання виховного процесу.

1. Загальна характеристика форм організації виховного процесу.

Організація виховного процесу – це система планування, упорядкування та координації всіх виховних заходів, спрямованих на всебічний розвиток дитини, формування її моральних, соціальних, інтелектуальних та культурних якостей.

Виховний процес включає діяльність школи, сім'ї та громади, де педагог виступає не лише як організатор, але й як наставник, партнер, модератор та консультант.

Головна мета організації виховного процесу – формування цілісної, свідомої, морально зрілої особистості; розвиток соціальної компетентності учнів; створення умов для прояву творчих здібностей і ініціативи; виховання цінностей, що відповідають гуманістичній спрямованості освіти.

Форми виховання – це організовані способи взаємодії педагогів, батьків та дітей, через які реалізуються цілі виховання і формуються моральні, соціальні, інтелектуальні та емоційні якості учнів.

Іншими словами, форма виховання – це структурована організаційна рамка, що визначає, яким чином діти отримують виховний вплив і беруть участь у різних видах діяльності.

Форми виховання поєднують методи, зміст і організаційні засоби, забезпечуючи ефективність процесу.

Основними характеристиками форм виховання є:

- системність – кожна форма має певну мету, логіку та послідовність.
- Регламентованість – чітко визначені час, місце та порядок проведення.
- Цілеспрямованість – орієнтація на розвиток конкретних якостей, цінностей та навичок дитини.
- Взаємодія учасників – передбачає активну участь дітей, педагогів і батьків.
- Гнучкість – можливість адаптації до віку, інтересів та індивідуальних особливостей дітей.

Форми виховання формувалися історично. На їх структуру та зміст мали вплив матеріально-технічні умови, соціальні ідеали та цінності, вікові та

індивідуальні особливості учнів. Окремі історичні форми виховання наведені у таблиці 12.

Таблиця 12.

Форми організації виховання Буковина, Галичина (кінець XIX – початок XX століття)

КЛАСИФІКАЦІЙНА ОЗНАКА	Групи форм організації виховного процесу	Види форм організації виховного процесу
Місце виховання	*домашня*	Бесіди, ігри, читання книг, завдання на канікули, виконання домашньої хатньої роботи, залучення до пасивної участі у богослужінні.
	шкільна	Свята, святочні обходи, ігри, конкурси, спортивні змагання, гуртки, уроки з виховним спрямуванням, робота дитячих і молодіжних організацій, відвідування кінотеатрів, театрів, лекції, диспути, екскурсії, вікторини, конкурси різного спрямування.
	«*закладова»* (у закладах для аномальних дітей)	Свята, святочні обходи, зустрічі з цікавими людьми, кіно, театр, ігри, бесіди, лекції, участь у релігійних обрядах.
Кількість учасників	*колективні*,	Свята, зустрічі, спортивні ігри, відвідування кіно, театру, акції захисту навколишнього середовища, акції допомоги людям похилого віку, дні звірят, лекції, змагання, конкурси.
	гуртові	Дитячі і молодіжні об'єднання, гуртки спортивно-пожежні товариства, об'єднання інтелегентної молоді.
	одиничні	Бесіди, творчі завдання, молитва, сповідь, причастя, консультації з приводу виступів на аудиторію.

Сучасна педагогічна наука має в арсеналі різноманітні форми виховання. Умовно їх можна представити у формі таблиці 13.

Таблиця 13.

Сучасні форми виховання

Класифікаційна ознака	Групи форм організації виховного процесу	Види форм організації виховного процесу
кількісний склад М. Фіцула	*індивідуальні*	бесіда, творче завдання, профілактичні конксультації
	групові (колективні)	конкурс, рольова гра, прес-конференція, усний журнал, круглий стіл
	масові	свято, концерт, тематичний день, фестиваль
Домінуючий виховний мет од П. Щербань	*Словесні*	бесіда, літературні читання, збори
	наочні	конкурс газет, емблем
Складніст ь побудови Н. Мойсеюк	*прості*	бесіда, вікторина, зустріч
	комплексні	тематичний ранок, свято
Домінуюча виховна мет а Н. Мойсеюк	*пізнавальні*	подорожі, прес-конференції, турніри ерудитів, пізнавальні ігри, конкурси, усні журнали, захист фантастичних проектів
	соціально-орієнтовані	свято, круглі столи, акції, диспути, кінолекторій, шкільна адвокатура, економічна гра
	етичні	турнір лицарів, словник ввічливих слів
	естетичні	виставка продаж, конкурси, вечори пісні, музичний ринг, фольклорний фестиваль
	екологічні	акції збереження, конкурс творців екологічних казок, турніри знавців природи
	трудові	ательє добрих послуг, майстерня сувенірів
	спортивні	спортивні ігри, походи, спортивно-туристична гра

Складніст ь побудови Н. Мойсеюк	*прості*	бесіда, вікторина, зустріч
	комплексні	тематичний ранок, свято
Домінуюча виховна мет а Н. Мойсеюк	*пізнавальні*	подорожі, пресконференції, турніри ерудитів, пізнавальні ігри, конкурси, усні журнали, захист фантастичних проектів
	соціально-орієнтовані	свято, круглі столи, акції, диспути, кінолекторій, шкільна адвокатура, економічна гра
	етичні	турнір лицарів, словник ввічливих слів
	естетичні	виставка продаж, конкурси, вечори пісні, музичний ринг, фольклорний фестиваль
	екологічні	акції збереження, конкурс творців екологічних казок, турніри знавців природи
	трудові	ательє добрих послуг, майстерня сувенірів
	спортивні	спортивні ігри, походи, спортивно- туристична гра
Час проведення (позаурочні) Н. Волкова	*позакласні*	класна година, етична бесіда, зустрічі з відомими людьми, екскурсія, обговорення книг, читацькі конференції, диспути, тематичні розважальні вечори і ранки, свята, змагання, турніри, виставки, конкурси, КТС
	позашкільні	бесіди, зустрічі з цікавими людьми, гуртки, студії, заняття за інтересами, діяльність клубів і центрів дитячої і юнацької творчості(комплексні і профільні),робота школи образотворчих мистецтв, дитячі флотилії, дитячі залізниці, центри і станції юних техніків, дитячо-юнацькі спортивні школи, бібліотеки, виставки, масові свята, змагання, конкурси, олімпіади, змагання, центри туризму та краєзнавства, літні оздоровчі табори, еколого-натуралістичні центри учнівської молоді, дитячі та юнацькі спортивні школи, дитячі кімнати при ЖРЕПах, музичні і художні школи Міністерства культури і мистецтв. діяльність клубів і центрів дитячої і юнацької творчості(комплексні і профільні),робота школи образотворчих мистецтв, дитячі флотилії, дитячі залізниці, центри і станції юних техніків, дитячо-юнацькі спортивні школи, бібліотеки, виставки, масові свята, змагання, конкурси, олімпіади, змагання, центри туризму та краєзнавства, літні оздоровчі табори, еколого-натуралістичні центри учнівської молоді, дитячі та юнацькі спортивні школи, дитячі кімнати при ЖРЕПах, музичні і художні школи Міністерства культури і мистецтв.

Реалізація цих форм на практиці можлива за схемою 1.

Схема 1. Виховна роботи педагога- вихователя

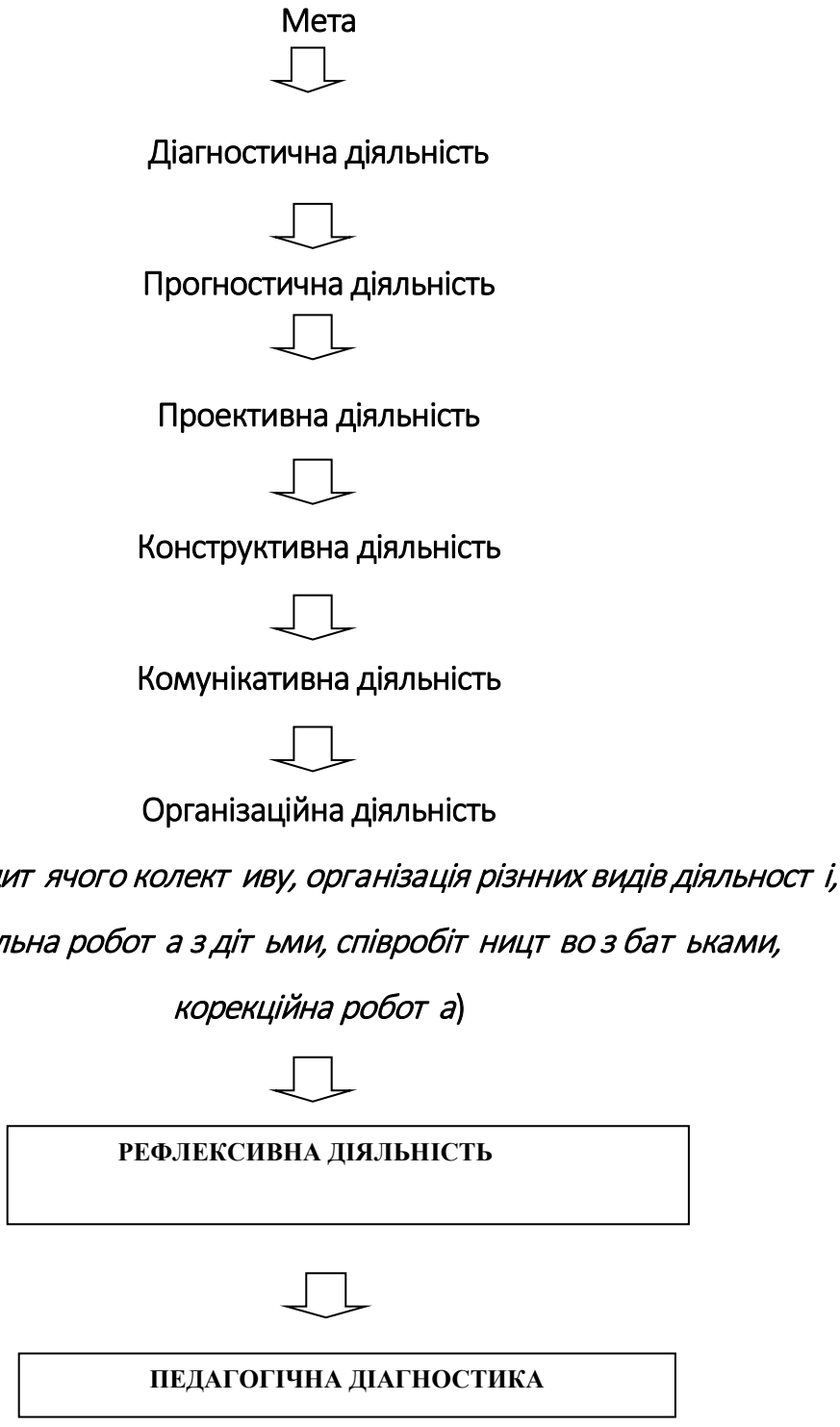

Завдання для самоперевірки:

Тести:

1.Форма виховної роботи – це:

А) внутрішня сутність процесу виховання

Б) варіанти організації виховного процесу

В) спосіб досягнення цілей виховання

2.До форм виховної роботи належать:

А) практично-семінарські заняття

Б) класні години, зустрічі з цікавими людьми, змагання, екскурсії, виставки

В) колоквіуми, комбіновані уроки

3.Форми виховання поділяються на:

А) індивідуальні, групові, фронтальні

Б) мікрогрупові, масові

В) групові, мікрогрупові, масові

4. До індивідуальних форм виховання належать:

А) індивідуальна бесіда

Б) екскурсії

В) вечори запитань і відповідей

5.До групових форм належать:

А) краєзнавчий гурток

Б) турнір з гри «Що? Де? Коли?»

В) туристичний похід

6. До масових форм належать:

А) групове малювання

Б) тематичні вечори

В) індивідуальна бесіда

7. Яка форма виховної роботи передбачає публічне обговорення проблем з метою пошуку істини?

А) Дискусія

Б) Бесіда

В) Розповідь

Творчі завдання

Розробіть план свята для класу на обрану тему, включивши ігрові, творчі та виховні елементи.

Дискусія для старших класів.

Чи має сучасна молодь обов'язково дотримуватися традицій?

Вплив соціальних мереж на формування цінностей підлітків.

Реферати

Похід як форма виховної роботи з географії.

Роль екскурсій у вихованні молоді.

Есе

Значення масових форм виховної роботи для виховання.

Розкрийте роль масових заходів у формуванні колективізму, соціальної відповідальності та цінностей школярів.

Тема: Взаємодія школи, сім'ї та громади у вихованні дітей в умовах Нової української школи

План:

1. Завдання, зміст та методи виховання учнів у сім'ї в контексті Нової української школи
2. Шляхи підвищення педагогічної грамотності батьків у нових умовах освітнього процесу
3. Інтеграція громади у виховний процес
4. Роль церкви та релігійних організацій у вихованні молодого покоління
5. Важливість дитячих і юнацьких об'єднань у формуванні цінностей учнів

1.Завдання, зміст та методи виховання учнів у сім'ї в контексті Нової української школи (НУШ). Виховання дітей в родині – один із основних аспектів формування їх особистості, розвитку соціальних, моральних і культурних цінностей, а також становлення громадянської свідомості. В умовах Нової української школи вимоги до процесу виховання стають більш комплексними та інклюзивними. Сім'я відіграє основну роль у розвитку емоційного інтелекту дітей, вміння критично мислити, виявляти ініціативу, формуванні гуманістичних цінностей та відповідальності. У рамках НУШ акцент робиться на інтеграції навчання та виховання, тому співпраця між школою та родиною стає критично важливою для забезпечення повноцінного розвитку кожної дитини.

Основне завдання виховання в сім'ї – це формування гармонійної особистості, здатної самостійно мислити, брати відповідальність за свої вчинки і взаємодіяти з іншими людьми. У НУШ важливим є підхід, де акцент

робиться на розвитку внутрішніх якостей дитини: емоційного інтелекту, здатності до саморегуляції, самопізнання, адаптації до змінюваних умов суспільства. Виховання має допомогти дитині виявити свої таланти, інтереси, сформувати власні ціннісні орієнтири.

Одним із ключових завдань виховання є прищеплення моральних принципів, таких як чесність, доброта, повага до інших, справедливість, співчуття та емпатія. У НУШ величезну увагу приділяється розвитку співпраці, взаєморозуміння між дітьми, вмінню працювати в команді та поважати думку інших. Батьки, забезпечуючи ці принципи в домашньому вихованні, сприяють формуванню морального компаса в дитини.

Сім'я є важливою ланкою в процесі навчання дитини, її емоційного та інтелектуального розвитку. В умовах НУШ батьки мають не тільки допомагати дітям виконувати домашні завдання, але й підтримувати їх цікавість до навчання, мотивувати до самостійного здобуття знань. Важливими аспектами є індивідуальний підхід до кожної дитини, врахування її інтересів та можливостей для навчання.

Виховання в сім'ї має на меті підготовку дитини до соціалізації в різних сферах життя. НУШ акцентує на важливості розвитку комунікативних навичок, вміння вирішувати конфлікти, працювати в групі, брати відповідальність за свої вчинки та взаємодіяти з іншими людьми. Батьки мають допомагати дітям адаптуватися до нових умов і соціальних ситуацій, бути вмотивованими і готовими до змін.

Змістом виховання учнів у сім'ї в контексті НУШ мають стати емоційний розвиток, морально-етичні принципи, інтелектуальний розвиток, соціальна адаптація, творчий розвиток.

У рамках НУШ велика увага приділяється розвитку емоційного інтелекту дітей. Це включає вміння розпізнавати та виражати свої емоції, контролювати їх, розуміти емоції інших людей і відповідно реагувати. У сім'ї важливо підтримувати дитину в її емоційних переживаннях, заохочувати її до обговорення почуттів, що дозволяє уникати стресів і емоційних проблем у майбутньому.

Сім'я є першою школою моралі, де дитина отримує перші уроки честі, справедливості, порядності та взаємоповаги. Важливо, щоб батьки були для дитини прикладом цих цінностей, адже діти вбирають моральні норми через спостереження за поведінкою своїх батьків. НУШ сприяє розвитку таких моральних якостей, як співчуття, чесність, доброзичливість, підтримка інших.

Під інтелектуальним розвитком мається на увазі не лише отримання знань, але й розвиток когнітивних здібностей: пам'яті, уваги, уяви, здатності до аналізу і синтезу інформації. У родині батьки можуть стимулювати інтелектуальний розвиток дитини через спільні заняття, читання, розв'язання задач і головоломок, організацію різноманітних інтелектуальних ігор.

У родині дитина вчиться базовим соціальним навичкам: спілкуванню, співпраці, вирішенню конфліктів, вмінню взаємодіяти з іншими людьми. В рамках НУШ батьки можуть сприяти формуванню цих навичок, організовуючи для дитини різноманітні колективні заходи, свята, зустрічі з іншими дітьми, родинними друзями.

НУШ підтримує творчий розвиток учнів через розширення можливостей для самовираження. Виховання в сім'ї має включати розвиток художніх здібностей, мистецької активності, захоплень, що дозволяє дитині проявляти свою індивідуальність. Батьки можуть сприяти цьому, підтримуючи хобі дитини, організовуючи заняття мистецтвом, відвідування театральних і музичних заходів.

Ключовими методами виховання дітей в сім'ї мають стати:діалог та комунікація, активне залучення до процесу навчання, позитивне підкріплення та підтримка, моделювання ситуацій, створення умов для розвитку.

НУШ пропагує демократичний підхід до виховання, де важливу роль відіграє комунікація між батьками та дітьми. Батьки мають бути готовими до відкритого діалогу, вислуховувати дитину і враховувати її думку. Це дозволяє формувати атмосферу довіри, де дитина відчуває себе почутою і зрозумілою. Важливо не лише говорити з дитиною, а й уважно її слухати.

Батьки повинні активно включатися у навчальний процес дитини, підтримуючи її інтерес до навчання. Це може бути як допомога з домашніми завданнями, так і організація інтелектуальних ігор, відвідування музеїв, виставок чи наукових заходів. Важливо створювати умови для того, щоб дитина сама прагнула до навчання та самовдосконалення.

Позитивне підкріплення – це один із найбільш ефективних методів виховання, що полягає у заохоченні правильних вчинків дитини. За допомогою похвали, підтримки і заохочення батьки мотивують дитину до досягнення нових цілей і розвитку. У НУШ наголошується на важливості формування у дитини внутрішньої мотивації до саморозвитку.

Одним із методів виховання є моделювання різних ситуацій, що допомагає дитині зрозуміти, як правильно реагувати на різні соціальні виклики. Це може бути ситуація вирішення конфлікту, допомога іншим, адаптація до нових умов. Батьки можуть разом з дитиною обговорювати можливі варіанти поведінки і допомогти прийняти правильне рішення.

Батьки повинні створювати вдома комфортні умови для розвитку дитини. Це може включати як фізичне середовище (освітлення, простір для навчання та творчості), так і емоційне (підтримка, атмосфера взаєморозуміння та любові). НУШ підтримує різноманітність підходів до навчання, тому важливо враховувати індивідуальні потреби дитини та надавати їй простір для самовираження.

У рамках Нової української школи роль сім'ї в процесі виховання дітей є надзвичайно важливою. Сім'я не лише підтримує навчання, а й створює основи для формування моральних цінностей, соціальних компетенцій, творчих здібностей та емоційного інтелекту дитини. Спільна робота школи і родини дозволяє створити гармонійне середовище для розвитку дітей, що відповідає вимогам сучасного світу та сприяє вихованню самостійних, відповідальних і творчих особистостей.

В умовах НУШ педагогічна грамотність батьків є важливою складовою успішного виховання та розвитку дітей. Зміни в освітньому процесі, нові педагогічні підходи та інноваційні методики вимагають від батьків не лише традиційного контролю за навчанням дитини, а й активної участі у формуванні її цінностей, розвитку інтелектуальних і соціальних навичок. Відповідно до концепції НУШ, виховання повинно бути інтегрованим і сприяти розвитку особистості через активне залучення всіх учасників освітнього процесу – вчителів, учнів та батьків. Тому підвищення педагогічної грамотності батьків є важливим завданням для забезпечення ефективного навчання і виховання дітей у нових умовах.

2.Шляхи підвищення педагогічної грамотності батьків. Підвищення педагогічної грамотності батьків передбачає формування уних компетентностей у таких важливих сферах:

- розуміння сучасних підходів до навчання. Зміни в освітньому процесі, зокрема перехід до компетентнісного підходу в навчанні, потребують від батьків здатності розуміти, що навчання не обмежується лише вивченням фактів, а включає розвиток умінь і навичок, таких як критичне мислення, здатність до самоорганізації, адаптація до нових умов.
- Підтримка емоційного розвитку та мотивації дитини. Батьки мають розуміти, як підтримувати емоційний стан дитини, мотивувати її до самостійного навчання та подолання труднощів. Вони повинні володіти методами, які допомагають розвивати у дитини внутрішню мотивацію, формувати впевненість у своїх силах.
- Взаємодія з вчителями та школою. Для досягнення успіху в навчальному процесі батьки мають бути активними учасниками спільної роботи з педагогами. Підвищення педагогічної грамотності передбачає розвиток комунікативних навичок для ефективної взаємодії з вчителями і розуміння освітніх вимог, які ставить школа перед учнями.
- Організація тренінгів і семінарів для батьків. Одним із основних способів підвищення педагогічної грамотності є проведення регулярних тренінгів і семінарів для батьків, на яких можна обговорювати актуальні питання освітнього процесу, сучасні педагогічні методики, а також практичні поради щодо взаємодії з дітьми в контексті НУШ. Тренінги можуть бути спрямовані на розвиток навичок конструктивної комунікації з дітьми,

вивчення принципів диференційованого навчання, методів підтримки емоційного розвитку дітей, розвитку критичного мислення у молодших школярів.

- Онлайн-курси та вебінари для батьків. Враховуючи сучасні тенденції до цифровізації освіти, онлайн-курси та вебінари є ефективними інструментами для підвищення педагогічної грамотності батьків. Завдяки таким платформам батьки можуть у зручний для них час отримувати інформацію з актуальних тем, таких як психологічні аспекти розвитку дитини, методи мотивації учнів, новітні педагогічні технології. Онлайн-курси також можуть бути інтерактивними, що дозволяє батькам не лише отримувати знання, але й обмінюватися досвідом з іншими учасниками.
- Інформаційні буклети, брошури та посібники. Школи можуть підготувати інформаційні матеріали, такі як буклети, брошури або посібники, що містять рекомендації для батьків щодо підтримки навчання вдома, а також пояснення основних педагогічних методів, що використовуються в НУШ. Ці матеріали можна роздавати під час батьківських зборів або розсилати електронною поштою. Вони можуть містити конкретні поради для батьків щодо роботи з дітьми з урахуванням нових вимог освітнього процесу.
- Педагогічні консультації для батьків. У школах можна організувати консультації для батьків, на яких вони зможуть отримати індивідуальні поради з питань виховання і навчання дітей. Такі консультації можуть бути як особистими, так і груповими. Вони дозволяють вирішити конкретні питання, пов’язані з успішністю дитини, її емоційним станом, соціалізацією тощо. Педагоги можуть надати батькам рекомендації щодо того, як допомогти дитині в адаптації до нових вимог школи, як організувати домашнє навчання, як підтримувати дитину в періоди стресу чи невдач.
- Створення батьківських клубів або груп підтримки. У школах можна організувати батьківські клуби або групи підтримки, де батьки зможуть обговорювати проблеми, які виникають у процесі навчання та виховання дітей. Це також чудова можливість для батьків обмінятися досвідом, поділитися своїми успіхами і проблемами, отримати підтримку від інших. В таких групах можна проводити обговорення важливих для батьків питань, ділитися корисними порадами щодо навчання, психології дітей, розвитку.
- Активна взаємодія з вчителями та адміністрацією школи. Батьки повинні активно брати участь у житті школи та взаємодіяти з вчителями для кращого розуміння освітнього процесу і вимог, що ставляться до учнів. Це може включати регулярні зустрічі, обговорення освітніх планів, участь у батьківських зборах, спільну роботу над проєктами або заходами. Таке активне включення батьків у шкільне життя дозволяє не тільки підвищити

педагогічну грамотність, але й формує довірчі стосунки між батьками та школою, що своєю чергою сприяє більш ефективному навчальному процесу.

- Робота з педагогічними помічниками і психологами. Школи можуть створити команди з педагогічних помічників та психологів, які будуть працювати з батьками, допомагаючи їм краще розуміти потреби їхніх дітей. Психологи можуть організовувати тренінги та індивідуальні консультації для батьків щодо емоційного розвитку дітей, як правильно організувати навчальний процес вдома, як вирішувати проблеми з поведінкою.
- Розвиток медіаосвіти серед батьків. Медіаосвіта є важливою складовою підвищення педагогічної грамотності. Оскільки сучасні технології є невід'ємною частиною освітнього процесу, важливо, щоб батьки вміли орієнтуватися у цифровому середовищі, знали, як вибирати корисні освітні ресурси для дітей, як контролювати їхню діяльність в Інтернеті. Для цього можна проводити семінари або вебінари, що навчають батьків основам медіаосвіти.

Засобом партнерської взаємодії є профілактична бесіда вчителя з батьками.

Профілактична бесіда вчителя з батьками є важливою формою педагогічної взаємодії, спрямованої на попередження труднощів у вихованні та розвитку дитини. В умовах Нової української школи така бесіда будується на засадах партнерства, довіри, поваги до сім'ї та орієнтації на інтереси дитини.

Основними етапами профілактичної бесіди з батьками є:

- Усвідомлення проблеми. Першим етапом є переконання батьків у наявності певної проблеми у вихованні чи розвитку дитини. Вчитель тактовно, без звинувачень, аргументовано звертає увагу на труднощі, спираючись на факти, спостереження та інтереси дитини.
- Формування віри в позитивні зміни. Важливо переконати батьків у тому, що позитивні зрушення можливі за умови зміни окремих підходів до власного стилю життя, спілкування та виховання дитини. Акцент робиться на потенціалі сім'ї та її виховних можливостях.
- Підтримка та партнерство. Учитель має переконати батьків, що на шляху до досягнення виховної мети вони не залишаються наодинці з проблемою, а отримують дружню підтримку, поради та допомогу фахівців (педагога, психолога, соціального педагога).
- Надання педагогічних рекомендацій. На цьому етапі вчитель пропонує доцільні форми та методи впливу на дитину, які відповідають її віковим, психологічним та індивідуальним особливостям.
- Подальший супровід. Завершальним етапом є узгодження часу консультацій зі спеціалістами та визначення подальших кроків співпраці.

Проблемі батьківського авторитету значну увагу приділяли видатні українські педагоги А. Макаренко та В. Сухомлинський, підкреслюючи його визначальну роль у сімейному вихованні.

В. Сухомлинський визначав істинний батьківський авторитет як поєднання морального прикладу, любові та педагогічної культури батьків. Його основними складовими є:

- Авторитет любові – щира любов до дитини, створення атмосфери духовного тепла, радості та емоційної безпеки.
- Авторитет знання – обізнаність батьків із віковими, фізичними та соціальними особливостями розвитку дитини.
- Авторитет допомоги – надання методичної поради та підтримки без виконання обов'язків за дитину.
- Авторитет вимогливості – справедливий, послідовний та об'єктивний контроль за виконанням дитиною своїх обов'язків.
- Авторитет правди – дотримання моральної норми чесності у взаєминах із дитиною.
- Авторитет поваги – гуманістичне ставлення до дитини як до особистості.

А. Макаренко застерігав батьків від проявів фальшивого авторитету, серед яких: авторитет удаваної любові; авторитет дистанції; авторитет чванства; авторитет педантизму; авторитет резонерства; авторитет безмежної доброти й вседозволеності; авторитет фальшивої дружби; авторитет підкупу; авторитет придушення.

Характеристика цих видів детально подана у праці А. Макаренка «Батьківська педагогіка».

Батьки, які прагнуть підвищення рівня педагогічної культури, повинні постійно аналізувати власну поведінку, критично ставитися до проявів фальшивого авторитету та свідомо усувати їх зі свого виховного стилю. У системі сімейного виховання доцільно дотримуватися таких педагогічних правил:

- Любіть свою дитину, приймайте її такою, якою вона є, поважайте її гідність і право на помилку.
- Частіше хваліть дитину за правильні вчинки, стимулюючи її активність і впевненість у собі.
- ✓ Захищайте дитину від негативних фізичних і моральних впливів, створюйте в сім'ї атмосферу безпеки й довіри.
- ✓ Будьте для дитини прикладом поведінки, доброчинності та відповідальності.
- ✓ Підтримуйте доброзичливі стосунки з родичами та близьким оточенням.

✓ Пам’ятайте про важливість гри, знаходьте час для спільного дозвілля з дитиною.

✓ Залучайте дитину до посильної праці разом із дорослими.

✓ Не виконуйте за дитину те, що вона може зробити самостійно.

✓ Забезпечуйте єдність вимог до дитини з боку всіх членів сім’ї.

Ефективна взаємодія з батьками ґрунтується на таких засадах:

- запрошення батьків до співробітництва;
- дотримання рівноправної партнерської позиції;
- визнання провідної ролі батьків у вихованні дитини;
- демонстрація поваги, любові та захоплення особистістю дитини;
- пошук сучасних і різноманітних форм співпраці.

Процес налагодження взаємодії буде результативним за умови:

- підвищення авторитету батьків;
- довіри до їхніх виховних можливостей;
- підвищення педагогічної культури та активності сім’ї;
- дотримання педагогічного такту;
- недопущення необережного втручання у приватне життя родини.

Підвищення педагогічної грамотності батьків є невід’ємною частиною реалізації концепції НУШ. Сучасні освітні реформи вимагають, щоб батьки не лише контролювали навчання своїх дітей, але й активно сприяли розвитку їхніх соціальних, емоційних та інтелектуальних здібностей. Підвищення педагогічної грамотності через тренінги, консультації, медіаосвіту та інші форми роботи з батьками дозволяє створити позитивне середовище для розвитку кожної дитини і забезпечити ефективну співпрацю між школою, батьками та дітьми.

3.Інтеграція громади у виховний процес. Інтеграція громади у виховний процес є важливою складовою розвитку сучасної освіти, зокрема в рамках концепції Нової української школи (НУШ). Виховання дітей та молоді не може обмежуватися лише стінами школи або домашніми стосунками, адже на формування особистості впливають численні фактори з навколишнього середовища, зокрема культурні, соціальні та громадські. Тому важливо створювати умови для активної участі громади в освітньому процесі, що сприятиме розвитку соціальної відповідальності, громадянської свідомості, активної позиції учнів та дорослих. Взаємодія між школою, батьками, місцевими організаціями, культурними і громадськими центрами дає можливість для створення єдиного виховного простору, в якому кожен елемент сприяє розвитку дітей.

Завданнями інтеграції громади у виховний процес є:

- Розвиток громадянської свідомості та соціальної відповідальності.

Одним із основних завдань інтеграції громади у виховний процес є формування громадянської свідомості у дітей. Це включає навчання

принципам демократії, правам людини, соціальній справедливості, повазі до традицій та історії країни, а також формування соціальної відповідальності – готовності діяти на користь суспільства. Взаємодія з громадськими організаціями, благодійними фондами та місцевими ініціативами дозволяє дітям відчути себе частиною громади, розуміти важливість активної участі в громадському житті.

- Підвищення рівня освітньої та культурної діяльності. Інтеграція громади сприяє розширенню можливостей для учнів здобувати додаткові знання та навички в різних сферах. Завдяки співпраці з культурними та освітніми установами (музеями, бібліотеками, культурними центрами, науковими установами) учні можуть поглибити свої знання, розвивати творчі здібності, долучатися до культурних традицій. Це також дозволяє налагодити партнерство між школою і громадами, обмінюючись ресурсами та досвідом.
- Формування навичок роботи в команді, комунікації та співпраці. Спільна діяльність з організаціями громади, участь у соціальних проєктах, волонтерських акціях сприяє розвитку таких навичок, як співпраця, комунікація, організаторські здібності. Діти вчаться працювати в команді, вислуховувати і поважати думки інших, знаходити компроміси, що є важливими навичками для їхньої подальшої соціалізації.

Шляхами інтеграції громади у виховний процес є:

- Партнерство між школою і місцевими органами влади. Одним із найефективніших способів інтеграції громади у виховний процес є партнерство школи з місцевими органами влади. Це може бути співпраця на рівні участі в громадських слуханнях, обговорення освітніх реформ, реалізація спільних програм по покращенню інфраструктури для навчання та розвитку дітей. Місцеві органи влади можуть також підтримувати фінансово та організаційно різноманітні шкільні заходи, конкурси, проєкти, що сприяють вихованню дітей.
- Спільні соціальні проєкти і волонтерська діяльність. Проєкти, в яких беруть участь учні, вчителі, батьки та представники громадських організацій, можуть мати значний виховний ефект. Це можуть бути благодійні акції, екологічні ініціативи, культурні заходи, спрямовані на допомогу малозабезпеченим верствам населення або людям похилого віку. Завдяки таким заходам учні навчаються відповідальності, турботи про інших, а також розвивають навички лідерства та організації діяльності.
- Інтеграція місцевих культурних та освітніх установ у навчальний процес. Важливим напрямком є інтеграція місцевих культурних та освітніх установ у виховний процес. Школа може організовувати екскурсії до музеїв, театрів, картинних галерей, наукових установ, а також залучати представників цих закладів до проведення майстер-класів, лекцій або інших освітніх заходів. Така співпраця дозволяє учням поглибити знання з різних галузей, розширити

кругозір, ознайомитися з історією та культурною спадщиною своєї громади. У межах громади можна створювати можливості для дітей виражати свою творчість через участь у фестивалях, виставках, спортивних змаганнях, театральних постановках або музичних концертах. Підтримка таких ініціатив з боку громадських організацій сприяє розвитку талантів дітей, їхній самореалізації і самооцінці. Школа може організувати такі заходи за підтримки місцевих підприємств або органів влади, що дозволяє залучати до виховного процесу широку аудиторію.

- Інтеграція підприємств і бізнес-структур у виховний процес. Співпраця школи з місцевими підприємствами також має важливе значення для розвитку дітей. Наприклад, можна організовувати екскурсії на підприємства, проводити зустрічі з успішними підприємцями або організовувати практики для старшокласників. Це дає можливість учням отримати реальне уявлення про роботу різних секторів економіки, а також надає мотивацію для подальшої професійної орієнтації.
- Організація спортивних заходів і турнірів за участі громади. Спортивна активність є важливою складовою виховання здорового способу життя. Школа може співпрацювати з місцевими спортивними клубами, організовувати спільні турніри, змагання та спортивні свята, до яких долучаються як учні, так і представники громади. Такі заходи сприяють розвитку командного духу, фізичного здоров'я та підвищенню мотивації до регулярних тренувань і спортивних досягнень.
- Виховання на прикладі лідерів громади. Залучення лідерів громади до освітнього процесу, таких як відомі громадські діячі, представники організацій, волонтери, також є важливим аспектом виховання. Діти можуть брати участь у зустрічах, бесідах або лекціях, де лідери громади діляться своїм досвідом, розповідають про свою роботу, мотивують учнів до громадської діяльності та соціальної активності.

Інтеграція громади у виховний процес є важливою складовою сучасної освіти, яка сприяє розвитку громадянської свідомості, соціальної відповідальності та активної життєвої позиції учнів. Спільна діяльність школи, батьків, місцевих органів влади, громадських організацій та підприємств дозволяє створити комплексну виховну середу, в якій кожен елемент сприяє всебічному розвитку дитини. Це забезпечує не лише успішне навчання, але й підготовку молодого покоління до активної участі в житті громади та суспільства в цілому.

4.Роль церкви та релігійних організацій у вихованні молодого покоління. У сучасних умовах розвитку українського суспільства, зокрема в контексті Нової української школи (НУШ), значну увагу приділяють вихованню духовно-моральних цінностей молодого покоління. Важливу роль у цьому процесі відіграють церква та релігійні організації, які, співпрацюючи з сім'єю,

школою та громадою, сприяють формуванню світогляду дітей і молоді, розвитку їхніх моральних якостей, духовності, гуманізму та відповідального ставлення до життя. При цьому діяльність релігійних організацій здійснюється з дотриманням принципів свободи совісті, толерантності та поваги до різних переконань.

Основні завдання церкви та релігійних організацій у вихованні молоді:

- формування духовно-моральних цінностей. Одним із головних завдань церкви є виховання у молодого покоління загальнолюдських моральних цінностей: добра, справедливості, милосердя, чесності, любові до ближнього, поваги до батьків і старших. Ці цінності перегукуються з виховними орієнтирами НУШ, яка спрямована на формування відповідальної, свідомої та морально зрілої особистості.
- Духовна підтримка та розвиток особистості. Релігійні організації сприяють духовному розвитку дітей і молоді, допомагають їм усвідомити сенс життя, сформувати внутрішні моральні орієнтири, навчитися відповідально ставитися до власних вчинків. У складні періоди життя церква може виступати джерелом психологічної та духовної підтримки, що особливо важливо в умовах сучасних соціальних викликів.
- Виховання культури миру, толерантності та взаємоповаги. Релігійні інституції пропагують ідеї миру, взаєморозуміння, поваги до інших людей незалежно від їхніх поглядів, національності чи віросповідання. Це відповідає принципам НУШ, які передбачають виховання учнів у дусі демократичних цінностей, поваги до прав людини та культурного різноманіття.

Напрямами діяльності церкви та релігійних організацій у вихованні молодого покоління доцільно назвати:

- Релігійно-просвітницьку діяльність церкви та релігійних організацій.. Церква здійснює просвітницьку діяльність через недільні школи, катехитичні заняття, духовні бесіди, лекції, які спрямовані на формування моральної культури, духовних цінностей, знань про традиції та історію християнства і релігії загалом. Такі заняття допомагають молоді усвідомити значення духовних засад у житті людини.
- Робота з дітьми та молоддю. При релігійних організаціях функціонують дитячі та молодіжні спільноти, гуртки, табори, клуби за інтересами, які сприяють соціалізації дітей, розвитку комунікативних навичок, відповідальності та лідерських якостей. Участь у таких об’єднаннях формує у молоді почуття спільності, взаємопідтримки та активної життєвої позиції.
- Благодійна та волонтерська діяльність. Важливим напрямом виховного впливу церкви є залучення молоді до благодійної та волонтерської діяльності: допомоги нужденним, людям похилого віку, хворим, внутрішньо

переміщеним особам, військовим. Участь у таких заходах формує у молодого покоління почуття милосердя, співчуття, відповідальності та громадянської активності.

- Співпраця з сім'єю та школою. Церква і релігійні організації можуть виступати партнерами сім'ї та школи у виховному процесі, сприяючи формуванню єдиного виховного простору. Це може здійснюватися через проведення спільних заходів, тематичних зустрічей, круглих столів, просвітницьких програм для батьків і дітей, спрямованих на зміцнення сімейних цінностей та духовно-морального виховання.
- Збереження духовних і культурних традицій. Релігійні організації відіграють важливу роль у збереженні національних, духовних і культурних традицій українського народу. Залучення дітей та молоді до святкування релігійних свят, ознайомлення з духовною спадщиною сприяє формуванню національної ідентичності, поваги до історії та культури своєї країни.

У контексті Нової української школи роль церкви полягає не у нав'язуванні релігійних переконань, а у сприянні вихованню особистості на засадах загальнолюдських цінностей, духовності, гуманізму та відповідальності. Співпраця з релігійними організаціями має будуватися на принципах добровільності, відкритості, толерантності та поваги до свободи вибору кожної дитини та родини.

Церква та релігійні організації відіграють важливу роль у вихованні молодого покоління, сприяючи формуванню духовно-моральних цінностей, громадянської свідомості, культури миру та взаємоповаги. У взаємодії зі школою, сім'єю та громадою вони допомагають створити цілісне виховне середовище, що відповідає цілям і цінностям Нової української школи та сприяє вихованню духовно зрілої, відповідальної і соціально активної особистості.

5.Важливість дитячих і юнацьких об'єднань у формуванні цінностей учнів. У сучасному освітньому просторі, зокрема в умовах Нової української школи, дитячі та юнацькі об'єднання відіграють важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій учнів. Вони є ефективним засобом соціалізації, розвитку особистості, громадянської активності та лідерських якостей дітей і молоді. Через участь у гуртках, клубах, громадських, волонтерських, спортивних і творчих об'єднаннях учні набувають життєвого досвіду, навчаються співпраці, відповідальності та самореалізації.

Значення дитячих і юнацьких об'єднань у вихованні учнів полягає у:

- Формуванні системи цінностей і світогляду. Дитячі та юнацькі об'єднання сприяють формуванню в учнів таких базових цінностей, як дружба, взаємоповага, відповідальність, справедливість, патріотизм, готовність допомагати іншим. У колективній діяльності діти навчаються

приймати спільні рішення, дотримуватися правил, поважати думку інших, що позитивно впливає на їхній світогляд і моральний розвиток.

- Розвитку соціальних і громадянських компетентностей. Участь у дитячих і юнацьких об'єднаннях допомагає учням опановувати соціальні ролі, розвивати комунікативні навички, вміння працювати в команді та брати відповідальність за спільну справу. Це відповідає компетентнісному підходу НУШ, який передбачає формування активного громадянина, здатного до співпраці та відповідальної участі в житті суспільства.
- Вихованні активної життєвої позиції учнів. Через участь у волонтерських, екологічних, патріотичних і соціальних ініціативах учні вчаться бути небайдужими до проблем громади, усвідомлюють значення власних дій і впливу на навколишній світ. Це сприяє розвитку громадянської свідомості, ініціативності та готовності діяти на благо суспільства.

Основними напрямами діяльності дитячих і юнацьких об'єднань можна назвати:

- Громадянсько-патріотичне виховання. Дитячі та юнацькі організації сприяють формуванню національної ідентичності, поваги до історії, культури та традицій України. Участь у патріотичних заходах, акціях пам'яті, волонтерських ініціативах допомагає учням усвідомити свою причетність до життя держави та громади.
- Морально-етичне та духовне виховання. У процесі спільної діяльності учні засвоюють норми моралі, етичної поведінки, вчаться співчуттю, толерантності, взаємодопомозі. Дитячі об'єднання створюють сприятливе середовище для формування культури спілкування та поваги до різноманітності.
- Творчий та особистісний розвиток. Гуртки, творчі студії, мистецькі та наукові об'єднання сприяють розвитку здібностей, талантів і інтересів учнів. Участь у таких формах діяльності допомагає дітям самовиражатися, підвищувати самооцінку, знаходити власний шлях самореалізації.
- Формування лідерських якостей і відповідальності. У дитячих і юнацьких об'єднаннях учні мають можливість брати на себе організаторські ролі, ініціювати проєкти, координувати діяльність групи. Це сприяє розвитку лідерських якостей, уміння приймати рішення, відповідальності за результати спільної діяльності.
- Здоров'язбережувальний і спортивний напрям. Спортивні секції, туристичні клуби, скаутські організації сприяють формуванню здорового способу життя, витривалості, дисципліни та командного духу. Такі об'єднання також виховують повагу до природи та навколишнього середовища.

У контексті Нової української школи дитячі та юнацькі об'єднання розглядаються як важливий інструмент неформальної освіти, що доповнює навчальний процес. Вони забезпечують практичну реалізацію

компетентнісного підходу, сприяють розвитку наскрізних умінь – критичного мислення, комунікації, співпраці, ініціативності та відповідальності.

Дитячі та юнацькі об’єднання мають велике значення у формуванні цінностей учнів, їхньому моральному, соціальному та громадянському становленні. Вони створюють умови для активної участі дітей у суспільному житті, сприяють розвитку особистісного потенціалу та підготовці молодого покоління до свідомого, відповідального життя. У взаємодії зі школою, сім’єю та громадою такі об’єднання є важливим чинником реалізації цілей і цінностей Нової української школи.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Найдосконалішою основою для створення сім’ї є:

А) шлюб

Б) фінансове благополуччя

В) розпущений спосіб життя

2. Методи вивчення сім’ї:

А) спостереження, бесіда, тестування, анкетування, ділові ігри, аналіз дитячих малюнків

Б) ігри

В) інтерв’ю

3. Форми роботи з сім’єю:

А) індивідуальна бесіда

Б) батьківські збори

В) ознайомлення з літературою

4. Головною у вихованні дитини є:

А) мати

Б) бабуся

В) рідна тітка

5. Синонім до слова «батько»:

А) неньо

Б) син

В) дід

6. Чи вважається несприятливим виховання лише однієї дитини у родині?

А) ні

Б) так

В) частково

7. Форми виховання дітей церквою:

А) участь у богослужіннях, сповідь, причастя, читання Біблії, відвідування недільних шкіл

Б) спортивні та інтелектуальні змагання

В) ігрові заняття

Творчі завдання

Презентація

Діяльність дитячих і молодіжних об'єднань.

Реферати

Значення повноцінної родини для навчання і виховання школяра.

Дистанційна сім'я та її вплив на виховання дитини.

Есе

Чому важливо створити сім'ю?

Тема: Позакласна та позашкільна діяльність у навчанні та вихованні

План

1. Загальне уявлення про позакласну та позашкільну роботу з географії – поняття, принципи, відмінності від навчальних занять

2. Методи, форми організації позакласної роботи

3. Позашкільна виховна діяльність – її завдання, зміст та роль у розвитку учнів

4. Позашкільні освітні заходи – види, форми та напрямки реалізації виховних програм поза школою

1. Загальне уявлення про позакласну та позашкільну роботу – поняття, принципи, відмінності від навчальних занять. Позакласна виховна робота – це діяльність, яка проводиться після уроків або у вільний від навчання час. Її головна мета –поглибити знання, отримані на уроках, та забезпечити всебічний розвиток особистості учня.

Позакласна робота відрізняється від уроків тим, що:

- носить активний, практичний та дослідницький характер;
- дозволяє застосувати знання на практиці;
- сприяє розвитку творчості, пізнавальної активності та самостійності.

Метою позакласної роботи з географії є:

- Розвиток навичок самостійної творчої діяльності у позаурочний час;
- Поглиблення знань з географії та суміжних наук – біології та фізики;
- Розширення світогляду та загальної культури учнів;

➢ Виховання любові до рідного краю та Батьківщини; формування екологічної свідомості;

➢ Формування громадянської відповідальності – за збереження та раціональне використання природних ресурсів;

➢ Закладання основ фізичного та психічного здоров'я через туристичні походи, спортивні змагання та активні ігри.

Позакласна діяльність з географії охоплює кілька напрямів:

➢ Пізнавальний розвиток: поглиблене вивчення географічних явищ; спостереження за погодними умовами та місцевими природними ознаками; робота з картами, атласами, глобусами; дослідження міжнародних проблем, пов'язаних з географією та економікою.

➢ Практична діяльність: екскурсії, краєзнавчі походи; колекціонування зразків рослин, ґрунтів, мінералів; виготовлення навчальних посібників та наочних матеріалів; орієнтування на місцевості, туристичні маршрути.

➢ Виховна функція: розвиток відповідальності, самостійності та організованості; формування почуття любові та поваги до природи; виховання етичних і моральних цінностей через спільну діяльність; розвиток колективізму та навичок співпраці в групі.

➢ Розвивальна функція: стимулювання творчих здібностей і талантів учнів; розвиток інтелектуальних і пізнавальних інтересів; підготовка до подальшого професійного та життєвого самовизначення.

Вибір тематики позакласної роботи залежить від: завдань навчального предмета; інтересів та вікових особливостей учнів; регіональних особливостей рідного краю; наявних матеріальних і технічних ресурсів.

Орієнтовну тематику занять ілюструє таблиця 14.

Таблиця 14.

Орієнтовна тематика занять позакласної роботи

Вік учнів	Основна тематика	Приклади тем
5–7 класи	**Емпіричний рівень:** спостереження, збір колекцій, краєзнавство.	«Мій домашній барометр», «Зимові птахи нашої громади», «Легенди рідного краю».
8–10 класи	**Аналітичний рівень:** галузева економіка, аналіз ресурсів, регіональні проблеми.	«Демографічний портрет району», «Альтернативна енергетика в області», «Екологічний стан річки Дніпра».
11 клас	**Прогностичний рівень:** глобалістика, сталий розвиток, геополітика, моделювання.	«Глобальне потепління: загрози для України», «Моделювання розвитку міста до 2050 року», «Україна в системі міжнародної безпеки».

Завдання позакласної краєзнавчої роботи полягає у виявленні природних багатств краю; зборі та систематизації матеріалів; описі та спостереженні за природними явищами; участі у практичних заходах, пов'язаних із туризмом та охороною природи; створенні навчальних посібників, макетів, стендів, карт.

Таким чином, позакласна робота з географії: сприяє згуртованості учнів та розвитку колективних навичок; розвиває пізнавальні інтереси, інтелектуальні здібності та критичне мислення; організовує змістовне дозвілля – робить відпочинок цікавим і корисним; допомагає реалізувати таланти та здібності – художні, наукові, дослідницькі; формує екологічну культуру – дбайливе ставлення до природи, навколишнього середовища та ресурсів.

Позакласна діяльність охоплює різні форми виховання. Їх приклади ілюструє таблиця 15.

Таблиця 15. Зміст і форми позакласної виховної роботи з географії

Напрям виховання	Зміст і форми
Трудове	Практичні роботи: проєкти, участь у благоустрої території, дослідження природних ресурсів.
Моральне	Виховання відповідальності, чесності, доброзичливості, поваги до оточуючих: дискусії та волонтерство.
Естетичне	Художня творчість: фотоконкурси, малювання природних об'єктів, організація виставок.
Економічне	Ознайомлення з господарською діяльністю: тренінги раціонального використання ресурсів, ділові ігри, бесіди.
Статеве	Виховання поваги до себе та інших, формування культури здорових взаємин: бесіди, розповіді, дискусії, зустрічі з фахівцями.
Розумове та екологічне	Дослідження природних явищ: екологічні проєкти, наукові розвідки у формі рефератів, доповідей.

Прикладами позакласних заходів з географії можуть бути: краєзнавчі екскурсії до природних та історичних об'єктів; туристичні походи та орієнтування на місцевості; екологічні акції (посадка дерев, прибирання парків); конкурси та виставки колекцій (мінерали, рослини, карти); підготовка макетів, стендів, наочних посібників; тематичні вечори та дискусії на природничі та міжнародні теми.

2. Методи, форми організації позакласної роботи. У виховній роботі з географії застосовується широкий спектр методів, які дозволяють організувати цікаве та ефективне позакласне навчання. Згідно з Ю. І. Валішиним, їх можна класифікувати наступним чином:

- Словесні (вербальні) методи. До них відносяться лекції, бесіди, доповіді, інтерв'ю. У цьому випадку провідну роль відіграє слово вчителя або запрошених фахівців – науковців, дослідників, мандрівників. Найефективніші на початковому етапі позакласної роботи, коли учні тільки знайомляться з темою. Учні отримують можливість почути приклади видатних людей, які починали з шкільних досліджень і присвятили життя географії, що стимулює їх власну діяльність і заохочує до пізнання світу.
- Практичні методи використовуються як на групових, так і на індивідуальних заняттях. Сюди входить робота з приладами та обладнанням для спостережень, а також дослідження природних об'єктів на місцевості, включно з екологічними й природоохоронними завданнями.
- Метод спостереження. Це один із найцікавіших для учнів видів позакласної діяльності. Може охоплювати метеорологічні, гідрологічні, геологічні та інші спостереження. Розрізняють: постійні спостереження, що проводяться протягом року на визначеній ділянці; результати заносяться у щоденники спостережень та використовуються для аналізу й прогнозування змін. Тимчасові спостереження стосуються окремих явищ, наприклад, повені, пилові бурі, затемнення Сонця та Місяця. Одноразові спостереження проводяться під час екскурсій і туристичних походів, а результати відразу інтегруються в навчальний процес. Метод спостереження формує навички самостійної дослідницької роботи та розвиває пізнавальні інтереси учнів.
- Конструювання та моделювання. Використовується для виготовлення моделей географічних об'єктів: вулканів, рельєфу, артезіанських колодязів, компасів, нівелірів. Моделі можуть бути: постійними експонатами для кабінету географії або шкільного музею; разовими проєктами для демонстрацій на уроках чи позакласних заходах. Такий метод сприяє образному сприйняттю географічних явищ і розвитку ручної та творчої діяльності учнів.
- Дослідницько-експериментальний метод. Використовується для вивчення процесів, які важко спостерігати у природі протягом короткого часу (наприклад, утворення осадових порід, дія хвиль, руйнування гірських порід).

Експерименти проводяться під керівництвом вчителя, а демонстрацію бажано доручити учням. Це розвиває дослідницькі навички та вміння пояснювати природні явища.

- Екскурсійно-туристичний метод. Включає екскурсії, туристичні походи, відвідування музеїв та виставок. Важливий для формування любові до природи, колективізму та вміння діяти у команді. Позакласні екскурсії не

повторюють навчальні; вони передбачають комплексні спостереження та дослідження об'єктів. Туристичні походи поєднують навчання, спорт і відпочинок, а також розвивають практичні навички орієнтування та безпечної поведінки на природі.

- Робота з джерелами знань. Учні самостійно вивчають додаткову літературу, карти, архівні матеріали, аналізують та узагальнюють інформацію перед підготовкою доповідей чи проєктів. Це сприяє розвитку самостійності, навичок дослідницької діяльності та критичного мислення.
- Картографічний метод. Використовується для поглибленого аналізу карт, складання маршрутів і планів спостережень. Важливий для вивчення рідного краю, організації походів та екскурсій, а також для освоєння топографічних навичок.
- Єдність методів та диференційований підхід. Ефективність позакласної роботи забезпечується поєднанням усіх методів. Вчитель враховує особисті інтереси та здібності учнів, що дозволяє залучити максимально можливу кількість школярів. Учні, задіяні у позакласній роботі, активні на уроках і краще засвоюють матеріал.
- Формами позакласної та позашкільної роботи з географії є: гурток – об'єднання учнів, зацікавлених у додатковому вивченні географії (фізичної, економічної, метеорологічної, краєзнавчої). Оптимальна кількість учнів – 15–20 осіб.
- Географічний клуб об'єднує кілька гуртків за різними напрямами; проводить спільні засідання, зльоти, фестивалі та тематичні заходи.
- Дитяче географічне товариство – осередок, який займається лекційною, пошуковою та дослідницькою діяльністю; учні поширюють знання серед школи та громади, беруть участь у конкурсах і конференціях.
- Краєзнавчий музей – збір і систематизація експонатів, що створюються під час походів та екскурсій; формує практичні та міждисциплінарні навички учнів.
- Географічні вечори та конференції – поєднують наукові доповіді з розвагами (спів, декламації, ігри).
- Туристичні походи – об'єднують навчальні, спортивні та розважальні цілі, передбачають ретельну підготовку та подальше підбиття підсумків на вечорах або конференціях.
- Тижні географії – серія щоденних заходів, конкурсів та ігор, спрямованих на розвиток інтересу до предмета та поглиблення знань.

4. Позашкільна виховна діяльність – її завдання, зміст та роль у розвитку учнів. Позашкільна виховна робота з географії – це система організованих заходів, що проводяться «поза школою», в позашкільних дитячо-юнацьких організаціях, і спрямовані на поглиблення знань, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, формування практичних навичок та

виховання екологічної культури. Вона дозволяє учням реалізувати самостійну дослідницьку діяльність, проявити творчість, поглибити інтерес до природи та рідного краю.

Основна мета позашкільної роботи полягає у тому, щоб учень не лише засвоював географічні знання, а й вмів використовувати їх у практичних ситуаціях, пізнавав світ, досліджував природні та соціальні явища та формував моральні та культурні цінності.

Метою позашкільної виховної роботи є:

- поглиблення та розширення знань, отриманих на уроках географії та суміжних наук (біології, фізики, історії).
- Розвиток пізнавального інтересу та самостійності учнів через дослідницьку та практичну діяльність.
- Формування екологічної культури та відповідального ставлення до природи, природних ресурсів і довкілля.
- Виховання любові до рідного краю та Батьківщини, зацікавленості у вивченні історії та культури свого регіону.
- Розвиток творчих здібностей та практичних навичок, таких як робота з картами, приладами, моделювання природних процесів.
- Формування навичок колективної роботи та взаємодопомоги, особливо під час групових проєктів, екскурсій і туристичних походів.

Позашкільна робота з географії виконує низку конкретних завдань:

- Освітнє завдання: поглиблення знань учнів з фізичної, економічної, соціальної географії, вивчення рідного краю, природних явищ, міжнародних процесів.
- Виховне завдання: формування цінностей, любові до природи та рідного краю, екологічної свідомості, культурних і моральних норм.
- Розвивальне завдання: розвиток пізнавальної активності, логічного мислення, творчих здібностей, дослідницьких умінь.
- Практичне завдання: набуття навичок роботи з приладами, картами, географічними матеріалами, участь у польових спостереженнях, походах, дослідах та експериментах.

Ці завдання забезпечують цілісний розвиток особистості учня та формування комплексних компетентностей, які знадобляться йому у дорослому житті.

Для реалізації мети та завдань позашкільної роботи використовуються різні методи:

- словесні (вербальні) методи: бесіди, розповіді, інтерв'ю. Учитель або запрошені науковці, дослідники, мандрівники подають матеріал у цікавій формі, діляться власним досвідом. Особливо ефективні на початковій стадії роботи, коли учні тільки знайомляться з новими темами та явищами.

➢ Практичні методи: робота з приладами для спостережень (метеостанції, компаси, термометри). Виготовлення моделей природних об'єктів та явищ (вулкани, рельєф, водні об'єкти). Спостереження на місцевості, польові дослідження природних процесів, природоохоронна робота.

➢ Дослідницько-експериментальні методи: вивчення процесів, які важко спостерігати у природі (формування осадових порід, дію хвиль, ерозію ґрунтів). Учні готують експерименти самостійно або під керівництвом вчителя, а демонструють їх у класі чи гуртку.

➢ Екскурсійно-туристичні методи: інструктаж, пояснення під час екскурсій чи походів на природні, історичні, антропогенні об'єкти. Учні вивчають географічні явища на місцевості, набувають практичних навичок, формують колективізм та вміння взаємодіяти в команді.

➢ Методи роботи з джерелами та картографією: вивчення літератури, газет, карт, фотографій. Робота з топографічними картами, складання маршрутів та планів спостережень.

Комплексне використання всіх методів забезпечує ефективність позашкільної роботи та стимулює інтерес учнів до географії.

Формами позашкільної виховної роботи є:

➢ Гуртки та секції – об'єднання учнів за інтересами: метеорологічний, геологічний, краєзнавчий, туристичний. Кількість учасників: оптимально 15–20 осіб. Планування роботи здійснюється вчителем разом з активом гуртка.

➢ Географічні клуби та товариства об'єднують кілька гуртків або секцій для спільної діяльності. Проводяться зустрічі, звіти, конкурси, конференції, фестивалі.

➢ Екскурсії та туристичні походи забезпечують практичне вивчення природних та культурних об'єктів. Розвивають колективізм, самостійність, уміння орієнтуватися у природі.

➢ Конференції, географічні вечори та виставки проводяться як презентації учнями заздалегідь підготовлених доповідей, презентацій, досліджень, демонстрація моделей та колекцій. Вони поєднують навчальну, науково-дослідницьку та розважальну діяльність.

➢ Краєзнавчі музеї та колекції практикують збір і систематизацію матеріалів, отриманих під час походів, експедицій, досліджень. Розвивають практичні, організаційні та творчі навички учнів.

➢ Дитячо-юнацькі центри міжнародного співробітництва координують діяльність, спрямовану на розвиток туризму, краєзнавства та організацію екскурсій для учнів. У таких центрах функціонують туристично-краєзнавчі гуртки та об'єднання, проводиться підготовка і перепідготовка фахівців зі спортивного туризму та краєзнавства, а також організовується обмін дитячими та молодіжними групами між різними регіонами чи країнами.

- Дитячі театри займаються вихованням дітей через театральне мистецтво, розвиваючи у них сценічні навички. До них належать професійні драматичні та лялькові театри, народні колективи, любительські та самодіяльні дитячі театральні студії.
- Дитячо-юнацькі кіноцентри сприяють естетичному розвитку дітей за допомогою аудіовізуальних засобів. Вони можуть мати різні напрями роботи: мультстудії, студії ігрового або документального кіно, гуртки дитячого телебачення, театри юного кіноактора.
- Центри науково-технічної творчості надають додаткову освіту та кваліфікаційну підготовку в галузях авіа-, судно- та автомоделювання, радіотехніки, роботи з персональними комп'ютерами та іншими технологіями.
- Школи образотворчого мистецтва спрямовані на вивчення народних та декоративно-прикладних мистецтв. Вони допомагають дітям долучитися до художньої культури, розвивати творчі здібності та засвоювати духовні цінності.
- Палаци та будинки дитячої творчості створюють умови для інтелектуального, творчого та фізичного розвитку дітей, задовольняючи їх освітні потреби через заняття художньою, декоративно-прикладною, екологічною, природничою та іншими видами творчої діяльності.
- Дитячі флотилії знайомлять дітей з морськими професіями, проводять практичні заняття з плавання на кораблях і суднах, допомагають у професійному самовизначенні.
- Центри станцій юних техніків організовують роботу в об'єднаннях за інтересами, гуртках, лабораторіях, клубах та студіях. Заняття можуть проводитися як у груповій, так і в індивідуальній формі.
- Дитячо-юнацькі спортивні школи готують майбутніх спортсменів і можуть бути як комплексними, так і спеціалізованими.
- Дитячі бібліотеки допомагають засвоювати знання з різних наук, формують читацькі інтереси, виховують любов до книги та культуру читання.

Позашкільна виховна робота виконує важливу роль у розвитку учнів: розвиває пізнавальні інтереси та стимулює самостійну діяльність. Поглиблює практичні знання та навички, які неможливо повністю реалізувати на уроках. Формує екологічну свідомість та любов до рідного краю, виховує відповідальність за природне середовище. Підвищує інтерес до науки та залучає учнів до громадської та дослідницької діяльності. Сприяє розвитку творчих здібностей та навичок співпраці в колективі.

Позашкільна робота з географії є невід'ємною частиною виховання школярів. Вона поєднує навчання, практичну діяльність, дослідження та творчість, сприяючи всебічному розвитку учнів, формуванню їхніх умінь і навичок, а також моральних і культурних цінностей.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1. Різноманітна освітня та виховна діяльність, спрямована на задоволення інтересів і потреб дітей, яка організовується педагогічним колективом школи у позаурочний час і проводиться на території школи, називається:

А) позакласна виховна робота

Б) позашкільна виховна робота

В) навчальна робота

2. Освітньо-виховна діяльність, що здійснюється в позашкільних закладах для дітей і підлітків, визначається як:

А) позакласна виховна робота

Б) колективна виховна робота

В) позашкільна виховна робота

3. Позакласна та позашкільна робота мають спільні риси, серед яких:

А) час проведення

Б) мета діяльності, спосіб організації роботи учнів, цілеспрямоване керівництво, необхідність додаткового обладнання та власного приміщення

В) приміщення

4. Основна мета шкіл образотворчого мистецтва –

А) вивчення народних та декоративно-прикладних видів мистецтва

Б) підвищення заробітної плати педагогам

В) розвиток самостійності учнів

5. Палаци та будинки дитячої творчості призначені для:

А) навчання учнів

Б) створення умов для творчого, інтелектуального та фізичного розвитку дітей і задоволення їхніх освітніх потреб через участь у художній, декоративно-прикладній, природничо-екологічній та інших видах діяльності

В) навчання батьків

6. Дитячі флотилії:

А) забезпечують економічне виховання

Б) забезпечують статеве виховання

В) знайомлять дітей із морськими професіями, проводять практику на кораблях і суднах, допомагають у виборі професії

7. Центри станції юних техніків:

А) організовують діяльність у гуртках, лабораторіях, студіях та об'єднаннях за інтересами, заняття можуть проводитися групово або індивідуально

Б) реалізують мету інтернаціонального виховання

В) забезпечують науково-технічний прогрес

Творчі завдання

1. Проаналізувати діяльність позашкільного навчально-виховного центру того регіону, в якому Ви проживаєте, та описати методику його роботи.

2. Скласти план роботи гуртка з географії на семестр.

Реферати

Роль дозвілля у формуванні особистості

Значення позашкільної роботи з географії для шкільного навчання

Шляхи удосконалення гурткової роботи з географії (есе)

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ

1. Бартошевський І. Християнсько-католицька педагогія або наука о вихованю. Львів, 1909.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: у двох книгах. К : Либідь, 2003-2004.
3. Богданова Н. І.Теорія виховання: сучасні підходи та методики. К : Видавничий дім «Освіта», 2021.
4. Ващенко Г. Загальні методи навчання. К., 1997.
5. Волкова Н. Педагогіка: Навч. посіб. Київ, 2002.
6. Галузинський В.М., Євтух М. Педагогіка: теорія та історія. К., 1995.
7. Географічна освіта у шкільних та позашкільних закладах: проблеми, пошуки, перспективи / за ред. Д. В. Лико. Зб. наук. праць, Рівне, 2023.
8. Демиденко О. М. Виховання та саморозвиток учнів у сучасній школі. Львів: ЛНУ, 2020.
9. Дзерович Ю. Педагогіка. Львів, 1937.
10. Загальні питання естетичного виховання в школі / за ред. В.Н. Шацької. К. : Просвіта. 2000.
11. Зайченко І. Педагогіка: Навч. посіб. Київ : Освіта України, КНТ, 2008.
12. Кисельова І. І. Шляхи організації позаурочної діяльності з географії учнів основної школи. *Наук. записки Херсонського відділу УГТ*. Вип. 11, Херсон, 2019.
13. Ковальчук І.В. Етнопедагогіка: Навч.-метод. посіб. Чернівці : Місто, 2014.
14. Ковальчук І.В. Класне керівництво у школі: Метод. рекоменд. Чернівці, 2003.
15. Ковальчук І.В. Педагогічна техніка вчителя: Метод. рекоменд. Чернівці, 2004.
16. Ковальчук І.В. Самостійні творчі роботи з педагогіки: Метод. рекоменд. Чернівці, 2004.
17. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Педагогічна газета.* 2000. №6. С. 4-6.
18. Кузьменко Л. В. Методика виховання дітей і підлітків. Харків : ХНПУ, 2019.
19. Лаврук М. М. Педагогічна практика у закладах шкільної і позашкільної освіти: програма і методичні рекомендації. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2024.

20. Макаренко А.С. Вибрані твори: Статті, лекції, виступи. К.: Рад.школа, 1950.

21. Макаренко А.С. Педагогічна поема. К. : Рад. школа, 1973.

22. Малик В. Реалізація християнських цінностей: правовий контекст проблеми. *Релігія та соціум*. 2014. № 3-4.

23. Манчуленко Л.В. Методика соціально-виховної роботи у сучасних умовах: Навч. посібник . Чернівці, 2012.

24. Матвієнко О.В. Практикум з курсу «Теорія виховання». К., 2001.

25. Методика проведення позакласної роботи зі шкільного курсу географії. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 1(29).

26. Мойсеюк Н. Педагогіка: Навч. посіб. К., 1999

27. Основи національного виховання:концептуальні положення / за ред. В.Г.Кузь, Ю.Д. Руденка, З.О. Сергійчук та ін. К.,1993. Ч.1.

28. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала. Тернопіль, 2000.

29. Пархоменко С. В.Теорія і практика виховання школярів: нові парадигми. Одеса: ОНУ, 2022.

30. Практична педагогіка виховання / за ред. М.Ю. Красовицького. К., 2000.

31. Романюк С. Педагогіка: Навч. посіб. Чернівці, 2006.

32. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. К. : Ізмн, 1997.

33. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. К., 1997.

34. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. Івано-Франківськ: Прикарпатський університет, 1992.

35. Сухомлинський В. Вибрані твори у 5 т. К. : Радянська школа, 1979-1980.

36. Фіцула М.М. Педагогіка. К. : Академвидав, 2002.

37. Християнска етика / кол.авт.під кер. Аузяк М.В. Чернівці, 2010.

38. Цінності в історії розвитку школи в Україні. *Цінності освіти і виховання*: Наук.- метод. зб. / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. К., 1997.

39. Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / за заг. ред. О.В.Сухомлинської. Київ, 1997.

40. Шевченко І. А. Соціально-педагогічні основи виховання дітей та молоді. К. : Видавничий дім «Педагог», 2023.

41. Щербань П. Прикладна педагогіка: Навч.-метод. посіб. К., 2002.

Електронні ресурси:

1. Докаш В. Християнська сім'я: модернізм та традиціоналізм. URL: ww.pravoznavec.com.ua.

2. Методичні рекомендації з дисципліни «Педагогіка (Теорія виховання. URL: eSSPU Institutional Repository.

3.Педагогіка (розділ Теорія виховання URL: https://textbook.com.ua/pedagogika

4. Педагогіка. URL: https://studfiles.net/

5.Позакласна робота з географії. URL: www. teacherjournal.com.ua.

6. Теорія, принципи та методи виховання із визначенням концепцій, компонентів і принципів виховання в сучасній школі. URL: ztec.com.ua.

7. Теорія виховання. URL: elibrary.kdpu.edu.ua.

РОЗДІЛ 4.

ШКОЛОЗНАВСТВО

Тема: Організація та керівництво освітою в Україні

План

1. Система управління освітою в Україні
2. Основні обов’язки та функції шкільної адміністрації
3. Роль класного керівника у школі

Школознавство – це галузь педагогічної науки, яка досліджує зміст та методи управління шкільною діяльністю, вивчає особливості організації роботи навчального закладу та систему керівництва школою.

1. Система управління освітою в Україні. Управління освітою – це діяльність, спрямована на розробку та впровадження рішень, організацію контролю та аналіз результатів освітньої діяльності.

Науково обґрунтоване керівництво навчальними закладами можливе лише за дотримання ключових принципів управління:

- Принцип науковості передбачає використання досягнень педагогіки, психології, методики викладання предметів, фізіології, гігієни, кібернетики та інших наук для організації навчально-виховного процесу на наукових засадах.
- Принцип демократизації означає, що керівник враховує думку педагогів, учнів та батьків, прозоро звітує про свою роботу і приймає рішення колегіально, за умови, що вони відповідають законам України.
- Принцип гуманізації полягає у формуванні доброзичливих і справедливих відносин між дирекцією, вчителями, учнями та батьками, забезпечуючи розвиток гуманної особистості гуманними методами.
- Принцип цілеспрямованості вимагає планування всіх напрямів діяльності школи – навчального, виховного та організаційно-господарського – з урахуванням реальних умов та можливостей закладу.
- Принцип компетентності передбачає, що всі працівники навчального закладу мають високий рівень професійної підготовки, ерудицію та відповідальність, що дозволяє ефективно вирішувати складні педагогічні завдання.
- Принцип оптимізації спрямований на створення умов, які забезпечують ефективну роботу колективу.

➢ Принцип ініціативи та активності означає, що керівництво повинно стимулювати творчий пошук педагогів та підтримувати їх професійні ініціативи.

➢ Принцип об'єктивності полягає у справедливій оцінці діяльності працівників, систематичному контролі та врахуванні думки колективу.

➢ Принцип поєднання колегіальності з персональною відповідальністю означає, що директор школи несе повну відповідальність за діяльність закладу, але при прийнятті рішень враховує думку педагогічного колективу, якщо вона відповідає законодавству.

Нова модель управління освітою відповідно до Національної доктрини розвитку освіти має бути відкритою, демократичною та враховувати громадську думку. Модернізація управління передбачає:

➢ оптимізацію державних управлінських структур;

➢ перерозподіл повноважень між центральними і місцевими органами влади та навчальними закладами;

➢ впровадження програмно-цільового управління;

➢ поєднання державного та громадського контролю;

➢ дотримання етики управлінської діяльності, взаємоповаги та позитивної мотивації;

➢ прозорість розробки та впровадження нормативно-правових актів;

➢ створення системи моніторингу ефективності управлінських рішень та їх впливу на якість освіти;

➢ організацію експериментальної перевірки та оцінки освітніх інновацій;

➢ демократизацію процедур призначення керівників, їх атестації та оцінки;

➢ використання сучасних інформаційно-управлінських та комп'ютерних технологій;

➢ удосконалення ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів;

➢ підвищення компетентності управлінців на всіх рівнях та залучення талановитої молоді, жінок і формування лідерів у сфері освіти.

Управління освітою в умовах НУШ базується на наступних принципах:

➢ Цілеспрямованість – всі освітні дії спрямовані на розвиток компетентностей учнів, формування вміння мислити критично, працювати в команді та приймати рішення.

➢ Інноваційність – використання сучасних технологій навчання, інтерактивних методик та інтеграція міждисциплінарних знань.

➢ Індивідуалізація – врахування особливостей кожного учня, його здібностей, інтересів та темпу навчання.

➢ Комплексність – поєднання навчальної, позакласної та позашкільної роботи для формування всебічно розвиненої особистості.

➢ Партнерство та взаємодія – активна участь учнів, батьків, педагогів та громадських організацій у реалізації освітніх цілей.

Таким чином, управління освітою стає відкритим, прозорим, професійним і орієнтованим на розвиток компетентної, гуманної та творчої особистості.

Система управління освітою в Україні є комплексною структурою, яка включає державні, регіональні та місцеві органи влади, а також безпосередньо керівництво навчальних закладів. Її основна мета – забезпечити реалізацію освітньої політики, створити ефективні умови для навчання та виховання учнів, а також координувати впровадження реформ, зокрема НУШ.

У контексті НУШ система управління освітою спрямована на розвиток компетентностей учнів, формування ключових умінь для життя в сучасному суспільстві та впровадження інтерактивних методів навчання. Ключовим принципом є індивідуальний підхід до учня та забезпечення безпечного, комфортного та інклюзивного освітнього середовища.

Управління освітою здійснюється на трьох рівнях:

➢ Державний рівень. На цьому рівні основним органом є Міністерство освіти і науки України (МОН), яке визначає освітню політику, розробляє стандарти та програми навчання, забезпечує фінансування та контроль якості освіти. МОН відповідає за затвердження навчальних програм, методичних рекомендацій та організацію підготовки педагогів. У рамках НУШ Міністерство створює нормативно-правову базу для впровадження компетентнісного підходу, інтегрує інноваційні освітні технології та забезпечує рівний доступ до якісної освіти для всіх учнів.

➢ Регіональний рівень. Обласні та міські управління освіти координують роботу шкіл на місцевому рівні. Вони контролюють виконання освітніх стандартів, організовують методичну підтримку педагогів, забезпечують матеріально-технічне оснащення закладів та впровадження новітніх педагогічних практик. Регіональні органи управління також відповідають за проведення професійного навчання та перепідготовки вчителів, впровадження інклюзивного навчання та позашкільної роботи, а також забезпечують взаємодію з місцевими громадами та іншими соціальними інститутами.

➢ Місцевий рівень. Місцеве управління освіти та безпосередньо керівництво шкіл реалізує політику держави та регіону на практиці. Дирекція школи, педагогічні ради та класні керівники відповідають за організацію навчально-виховного процесу, реалізацію програм НУШ, впровадження позакласної та позашкільної роботи, а також розвиток творчих та

інтелектуальних здібностей учнів. Місцевий рівень управління передбачає активну взаємодію з батьками, громадськими організаціями та іншими соціальними партнерами для створення оптимальних умов для розвитку дітей.

Важливою функцією органів освіти є інспектування діяльності навчальних закладів.

Інспектування – це система державного контролю за дотриманням закладами освіти постанов, директив і вказівок уряду, навчальних планів і програм, інструкцій та розпоряджень керівних органів. Водночас воно включає практичну допомогу педагогам, вживання заходів для запобігання недолікам та їх усунення.

Склад шкільної інспекції формується з інспекторів Міністерства освіти і науки України, управлінь освіти обласних державних адміністрацій та відділів освіти районних державних адміністрацій.

Під час інспектування школи перевіряють:

- дотримання вимог щодо забезпечення загальної середньої освіти.
- Організацію роботи та ефективність використання педагогічних кадрів.
- Стан внутрішньошкільного управління та методичну діяльність.
- Якість уроків та інших форм організації навчання.
- Стан виховної роботи, трудового виховання та позакласної діяльності.
- Діяльність учнівського самоврядування та позашкільних установ.
- Взаємодію школи з сім'єю та громадськістю.
- Навчально-матеріальну базу та використання бюджетних коштів.
- Ведення обліку, звітності та адміністративно-господарську діяльність.

Інспектування шкіл може проводитися у таких формах:

- Фронтальне – передбачає комплексну перевірку всіх аспектів діяльності школи, оцінювання роботи педагогічного колективу та аналіз причин успіхів і недоліків.
- Вибіркове – спрямоване на перевірку окремих ділянок роботи, які потребують додаткової уваги або вирішення проблем.
- Тематичне – зосереджується на поглибленому вивченні конкретної проблеми певною групою шкіл.

Основною формою державного контролю за діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів власності є державна атестація закладу, яка проводиться не рідше одного разу на десять років у порядку, визначеному Міністерством освіти і науки України.

2. Основні обов'язки та функції шкільної адміністрації. Загальноосвітні навчальні заклади в Україні у своїй діяльності керуються Конституцією

України, законами «Про освіту» та «Про середню освіту», Положенням про загальноосвітній навчальний заклад (затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778), а також відповідним Положенням про конкретний тип навчального закладу, затвердженим Міністерством освіти і науки України. Кожен заклад функціонує на підставі власного Статуту.

Форми власності шкіл можуть бути державними, комунальними або приватними. Для вступу батьки подають: заяву, копію свідоцтва про народження дитини, медичну довідку, особову справу (для тих, хто вступає не в перший клас) та документ про попередній рівень освіти для учнів III ступеня.

Держава гарантує доступність і безоплатність повної загальної середньої освіти для всіх громадян України, а також для іноземців та осіб без громадянства, що перебувають на території країни на законних підставах. Благодійні внески у школі є правом батьків, а не обов'язком; їх розмір і використання обговорюються з батьківською громадою.

Статути державних і комунальних навчальних закладів затверджуються відповідними органами управління освітою, у той час як статут приватної школи розробляється її власником і теж погоджується з органом управління освітою. Обов'язковою умовою є реєстрація Статуту у місцевому органі виконавчої влади або органі місцевого самоврядування.

У випадку приватних навчальних закладів між закладом і батьками укладається письмовий договір на надання освітніх послуг, який підписується директором або уповноваженою особою і скріплюється печаткою закладу. Основними умовами такого договору є предмет, вартість та термін дії. Батьки повинні звертати увагу на можливість односторонньої зміни вартості навчання протягом дії договору, а також на умови розірвання договору та відрахування учня зі школи. Не менш важливо перевірити наявність ліцензії на надання освітніх послуг у приватного навчального закладу.

Керівник будь-якого навчального закладу зобов'язаний ознайомити дітей та їхніх батьків або законних представників із порядком зарахування, статутом, правилами внутрішнього розпорядку та іншими документами, які регламентують організацію навчально-виховного процесу.

Умови вступу до школи залежать від типу навчального закладу та форми його власності. Згідно з Положенням № 778, зарахування учнів до комунальних шкіл I–III ступеня відбувається без конкурсного відбору, переважно за територією обслуговування, визначеною місцевими органами влади. На дітей, що підпадають під територіальну належність, складається облік до початку навчального року. Перевірка рівня знань учнів під час вступу заборонена для звичайних шкіл, окрім гімназій, ліцеїв, колегіумів та спеціалізованих шкіл.

Для вступу до спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням окремих предметів, гімназій, ліцеїв та колегіумів відбувається конкурсний відбір, порядок якого визначається Міністерством освіти і науки України. Перевірка знань учня у цьому випадку є допустимою. Вступ до приватної школи регулюється її керівником і затверджується засновником закладу.

Дирекція школи відіграє ключову роль у системі управління освітою, адже саме вона реалізує державну та регіональну політику на рівні навчального закладу. Основні функції дирекції включають:

- Організаційно-управлінську функцію. Дирекція відповідає за планування та координацію навчально-виховного процесу, контроль за дотриманням державних стандартів освіти, організацію роботи педагогічного колективу, забезпечення матеріально-технічної бази та ведення документації.
- Методичну функцію. Шкільне керівництво організовує підвищення кваліфікації вчителів, впроваджує сучасні педагогічні технології, проводить методичні наради та педагогічні консиліуми, розробляє і затверджує внутрішньошкільні навчальні програми.
- Контролюючу функцію. Дирекція здійснює контроль за виконанням навчальних програм, оцінює ефективність навчально-виховного процесу, організовує внутрішні інспекції та моніторинг якості освіти.
- Виховну функцію. Дирекція створює умови для всебічного розвитку учнів: організовує позакласну та позашкільну роботу, підтримує гуртки, секції, клуби, дитячі товариства та туристично-краєзнавчі заходи, формує культуру взаємодії між учнями та педагогами.
- Комунікативну функцію. Керівництво школи забезпечує ефективну взаємодію з батьками, громадськими організаціями та місцевою владою, налагоджує співпрацю з освітніми та науковими установами, організовує зустрічі з фахівцями та громадськими діячами.

Посада директора школи є надзвичайно відповідальною, тому її слід довіряти найкращим педагогам. В. Сухомлинський підкреслював: «Суть керівництва сучасною школою полягає в тому, щоб у процесі найважливішої справи – виховання – перед очима педагогів формувався та утверджувався педагогічний досвід, що втілює передові ідеї. Той, чиєму досвіду довіряють і хто стає зразком для інших вихователів, і має очолювати школу. Добре керувати навчально-виховним процесом означає досконало володіти наукою, майстерністю та мистецтвом навчання й виховання... Бути гарним директором можна лише тоді, коли щодня все глибше пізнаєш деталі та тонкощі педагогічного процесу».

За рекомендаціями органів управління освітою організація роботи директора може виглядати так:

Понеділок – обхід школи, нарада при директорі, прийом відвідувачів, перевірка стану навчальних приміщень, наочних посібників та шкільної документації.

Вівторок – відвідування уроків, бесіди з учителями та учнями.

Середа – вирішення господарських питань, огляд котельні та території, перевірка протипожежного інвентарю, обговорення фінансових і господарських справ.

Четвер – відвідування уроків та позакласних заходів, день нарад.

П'ятниця – методичний день, підвищення кваліфікації, самоосвіта, відвідування семінарів для директорів.

Директор також складає кошторис школи, який затверджується районним або міським відділом освіти. Кошторис включає: кількість учнів і класів, штат педагогів і співробітників, посадові оклади, дотації на ремонт, основні статті витрат (зарплата, навчальні витрати, харчування, медичні засоби, обладнання та інвентар, м'які меблі, капітальний ремонт тощо).

Заступники директора виконують специфічні функції.

Заступник директора з навчальної роботи контролює організацію навчання, трудового та всебічного розвитку учнів, дотримання навчальних планів і програм, рівень знань і навичок, а також керує методичною роботою педагогів.

Заступник директора з виховної роботи організовує позакласну діяльність і дозвілля учнів, допомагає класним керівникам, підтримує зв'язки з позашкільними закладами, громадськими та державними організаціями.

Заступник директора з господарської частини відповідає за збереження майна, матеріальне забезпечення навчального процесу, санітарний стан, протипожежну безпеку та організацію роботи обслуговуючого персоналу.

Для ефективного керівництва школою важливі такі якості директора:

- орієнтація на головну мету навчання та виховання;
- вибір оптимальних шляхів розв'язання освітніх проблем;
- готовність ризикувати при впровадженні нових форм і методів навчання;
- самостійність, ініціативність і новаторство;
- гнучкість у прийнятті рішень та делегуванні функцій педагогічним об'єднанням і творчим групам;
- впровадження передових методів організації навчально-виховного процесу;
- стимулювання професійного зростання вчителів.

Ефективність управління значною мірою залежить від інформаційної культури керівника, яка включає:

- здатність задовольняти власні інформаційні потреби;

- формування організаційної структури та системи інформаційного забезпечення;
- управління потоками інформації;
- вміння бачити кожного учасника процесу як цілісну особистість;
- прогнозування діяльності та швидке прийняття управлінських рішень;
- використання інформаційних та комп'ютерних технологій;
- застосування методів інтелектуальних систем.

Не менш важливим є педагогічний такт керівника:

- однакове ставлення до всіх членів колективу, відсутність проявів симпатій або антипатій;
- оцінка роботи вчителів за результатами праці;
- принциповість у значущих питаннях і поступливість у дрібницях;
- радитися з колективом у разі сумнівів або для підтримки довіри;
- критика неточностей або помилок має стосуватися лише тих, хто їх допустив;
- диференційоване керівництво і контроль, індивідуальні та групові форми;
- обережне використання зауважень перед широкою аудиторією;
- поміркований і переконливий поділ педагогів на сильних і слабких;
- повага до людської гідності, навіть у випадках професійної непридатності чи переведення на іншу роботу.

Таким чином, директор школи поєднує педагогічну майстерність із високою організаторською та управлінською компетентністю, створюючи умови для ефективного навчання і всебічного розвитку учнів та педагогічного колективу.

Планування діяльності школи здійснюється на річній та перспективній основі (на 3–5 років). Річне планування включає:

- вступ та охоплення молоді мікрорайону навчанням;
- підвищення якості навчально-виховного процесу;
- організацію трудового навчання, виховання та професійної орієнтації;
- роботу з педагогічними кадрами;
- зміцнення навчально-матеріальної бази;
- активізацію участі громадськості.

Перспективне планування охоплює:

- аналіз роботи школи за 3–5 років;
- розвиток молодшої школи;
- покращення матеріально-технічної бази;
- забезпечення педагогічними кадрами;
- підвищення ролі громадськості в житті школи.

Демократизація внутрішкільного управління освітнім процесом передбачає активну участь учителів, батьків та учнів у заходах, спрямованих на підвищення якості навчання та виховання відповідно до державних і суспільних вимог. Гарантом такої участі виступає громадський орган – рада школи, до складу якої входять педагоги, батьки та учні. Рада збирається 4–5 разів на рік для обговорення та вирішення важливих шкільних питань.

Функції ради школи як виконавчого органу громадського управління включають:

- організацію виконання рішень загальних зборів (конференцій);
- затвердження річного плану та режиму роботи школи;
- підтримку громадських ініціатив щодо навчання і виховання учнів, творчих та експериментальних пошуків педагогів;
- визначення шляхів співпраці з науково-дослідними установами, виробничими організаціями та добровільними товариствами.

Разом із батьками рада школи забезпечує соціальний захист учнів, розглядаючи питання, що стосуються їхніх інтересів у державних та громадських органах. У присутності батьків рада розглядає подання педагогічної ради щодо виключення учня та приймає відповідне рішення. Вона також здійснює захист педагогів та директора від необґрунтованого втручання у професійну діяльність і представляє інтереси школи у державних і громадських органах.

Вищим органом громадського самоврядування є загальні збори (конференція) колективу школи, делегати якої обираються від працівників школи, учнів II–III ступеня, батьків та громадськості (по рівній кількості від кожної категорії). Збори проводяться раз на рік і вирішують такі питання:

- обрання ради школи та її голови, визначення терміну повноважень.
- Заслуховування звітів, оцінка роботи директора та голови ради;
- Прийняття рішень щодо стимулювання праці керівництва.
- У випадку невиконання директором обов’язків – порушення клопотання про його відповідність посаді перед місцевими органами управління освітою.

Постійно діючим дорадчим органом є педагогічна рада, яку очолює директор школи. До її складу входять усі педагоги закладу. Рада збирається 4–5 разів на рік і займається:

- удосконаленням навчально-виховного процесу;
- Підвищенням кваліфікації педагогів;
- Впровадженням досягнень психолого-педагогічних наук та передового педагогічного досвіду;
- Моральним і матеріальним заохоченням учнів, питаннями переведення та залишення в класі.

Багато шкіл також проводять щомісячні наради при директорі, на які запрошуються відповідні працівники залежно від теми. Ця форма дозволяє оперативно вирішувати проблеми навчально-виховної діяльності та контролювати виконання рішень педагогічної ради і ради школи.

Методична рада школи координує внутрішньошкільну методичну роботу, яка включає:

- загальношкільні, колективні та індивідуальні форми роботи з педагогами.
- Організацію методичних об'єднань, психолого-педагогічних семінарів, творчих груп;
- Впровадження передового педагогічного досвіду.
- Проведення конкурсів, методичних виставок, відкритих уроків, конференцій і педчитань.
- Наставництво, стажування молодих спеціалістів та підвищення кваліфікації педагогів.
- Співпрацю з методичними кабінетами та узагальнення досвіду роботи.

3. Роль класного керівника у школі. Класний керівник є важливою ланкою в системі управління освітою, оскільки він безпосередньо працює з учнями та впливає на їхній розвиток. Основними функціями класного керівника є:

- Організаційна функція. Класний керівник координує роботу класу, організовує навчальний та виховний процес, планує позакласну діяльність, забезпечує дисципліну та безпеку учнів.
- Виховна функція. Керівник формує моральні цінності, культуру поведінки, відповідальність та громадянські якості учнів. Він підтримує розвиток інтересів та талантів, організовує участь дітей у гуртках, конкурсах, туристичних походах та інших позашкільних заходах.
- Соціальна функція. Класний керівник налагоджує співпрацю з батьками, вчителями та шкільною адміністрацією. Він виступає посередником у вирішенні конфліктів, сприяє формуванню дружнього колективу та підтримує психологічний комфорт учнів.
- Методична функція. Класний керівник допомагає учням у навчальній діяльності, консультує щодо самостійної роботи, організовує підготовку до конкурсів та олімпіад, надає рекомендації щодо розвитку пізнавальних здібностей учнів.
- Мотиваційна функція. Класний керівник стимулює учнів до саморозвитку, навчання та участі у позакласній та позашкільній діяльності, формує у них внутрішню мотивацію до навчання та відповідальність за власний розвиток.

Таким чином, система управління освітою в Україні – це багаторівнева структура, яка забезпечує організацію, координацію та контроль освітнього процесу. У контексті НУШ управлінська діяльність спрямована на розвиток компетентностей учнів, інтеграцію інноваційних технологій, створення безпечного та комфортного середовища для навчання.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1.Школознавство –

А) галузь педагогічної науки, яка досліджує зміст і методи управління шкільною справою, розкриває особливості системи керівництва школою та організацію її роботи

Б) спосіб пізнання школи

В) система управління освітою

2.Загальноосвітні навчальні заклади в Україні у своїй діяльності керуються:

А) принципами навчання

Б) Конституцією України, законами України «Про освіту», «Про середню освіту», Положенням про загальноосвітній навчальний заклад (Постанова КМУ від 27 серпня 2010 р. № 778) та Положенням про конкретний тип навчального закладу, затвердженим Міністерством освіти і науки України; кожна школа діє на підставі свого Статуту

В) успішністю учнів

3. Статут державної школи затверджується:

А) директором школи

Б) заступником директора з навчальної роботи

В) органами управління освітою

4. Статут приватної школи затверджується:

А) власником і органом управління освітою

Б) Кабінетом Міністрів України

В) Радою народних депутатів

5. Між приватним навчальним закладом і батьками учня укладається:

А) письмовий договір про надання освітніх послуг

Б) Закон про освіту

В) звіт

6. Договір між батьками та приватною школою:

А) відписаний завучем школи та батьками

Б) затверджений печаткою

В) підписаний директором (або уповноваженою особою) та скріплений печаткою школи

7. Основною формою державного контролю за діяльністю шкіл усіх типів власності є:

А) перевірка школи перед початком навчального року

Б) державна атестація закладу (проводиться рідше одного разу на 10 років)

В) контроль за успішністю учнів

Творчі завдання

Поясніть вислів: «влада педагога».

Уявіть, що ви берете участь у керівництві школою. Які функції управління ви б змінили? Яку посаду хотіли б обіймати? Чому?

Складіть орієнтовний перелік заходів класного керівника 8 класу на рік.

Поясніть вислови: «Єдність виховання і самовиховання починається там, де людина, пізнаючи людське, пізнає тим самим себе, вчиться дивитися на себе ніби збоку. Одна з найскладніших речей у нашій педагогічній майстерності – це розповідь педагога про людину». В. Сухомлинський.

«Треба бути обережним у вчинках, але сміливим і нестриманим у мірях». Януш Кочак.

Поясніть народне прислів'я: «Зла компанія як вугілля: як не спече, то замаже».

Реферат

Напишіть мінітвір «Школа майбутнього», у якому конкретизуйте посадові обов'язки дирекції школи.

Тема: Методична робота в школі

План

1.Призначення та значення методичної роботи

2.Основні напрямки методичної діяльності

3.Види та організаційні форми методичної роботи

4. Сучасні інноваційні підходи в освіті

Характеристика форм методичної роботи наведена у роботах Н. Волкової, О. Вишневського, Н. Мойсеюк, М. Фіцули.

3.Види та організаційні форми методичної роботи

Методична робота може проводитися у таких видах: індивідуальна і колективна. Індивідуальні форми зазвичай постійні і включають самоосвіту та роботу над професійними проблемами. Колективні форми методичної роботи передбачають колективну роботу педагогів над розв'язанням конкретного педагогічного завдання.

Методична робота в школі – спеціально організована діяльність педагогічного колективу, що створює умови для підвищення майстерності педагога

Напрями

Поглиблення філософсько- педагогічних знань
Вивичення принципів розвитку української національної школи
Освоєння методики викладання додаткових предметів
Систематичне інформування про нові методичні розробки
Оволодіння науково- дослідними уміннями.

Форми

Колективна, групова;методичні об'єднання;взаємо відвідування;єдиний методичний день;
методичні семінари;школа передового педагогічного досвіду;школа молодого вчителя проблемні групи;творчі звіти;опорні схеми;експериментальний майданчик;педагогічні ігри

Атестація педагога– це оцінка професійної діяльності вчителя для присвоєння або підтвердження категорії (спеціаліст, I, II категорія, вчитель-методист). Мета атестації – визначити рівень фахової майстерності, педагогічної компетентності, уміння організовувати освітній процес і застосовувати сучасні методи навчання. Сертифікація педагогів – це добровільна оцінка професійної майстерності вчителя для підтвердження його компетентності та підвищення кваліфікації. Мета сертифікації – стимулювати професійний розвиток, виявити високий рівень педагогічних умінь та визначити відповідність сучасним стандартам освіти.
*Якщо потрібно, можу скласти **коротку відмінність між атестацією та сертифікацією** для наочності.*
Хочеш, щоб я це зробив?

Атестаційна комісія – головна – на рівні обласного (міського) управління освіти; районна комісія, комісія освітнього закладу.

Індивідуальна самоосвіта передбачає систематичне вивчення:

- політичної, психолого-педагогічної та наукової літератури.
- Участь у роботі шкільних, міжшкільних та районних методичних об'єднань, семінарах, конференціях і педагогічних читаннях.
- Розробку окремих педагогічних проблем, спрямованих на підвищення якості навчально-виховного процесу.
- Проведення експериментальних досліджень.
- Підготовку доповідей, публікацій, рефератів, виступів по радіо чи телебаченню.
- Огляди та реферування педагогічних журналів та збірників.

Принципами організації самоосвіти є:

- зв'язок теоретичного вивчення з практичною діяльністю.
- Систематичність та поступове ускладнення тем.
- Комплексний підхід до теми.
- Індивідуальний характер як гнучкої форми навчання.
- Наочність результатів у колективі.
- Доступ до сучасних наукових досягнень і передового досвіду.
- Завершеність кожного етапу через доповіді, участь у семінарах, педагогічних радах чи конференціях.

Самоосвіта вчителя географії включає:

- вивчення нових програм, підручників та їх особливостей.
- Додаткові наукові матеріали.
- Самостійну роботу з розв'язання задач.
- Організацію лабораторних і практичних робіт, дослідів та вправ.
- Освоєння технічних засобів навчання.

Після закінчення педагогічного вишу молоді вчителі проходять стажування протягом першого року роботи, метою якого є набуття практичних навичок.

Стажисти мають всі права працівника школи та виконують відповідні обов'язки. Дирекція призначає наставника з числа досвідчених учителів, який допомагає у плануванні уроків, підготовці навчально-виховних заходів.

Підсумки стажування підводяться дирекцією наприкінці навчального року.

Колективні форми методичної роботи поділяються на постійні та тимчасові.

- Постійні колективні форми: відкриті уроки, взаємовідвідування уроків,предметні методичні об'єднання, творчі проблемін групи, семінари-практикуми, педагогічні читання, науково-практичн конференції, школи передового педагогічного досвіду, експеримнтальні педагогчні майданчики, творчі звіти вчителів.

✓ Відкриті уроки підвищують педагогічну майстерність учителів; демонструють передовий досвід; аналіз і обговорення уроків ведуться науково, принципово і доброзичливо.

✓ Взаємовідвідування уроків – коли молоді вчителі навчаються у досвідчених; досвідчені педагоги можуть удосконалювати власні методи, спостерігаючи за уроками колег.

✓ Предметні методичні об’єднання (ПМО) є центром вивчення передового педагогічного досвіду; об’єднують вчителів одного предмета або класних керівників; проводять взаємовідвідування, відкриті уроки, консультації, обговорюють нові методики; складають річні плани, обирають голову та секретаря.

✓ Творчі (проблемні) групи – 8–10 педагогів працюють над актуальними проблемами (комп’ютеризація, диференційоване навчання, формування світогляду учнів); робота триває 1–2 роки; підсумком є методичні рекомендації.

✓ Методичні кабінети надають консультації вчителям; збирають тематичні та поурочні плани, методичні розробки, кращі практичні роботи учнів; ознайомлюють із передовим досвідом.

✓ Семінари-практикуми – у ході їхньої роботи учасники самостійно опрацьовують літературу, аналізують досвід та готують реферати і доповіді.

✓ Педагогічні читання узагальнюють і поширюють передовий досвід; проводяться на шкільному, районному, обласному або державному рівні.

✓ Науково-практичні конференції розглядають актуальні проблеми; відвідують та обговорюють уроки й виховні заходи; приймають рекомендації.

✓ Школи передового досвіду демонструють найкращі практики; проводять консультації, відвідування уроків, практичні та теоретичні заняття; формують інтерес до передового досвіду та нових методів.

✓ Опорні школи мають належну матеріально-технічну базу та творчий колектив; проводять стажування, консультації, конференції, семінари.

✓ Експериментальні педагогічні майданчики створюються для впровадження інновацій та нових технологій навчання; ініціатором може бути будь-хто.

✓ Творчі звіти вчителів, які знайомлять колег з методичними знахідками перед атестацією.

У класичній педагогічній класифікації колективні форми методичної роботи в школі поділяють на дві великі групи: постійно діючі (як-от методичні об'єднання чи ради, що працюють регулярно протягом року) та періодичні.

➢ Періодичні форми методичної роботи — це заходи, які організовуються епізодично, за потреби, або приурочені до певних етапів

навчального року (наприклад, закінчення чверті/семестру, атестаційний період, методичні тижні). Їхня головна мета — оперативно розв'язати конкретну проблему, підбити підсумки або дати імпульс для нових педагогічних пошуків.

До основних періодичних форм належать:

- Педагогічні читання та науково-практичні конференції. Проводяться зазвичай 1–2 рази на рік. Це майданчик, де вчителі презентують свій узагальнений досвід, теоретичні напрацювання або результати досліджень над загальношкільною методичною темою. Наприклад, читання, присвячені спадщині В. Сухомлинського, або конференція за підсумками впровадження нових цифрових інструментів у НУШ.
- Методичні оперативки (інструктивно-методичні наради). Короткі за часом зустрічі, які збираються для вирішення термінових питань, ознайомлення з новими нормативними документами, інструкціями Міністерства освіти або для координації дій перед важливими шкільними подіями (олімпіадами, ДПА/НМТ, канікулами).
- Методичні тижні (або декади) педагогічної майстерності. Яскрава періодична форма, що триває від 5 до 10 днів. У цей період педагоги школи проводять серію відкритих уроків, майстер-класів, презентують свої методичні портфоліо. Часто приурочується до періоду атестації вчителів, щоб продемонструвати колегам реальні практичні здобутки.
- Теоретичні та психолого-педагогічні семінари, семінари-практикуми. Хоча деякі семінари діють постійно, більшість із них є періодичними — вони складаються з кількох занять на рік.
- Теоретичний семінар: знайомить колектив із новими освітніми трендами, змінами в законодавстві чи новими підручниками.
- Семінар-практикум: орієнтований на відпрацювання конкретної навички (наприклад, «Створення інтерактивних тестів у Canva» або «Практика інклюзивного навчання»).
- Групові консультації. Організовуються заступником директора або керівником методоб'єднання для певної групи вчителів, у яких виникли схожі професійні труднощі (наприклад, консультація для молодих спеціалістів щодо ведення шкільної документації або для вчителів 5-х класів щодо критеріїв оцінювання НУШ).
- Педагогічні консиліуми. Це періодичні зустрічі вчителів, які працюють в одному класі, разом із психологом та адміністрацією. Мета — розібрати конкретну проблему (наприклад, різке зниження успішності учнів під час адаптаційного періоду в 5-му чи 10-му класі) та виробити спільну стратегію допомоги дітям.

- Сучасні інтерактивні формати (що проводяться періодично) Сьогодні традиційні заходи все частіше трансформуються в гнучкі інтерактивні форми:
- Методичний ринг або турнір: Командні змагання між вчителями, де розв'язуються складні педагогічні кейси та ситуації.
- Проблемний стіл / Педагогічна студія: Колективне обговорення гострої теми, що викликає дискусії (наприклад, використання ШІ учнями під час виконання домашніх завдань).
- Панорама методичних знахідок: Експрес-презентація вчителями своїх найкращих "фішок" та прийомів, які вони вигадали за останній семестр.

Перевагою періодичних форм є їхній динамізм. Вони не встигають стати рутиною для вчителів, створюють ситуацію новизни та дозволяють швидко реагувати на сучасні виклики в освіті.

На окрему вагу заслуговують такі форми методичної роботи, як атестація і сертифікація.

- Атестація визначає відповідність посади, кваліфікаційний рівень, тарифний розряд та педагогічне звання. Проводиться щорічно комісією при закладі та місцевому органі управління освітою. Результати оформлюються наказом керівника.

Цілями атестації є: підтримка професійного розвитку вчителя; підвищення рівня викладання та педагогічної майстерності; визначення відповідності педагога посаді; заохочення до творчих пошуків та впровадження інновацій; підтвердження компетентності для присвоєння категорій і звань.

Атестація проводиться щороку. Може бути черговою (згідно з графіком атестацій) або позачерговою (якщо педагог не відповідає вимогам кваліфікації або з ініціативи керівництва).

Органами, що проводять атестацію, є: атестаційна комісія при навчальному закладі.

Атестаційна комісія – це основний орган для проведення оцінювання педагогів. Її члени розглядають документи, заслуховують доповіді, оцінюють роботу учителя.

Атестаційна комісія при органі управління освітою. Її члени підтверджують або переглядають рішення комісії школи; розглядають клопотання щодо підвищення кваліфікаційної категорії, присвоєння звань або позачергової атестації.

Процедура атестації наступна: вчитель подає заяву про проходження чергової або позачергової атестації; можлива відмова від атестації шляхом подання відповідної заяви; керівник школи може подати клопотання про позачергову атестацію педагога, який не відповідає кваліфікаційним вимогам.

Атестаційна комісія аналізує: результати роботи учителя на поточному навчальному році; реалізацію інноваційних методів; використання сучасних технологій навчання; участь у методичній роботі, педагогічних читаннях, семінарах; дотримання освітніх стандартів та державних програм.

Учителі можуть отримати: кваліфікаційні категорії: «спеціаліст», «спеціаліст І категорії», «спеціаліст ІІ категорії», «вищий». Педагогічні звання: «Учитель-методист», «Старший учитель».

Категорія та звання визначаються на основі аналізу результатів атестації та професійного досвіду.

Результати атестації оформлюються наказом керівника школи або органу управління освітою; наказ доводиться до відома атестованого педагога та колективу; подається в бухгалтерію для нарахування зарплати згідно з тарифним розрядом.

Усі документи зберігаються в особовій справі педагога.

Атестація враховує індивідуальний педагогічний внесок, рівень компетентності та творчі здобутки вчителя. Для молодих вчителів часто поєднується з результатами стажування.

Атестація сприяє професійному росту, стимулює участь у конкурсах («Учитель року»), методичних об’єднаннях, семінарах і конференціях.

- Сертифікація – це офіційна оцінка педагогічної компетентності вчителя, яка проводиться з метою підтвердження професійного рівня та заохочення до підвищення майстерності. Вона відрізняється від атестації тим, що має акцент на якості педагогічної діяльності та впровадженні інновацій.

Цілями сертифікації є: підвищення престижу професії вчителя. Підтвердження високого рівня професійної компетентності. Стимулювання впровадження сучасних освітніх технологій. Поширення передового педагогічного досвіду. Мотивація до творчого розвитку та професійного зростання.

Право на сертифікацію мають педагоги, які мають не менше 3 років стажу у школі; вчителі, які пройшли попередню атестацію та отримали певну кваліфікаційну категорію; ті, хто бажає отримати підтвердження компетентності та відповідну грошову винагороду.

Процедура сертифікації передбачає подачу заяви на участь: вчитель заявляє про бажання пройти сертифікацію та подає портфоліо з результатами своєї роботи. Формування експертної комісії: експерти оцінюють професійну компетентність, інноваційність підходів та педагогічну майстерність учителя.

Оцінка педагогічної діяльності включає: портфоліо вчителя: опис досвіду, методичних розробок, результатів учнів; відкритий урок або заняття: демонстрація методів навчання, взаємодії з учнями; самоаналіз та рефлексія оцінка власної роботи та впроваджених інновацій; інтерв’ю або тестування експертами.

За результатами сертифікації вчитель отримує сертифікат державного зразка, який підтверджує високий рівень компетентності. Можливе присвоєння грошової винагороди або підвищення тарифного розряду. Сертифікація діє протягом трьох років, після чого її можна пройти повторно.

Особливостями сертифікації є:

- добровільна участь (на відміну від атестації, яка є обов'язковою);
- професійна мотивація – учитель демонструє власний досвід і досягнення;
- спрямованість на інновації: оцінюється не просто знання, а застосування сучасних методів навчання;
- прозорість та незалежність – експертна комісія працює за чіткими критеріями.

Для розуміння різниці між атестацією та сертифікацією наведемо порівняльну таблицю 15.

Таблиця 15.

Порівняння атестації і сертифікації

Характеристика	Атестація	Сертифікація
Принцип участі	**Обов'язкова** (не рідше одного разу на 5 років).	**Добровільна** (виключно за ініціативою вчителя).
Мета	Підтвердження відповідності посаді, присвоєння категорій та звань.	Виявлення та стимулювання вчителів з високим рівнем майстерності.
Хто проводить	Атестаційні комісії при закладах освіти чи органах управління.	Український центр якості освіти (тестування) та Державна служба якості освіти (вивчення досвіду).
Етапи	Вивчення діяльності вчителя в закладі, характеристика, засідання комісії.	1. Незалежне тестування (ЗНО); 2. Самооцінювання; 3. Вивчення практичного досвіду.
Результат	Рішення про відповідність посаді, зміна тарифного розряду.	Отримання сертифіката (діє 3 роки).
Фінансовий стимул	Встановлення окладу згідно з категорією.	**+20% до заробітної плати** протягом строку дії сертифіката.
Переваги	Формальне підтвердження статусу.	Зарахування як чергової атестації + право ділитися досвідом (агенти змін).

- **Періодичність:** Атестація супроводжує вчителя протягом усієї кар'єри кожні 5 років. Сертифікація – це «ліфт», який можна проходити раз на 3 роки для швидшого підвищення категорії або отримання надбавки.
- **Оцінювання:** Під час атестації вас оцінюють колеги та адміністрація, які знають вас особисто. Під час сертифікації оцінювання здійснюють незалежні експерти (часто з інших областей), що забезпечує більшу об'єктивність.
- **Наслідки:** Непроходження атестації може призвести до визнання невідповідності посаді. Невдача на сертифікації не несе жодних негативних наслідків – категорія та посада зберігаються.

Передовий педагогічний досвід доводить: саморозвиток школи залежить від творчості та інноваційної діяльності вчителів, впровадження нових технологій, оновлення змісту освіти, використання досягнень науки та світового педагогічного досвіду.

4. Сучасні інноваційні підходи в освіті. Поняття «інновація» означає нововведення, зміну або запровадження чогось нового. У педагогіці інновація передбачає оновлення цілей, змісту, форм і методів навчання та виховання, а також зміни в організації взаємодії між вчителем і учнем. Інновації не з'являються самі по собі – вони є результатом наукових досліджень, досвіду окремих педагогів і цілих колективів. В Україні сучасні педагогічні інновації активізувалися після відходу від тоталітарної стандартизації, у процесі переосмислення освітніх цінностей та пошуку нових підходів до навчання і виховання. Важливо, що цей процес не може бути хаотичним – без управління нововведення ризикує залишитися поверхневим або навіть шкідливим. Наприклад, невдалі спроби запровадити сугестивне навчання точних дисциплін або штучні інтегративні курси порушують логіку навчального процесу і не дають бажаних результатів.

Серед основних інноваційних напрямів у педагогіці виділяють повернення до природовідповідної педагогіки Я.А. Коменського та гуманізацію навчального процесу за К. Роджерсом, спрямовану на розвиток особистості учня і демократизацію освітнього процесу. Хоча ці підходи не є новими у світовій практиці, вони становлять великий інтерес для української школи, де шукають ефективні способи розвитку дітей та підвищення якості навчання.

Сьогодні педагогічні інновації активно досліджують вчені, намагаючись виявити загальні тенденції та закономірності розвитку новаторської діяльності. Основна особливість сучасних інновацій – їхній тісний зв'язок із наукою, що підвищує ефективність і обґрунтованість педагогічних нововведень. Педагогічні інновації оцінюють за кількома критеріями. Передусім визначають рівень новизни досвіду, який може бути абсолютним, умовним або суб'єктивним. Важливу роль відіграє

оптимальність – тобто здатність досягати високих результатів із мінімальними затратами часу та сил. Також враховуються ефективність і результативність, що показують стійкість позитивних змін у роботі вчителя, а також придатність інновацій для масового впровадження.

Аналіз інновацій проводиться поетапно. Спершу визначають, наскільки нововведення відповідає критеріям інноваційності, яка ідея лежить у його основі та як вона впливає на педагогічну майстерність і якість навчання. Потім встановлюють вид інновації – педагогічна раціоналізація, винахідництво чи авторська концепція – та досліджують її сутність, наукове обґрунтування, сферу застосування, ефективність і можливість масового впровадження. Далі оцінюють обсяг використання інновації та її вплив на професійне самовираження і розвиток творчого мислення вчителя.

До ключових педагогічних інновацій належать теорії та технології оптимізації освітнього процесу, гуманістична педагогіка, нові підходи до організації та управління освітнім процесом, а також технології, засновані на інформаційних засобах і масовій комунікації. Інноваційні заклади освіти – це школи, де педагогічний і учнівський колективи експериментують, впроваджують і апробують нові педагогічні ідеї. Такі заклади поділяються на реактивні, активні, активно-адаптовані, часткові та системні. Заклади загальної середньої освіти реагують на зміни лише тоді, коли це стає необхідним; активні прагнуть прогнозувати і впроваджувати нововведення всередині закладу; активно-адаптовані впроваджують окремі проекти без системної інтеграції, що інколи призводить до неузгодженості; часткові зосереджуються лише на певних аспектах навчання, а системні школи планують нововведення комплексно, орієнтуючись на гармонізацію різних змін і досягнення загальної ефективності.

Класифікація інновацій складна через динамічність і комплексність освітнього процесу. Зокрема, Марклунд виділяє три рівні нововведень: зміни у структурі школи (класи, дисципліни, курси), у розпорядку та планах навчання, а також у методах викладання, способах роботи учнів і формах контролю. Інші класифікації поділяють інновації за сферами: організаційні, технологічні та зміни програм, орієнтуючись на широту і значимість змін. При цьому важливо враховувати джерела новаторства – зовнішні чи внутрішні, а також масштаб впровадження. За рівнем впливу виділяють низький (зміна лише назв або формулювань), середній (зміна форм без трансформації суті) і високий (зміна системи або її ключових компонентів). Лише високий рівень має справжню наукову та практичну цінність.

Завдання для самоконтролю:

Тести:

1.Методична робота в школі –

А) спеціально організована діяльність педагогічного колективу, що створює умови для підвищення майстерності педагога

Б) форма контролю роботи вчителів

В) спосіб організації життя учнів

2.Діяльність шкіл передового досвіду –

А) має за мету вивчення роботи школи

Б) спрямована на вивчення та поширення передового педагогічного досвіду.

В) спрямована на оволодіння основами педагогічної майстерності

3.Семінар-практикум – цінність його в тому, що

А) він навчає педагогів як складати конспект уроку

Б) вчителі самостійно опрацьовують педагогічну літературу з обговорюваної проблеми, аналізують власний досвід. Опрацьовані матеріали оформляють у вигляді рефератів або доповідей

В) сприяє науковому прогресу

4.Педагогічні читання –

А) форма методичної роботи, яка має на меті узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду і проводяться з актуальної педагогічної тематики, їх можна організувати у школі, районі, області, країні

Б) форма навчання учнів

В) спосіб взаємодії педагога і учня унавчальному процесі

5.Форми методичної роботи поділяються на

А) індивідуальні і колективні

Б) східні і західні

В) шкільні і позашкільні

6.Постійно діяючі форми методичної роботи:

А) діють на тимчасовій основі

Б) діють на постійній основі

В) діють за межами школи

7.Атестація педагогів –

А) комплексна перевірка, що здійснюється спеціальною атестаційною комісією з метою визначення рівня кваліфікації педагога, що дає йому змогу претендувати на присвоєння більш високого звання

Б) спосіб презентувати свої досягнення

В) форма зайнятості

Творчі завдання

Поясніть думку:

В. Сухомлинський наголошує, що для професійного розвитку вчитель повинен інвестувати власні кошти у книги, купуючи щонайменше три види: одну за інтересом та захопленням, другу з педагогіки або психології, і третю з методики предмета, який він викладає. Він підкреслює, що самоосвіта є невід'ємною частиною роботи педагога: поки вчитель сам навчається, він має що передати учням, а його захоплення знаннями та відкриттями передається дітям, надихаючи їх на пізнання.

Реферати

Шляхи підвищення педагогічної майстерності вчителя географії.

Нові досягнення вчителів географії.

Есе

Що потрібно, щоб стати вчителем-року?

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ

1. Вакарін С. І. Нова українська школа: Дидактичні основи STREAM-освіти в початковій школі : Навч.-метод. посіб. К. : Саміт книга, 2021.

2. Волкова Н.П. Педагогіка: Навч.посіб. К., 2001.

3. Галузинський В.М., Євтух М. Педагогіка: теорія та історія. Рівне, 1996.

4. Зайченко І. Педагогіка: Навчальний посібник. К. : Освіта України, 2009.

5. Закон України «Про освіту». К., 05.09.2017.

6. Ковальчук І.В. Класне керівництво у школі. Чернівці, 2003.

7. .Козакевич І., Савусін М., Пеняєв С. Ключові компетентності: що повинен знати й уміти випускник школи. *Директор школи*. 2019.

8. Кузьмінський А.І., Омеляненко В. Педагогіка: Навч. посібн. К., 2003.

9. Немченко С. Г., Крижко В.В., Боднар О.С., Радул В.В., Старокожко О.М., Кондратенко Ю. І. Управління закладом освіти : Підруч. Бердянськ : БДПУ, 2022.

10. Освітні технології / за ред. О. Пєхоти. К., 1998.

11. Положення про гімназію. *Освіта*. 1991. 28 червня.

12. Положення про гімназію, ліцей, приватний середній загальноосвітній заклад в державній системі освіти. *Інформаційний збірник МО України*. № 15-16. 1992.

13. Положення про загальноосвітню школу України. *Інформаційний збірник МО України*. № 15-16. 1992.

14. Положення про ліцей. *Освіта*. 24 серпня. 1991.

15. Положення про середню загальноосвітню школу України. К., 1994.

16. Соловей М., Спіцина Є., Кудіна В. Професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя в кредитно-модульній системі організації навчання. Київ, 2008.

17. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. К. : Рад. школа, 1976.

18. Фіцула М. Педагогіка: Навч. посіб.. К., 2002.

Електронні ресурси:

1. Лунячек В. Е. Педагогічний менеджмент : навч. посіб. Харків : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2018. 352 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/27933223_Pedmenedzment

2. Тенденції та проблеми управління закладами освіти в умовах трансформаційних процесів : Монографія / за заг. ред. О. В. Пастовенського. Житомир : ОІППО, 2021. 240 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/736735/ .

3. Семенюк Т. В. Школознавство : конспект лекцій для студентів пед. ф-тів. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 64 с. URL: https://eprints.zu.edu.ua/13520/ .

4. Абетка для директора : рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти / Держ. служба якості освіти України. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ : ДСЯО, 2021. 350 с. URL: https://sqe.gov.ua/vnutrishnya-sistema-zabezpechennya-yakosti-osviti-abetka-dlya-direktora/.

Навчальне видання

КОВАЛЬЧУК Інна Владиславівна

ПЕДАГОГІКА З ОСНОВАМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Навчальний посібник

2-ге видання, перероблене, доповнене

Літературна редакторка
Чекановська Ю.Ю.

Технічна редакторка
Кудрінська О.М.

Підписано до друку 29.05.2026. Формат 60 х 84/16.
Електронне видання.
Ум. друк. арк. 20,4. Обл.-вид. арк. 21,9. Зам. Н-062.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
58002, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи *ДК № 891 від 08.04.2002 р.*